Aigualit nº 15
Segona època
Any 2017

Aigualit nº 15
Segona època
Any 2017

Foto de la coberta: Juan José Navarro del Alar
Compilació i coordinació de textos: Nel·lo Navarro
Revisió lingüística: Josep V. Font

Maquetació i disseny: Nel·lo Navarro

Imprimeix: Graphos

Dipòsit legal: CS-007-2009

Edita:
Centre d'Estudis Vallers 2017
www.centreestudisvallers.es
Ajuntament de la Vall d'Uixó

ISSN. 1134-9530

Cap part d'aquesta publicació (inclosos els elements gràfics) no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa en qualsevol mitjà, ja siga electrònic, informàtic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense permís previ i per escrit del Centre d'Estudis Vallers.

Aigualit

Núm. 15 **Revista del Centre d'Estudis Vallers** 2017

La nostra portada

Juan José Navarro del Alar va nàixer a la Vall d'Uixó el dia 15 d'octubre de l'any 1971. Actualment compagina la pràctica fotogràfica, principalment la fotografia de natura i medi ambient, amb el treball de bomber professional a l'illa de Gran Canària.

L'any 2014 va guanyar el premi de caràcter internacional *Foto Aves,* que anualment convoca la *Sociedad Española de Ornitología Seo/BirdLife,* amb la imatge de dos corbs canaris titulada *Hermanos Corax,* que ens ha cedit per il·lustrar la coberta de la present edició de la revista *Aigualit*. L'any 2015 va ser membre del jurat d'aquests mateixos premis.

El treball de camp ha portat Juan José Navarro del Alar i la seua càmera a diversos llocs arreu del món, per capturar paisatges i animals. Aquests viatges li han permès reunir un important arxiu fotogràfic centrat, sobretot, en l'ornitofauna.

Apassionat per la natura, ha participat en campaments dedicats a la conservació i el control de la tortuga babaua, *Caretta caretta,* a les platges de l'arxipèlag de Cap Verd, a l'Àfrica. Precisament va ser en un d'aquests campaments tortuguers al bell mig de l'oceà Atlàntic on va començar a interessar-se per l'art fotogràfic d'una manera seriosa.

Des d'aquell moment divideix el seu temps lliure entre la seua família i l'estudi i la pràctica fotogràfiques. Les seues imatges són habituals a distingides pàgines *web* dedicades a la fotografia de medi ambient i natura en tots els seus aspectes.

Índex

Aigualit

Presentació
– Nel·lo Navarro [p. 7]

L'Associació de Veïns del Barri Carbonaire i Adjacents. Els primers anys (1975-1980)
– Francisco Porcar Rebollar [p. 13]

Rosario Pérez Solernou, una pedagoga innovadora
– Alfred Ramos [p. 45]

Eleuterio Pérez Solernou: el mestre, l'orador, l'excursionista (1879-1917)
– Òscar Pérez Silvestre [p. 61]

La pobresa a la Vall
– Juan Carlos Castelló Melià [p. 87]

Crònica en Blanc i Negre. Immigrants
– Nel·lo Navarro [p. 97]

Tanques en La Vilavella. Un episodio de la Guerra Civil en la Plana Baixa
– Clemente González García [p. 109]

Participació de la Vall d'Uixó en l'Olimpíada Popular de 1936
– Tica Cuesta López [p. 135]

***«Emfranchimus et franchos et inmunes facimus vos»:* aproximació a la vida dels mudèjars d'Uixó a través d'uns privilegis de franquesa (segles XIV-XV)**
– Rosa M. Gregori Roig [p. 171]

De la Rondalla Segarra a la Rondalla Vallera. La difícil consolidació d'una orquestra de plectre
– Josep Vicent Font i Ten [p. 219]

Relatos de vida y muerte de Vicente Sorribes Abad,* el Marto*, figura política del anarquismo vallero durante la guerra civil española
– Carlos Mallench Sanz [p. 285]

Repertori bibliogràfic 2016–2017
– Enriqueta Fuertes López [p. 325]

Aigualit

El Centre d'Estudis Vallers no es compromet a mantindre correspondència sobre els articles publicats; tampoc no es responsabilitza de les opinions vessades pels autors als articles signats.

Presentació

Nel·lo Navarro
Director del Centre d'Estudis Vallers

La cita amb l'*Aigualit* ha vingut enguany un poc més tard que de costum, però al Centre d'Estudis Vallers no deixem passar la tardor sense presentar un nou número de la nostra revista d'investigació. Amb aquesta en són ja quinze les edicions que han vist la llum i s'han colat a les biblioteques, escoles, instituts i cases de la Vall d'Uixó, i també a les universitats i biblioteques de molts altres pobles i ciutats, escampant la nostra identitat i recuperant la nostra història.

En les darreres edicions hem anat aportant novetats en un intent de millorar la nostra publicació. En l'anterior número incloguérem una nova secció fixa destinada a recuperar fotografies antigues de la Vall d'Uixó que, naturalment, hem continuat en aquest.

L'*Aigualit* ha sigut fins ara un revista d'estudis locals. Quan estàvem preparant la present edició decidírem ampliar a l'àmbit comarcal la presència de treballs publicats i així ho férem. Un

Una de les fotografies que s'inclouen en la present secció de Crònica en Blanc i Negre.

article referent a la Vilavella encetarà aquesta nova personalitat de la revista.

En aquest número 15 trobem a la portada una imatge del fotògraf Juan José Navarro del Alar. Juan José, nascut a la Vall d'Uixó, viu per motius professionals i familiars a l'illa de Gran Canària. La fotografia ens mostra dos corbs de la subespècie que habita a les illes Canàries i va ser guanyadora l'any 2014 del premi internacional de fotografia de natura que anualment organitza la Societat Espanyola d'Ornitologia.

Pel que fa als articles, encetem la revista amb un treball de Francisco Porcar Rebollar que ens acosta a la formació i els inicis de l'Associació de Veïns del Barri Carbonaire entre els anys 1975 i 1980, els seus primers cinc anys de vida. En aquest article descobrim els entrebancs, però també la il·lusió, l'esperit democràtic i el compromís de lluita social que els seus fundadors visqueren per constituir-la i per posar-la en marxa durant la transició democràtica i els primers anys de la democràcia.

Alfred Ramos ens porta de la mà a conèixer la vida i l'obra de la pedagoga vallera Rosario Pérez Solernou, catedràtica de Gramàtica i Literatura Espanyola i directora de l'Escola Normal de Magisteri de Castelló de la Plana. Amb aquest article continuem en certa manera sense deixar el Carbonaire, ja que l'escola pública d'aquest barri se n'orgulleix de portar el nom d'aquesta docent. Entre altres detalls de la seua trajectòria professional descobrirem al treball la seua tasca en el Moviment Freinet durant els anys de la II República Espanyola.

Si destacable és l'obra de Rosario Pérez, no ho és menys la del seu germà major Eleuterio. Òscar Pérez Silvestre ens mostra la faceta humana, docent, periodística i d'enamorat de l'excursionisme i la serra d'Espadà, del també docent Eleuterio Pérez Solernou. A la Vall d'Uixó hem reconegut també la seua figura posant-li el seu nom a un col·legi públic. A l'article trobem a més un parell de cròniques publicades els anys 1912 i 1913 sobre dues excursions fetes a la serra d'Espadà.

Conviure amb la pobresa porta que en una part de la societat es genere aporofòbia, odi a la pobresa. Quines són les actituds que tenim o mostren davant les persones que, per qualsevol causa, s'han vist immerses en la pobresa? En el quart article de l'*Aigualit,* Juan Carlos Castelló Melià reflexiona sobre aquest fet. L'empobriment no és voluntari, fa palès l'autor al seu treball, encara que moltes persones ho creuen així i, per tant, el condemnen a l'exclusió social.

La Crònica en Blanc i Negre, la nova secció dedicada a recuperar fotografies antigues que iniciàrem a l'anterior número de l'*Aigualit*, la dediquem als immigrants que arribaren a la Vall d'Uixó en la postguerra atrets per l'oferta de treball que es va generar en l'empresa de calcer i adobats de pell de la família Segarra. Nel·lo Navarro és l'autor d'aquest article que fa guaitar a les pàgines de la revista les fotografies de sis de les famílies que acudiren a la Vall durant aquells anys.

El sisè article, obra de Clemente González García, ens submergeix de ple en la Guerra Civil. Durant l'estiu de l'any 1938 les tropes franquistes avançaven cap a València però l'exèrcit republicà oferia una fortíssima resistència. El dia 5 de juliol, quan la Cinquena Companyia de tancs de la Legió intentava ocupar el poble de la Vilavella, un grup de set soldats republicans els feren front amb bombes de mà; els feren retirar-se i avariaren tres tancs, dos dels quals foren capturats pels republicans.

L'atleta valler Antonio Cuesta Aguilar va ser seleccionat per participar en l'Olimpíada Popular que estava previst celebrar a Barcelona del 19 al 26 de juliol de l'any 1936. Antonio Cuesta era un excel·lent corredor de fons i, malgrat que es desplaçà a Barcelona per participar en l'esdeveniment esportiu, no ho va poder fer, ja que la sublevació militar del 17 de juliol va obligar a suspendre-la. Tica Cuesta López, néta d'Antonio, ens relata en aquest article com es produïren els fets.

Rosa Maria Gregori Roig ens parla en el seu article de la vida dels mudèjars que poblaven la Vall d'Uixó en la transició del segle XIV al segle XV. Els vallers musulmans d'aquella època, que vivien en territori administrat pels cristians, foren afavorits per la Corona amb diversos privilegis de franquesa, cartes on se'ls atorgaven i reconeixien algunes exempcions d'impostos. Aquest treball és un avanç del projecte *Diplomatari Uixó*, projecte que Rosa Maria està preparant i que es publicarà l'any 2019.

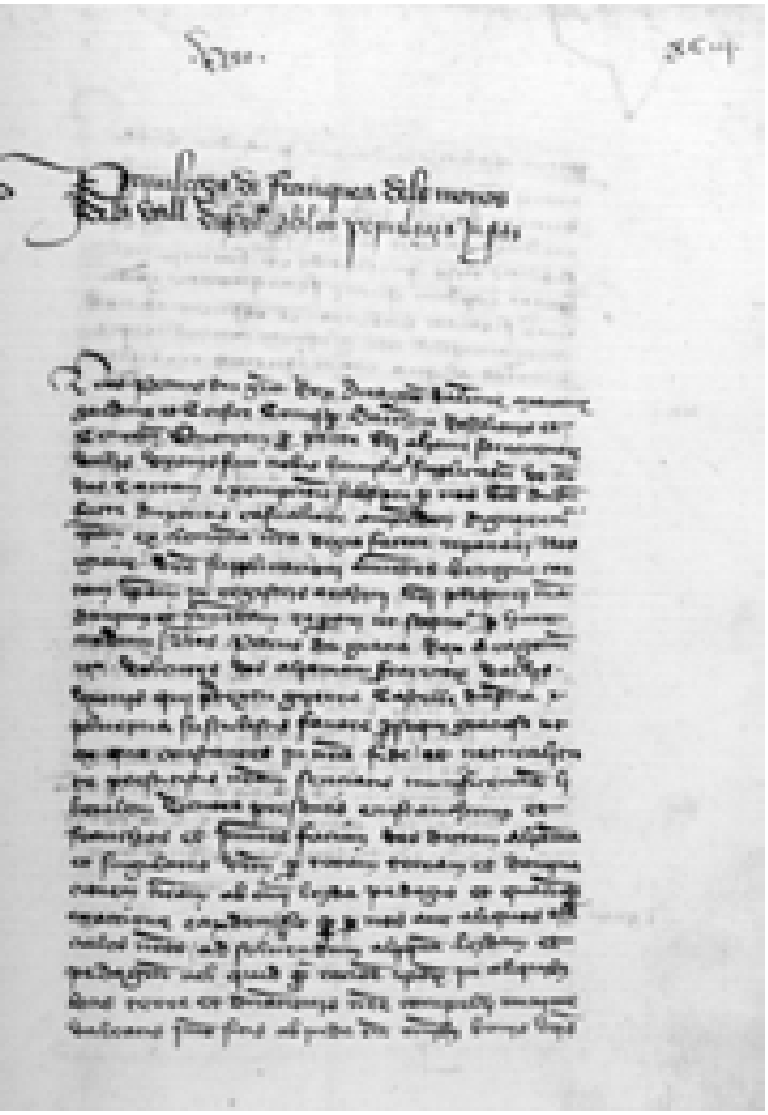

Detall d'una de les cartes de franquesa de l'article publicat per Rosa M. Gregori Roig.

Josep Vicent Font i Ten ens porta la música a aquest número 15 de la revista *Aigualit*. Josep fa una passejada musical per la història de la Rondalla Segarra, fundada l'any 1943 pel músic i compositor valler Estanislao Marco, i per la història de l'actual Rondalla Vallera, filla d'aquella desapareguda formació. A l'article, a més d'abundant informació gràfica, hi trobem els repertoris musicals d'ambdues formacions; en el cas de la Rondalla Segarra, el repertori complet i pel que fa a la Rondalla Vallera, el repertori

que fins ara han interpretat, ja que per davant els queden molt anys de música i èxits.

Carlos Mallench ens explica la biografia del valler Vicente Sorribes Abad, que fou membre del Consell Municipal Antifeixista de la Vall d'Uixó durant la Guerra Civil. Juntament amb una ressenya biogràfica de Vicente Sorribes trobem a l'article dades sobre la seua militància socialista en la Joventut Socialista i la UGT primer i la seua posterior militància anarquista, ja durant la Guerra Civil, en la CNT i la FAI. Empresonat a Borriana en acabar la Guerra Civil, va morir a la presó a causa de les pallisses que li propinaren durant els interrogatoris els seus guardians i els falangistes.

I finalment, com és habitual en aquesta nova època de la revista, tanquem amb el repertori bibliogràfic, a càrrec d'Enriqueta Fuertes, que ens aporta dades dels estudis sobre la Vall d'Uixó publicats en el darrer any.

Des de la junta directiva del Centre d'Estudis Vallers donem les gràcies als autors i les autores que han compartit el fruit del seu treball amb la nostra revista; sense la seua generositat l'*Aigualit* no seria possible. A tots vosaltres, lectors i lectores que teniu aquest exemplar a les mans, vos desitgem salut i una lectura ben profitosa.

Gràcies per la confiança que ens atorgueu.

L'Associació de Veïns del Barri Carbonaire i Adjacents. Els primers anys (1975-1980)

Francisco Porcar Rebollar

Queda pendent estudiar el que ha sigut la història de les associacions de veïns de la Vall d'Uixó. Les associacions de veïns han sigut una realitat molt important en la nostra història recent. Van començar el seu camí en l'última etapa de la dictadura franquista i van tindre un paper molt destacat en la transició, principalment donant vitalitat democràtica als nostres barris, pobles i ciutats. També va ser aquest el cas de la Vall d'Uixó. En aquell moment als barris mancava gairebé de tot. Sense cap dubte, ni els barris ni la nostra ciutat serien hui el que són sense la lluita de les associacions de veïns i sense la seua aportació a l'organització dels veïns i veïnes per a millorar els seus barris. Necessitem cultivar una memòria agraïda del que ha sigut la lluita per la dignitat i per unes condicions de vida dignes en la nostra història col·lectiva. Les associacions de veïns són una part important d'eixa història.

Aquest article vol ser una humil aportació en eixe sentit. Es

Aigualit

refereix solament a una associació de veïns de la Vall d'Uixó, la del barri del Carbonaire. Des dels seus orígens fins al dia de hui, la seua denominació oficial ha sigut del barri "Carbonaire y Adyacentes", volent expressar així que en l'àmbit de l'associació s'emmarca tant el barri del Carbonaire (el que popularment els veïns han denominat "des de la carretera —de Sogorb— cap amunt"), com la zona de "baix" de la carretera, que és el que es vol significar amb el nom de "Adyacentes". En els primers estatuts de l'associació s'indiquen així els seus límits: al nord, la Pedrera i els Poalets; al sud, els carrers de Calvo Sotelo (hui de Blasco Ibáñez), del Mestre Giner i de les Filipines; a l'est, el Barranc (es refereix al barranc de l'Horteta, que limita amb el barri Toledo); a l'oest, el carrer del Calvari. I es fa referència solament als seus inicis, als primers anys de la seua existència, des del 1975 al 1980, partint de la constitució formal de l'associació fins als inicis de l'importantíssim canvi en la vida municipal que van suposar les primeres eleccions democràtiques als ajuntaments després de la dictadura franquista, celebrades l'abril de 1979.

La documentació que he usat és la de l'arxiu de l'Associació (abundant però també amb moltes llacunes), tant la que podem considerar de caràcter administratiu (llibre oficial d'actes i altres documents oficials…), com la d'activitats de l'Associació (bolletins, fulls informatius, convocatòries…). Més que un relat ordenat cronològicament, he optat per organitzar els continguts mostrant alguns exemples significatius de quatre trets que, després d'analitzar la documentació, em pareix que destaquen els primers anys de l'Associació, i que també han sigut una constant en la seua vida fins els nostres dies. Crec que així es pot tindre una millor comprensió dels primers anys de l'Associació. Aquests trets són: el caràcter marcadament reivindicatiu de l'Associació, la seua insistència en la promoció de les activitats en el barri, l'aposta decidida per la participació veïnal i l'esforç a promoure el treball en comú de les associacions de veïns de la Vall d'Uixó.

La constitució de l'Associació

L'1 de desembre de 1975, quatre veïns del barri del Carbonaire (José Vicente Cubells García, José Vizcaíno Gómez, Lorenzo Moreno Murillo i José Núñez Villena) es van constituir en comissió gestora de l'"Asociación de Vecinos Carbonaire y Adyacentes", acordant, segons consta en acta de la dita reunió:

«1º.- Iniciar los trámites legales oportunos para constituir una Asociación que llevará el nombre antes indicado y cuyos fines serán los siguientes:
a.- Promover el desarrollo social que eleve adecuada y dignamente los medios de vida y subsistencia de los afiliados y sus familias.
b.- Cooperar al buen funcionamiento de las instituciones educativas del barrio.
c.- Cooperar y participar en la solución del problema de la vivienda.
d.- Fomentar la creación de centros para la formación y recreo de los asociados y sus hijos.
e.- Promover la defensa del consumidor.
f.- Cualesquiera otros que tiendan a fortalecer e intensificar la participación del individuo y la familia en la vida pública.
2º.- Designar a José Vte. Cubells García para que proceda a la redacción de los Estatutos por los cuales deberá regirse la Asociación que, desde luego, deberán acomodarse en todo a las disposiciones vigentes.

La presente Acta debe considerarse fundacional a todos los efectos, y especialmente a los del Artículo 3º, 1º de la Ley de 24 de Diciembre de 1964.»

Prèviament a aquesta reunió, ja hi va haver altres contactes, diàlegs, gestions… en el procés sempre pacient i treballós de constituir una associació, i més en aquella època. Note's el llenguatge formal de l'acta, la forma en la qual es plantegen les finalitats de l'Associació…, perquè calia anar sempre amb molta cautela, ajustant-se amb compte a la legislació amb el fi de trobar el mínim possible de dificultats. Estàvem encara en la dictadura franquista (tot i que Franco havia mort pocs dies abans de la constitució de la gestora). El règim franquista, també després del que es va anomenar l'"obertura" (en el marc de la qual s'inscriu la Llei d'Associacions de 1964, a l'empara de la qual es crearien després, amb moltes dificultats, les associacions de veïns), sols va tolerar de mala gana, perquè no li va quedar més remei, moviments populars tan importants com el veïnal. Sempre va tenir por a la implicació i organització dels treballadors, que va reprimir i limitar tant com va poder. De fet, encara en 1977, poc abans de la celebració de les primeres eleccions generals democràtiques de la transició (el 15 de juny), que van formar les Corts que van elaborar la Constitució, va intentar posar traves a les associacions de veïns promulgant a l'abril un Reial Decret Llei que pretenia (tot i que no ho va aconseguir) dividir les associacions, obrint la porta a la creació d'altres més controlades pel poder, imposant per a aquesta finalitat un canvi de denominació en les associacions.

A la pàgina de la dreta, acta de constitució de la comissió gestora de l'Associació de Veïns.

Així ho recull l'acta de l'assemblea de l'Associació de Veïns del Carbonaire i Adjacents celebrada el 4 de juliol de 1977, amb la participació de 150 socis, després que el Govern Civil instara l'Associació a complir el decret:

> «1) Manifestar y difundir lo máximo posible la opinión de esta Asamblea sobre el decreto, denunciándolo como una maniobra del Ministerio del Interior, tendente a causar división y debilidad entre los vecinos y el M. Ciudadano.
> 2) Rechazar, en consecuencia, dicha disposición y hacer cuanto sea posible, legalmente, para combatirlo.
> 3) A la vista de que no existe una postura conjunta ante el decreto ni a nivel local ni a nivel provincial, y ante las posibles repercusiones negativas para esta Asociación que pudiera significar el no acatarlo, se decide que esta Asociación se denomine en lo sucesivo, y sin perjuicio de luchar por la desaparición del decreto, Asociación de Vecinos "La Unidad" del Barrio Carbonaire y Adyacentes de Vall de Uxó.
> 4) Comunicar de inmediato al Gobierno Civil el cambio de denominación.»

Després de la constitució formal de la comissió gestora, van seguir molts altres treballs, gestions, sofrir la burocràcia del règim… Però molt prompte, des de principis del 1976, l'Associació de Veïns va desenvolupar una intensa activitat.

El 31 de maig de 1976, un total de setze socis van escollir la primera Junta Directiva provisional, d'acord amb l'article 6.3 de la Llei d'Associacions. En eixa mateixa reunió es va acordar presentar al Govern Civil els llibres de registre de socis, d'actes i de comptabilitat, com era preceptiu, per a la seua habilitació.

El 3 de juliol de 1976 es va celebrar la primera assemblea general de l'Associació (oficialment denominada "Junta General"), amb participació de noranta veïns i veïnes. Finalment, els dies 8 i 9 d'octubre de 1976 (el primer dia es van presentar les candidatures i el segon dia es va procedir a l'elecció), amb la participació en les votacions de 101 socis del total de 132 que estaven inscrits en l'Associació, es va escollir la primera Junta Directiva definitiva. Van ser escollides nou persones entre les divuit que es van presentar. En l'annex 1 es pot veure la composició de les primeres juntes directives de l'Associació.

Una associació reivindicativa

L'associació de veïns naix amb la vocació de lluitar per millorar les condicions de vida en el barri. Per a això, una cosa fonamental

En Vall de Uxó a 3 de Noviembre de 1.975

REUNIDOS:

José Vicente Cubells García, vecino de esta ciudad, con domicilio en Carbonaire C/T 841, con D. N. I. nº 73.958.876 .

José Vicente Gómez, vecino de esta ciudad, con domicilio en Carbonaire C/2 884, con D. N. I. nº 73.359.517 .

Lorenzo Moreno Murillo, vecino de esta ciudad, con domicilio en Carbonaire C/2 8927, con D. N. I. nº 18.852.891 .

José Núñez Villena, vecino de esta ciudad, con domicilio en Carbonaire C/S s/nº, con D. N. I. nº 18.851.911 .

Se constituyen en mutuo acuerdo, en Comisión Gestora de la que será ASOCIACION DE VECINOS CARBONAIRE Y ADYACENTES y, tras las oportunas deliberaciones, acuerdan:

1) Iniciar los trámites legales oportunos para constituir una asociación, que llevará el nombre anteriormente indicado y cuyos fines serán los siguientes:

a) Promover el desarrollo social que eleve armónicamente y dignamente los niveles de vida y subsistencia de los afiliados y sus familias.
b) Cooperar al buen funcionamiento de las instituciones educativas del barrio.
c) Cooperar y participar en la solución del problema de la vivienda.
d) Fomentar la creación de centros para la formación y esparcimiento de los asociados y sus hijos.
e) Promover la defensa del consumidor.
f) Cualesquiera otros que tiendan a fortalecer e intensificar la participación del individuo y la familia en la vida pública.

2) Designar a D. José Vicente Cubells García para que proceda a la redacción de los estatutos por los cuales deberá regirse la asociación, que, desde luego, deberán acomodarse en todo a las disposiciones vigentes.

La presente Acta debe considerarse fundacional a todos los efectos, y especialmente a los del artículo 3º, 1º de la Ley de 24 de Diciembre de 1.964.

Y para que conste, se firma la presente en Vall de Uxó fecha arriba indicada.

des del primer dia del seu funcionament serà la seua activitat de reivindicació enfront de l'Ajuntament perquè done resposta als nombrosos problemes i necessitats del barri en aspectes molt diversos. Des dels seus orígens fins a hui dia, l'Associació de Veïns del Barri del Carbonaire i Adjacents s'ha caracteritzat pel seu fort caràcter reivindicatiu. Però amb açò sempre ha intentat conjugar els següents tres elements: les peticions a l'Ajuntament perquè afronte els problemes i les necessitats del barri, la voluntat i l'actitud de diàleg i col·laboració amb l'Ajuntament per a buscar les millors solucions possibles en cada moment als problemes, l'esforç per la implicació dels veïns i veïnes en la resposta als problemes i les necessitats del barri. Per dir-ho d'una altra manera, l'Associació de Veïns sempre ha buscat compaginar la mobilització veïnal amb el diàleg i la negociació amb l'Ajuntament. Açò es va veure clarament en els primers anys de l'Associació, tant abans com després de l'elecció del primer Ajuntament democràtic.

Pel que fa a les reivindicacions més intensament plantejades en el període 1975–1980, al qual ens estem referint, en l'activitat de l'Associació apareixien les següents (que mostren bé el que hem assenyalat sobre les grans carències que tenia el barri en aquells anys): diverses peticions sobre la falta de salubritat i la necessitat de neteja del barri; mobilitzacions reclamant respostes al greu problema que va suposar en la localitat la meningitis; denúncies sobre la perillositat de la carretera de Sogorb, reclamant la regulació del trànsit amb semàfors fins que fóra possible la construcció d'un pas elevat; diverses reivindicacions respecte al servei d'aigua potable i clavegueram, i sobre els freqüents problemes amb els desaigües en diverses zones del barri; les grans deficiències en l'enllumenat públic; reivindicacions sobre la pavimentació del barri, ja que hi havia molts carrers sense pavimentar; diverses reivindicacions sobre infraestructures educatives, tant en el col·legi Cervantes, primer, com després en la construcció i accessos al col·legi Rosario Pérez, així com una gran preocupació constant per l'ensenyament en el barri; reivindicacions sobre el Pla General d'Ordenació Urbana, molt particularment sobre la carència de zones verdes al barri; sobre la qualitat i potabilitat de l'aigua; sobre el servei de recollida de fems; sobre les infraestructures culturals i el recolzament a l'activitat cultural, etc.

Com a exemple, anem a detindre'ns un poc més en dues importants reivindicacions d'aquests anys. Una anterior i una

posterior a l'elecció democràtica de l'Ajuntament.

La primera és de 1977, referida a les obres del servei domiciliari d'aigua potable i clavegueram de la localitat i, en particular, a les contribucions especials que va imposar l'Ajuntament per al seu pagament. En assemblea celebrada el 26 d'agost de 1977, amb la participació de 350 veïns i veïnes (que eren molts), es va acordar la postura de l'Associació al respecte. Alguns fragments de l'acta d'aquesta assemblea reflecteixen clarament el que s'ha assenyalat sobre la forma de plantejar les reivindicacions enfront de l'Ajuntament. Després d'informar per part de la Junta Directiva i d'un diàleg en el qual tots els assistents es van mostrar contraris a l'actuació de l'Ajuntament, l'acta recull el següent:

«Se decide que dos o tres miembros de la Asamblea, recogiendo las aportaciones de la discusión anterior, elaboren y redacten en aquel mismo momento un escrito dirigido al Ayuntamiento [...]. Cuando se ha redactado se procede a la lectura del texto, que dice así:

Los vecinos del Barrio Carbonaire y Adyacentes, abajo firmantes, expresan:

Su total disconformidad con el Impuesto Especial destinado al pago de las obras de conducción de aguas potables y saneamiento de la localidad […] por las siguientes razones:

1ª.- Porque la red de nuestro barrio es muy reciente, y fue pagada por los vecinos en su día.

2ª.- Porque muchos de los vecinos han pagado ya sus correspondientes acometidas de aguas potables.

3ª.- Porque tanto las obras de la red general del barrio como las que hacen los particulares en el mismo están supervisadas por el Ayuntamiento y cuentan con el visto bueno de sus técnicos.

4ª.- Porque todos los vecinos pagamos impuestos de conservación de las redes.

5ª.- Porque en ningún momento se ha contado con la participación de los vecinos a través de los organismos que nos representan en los barrios.

ANTE TODO ELLO, REUNIDOS EN ASAMBLEA, Y POR UNANIMIDAD, DECIDIMOS:

1º.- No pagar dicho impuesto.

2º.- Exigimos que se abra un amplio debate sobre el problema.

3º.- Exigimos que se de una información clara y asequible de todo el proyecto […].

4º.- Exigimos responsabilidades a los técnicos que en su día permitieron la ejecución en nuestro barrio de una red tan deficiente.

5º.- Que la primera condición en el día que se inicien las obras […] será que la obra sea adjudicada a empresa o empresas locales, con la finalidad de contribuir a paliar el paro de nuestros barrios.

Se pasa a votación y se aprueba por unanimidad el escrito, decidiéndose su inmediata tramitación al Ayuntamiento.»

El segon exemple és de 1979 i venia d'una llarga reivindicació sobre la neteja del barri que, finalment, va atendre l'Ajuntament democràtic escollit l'abril d'eixe any. Podem veure-ho reflectit, també amb les característiques que hem assenyalat, en algunes de les actes que es refereixen a aquest tema en l'any 1979.

Junta directiva del 25 de maig:

«Eufrasio Oliver informa de lo expuesto por el Ayuntamiento:
-El Ayuntamiento se plantea hacer una recogida de basuras por los alrededores del pueblo, en colaboración con las AA.VV.
-Igualmente, mejorar en lo posible el servicio de recogida de basuras, así como habilitar un camión que dos veces al mes recoja objetos viejos que el servicio ordinario no puede recoger.
[…]
-Al respecto de las granjas y fábricas, se están realizando contactos con los propietarios, con el fin de habilitar los medios adecuados para sacarlas del barrio.
[…]
De todo lo expuesto se hizo un juicio positivo, pues significa un paso adelante en este terreno en el que venimos luchando largamente. Se acordó por unanimidad celebrar una Asamblea para informar de todo ello y, fundamentalmente, planificar la campaña de limpieza.»

Junta Directiva del 15 de juny:

«Se informa de que la Comisión de Sanidad y Bienestar Social del Ayuntamiento ha convocado una reunión para el próximo lunes […] para planificar la campaña de recogida de basuras en las zonas periféricas.
Se acuerda que asistan a esta reunión: Rafael Larrubia, Paco Porcar.
Se pasa el tema a discusión. Se hacen dos propuestas:
Que de la campaña de limpieza se haga cargo el personal en paro.
Que la limpieza la efectúen las Asociaciones de Vecinos.
Por mayoría se acuerda:
-Que la Junta Directiva defenderá el criterio de que la campaña se realice con la participación de los vecinos.
Por unanimidad se acuerda:
-Celebrar el próximo viernes, día 22 de este mes, una Asamblea para que los vecinos manifiesten su postura. A dicha Asamblea se invitará el Ayuntamiento para que informe de su propuesta.»

I en l'assemblea del 22 de juny (a la qual van assistir tres regidors: Vicente Zaragoza, Enrique Marco i Juan Franco):

«En primer lugar, los representantes de la Corporación Local pasan a informar de la problemática de recogida de basuras y limpieza, refiriéndose a las siguientes cuestiones:
-las condiciones actuales del servicio de recogida de basuras.
-la instauración de un servicio especial los días 15 y 30 de cada mes.
-la confección de una calendario de recogida de basuras para información del vecindario.
-utilización de un criterio flexible para solucionar los problemas de recogida en los distintos puntos conflictivos.
-la necesidad de presentar la basura para su recogida en las bolsas de plástico reglamentarias.
-la incapacidad del Ayuntamiento para rescindir el actual contrato con la empresa "Marcelino Carretero", hasta 31 de Diciembre de 1980.
-la necesidad de limpiar la periferia de los barrios.
A continuación, y tras expresar la mesa que con todo ello el Ayuntamiento comienza a responder a las peticiones de las AA.VV., se pasa a un turno de intervenciones de la Asamblea, que unánimemente manifiesta estar de acuerdo con el Ayuntamiento en la necesidad de efectuar tal campaña de limpieza; se recalca igualmente la necesidad de colaboración de todos los vecinos para lograr un mejor servicio de recogida, así como para mantener limpio el barrio.
La Asamblea hace a los concejales las siguientes peticiones […]:
-Que la policía municipal se muestre más eficaz en su vigilancia respecto al cumplimiento de las normas de recogida de basuras.
-Que el camión de recogida entre en todas las calles, ya que ahora que están pavimentadas puede hacerlo en todas.
-Que los camiones, una vez terminada la recogida no queden estacionados en la calle.
-Que se eviten los rastros líquidos que deja el camión en su recogida.
-Que en los bloques de pisos y en los bares haya bidones donde se coloquen las bolsas de basura.
Se pasa a discusión la propuesta de Plan de Limpieza. Se informa que el Ayuntamiento pondrá un camión y las herramientas necesarias […]
Una vez planteadas las dos propuestas para la campaña de limpieza, se acuerda, por mayoría, que esta se haga con participación del vecindario.»

Una associació que promou iniciatives i activitats en el barri

Junt amb la intensa tasca reivindicativa, l'Associació de Veïns va donar molta importància des dels seus inicis a l'organització i promoció d'activitats en el barri. En ocasions es tractava d'activitats relacionades amb l'acció reivindicativa, en altres, cosa que sempre va ser una preocupació destacada, de promoure l'activitat cultural en el barri. Algunes d'eixes activitats van consistir en l'organització d'un acte concret, altres

pretenien tindre una permanència en el temps. Però sempre buscant compaginar la implicació i participació del veïnat, la conscienciació de les persones sobre la situació i les necessitats del barri i sobre els valors defensats pel moviment ciutadà, i comptar amb espais i instruments de reflexió i d'apreci per la cultura. Així, durant aquests anys es van organitzar i promoure, entre d'altres, activitats com les que ressenyem a continuació.

Una iniciativa molt important de l'Associació de Veïns durant eixos primers anys va ser la de l'asfaltatge dels carrers amb implicació dels veïns i un paper destacat de la pròpia Associació. Així es descriu en el número 2 del bolletí de l'Associació (abril 1977):

> «Los vecinos del Carbonaire venimos padeciendo una situación de marginación social con respecto al pueblo en todos los aspectos: granjas, fábricas, matadero, ratas, falta de señalización para automóviles, paso de carretera peligroso, insuficiente iluminación y calles sin pavimentar, etc., etc. Todos estos problemas piden solución urgente y sobre ellos se está trabajando; de momento nos vamos a centrar en el asfaltado de las calles.
> De todos es conocida la cantidad de calles que existen sin asfaltar. Calles que en su mayoría son intransitables por la cantidad de piedras y baches que hay, y no hablemos ya de cuando llueve. Pero la verdad es que a los señores de la administración no se les mojan los pies, ni se les llena la casa de barro, ni tropiezan por la noche […].
> La realidad es que en estos momentos somos nosotros los que padecemos estos problemas y solo nosotros tenemos que solucionarlos […].
> En este sentido la comisión de Urbanismo sabiendo que este problema es más sentido por las personas que están afectadas, celebró una asamblea donde acudimos unas 50 personas de las diferentes calles sin asfaltar, se informó del presupuesto que el Ayuntamiento tenía hecho, viéndose que si los vecinos nos lo hacíamos por nuestra cuenta nos resultaba más barato. Además teníamos posibilidad de que Extensión Agraria nos diera una ayuda de un 20% del presupuesto total de los gastos.
> En concreto se vio claro que si lo hacíamos los mismos vecinos aportando mano de obra, contratando directamente a la empresa, y demás gestiones nos resultaría casi a la mitad de precio. Pero de todas formas había que intentar lograr la subvención de Extensión Agraria, los requisitos que exigían eran: participación de los vecinos, comisión elegida por todos los vecinos para encargarse de todas las gestiones, y que el presupuesto de la obra no rebasara el millón de pesetas. Así las cosas, vimos la posibilidad de hacerlo por zonas puesto que era la única forma de que no pasara del millón […].»

La participació en la Setmana Ciutadana, organitzada per totes les associacions de veïns de la localitat i que es concretava en diverses activitats en cada barri. En la reunió de la Junta Directiva de l'Associació de l'1 d'abril de 1977 es va decidir

La Guarderia, molts anys també seu de l'Associació de Veïns.

organitzar activitats en el barri amb motiu d'aquesta Setmana Ciutadana i difondre els plantejaments compartits pel conjunt de les associacions de veïns. En la junta del 14 d'abril es van concretar les activitats a realitzar:

> «1.- Día 25 de abril, a las 20,30 horas: Charla-coloquio con el tema "El Movimiento Ciudadano".
> 2.- Día 27 de abril, a las 20,30 horas: Mesa Redonda con el tema "La Familia".
> 3.- Día 29 de abril, a las 20,30 horas: Charla-coloquio con el tema "Carestía de la Vida".
> 4.- Día 30 de abril, a las 21 horas: Cena-convivencia y representación de una obra de teatro.
> 5.- Día 1 de mayo, a las 21 horas: Cena-convivencia y festival de canción con la participación de cuantos vecinos lo deseen.»

Tots els actes es van celebrar en els locals de l'Associació de Veïns i, junt amb els anteriors, es van organitzar també: exposició i venda de llibres durant tota la setmana en els locals de l'Associació, activitats infantils durant tota la setmana per tot el barri, difusió d'adhesius i fulls informatius.

El 20 de maig de 1978 es va celebrar un Festival Popular amb l'objectiu de recaptar fons per a l'adquisició d'un solar, per

a les necessitats de l'Associació de Veïns i de l'Escola Infantil del barri (la "Guarderia", com deia tothom). En la junta directiva del 9 de maig es va concretar l'organització de l'activitat, que va comptar amb una gran participació del barri. Així ho expressa l'acta d'aquesta reunió:

> «Después de informar la Comisión de Cultura de todas las gestiones realizadas con el fin de organizar un Festival Popular con el fin de recaudar fondos para la adquisición de un solar, se decide:
> 1.- Realizar dicho Festival el próximo 20 de mayo en el patio del Centro Escolar "Cervantes" a partir de las 18 horas, y hasta las 22 horas aproximadamente.
> 2.- Que en dicho acto intervendrán:
> -Grupo "Talem".
> -Grupo 1+1=6.
> -Grupo Miguel, José Antonio, Antonio.
> -Grupo "Cuixa".
> -Ricardo Cantalapiedra.
> 3.- Encargar a la Comisión de Cultura de la preparación de propaganda, pegatinas, etc.
> 4.- Solicitar la colaboración de todas las comisiones de trabajo para organizar adecuadamente el acto.
> 5.- Habilitar servicio de bar.
> 6.- Tramitar, inmediatamente, todos los permisos necesarios.
> 7.- Establecer el precio de la entrada en 100 pts.»

Des del 1976 fins al 1980 va ser constant l'activitat de l'Associació entorn de la situació de l'educació en el barri. A més d'accions reivindicatives, es van organitzar diverses assemblees, trobades, debats, enquestes...

Així, per exemple, l'11 de desembre de 1976 es va celebrar una assemblea en la qual van participar més de cent veïns i veïnes, i es va presentar un informe sobre «la problemática de la enseñanza en el barrio, destacándose la falta de puestos escolares». Es va analitzar també el resultat d'una enquesta realitzada per tot el barri, en la qual els veïns i veïnes destacaven com a "más preocupantes" els problemes següents: el repàs, els llibres, el mal estat del pati del Centre Escolar Cervantes i la seua vella sala d'actes, i el contingut de l'ensenyament. Es va tindre un llarg diàleg sobre la situació i es va concloure la necessitat d'impulsar la tasca de l'associació de pares d'alumnes per a buscar solucions als problemes educatius i, també, «se resaltó la importancia de la Asociación de Vecinos en este punto, dado que se considera el medio más adecuado para aglutinar todos los

esfuerzos del barrio en la consecución de una mejor enseñanza».

Des d'eixa convicció es va treballar tots aquests anys i es desenvoluparen diverses activitats, intentant (sense aconseguir-ho sempre, i amb algunes diferències de criteri amb membres de les associacions de pares, que van dificultar avançar com es desitjava) aglutinar tot el barri i fer treball conjunt amb les associacions de pares, tant del Cervantes com després del Rosario Pérez, la tasca de col·laboració amb l'Escola Infantil del barri i la seua associació de pares, el diàleg de les diverses postures polítiques sobre l'educació, amb activitats com la taula redona on participaren representants polítics que es va organitzar el 29 de març de 1980...

Portada del nº 1 del bolletí de l'Associació, Nuestro Barrio.

Una altra activitat important de l'Associació de Veïns durant aquests anys va ser la publicació d'un bolletí informatiu. Des del mateix inici de l'Associació de Veïns va ser freqüent l'elaboració i difusió per tot el barri de fulls informatius sobre diversos temes (problemes del barri, accions de l'Associació, activitats, plantejaments del moviment ciutadà…). Però prompte, ja en 1976, es va posar sobre la taula la conveniència de comptar amb un bolletí informatiu amb caràcter periòdic, per a informar permanentment al barri de la vida de l'Associació, de les seues activitats, denunciar i analitzar problemes i necessitats del barri, difondre els plantejaments de l'Associació, convidar els veïns a implicar-se i participar...

Fer una publicació periòdica comporta molt de treball i no és senzill en absolut. Molt més si tenim en compte tota la intensa activitat que desenvolupava l'Associació de Veïns. Però es va fer. Va tindre alts i baixos, però va jugar un paper important en l'actuació de l'Associació.

En la junta directiva del 9 de novembre de 1976 es va acordar «impulsar para principios del próximo año la elaboración de un Boletín mensual de la Asociación». I així es va portar a la

pràctica. En l'assemblea del 26 de febrer de 1977 (en la qual van participar 150 veïns i veïnes), a proposta de la Comissió de Cultura, que venia treballant en aquest projecte des de mesos enrere, es va acordar la publicació d'aquest bolletí mensual, se li va posar un preu de 5 pessetes (en 1979 va passar a ser de 10 pessetes) i «colocar un buzón para recoger las aportaciones de los vecinos». El número 1 del bolletí es va publicar en març de 1977. Es va anomenar Nuestro Barrio, i així es presentava en aquest primer número:

> «Este boletín aparece como una necesidad. La necesidad que tenemos todos los vecinos de estar informados de lo que ocurre, lo que se hace y lo que se deja de hacer en el barrio y en el resto del pueblo.
>
> Aparece también para intentar ayudarnos a lograr la participación de todos en la solución de los problemas del barrio.
>
> Y ¿qué significa eso de participar en la solución de los problemas del barrio?
>
> PARTICIPAR en la solución de los problemas del barrio quiere decir querer que nuestro barrio cambie. Querer que nuestro barrio sea mejor. Que sea un lugar donde podamos vivir más dignamente. Y LUCHAR POR CONSEGUIRLO.
>
> Seguramente os preguntaréis el por qué de esas cinco pesetas que vale el boletín. A la Asociación de Vecinos le resultaría prácticamente imposible editarlo sin la pequeña aportación que representan esas cinco pesetas, ya que la economía de la Asociación solo cuenta con la cantidad que aportan los socios en concepto de cuota; y además es muy importante que nuestras cosas las financiemos nosotros mismos, es la única manera de la que de verdad serán nuestras, sin que nadie las manipule.
>
> Creemos que es muy importante que el boletín lo vayamos haciendo entre todos. Esperamos vuestras colaboraciones: todo aquel que quiera exponer algo al barrio, algún problema, alguna preocupación, etc. puede y debe hacerlo (si quiere hacerlo a través de este boletín, en la guardería del Carbonaire habrá pronto un buzón del barrio, de momento puede entregarse allí a cualquier persona de la Asociación).
>
> Nuestra intención es que este boletín se publique todos los meses. Y algo que nos alegraría mucho sería que con el tiempo esta publicación que hoy iniciamos se convierta en el portavoz de todos los que vivimos en el barrio.»

Per últim, entre les activitats promogudes per l'Associació en aquests anys, cal també ressenyar la posada en marxa d'una biblioteca en el barri. El seu funcionament va ser desigual i no va acabar de quallar com pretenia la Junta Directiva. Però es va posar en marxa, cosa que mostra un altre intent més d'oferir recursos culturals en un moment de grans carències en aquest aspecte.

En la junta directiva del 27 de juliol de 1979 es van acordar diversos punts sobre la posada en marxa de la biblioteca, per a traslladar-los com a propostes a una assemblea. En concret, es va acordar:

«-La Biblioteca funcionará todas las tardes de los días laborables, dos horas.
-Los lectores podrán llevarse libros a casa durante 15 días renovables.
-La necesidad de dedicar una cantidad de dinero (a determinar) a adquirir libros para abrir la Biblioteca.
-La necesidad de dedicar a la compra de libros una cantidad (a determinar) periódicamente.»

Juntament amb açò, es va encarregar a dos membres de la comissió de cultura ordenar, classificar i fitxar els llibres (l'Associació disposava de llibres que havien sigut donats per diverses persones i d'un lot de llibres provinent del Ministeri de Cultura).

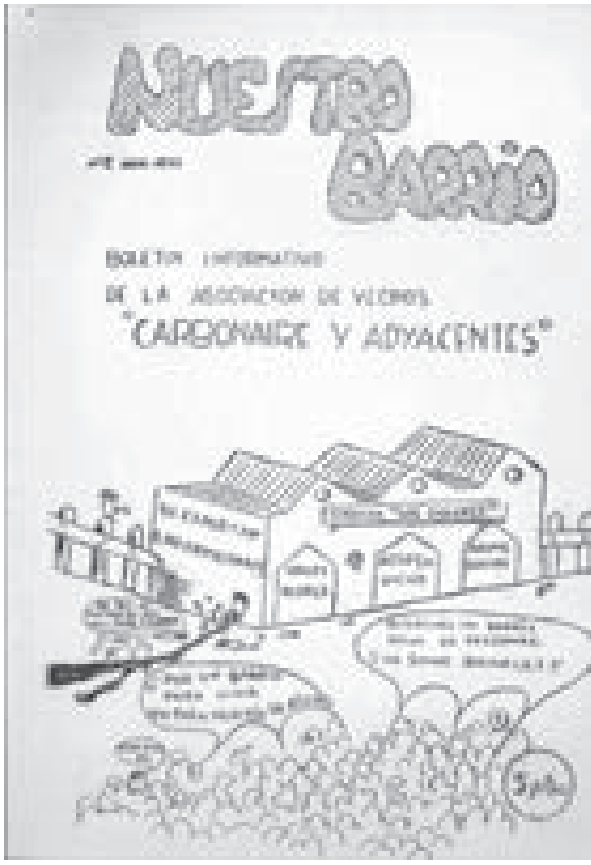

Portada del nº 2 del bolletí de l'Associació.

En la reunió de la Junta Directiva del 23 d'agost es van concretar alguns detalls més:

«-Establecer normas para la entrada y salida de libros.
-Que la biblioteca esté abierta a todos.
-Que es necesario elegir un responsable de la Biblioteca.
-Que del mantenimiento y funcionamiento de la misma se encargarán, rotatoriamente, los miembros de la Junta y cuantos vecinos lo deseen.
-Solicitar al Ayuntamiento una suscripción gratuita al semanario "Uxó".
-Solicitar de las distintas organizaciones populares que lo deseen que aporte su prensa (no diaria).»

Es va acordar convocar una assemblea, el 14 de setembre, per a aprovar la posada en marxa de la biblioteca. En aquesta assemblea hi van participar prop de cent veïns i veïnes i es va acordar, amb algunes modificacions de detall (per exemple, la compra de llibres es va limitar de moment a llibres infantils, ja

A la pàgina de la dreta, instància demanant al Ministeri de Cultura llibres per a la biblioteca de l'Associació.

que quasi no se'n disposava), la proposta de la Junta Directiva, així com la posada en marxa immediata de la biblioteca en el mes d'octubre.

Posteriorment, en junta directiva del 9 d'octubre, es va concretar la difusió de la posada en marxa de la biblioteca, acordada per l'assemblea, en els termes següents:

> «a.- Comunicar por escrito a todas las Asociaciones de Vecinos la fecha en que comenzará a funcionar la Biblioteca.
> b.- Comunicar lo mismo, en carta personal, a todos los socios de la A. de Vecinos y a los socios de la A. de Padres de Alumnos de la Guardería que no sean socios de la A. de Vecinos.
> c.- Confeccionar una hoja informativa para ser distribuida por todo el barrio.
> d.- Confeccionar carteles para pegar por distintos lugares del Barrio.»

Una associació que promou la participació veïnal

Pràcticament en tots els exemples als quals hem fet referència sobre activitats de l'Associació en aquests anys es pot veure una manera de treballar presidida per la cerca constant de la implicació i participació del veïnat. No es tracta que l'Associació de Veïns (i menys encara la Junta Directiva) siga la protagonista, es busca que ho siguen els veïns del barri i que l'Associació siga un instrument adequat per a açò. D'ací la manera participativa de treballar, portant les propostes a les assemblees, obrint-les a tot el barri, informant constantment dels acords… L'Associació de Veïns del Barri del Carbonaire i Adjacents sempre ha volgut caracteritzar-se per aquesta manera de treballar. En aquests primers anys es va insistir constantment en açò. Hem pogut comprovar que la participació de veïns i veïnes a les assemblees solia ser prou nombrosa.

De fet, l'Associació va començar a caminar des del principi amb eixa dinàmica de participació. El primer que es va fer en 1976 va ser distribuir una enquesta en el barri perquè el veïnat expressara quins consideraven que eren els problemes i les necessitats més importants del barri, amb la intenció de centrar en aquests el treball de l'Associació. La Junta Directiva provisional va ordenar les aportacions dels veïns i les va presentar a una assemblea celebrada el 3 de juliol de 1976, en la qual es va dialogar sobre aquests problemes (molts, per les enormes carències del barri) i es va acordar, per unanimitat, «crear unas comisiones de trabajo que afronten los diversos tipos de problemas, elaborando informes,

23 SET. 1978

Ilmo. Sr.:

Rafael Sanchez García, mayor de edad, con D.N.I. núm. 73.364.029, como Presidente de la Asociación de Vecinos "La Unidad" del Barrio Carbonaire y Adyacentes de Vall de Uxó, con el número de registro provincial, 136, y con domicilio social en Calle 5 s/n del Barrio Carbonaire de Vall de Uxó, le COMUNICA:

Que esta Asociación de Vecinos ha tenido conocimiento de la Campaña Nacional de "Difusión del Libro", proyectada por la Dirección General de Difusión Cultural, considerándola de gran interés para nuestra comunidad.

Que esta Asociación de Vecinos ha venido realizando, desde tiempo atrás, gestiones encaminadas a iniciar una pequeña biblioteca en nuestro barrio, para paliar las dificultades que crean la falta de bibliotecas públicas adecuadas a las necesidades de los vecinos, y la situación periférica de nuestro barrio, con la intención de promocionar el interés por los libros, sin que hasta la fecha se hayan podido alcanzar tales objetivos, por falta de medios.

La Asociación cuenta con algo más de doscientos socios, y una potencialidad lectora entre 1000 y 1.500 personas, ya que comparte los locales del domicilio social con una Asociación de Padres de Alumnos de una Guardería Laboral y con un Club Juvenil, que dirigen sus actividades al Barrio.

Por ello, y considerando que la Campaña del Ministerio de Cultura puede significar un paso positivo en la promoción cultural del Barrio, SOLICITA de V.I.:

La adjudicación de uno de los lotes de 200 libros proyectados en la Campaña.

La Unidad
ASOCIACION DE VECINOS
Carbonaire y Adyacentes
VALL DE UXO (Castellón)

EL PRESIDENTE

RAFAEL SANCHEZ GARCIA

En Vall de Uxó, a 22 de Septiembre de 1.978

ILMO. SR. DIRECTOR GENERAL DE DIFUSION CULTURAL

Festes al barri, principi dels anys setanta.

planificando trabajos y proponiendo soluciones». Així, des del principi, l'Associació va funcionar també amb aquestes comissions de treball (per exemple de cultura, ensenyament, sanitat, urbanisme, posteriorment del bolletí…), en les quals participaven altres membres de l'Associació, a més de la Junta Directiva, i en les quals freqüentment s'implicava també altres persones del barri.

Lògicament, al principi, però també després en diverses ocasions durant aquests anys, es van realitzar campanyes perquè els veïns s'inscrigueren com a socis en l'Associació i, sobretot, s'implicaren en les seues activitats. Com hem vist, es va cuidar molt la informació al barri sobre tot el que es feia, perquè es considerava la informació com un instrument fonamental per a impulsar la participació.

Junt amb el que es pot veure d'aquesta manera de treballar participativa en tots els exemples que hem ressenyat, afegim ací dos exemples més.

Ens hem referit a l'esforç realitzat per l'Associació de Veïns aquests anys sobre la problemàtica de l'ensenyament, intentant aglutinar tot el barri en les respostes que la milloraren. Doncs bé, fixem-nos en com, en 1979, es realitzava aquest treball buscant

sempre la implicació i participació de tothom. En la reunió de la Junta Directiva del 18 de maig de 1979, la comissió de cultura i ensenyament informava del seu treball en aquests termes:

> «En su última reunión comenzó la tarea que se le encomendó, centrándose fundamentalmente en la problemática del recién construido centro de EGB. Se decidió realizar una Asamblea de Barrio, con participación de la A.PP.AA. del centro de EGB, de los Maestros y del Inspector de Enseñanza. A tal efecto se debería realizar una encuesta o sondeo en el barrio para concretar el orden del día de la Asamblea, uno de cuyos objetivos fundamentales sería potenciar la participación del vecindario en la gestión del centro.»

I en la junta directiva del 8 de juny de 1979, des de la mateixa comissió, es diu:

> «En la última reunión de la Comisión participó un grupo de niños del Movimiento Junior, que explicaron cómo veían ellos la problemática de los centros escolares.
> Igualmente, se informó que mañana sábado, a las 12 horas, se celebrará, en los locales de la Asociación, la Asamblea prevista con los niños del Barrio.»

L'altre exemple es refereix a la forma de treballar en el conflicte generat per les contribucions especials imposades per l'Ajuntament amb motiu de les obres en la xarxa d'aigua i el clavegueram. Ja ens hem referit abans a aquest problema. Ara el que volem destacar és l'esforç fet per l'Associació per tal d'afrontar els problemes amb la major participació possible. En l'acta de l'assemblea celebrada el 10 de desembre de 1977 (en la qual van participar més de 150 veïns, i convé recordar aquesta dada pel que direm després), es recull el següent:

> «Se informa de la marcha general de las obras de red de agua potable, así como de los recursos presentados.
> Se pasa después a informar de la reunión mantenida por todas las AA.VV. de la localidad con la Corporación Municipal en busca de soluciones al problema.
> Se expone la voluntad expresada por el resto de Asociaciones de Vecinos, en el sentido de aconsejar a sus vecinos el pago del impuesto, ante lo que la Asamblea muestra signos de desaprobación.
> Se informa de los objetivos alcanzados en la reunión con la Corporación Local:
> -reducción del impuesto en algunos sectores;
> -participación de un socio de cada Asociación que lo desee en las reuniones de la Comisión Municipal encargada del tema.
> La Asamblea aprueba lo logrado, juzgando, no obstante, que debe ser mantenida la postura de negarse al pago.

GOBIERNO CIVIL
DE
CASTELLON DE LA PLANA

Registro nº 11.12 - 2423

Autorizada la constitución y funcionamiento de esa Asociación, en virtud de resolución de este Gobierno Civil de fecha 2-3-76 ; en cumplimiento a lo dispuesto en el artículo 3.3. de la Ley de Asociaciones de 24-12-1964, le participo que la misma ha quedado inscrita en este REGISTRO PROVINCIAL DE ASOCIACIONES con el nº 276 el que conviene se resolte, en lo sucesivo, en las comunicaciones que se dirijan a este Gobierno Civil.

En su día se le comunicará el número que se asigne a esa Asociación en el REGISTRO NACIONAL DE ASOCIACIONES.

Tan pronto como esa Entidad designe la primera Junta Directiva que ha de regir la misma, se servirá comunicar a este Gobierno Civil su composición, en el plazo de cinco días a partir de la fecha de su elección, con indicación de los nombres, apellidos y domicilio, según previene el artículo 6, nº 3 de la expresada Ley.

Igualmente y de conformidad a lo dispuesto en el artº 11, nº 1 del Decreto de 20 de mayo de 1.965, esa Asociación viene obligada a presentar en este Gobierno Civil, para su habilitación, los Libros de: Registro de Socios, Registro de Actas y de Contabilidad.

Por último debo significarle que por derechos de inscripción, corresponde satisfagas la Tasa de 100 -Ptas y en su día y por visado de Libros, la de 25-Ptas. por cada uno de ellos

Dios guarde a Vd. muchos años

Castellón de la Plana 3 de marzo 1.976

EL GOBERNADOR CIVIL.

Sr. D. José Vicente Cubells García, Comisión Organizadora Asoc. Vecinos Carbonaire y Adyacentes.- Bº Carbonaire c/ 7 nº 1

VALE DE USO.-

Se entra en discusión y se propone convocar una manifestación.»

Autorització per part del Govern Civil de la constitució de l'Associació de Veïns.

Però, i açò és el que volem destacar, a continuació s'afegeix:

«Considerando que el número de asistentes no puede adoptar una decisión por sí solo, se decide efectuar una consulta en todo el barrio al respecto. Así como que, en el caso de que no se considere oportuno celebrar dicha manifestación, la Asociación, como tal, mantenga la misma actitud que hasta la fecha, manteniendo en todo momento informados a los vecinos y dejando la cuestión del pago a la decisión personal de cada vecino, sin que la Asamblea se pronuncie al respecto.»

És a dir, una assemblea en la qual participen 150 veïns acorda no prendre una decisió sense preguntar a tot el barri. L'Associació es manté en la seua postura de no pagar l'impost (recordem que aquesta decisió es va prendre, per unanimitat, en una assemblea en la qual van participar 350 veïns, el 26 d'agost de 1977), però vol consultar tot el barri. La participació, sempre com a valor i camí fonamental per a fer les coses.

Convé, no obstant, i per a no idealitzar situacions passades, assenyalar que la participació sempre va tenir fluctuacions i que impulsar-la va ser sempre costós i difícil. No sempre s'aconseguia. De fet, també a tall d'exemple, en l'assemblea celebrada el 21 de desembre de 1978, en aquest cas amb la participació d'unes quaranta persones, molt per sota del que era habitual en eixos anys, es constatava el següent:

«Se expone la mala situación en que se encuentra la Asociación de vecinos por falta de participación.
Se entra en una discusión sobre las causas y se aportan propuestas de solución para continuar avanzando y salir de la situación de estancamiento en la que nos encontramos.»

I també es va acordar:

«Hacer una hoja a todo el barrio informando de la situación en que se encuentra la Asociación y de lo tratado en esta Asamblea.»

Una associació que promou la Coordinadora d'Associacions de Veïns

Per últim, volem destacar una altra característica del treball de l'Associació de Veïns del Barri del Carbonaire i Adjacents

durant aquests primers anys: l'esforç posat en el treball conjunt de les associacions de veïns de la Vall d'Uixó i, conseqüentment, en l'impuls del funcionament de la Coordinadora d'Associacions de Veïns.

Des de l'Associació es tenia l'opinió que era fonamental el treball en comú, tant per a poder reivindicar millor enfront de l'Ajuntament, com per a enfortir el conjunt del moviment ciutadà en el poble. Cada associació havia d'estar dedicada al seu barri, però sense tancar-s'hi. I, sobretot, la Coordinadora havia d'impulsar una dinàmica participativa en els barris, amb associacions de veïns obertes. El diàleg i la informació, tant en la junta directiva com en assemblees, sobre la Coordinadora van ser constants durant aquests anys. Sempre en la línia indicada. Vejam-ne dos exemples.

En l'acta de l'Assemblea del 26 de febrer de 1977 (en la qual van participar 150 veïns i veïnes), es recull l'acord següent:

> «Los representantes de la Asociación de Vecinos en la Coordinadora Local de AA.VV. informan de la intención de esta de elaborar unos Estatutos y unos requisitos para su funcionamiento.
> Tras discutir la conveniencia o no de dichos estatutos, y de la participación en la Coordinadora, se decide:
> a.- Participar en la Coordinadora.
> b.- Aceptar la elaboración de los Estatutos, siempre que se garantice la autonomía de cada Asociación, que la Coordinadora coordine Asambleas de Barrio y no Juntas Directivas, que los representantes no tomen decisiones sin consultar previamente a sus respectivas Asociaciones.»

Com es pot veure, l'Associació insisteix en la importància de no "burocratitzar" el funcionament de la Coordinadora i, sobretot, en la perspectiva sempre present de la participació dels veïns i el protagonisme de l'assemblea.

I a l'acta de la Junta Directiva del 23 d'abril de 1979, es reflecteix la importància que es dóna al treball conjunt:

> «Se pasa a informar detalladamente de lo tratado en el último contacto con la Coordinadora Local, planteándose las conclusiones que se proponen a debate:
> 1.- Lectura y juicio sobre el borrador presentado.
> 2.- Elaboración de una memoria de los problemas de más urgente solución que tiene planteados cada barrio, con el fin de presentarla al Ayuntamiento.
> 3.- Elaboración de un escrito conjunto en el que se recojan las reivindicaciones fundamentales aprobadas por la Asamblea Estatal de AA.VV., celebrada el pasado mes de enero en Barcelona, con el fin de presentarlo al Ayuntamiento reclamando su aplicación inmediata.

4.- Propuestas concretas para impulsar la marcha de la Coordinadora.
Se tratan:
1.- Se procede a la lectura del borrador. En general se valora positivamente, insistiéndose, sobre todo, en la necesidad de potenciar la Asamblea de Barrio y en enfocar los problemas del Barrio, en orden a su solución, procurando la máxima participación del mayor número posible de vecinos, partiendo siempre de su propia realidad y necesidades.
2.- A continuación se elabora la lista de problemas fundamentales que tiene planteados el barrio, tomando como base el informe presentado al Ayuntamiento en año 1977, al considerar que, salvo excepciones, los problemas son los mismos.
3.- Se concretan las reivindicaciones de la Asamblea Estatal, recogiéndose prácticamente todas.
4.- A parte de insistir en la necesidad de la Coordinadora, este punto no se trata.»

Com en tants altres aspectes, no va ser mai fàcil el treball de la Coordinadora. En ocasions hi havia diferències de criteri entre les associacions, la qual cosa creava dificultats en el treball en comú. No tant perquè eixes discrepàncies foren dolentes en si mateixes, al contrari, en ocasions suposaven una riquesa que permetia ampliar l'horitzó, sinó perquè no sempre es van afrontar bé. Per altra banda, en ocasions resultava complicat avançar perquè algunes associacions no assistien a les reunions de la Coordinadora amb la deguda regularitat. Aquestes dificultats apareixen amb freqüència en les actes de l'Associació d'aquests anys. Però l'Associació de Veïns del Barri del Carbonaire i Adjacents sempre es va esforçar a col·laborar per tal d'impulsar la Coordinadora.

Annex 1

Les juntes directives de 1975 a 1980

En el període al qual hem fet referència, hi va haver a l'Associació quatre juntes directives: la Comissió Gestora (constituïda l'1 de desembre de 1975), la primera Junta Directiva provisional (escollida el 31 de maig de 1976), a la qual es van incorporar dos nous membres en novembre de 1977, i la Junta Directiva escollida en assemblea el 21 d'abril de 1979. Deixem ací constància dels noms dels homes i les dones que van fer aquest servei al barri, dedicant-li temps, energies, molt de treball i, sobretot, amor al barri i les seues gents. Després d'ells van vindre, fins a hui, moltes altres persones.

Comissió Gestora (1 desembre 1975)

José Vicente Cubells García
José Vizcaíno Gómez
Lorenzo Moreno Murillo
José Núñez Villena

Junta Directiva provisional (31 maig 1976)

José Vicente Cubells García (president)
Francisco Martín Galán (vicepresident)
Ernesto Castelló Beltrán (secretari)
Pilar de la Cruz Jiménez (vicesecretària)
Rafael Sánchez García (tresorer)
José Vizcaíno Gómez
Lorenzo Moreno Murillo,
Juana Coronado Alcázar,
Domingo Caro Rodríguez (vocals)

Junta Directiva (escollida en assemblea el 9 d'octubre de 1976)

Rafael Sánchez García (president)
Francisco Martín Galán (vicepresident)
Pilar de la Cruz Jiménez (secretària)
Juana Coronado Alcázar (vicesecretària)
Ernesto Castelló Beltrán (tresorer)
Rosa María Nebot Sales (vocal 1a)
José Abad Bonifàs (vocal 2n)

Juan Manuel Fuentes Romero (vocal 3r)
Ramona Marco Soler (vocal 4a)

El 16 de novembre de 1977, en assemblea, van ser escollits dos nous membres per a aquesta mateixa Junta Directiva: Eufrasio Oliver Mendieta (vicepresident) i Isidro Morales Álvarez (vocal 3r), havent deixat de ser socis de l'Associació els que fins aleshores ocupaven aquestes responsabilitats, per haver-se traslladat a viure a una altra localitat.

Junta Directiva (escollida en assemblea el 21 d'abril de 1979)

Rafael Sánchez García (president)
Alejandro Vives Aragó (vicepresident)
Francisco Porcar Rebollar (secretari)
Pilar de la Cruz Jiménez (vicesecretària)
Domingo Caro Rodríguez (tresorer)
Eufrasio Oliver Mendieta
Juan García Marrama
Raimundo Salvador Arnau
Fina Vizcaíno Gómez
Jesús García Moratalla
Ramona Marco Soler
Rafael Larrubia Ríos
Rosa María Nebot Sales
José de la Cruz Flor (vocals)

Annex 2

El bolletí informatiu Nuestro Barrio

Reproduïm ací alguns exemples del tipus d'articles que es publicaven en el bolletí informatiu de l'Associació.

Març 1977

Una cosa constant en el bolletí és la informació sobre les assemblees de l'Associació. En el número de març de 1977, entre els continguts de l'última assemblea celebrada, es recull aquest:

«2.- INFORMACIÓN CULTURAL
La Comisión de Cultura informó a la Asamblea de una serie de cursillos que se están realizando y otros que se van a realizar. Entre los que se están haciendo se señalaron:
-Ateneos culturales.
-Unas charlas-coloquios de un médico sobre sexualidad y educación de niños, que se celebran los jueves a las 6 de la tarde en los locales del domicilio social de la Asociación.

Pronto comenzarán otros dos:

-Un CURSILLO DE INICIACIÓN AL BARRIO, que comenzará cuando se cuente con un grupo de vecinos interesado en realizarlo.
-Un CURSILLO DE EDUCACIÓN DE ADULTOS, para vecinos que no sepan leer ni escribir. Este comenzará también cuando se cuente con un grupo suficiente de personas.
[…]
Es muy importante nuestra formación cultural. Los interesados en participar en alguno de estos cursillos puede pasar los lunes a partir de las 9 por los locales de la Asociación […].»

Abril 1977

«DEFENDAMOS NUESTRA SALUD

Todos los habitantes de La Vall d'Uixó saben que en la zona de esta Asociación hay granjas que cuando se está cerca desprenden unos olores insoportables que no son nada buenos para la salud de las personas.

Por ello esta comisión empezó a interesarse por el problema al recibir algunas quejas del vecindario.

Nuestra preocupación empezó cuando al hacer el recorrido nos dimos cuenta que en la granja que está instalada junto a la fábrica de Canos había montones de basura, dentro y fuera. Que quizá no hicieran estos mucha olor, pero que son nidos de miseria que todos respiramos.

Continuando el itinerario comprobamos que junto a los depósitos del agua potable también hay otras granjas que […] pensamos que pueden haber filtraciones de estas a los depósitos de agua potable.

Fue mayor nuestro asombro cuando vimos que la fábrica de curtidos que hay junto al matadero vierte a una zanja aislada todas las aguas y desperdicios, aguas que filtran hasta llegar al río. Estas aguas huelen bastante.

Si a esto añadimos los desagües, que se vierten detrás de la balsa del "Ataud", los cuales si son un verdadero río de porquería, el problema es muy serio.

Pero lo que realmente nos preocupa y con este artículo queremos denunciar a la opinión del vecindario son:

a.- ¿Las granjas están dónde deberían estar?

b.- ¿Con quién se cuenta como parte afectada para montar una fábrica de curtidos a menos de 500 metros de donde viven personas?

c.- ¿De dónde surgen las enfermedades infecciosas, del individuo o del ambiente podrido como la basura vertida tan cerca de las viviendas?

¡¡POR UN BARRIO MÁS LIMPIO Y POR UN PUEBLO CON UNA INFRAESTRUCTURA SANITARIA MÁS DECENTE!! ¡¡UNÁMONOS Y AFRONTEMOS EL PROBLEMA!!»

Maig 1977

«POR UNOS AYUNTAMIENTOS AL SERVICIO DEL PUEBLO

"Nuestro" ayuntamiento, igual que todos los ayuntamientos de España, está montado de tal forma que sólo les sirve a los que tienen la sartén por el mango. Ellos dictan sus leyes y sientan en el sillón del ayuntamiento a un señor para hacerlas cumplir […] Que duda cabe que estos ayuntamientos son impopulares.

Pagamos los impuestos que ellos dicen que hay que pagar, pero a cambio ¿qué?. ¿Nos asfaltan las calles? ¡No!. ¿Tenemos luz suficiente? ¡No!. ¿Parques infantiles? ¡No! ¿Limpieza en los barrios? ¡No!, y así muchos etc, etc, y muchos más etcs.

Pero, ¿y ratas? ¿tenemos ratas? ¡Si!, ¿y especuladores? ¡Si! […]

Por todo esto decimos que estos ayuntamientos son impopulares y exigimos, queremos y lucharemos por tener unos ayuntamientos verdaderamente

democráticos y al servicio del pueblo.

[…] elegir democráticamente a nuestros concejales y alcaldes. ¡Pero cuidado! si los elegimos y nos quedamos en casa tranquilamente nos la pegarán como a todo hijo de vecino. Para que esto no ocurra así debemos ir pensando una serie de normas con las cuales podamos controlar tanto a los que hayamos elegido como al ayuntamiento en general […].

1.- Que si la mayoría del pueblo elige a un concejal o a un alcalde, también la mayoría del pueblo pueda quitarlo en cualquier momento, cuando no cumpla la voluntad de esa mayoría.

2.- Información a las asambleas de vecinos periódicamente sobre el funcionamiento del ayuntamiento, esta deberá corregir lo que no le parezca bien y ratificar lo que le parezca correcto.

3.- Plena participación de las asociaciones de vecinos en la elaboración de todos los planes del ayuntamiento. Estos planes deben salir de las mismas asambleas de vecinos […].

Estos creemos que son tres puntos fundamentales que deben tener los futuros ayuntamientos para que de verdad sean democráticos y estén al servicio del pueblo.»

Annex 3

Altres escrits de l'Associació de Veïns

Consulta als veïns i assemblea sobre educació (desembre 1976)

«A TODOS LOS PADRES CON HIJOS EN EDAD ESCOLAR

Nosotros que tenemos hijos en la escuela sabemos, o deberíamos saber, cuales son los problemas que tienen nuestros hijos para su educación y los problemas que a nosotros, los padres, nos plantean.

Sabemos que se habla de enseñanza gratuita, pero el material, sobre todo los libros, nos suponen un gasto que muchas veces nos resulta penoso.

Existe una situación ridícula y que está en una forma muy poco clara, y que nos hace gastar nuestras buenas pesetas: el repaso.

Lo que menos tenemos es una información clara y asequible de lo que hacen nuestros hijos en el colegio. ¿Nos preocupa a nosotros?

Hay muchos, y graves, problemas en la enseñanza de nuestros hijos, y va siendo hora de que nos preocupemos de ellos y los afrontemos todos juntos. […]

Una manera de empezar a hacerlo es responder a estas preguntas (por escrito en el mismo papel) para que todos conozcamos la opinión de todos (traed el papel con las respuestas a la Asamblea).

-¿Los libros deberían ser gratuitos? ¿Quién debe pagarlos?

-¿Qué opinión tienes del repaso? ¿Se debe hacer? ¿Ayuda a los niños en su educación?

-¿Crees que debes preocuparte por la enseñanza que se da a tus hijos?

¿Cómo te parece que es la que reciben? ¿Estas de acuerdo con ella? ¿Por qué?

-¿Qué opinas de la huelga que recientemente han planteado los maestros?

-¿Qué otros problemas tienes con la enseñanza?

[…]

Otro paso muy importante es que nos reunamos todos los padres (Y MADRES!!) para discutir estos problemas, para ello asistamos todos a la reunión que se celebrará en la Guardería del Carbonaire el día 11, sábado, a las 6,30 de la tarde, de este mes de diciembre.

En la reunión discutiremos nuestros problemas de la enseñanza y aportaremos todos opiniones para comenzar acciones que den soluciones a nuestros problemas.

[…]

COMISIÓN DE CULTURA (ASOCIACIÓN DE VECINOS "CARBONAIRE Y ADYACENTES")»

Enquesta dirigida al barri sobre l'atur (abril 1977)

«EL PROBLEMA DEL PARO ES MUY PREOCUPANTE PARA EL PUEBLO. LA ASOCIACIÓN DE VECINOS ESTÁ INTENTANDO AFRONTARLO. EL PASADO DIA 16 DE ABRIL SE CELEBRÓ UNA ASAMBLEA, CONVOCADA PARA ANALIZAR EL PROBLEMA […]. COMO RESULTADO DE LA ASAMBLEA APARECE ESTA ENCUESTA PARA ABRIR UN PROCESO DE DISCUSIÓN Y PARA VER SI NOS ANIMAMOS A BUSCAR SOLUCIONES Y LLEVARLAS A LA PRÁCTICA ENTRE TODOS.

(Un primer paso importante es que respondamos a las preguntas aportando nuestras opiniones, tanto si estamos en paro como si estamos trabajando, porque el problema es de todos los trabajadores)

1º.- Nombre, edad y dirección.
2º.- ¿Cuántos parados tiene en su domicilio?
3º.- ¿Cuánto tiempo llevan parados?
4º.- ¿Cobran el subsidio de desempleo?
5º.- ¿Por qué están parados?
6º.- ¿Les preocupa el problema? ¿Por qué?
7º.- ¿Tiene interés en darle solución?
8º.- ¿Qué solución ve usted al problema?

HACEMOS UN NUEVO LLAMAMIENTO PARA CELEBRAR UNA ASAMBLEA EN PROXIMO DIA 7 DE MAYO A LAS 6 DE LA TARDE EN LA GUARDERIA DEL CARBONAIRE […]

Comisión de Asuntos Sociales. Asociación de Vecinos "Carbonaire y Adyacentes"

Consulta als veïns de barri sobre el pagament de contribucions especials (desembre 1977)

«Como sabéis, el Ayuntamiento está realizando unas obras de saneamiento y distribución domiciliaria de agua potable en el pueblo. Para pagar estas obras ha impuesto una contribución especial que ha sido motivo de numerosas asambleas y acciones en los barrios. Hasta hace poco se mantenía en todos los barrios una unidad de criterio: no pagar. Hoy la situación es muy confusa. Muchas Asociaciones han aconsejado el pago; unos grupos de vecinos dicen que hay que pagar, otros que no. Hemos perdido la unidad de opinión, y con ello nuestra mayor arma: la unidad de acción a nivel local. Y eso hemos de contrarrestarlo con la mayor unidad en nuestro barrio.

También sabréis que gracias a la unidad lograda en las Asambleas y a la presión

que hemos hecho unidos, se ha logrado que la cantidad inicial de 5.980 pts se haya quedado reducida a 3.588 en algunas zonas […] El descuento en el ámbito de nuestra asociación afecta al Carbonaire (de carretera para arriba) y al Pintor Sorolla. La cantidad a pagar es de 3.588 pts, aunque vuestros recibos pongan 5.980. También se ha logrado retrasar el pago (sin recargo) hasta el 31 de Diciembre. También la posibilidad de participar en la Comisión del Ayuntamiento que discute los problemas relacionados con el tema.

Esta Asociación en ningún momento ha dicho que hay que pagar, porque eso corresponde decirlo al barrio. La Asociación se limita a defender vuestra postura. La de todos los vecinos.

Hoy se hace más necesario que nunca que tomemos una postura de unidad para defender nuestros intereses, y para ello necesitamos conocer la opinión sincera de todos los demás vecinos. Para ello os pedimos que respondáis sinceramente a las preguntas. En cuanto tengamos las respuestas os las comunicaremos para que conozcáis la postura de todos los vecinos del barrio.

Contestad con sinceridad y lo más pronto posible. Dentro de dos o tres días pasaremos a recoger las hojas.

¿ESTÁS DISPUESTO A PAGAR EL IMPUESTO? SÍ NO

EN CASO DE QUE NO QUIERAS PAGAR, ¿ESTÁS DISPUESTO A EXPRESAR Y DEFENDER TU POSTURA POR MEDIO DE UNA MANIFESTACIÓN? SÍ NO»

Rosario Pérez Solernou, en 1958

Rosario Pérez Solernou, una pedagoga innovadora

Alfred Ramos

El 8 de juliol de 1972, a l'edat de 88 anys, moria a València la professora de l'Escola de Magisteri d'aquesta ciutat Rosario Pérez Solernou, una de les pedagogues valencianes més innovadores de la primera meitat del segle XX. De 1920 fins a 1945 havia estat catedràtica de Lletres en l'especialitat de Gramàtica i Literatura Espanyola a la Normal de Castelló de la Plana i directora d'aquesta Escola en 1928 i 1931. El periòdic *Mediterráneo* dedicà un extens article a dues columnes glossant els seus valors com a pedagoga:

> Doña Rosario Pérez Solernou era una de esas profesoras todo bondad, corazón, paciencia, pedagoga por excelencia, educadora nata y con su labor como profesora ha sido muy fructífera y ha dejado huella en quienes han pasado por sus aulas.
>
> De ello son centenares los que pueden dar fe, como alumnos y alumnas de ella, tanto en el Plan antiguo de 1914, como en el Plan Profesional, del Magisterio [...].

Aigualit

> Al conocerse la noticia en Vall de Uxó, ha causado un unánime y hondo sentimiento, porque doña Rosario era ante todo una vallera que aunque imposibilitada durante muchos años, su única alegría era saber de su Vall de Uxó, de sus progresos, de su desarrollo, de sus persones, de sus afanes. Y lo vivía a través de la prensa y de cuantos la visitaban.
>
> No en balde pasó los mejores años de su juventud en nuestra ciudad, viviendo los acontecimientos más destacados y colaborando a darle auge y prestigio en aras de su cultura, arte y bien hacer [...].[1]

Rosario Pérez Solernou, era descendent d'una coneguda família de la Vall d'Uixó: els Solernou; que donaren un alcalde i nombrosos personatges il·lustres a aquesta dinàmica ciutat de la Plana Baixa.[2] Rosario va nàixer el 10 d'octubre de 1883 a Albacete, on els seus pares, Eleuterio Pérez Vilallave,[3] natural de València, i sa mare, Maria Rosa Solernou Rambla, nascuda a la Vall d'Uixó, estaven destinats de mestres.

Als dos anys es quedà òrfena junt als seus germans Eleuterio i Ernesto en morir els pares, amb dos dies de diferència, els dies 7 i 9 d'agost, víctimes de la terrible epidèmia de còlera de 1885, que deixà més de 120.000 morts en tota la península Ibèrica. Motiu pel qual foren recollits pels seus oncles materns, que els conduïren de nou a la Vall d'Uixó. La revista quinzenal *El Clar y net*, de la Vall d'Uixó, deixà testimoni en les seues planes d'aquest fet, en un valencià encara no normalitzat, tot farcit de castellanismes:

> Víctimes de la enfermetat reinant han mort, en la siutat d'Albacete, els amantisims amics del nostre cor, don Eleuterio Pérez y doña Rosario Solernou Rambla, dixan tres órfens chicotets que han segut arreplegats per els chermans dels difunts don José Solernou y don José María Pérez, quedant al cuidao de la seua ahueleta doña Concepción Rambla. S'asosiem al grant dolor de la atribulá familia per tan irreparables pérdues [...].[4]

---

1 "Fallece en Valencia Doña Rosario Pérez Solernou", Información de la provincia, *Mediterráneo,* 8 de juliol de 1972.

2 Eleuterio Pérez Solernou, germà, impulsor de l'himne a la Vall d'Uixó, mestre i periodista, té un carrer i un CEIP amb el seu nom. José Teófilo Solernou Rambla, oncle, diputat provincial de Castelló (1900). José Solernou Lapuerta, nebot, alcalde de la Vall d'Uixó des de 1973 fins a 1978; primer delegat de Cultura a la província de la democràcia entre 1978 i 1983; organitzador de la primera Fira del Llibre de Castelló en 1982.

3 El segon cognom del pare es transcrit de diferents formes: Villanova (registre civil d'Albacete) i Vilallave (La Vall d'Uixó).

4 "Cronica". El Clar y Net. Revista quinsenal (sic). 23 d'agost de 1885. La Vall d'Uixó.

Rosario Pérez Solernou, Adela Martínez, José T. Solernou, José Teófilo Solernou i Eleuterio Pérez Solernou.

Aquests oncles, Adela Martínez Mangriñán i José Teófilo Solernou Rambla, amb la iaia materna Concepción Rambla, criaren els tres germans com a fills, junt amb el seu fill natural José T. Solernou. A la Vall d'Uixó va transcórrer la seua infantesa. La família recordà anys a venir que va ser una xiqueta desperta, que demostrà prompte la seua intel·ligència i estima per les lletres; als cinc anys ja llegia correctament. També li agradava narrar històries i contes, amb gran èxit entre les companyes de l'escola del poble on assistia (Pérez, 1999).

Acabat el batxillerat, s'inclinà per la carrera de Magisteri, seguint l'exemple dels seus pares, al qual seguirien també el del seu nebot Ernesto i la seua filla. En 1897 es desplaçà a València per a començar els seus estudis de Magisteri. En 1902, als dinou anys, obtingué el títol de mestra superior. Dos anys més tard fou nomenada professora provisional en l'Escola Normal de Castelló de la Plana. Allà formarà part com a vocal, a proposta del claustre

de la Normal, de la "Junta de Protección a la Infancia y Mendicidad". Una actitud, la del compromís i solidaritat amb les classes més marginals i desvalgudes, que serà una constant en la seua vida.

Entre 1910 i 1912 exercirà successivament com a professora provisional en les Escoles Normals de Sòria, Terol i Múrcia. A Sòria, conegué i féu amistat amb el poeta Antonio Machado, catedràtic de francès del seu Institut des de 1907. En 1913, aconsegueix per oposició el títol numerari de l'Escola Normal per a Càtedra en la secció de Lletres, aquest mateix any s'incorpora com a catedràtica a la Normal de Bilbao.

En gener de 1914 pren possessió com a catedràtica de Lletres a l'Escola de Magisteri de la Laguna, a les illes Canàries, al mateix temps que les professores Irene de Castro, Elvira de Laburu i Consuelo Penillas (González, 1994). En un temps en què els constants trasllats del professorat interrompien el correcte funcionament de les Escoles Normals de les Illes, pertorbant l'estabilitat de les plantilles, la direcció del centre elogià amb aquestes incorporacions les seues intervencions didàctiques en els centres de procedència:

> Todas elles cuentan con honrosa historia académica y profesional [...] todas han conquistado sus plazas en honrosas lides; que todas dejaron gratísimos recuerdos en los Centros donde anteriormente sirvieron; y que todas ellas habían de encontrar aquí los afectos y consideraciones de que son merecedoras por su talento y personales condiciones.[5]

Els quatre anys de destinació a La Laguna, de 1914 a 1918, seran intensos i compromesos. En 1915 serà nomenada secretària del centre a proposta del claustre. A més a més, intervindrà en la creació de la cantina escolar i del rober infantil de La Laguna i fundarà l'Asociación de Mujeres Visitadores de Presos, moviment que té les arrels en la precursora del feminisme a l'Estat espanyol Concepción Arenal i que lluitava pels drets humans, la dignitat i la millora de les dures condicions de vida dels penats.[6] De 1919 a 1920 impartirà la docència a la Normal de Sant Sebastià.

En 1920, és nomenada catedràtica de Lletres en l'especialitat

5 Llibre d'Actes (1908–1918). Claustre del 27 de gener de 1914. Arxiu de l'Escola de Magisteri de La Laguna.

6 Concepción Arenal (1820–1893), sociòloga, pedagoga i assagista gallega vinculada al pioner moviment feminista del segle XIX. Pensadora del cristianisme social, atorga a l'educació i a la instrucció de la dona un paper fonamental. Dedicada a l'estudi i a l'acció de reforma social, va ser la primera dona que rep el títol de "visitadora general de prisiones de mujeres".

de Gramàtica i Literatura Espanyola en la Normal de Castelló de la Plana, fins el trasllat en 1945 a la Normal de València. És a dir, treballarà un total de 25 anys de docent a la Normal de la Plana, on formarà quantitat de generacions de mestres i deixant un grat record que perdurarà en el temps. A Castelló, per tant, al llarg de més de dues dècades, trobarà la continuïtat necessària per a poder desenvolupar amb eficàcia la seua tasca de professora innovadora i de renovació pedagògica.

Rosario Pérez Solernou en 1913.

A més de professora de Magisteri exercirà, en dos períodes molt breus, el càrrec de directora de la Normal: de 1928 a 1929 i de 1931 a 1932, aquesta última per ordre del ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts Marcel·lí Domingo.[7] Durant l'actuació com a directora va gestionar i aconseguir l'ampliació de l'Escola Graduada Annexa amb la creació de dos nous graus, un d'ells de pàrvuls; amb aquest motiu es feren les oportunes adaptacions del local, obres que es van estendre també als locals de la pròpia Escola Normal, en la qual es van fer notables millores.[8] En

7 Marcel·lí Domingo (Tarragona, 1884–Tolosa (França), 1939). Mestre, polític i escriptor català. Mestre a Tortosa. Ministre d'Instrucció Pública del govern provisional de la república en abril del 1931. També fou ministre d'Agricultura, Indústria i Comerç de 1931 a 1933. Del 1931 al 1936 va ser diputat a Corts per Tarragona. Va promoure la construcció de nombroses escoles i decretà l'educació conjunta d'ambdós sexes, alhora que intentà impulsar la reforma agrària.

8 Certificació de María Ángeles Fabregat Aparici, professora adjunta i secretària de la Normal de Castelló. Arxiu de l'Escola de Magisteri de Castelló de la Plana. Universitat Jaume I de Castelló de la Plana.

aquests anys és nomenada també vocal del tribunal d'oposicions a mestres de Castelló, vocal de la junta provincial d'orfes del Magisteri (1931–1933) i, més tard, presidenta (1933–1938).

Pel que respecta a la vida familiar i social, es va casar, en 1924, amb Alejandro Pérez García i un any més tard va nàixer l'única filla, Rosario Pérez Pérez, criada per la mare de llet Rosa Esbrí, al carrer del Sol de la Vall. Va fer amistat amb Lleonard Mingarro, autor de l'himne de la Vall; amb José Castelló, periodista i director de l'*Heraldo* de Castelló i també amb el mestre Francisco Fuertes. En 1936 escriurà en el setmanari independent *Espadán* (1936), dirigit per Vicente Ortega Rivelles, on va escriure "Efemérides literarias" amb el pseudònim de Valle Sol.[9]

En desembre de 1936, en plena Guerra Civil, actuant de nou de forma solidària, serà elegida representant de la Normal de Castelló de la Plana en la junta administrativa de Colònies Escolars, constituïda per a allotjar els xiquets i les xiquetes refugiats durant la Guerra Civil.

Algunes escoles de Magisteri es convertiren en els anys de la República en autèntics motors de la renovació i la reforma pedagògica, així com en potents difusors de les noves tècniques, orientacions i metodologies escolars que pretenien llevar les teranyines a la vella escola tradicional de l'Estat espanyol. En el cas de la propagació de les tècniques Freinet[10] excel·leix la figura de Jesús Sanz des de la Normal de Lleida, en 1928, i més tard, en 1931, des de la Normal de la Generalitat de Catalunya, a Barcelona. En aquesta mateixa Normal el grup escolar annex editarà la revista *Veus d'Infant*. Una altra Normal, la d'Osca, acollirà, en juliol de 1935, el II Congrés de la Tècnica de la Impremta a l'Escola. En 1936, la catedràtica Carmen Cascante impulsarà des de Palma (Mallorca) la publicació *Estels*, impresa a l'Annexa i promoguda pel mestre Josep Rosselló (Jaume, 2001). A l'Escola Normal de Castelló hi haurà també una interessant

9 Agraïsc gentilment a Pasqual Andrés i Porcar, director del CEIP Rosario Pérez Solernou de la Vall d'Uixó, les notes biogràfiques i la tramesa de la documentació sobre Rosario Pérez Solernou.

10 Célestin Freinet (1896–1966). Mestre i pedagog francès. A Bar-sur-Loup inicià en 1920 l'etapa de mestre, continuada després a Saint-Paul de Vence. En 1927 crea la CEL (Cooperativa d'Ensenyament Laic) i en 1957 la FIMEM (la Federació Internacional del Moviment de l'Escola Moderna. Renovador de l'escola mitjançant les tècniques del text lliure, la impremta, la correspondència escolar i l'estudi del medi entre d'altres. La seua pedagogia se centra en la cooperació, els interessos de l'infant, el laïcisme i l'antidogmatisme.

experiència didàctica de posada en marxa de la impremta en l'escola sota la tècnica del mestre Freinet. La impulsora d'aquesta pràctica serà Rosario Pérez Solernou.

Interessada per la pedagogia Freinet per a les seues classes de metodologia de l'ensenyament de la Llengua i la Literatura adreçada als seus alumnes de primer curs del pla professional de Magisteri, Rosario P. Solernou, es dirigeix per carta, en març de 1934, al mestre mallorquí Miquel Deyà, autor de l'article "La técnica Freinet en mi escuela", publicat en la revista *Atenas*, demanant-li exemplars de la revista *Consell*, realitzada per l'alumnat de Deyà, així com orientació per a adquirir una impremta (Jaume, 1999):

> Muy Sr. mío y compañero: Los alumnos de primer curso del Plan Profesional están organizando una hemeroteca escolar en la clase de Lengua y Literatura (Metodología).
>
> ¿Sería mucho pedir de su amabilidad nos enviase unos números de "Consell" para enriquecer nuestra colección?
>
> Al mismo tiempo le agradecería me orientase en la adquisición de la prensa o máquina, respecto a precio y casas en donde poder adquirirla.

Miquel Deyà des de Mallorca, li contesta donant-li l'adreça de la Cooperativa de la Tècnica Freinet, tot recomanant-li, a més a més, la lectura del llibre *La imprenta en la escuela* de l'inspector Herminio Almendros (Jaume, 1999). La professora Rosario P. Solernou es dirigeix a la Cooperativa de la Tècnica Freinet sol·licitant el material. José de Tapia, un dels pioners freinetistes i administrador-delegat de la Cooperativa li trametrà, des de Barcelona, el 25 d'abril de 1934, el material sol·licitat: Premsa Freinet amb palanca, tipus Futura, rodets de tinta, caixes per a guardar els tipus, tubs de tinta negra, jocs de gúbies, componedors, plaques de linòleums...

Dotze dies després de l'enviament del material, Rosario P. Solernou, escriu de nou a Miquel Deyà agraint-li la tramesa de la revista *Consell* (Jaume, 1999): "Diga de mi parte a los niños que hemos recibido con aplausos su periódico", on posa de manifest el domini del català i l'evidència de la unitat de la llengua, "Aunque está escrito en bilingüe lo he comprendido perfectamente porque conozco el dialecto de aquí que es el valenciano". Està decidida a l'intercanvi, una part necessària en la metodologia de producció de periòdics escolars, "Desde luego estableceremos el intercambio y solicitaremos su colaboración". Relata, així mateix, l'adquisició de la impremta Freinet i el coneixement del llibre

Revista Consell*, Mallorca, 1934.*

d'Herminio Almendros abans de la recomanació de la seua lectura per Miquel Deyà. "Conozco el libro del inspector Almendros, y con la prensa a la vista dominaremos —con el tiempo— esta nueva técnica." Un fet que constata que, almenys en 1933, ja estava al corrent de la tècnica de la impremta a l'escola. Quan i a on va tindre notícia de Freinet la professora Rosario Pérez Solernou? De moment no podem determinar aquest aspecte tan remarcable com és la data de l'arribada de la pedagogia Freinet al professorat de les Escoles Normals valencianes, que, en tot cas, podem afirmar amb rotunditat que és anterior a 1934.

En octubre de 1934 naixerà la publicació escolar *Castalia*. És interessant remarcar que el maneig i funcionament de la premsa escolar Freinet anirà dirigit als alumnes del curs professional de Magisteri. L'alumnat d'aquest pla desenvoluparà, així mateix, l'activitat de la impremta sobre les xiquetes de l'Escola Annexa a la Normal.

La pràctica escolar fou publicada en *Revista de Escuelas Normales,* pertanyent a l'Órgano de la Asociación Nacional del Profesorado Numerario, en el seu número 114, Madrid, novembre de l'any 1935.[11] L'article, a manera de diari de la classe de metodologia de literatura, va ser redactat per l'alumne del primer curs professional Rafael Viruela, a partir de la lliçó pràctica desenvolupada per Emilio Navarro, un altre alumne del mateix curs, el 10 de gener de 1935.[12] Rafael Viruela escriu:

11 La professora de la Universitat de València M. Carme Agulló em va fer arribar aquest article.

12 Pepe Pitarch i Gaspar Izquierdo, freinetistes valencians, em van proporcionar les dades sobre Rafael Viruela Carreres (La Vall d'Uixó, 1918–València, 1986). Fou

> El Sr Freinet —dice— introduce en la escuela una imprenta como instrumento de trabajo, dando con ello una nueva estructura al hacer escolar. El maestro francés no quiere que haya libros en la escuela, puesto que la imprenta inventada por él suple, con ventaja, a los textos escolares y a los antiguos procedimientos, a la vez que fomenta el trabajo libre del alumno...
>
> El Sr Freinet —continúa diciendo el Sr Navarro— quiere que los niños lleven a la escuela, como original de imprenta, todo cuanto vean y observen y, además recomienda mucho que no sean modificados los trabajitos que los niños redacten. Y lo recomienda con interés, porque una de las ventajas de esta técnica es la de estimular a los niños. [...]
>
> A continuación, el Sr Navarro hace una descripción detallada de la prensa enseñando a las niñas lo que es el zócalo, el pie de prensa, hoja de presión, componedores, porta componedores, interlineas, caja para colocar los tipos, etc. [...]

El número 1 de *Castalia*, aparegut en octubre de 1934, compta amb 21 pàgines. El segon número veurà la llum en desembre de 1934, amb 13 pàgines.[13] En la portada hi figuren el nom del centre: "Escuela Normal del Magisterio Primario. Castellón de la Plana", el títol de la revista *Castalia* i el subtitulat *Revista escolar Infantil*, octubre de 1934. El dibuix de la portada, fet amb la tècnica del linòleum, representa l'ermita de la Magdalena de Castelló de la Plana. Isidoro Andrés, alumne de Rosario P. Solernou, que cursava el pla Professional de Magisteri en 1934, i que amb els anys setanta esdevindria director d'aquesta Normal,[14] ho explica en "Nuestros propósitos" (Andrés, 1934): "Se titula *Castalia* recordando el primitivo nombre de nuestra ciudad y el de la fuente del Parnaso consagrada a Apolo. Historia, pues, y fantasía nos han facilitado este título."

Pilar Llopis, en el text *Castalia*, acaba de detallar el significat

mestre de sords. En 1952 l'Instituto Valenciano de Sordomudos de la Diputació de València li publica el llibre *Enciclopedia del sordomudo*. El darrer centre de treball va ser l'Escola d'Educació Especial Maria Carbonell de la Malva-rosa, València, on es jubilà en 1983. Els mestres freinetistes valencians que van treballar amb ell destaquen el seu esperit renovador.

13 He d'agrair a Miquel Jaume Campaner la gentilesa de l'enviament digital d'aquests dos quaderns dipositats en paper en l'arxiu particular del mestre Miquel Deyà Palerm, a Mallorca.

14 Isidoro Andrés Villarroya (Albocàsser, 1916 – Castelló de la Plana, 2006). Mestre a Castelló de la Plana i posteriorment catedràtic d'Escoles Normals a Girona en l'especialitat de Llengua i Literatura espanyola. Va ser director de 1970 a 1976 de l'Escola Normal de Castelló de la Plana. Avui un col·legi públic del mateix Castelló porta el seu nom.

Coberta de la revista Castalia*, Núm. 2, 1935.*

de la portada (Llopis, 1934). Escriptura literària i història, amb clara intencionalitat pedagògica, van units en aquest text, en què es remet, amb orgull i afecte, a la fundació de la capital de la Plana:

> La actual ciudad de Castellón de la Plana debe su origen a una villa que, en lo antiguo, se llamó Castalia. Dicha villa, con su castillo y su fuente de claras y limpias aguas, se hallaba situada cerca del mar, en un cerro de las primeras estribaciones de los montes del Desierto de las Palmas.
>
> En 1251, Don Jaime I de Aragón, llamado el Conquistador, concedió real permiso a su lugarteniente del reino de Valencia, Don Ximén Pérez de Arenós, para trasladar la población del monte al fértil llano que hoy ocupa.
>
> Nuestra portada representa las ruinas veneradas de lo que en tiempos pretéritos se llamó Castalia.

Els objectius de la publicació, relacionats amb la pràctica pedagògica de la premsa en l'escola mitjançant la impremta Freinet, complementada amb la tècnica del text lliure i l'intercanvi escolar entre els futurs mestres, estan ben enunciats en el primer número per Isidoro Andrés (Andrés, 1934). Unes aspiracions que, dissortadament, la Guerra Civil i la dictadura posterior acabarien per soterrar:

> Nuestras aspiraciones son muy modestas. Aprender el manejo de la prensa escolar Freinet, para fundar un periódico en la escuela que en día, no muy lejano, nos toque en suerte regentar. Con ello establecer el intercambio, estrechando los lazos de confraternidad entre escolares españoles y en su día con los extranjeros y acostumbrar al niño a redactar sus pensamientos, a expresar sus ideas y afectos, a la par que adiestrarle en el trabajo manual tan necesario hoy en día.

Al final de la presentació es va afegir un poema de l'escriptor

cubà d'origen valencià José Martí (1853–1895), que seria autor de referència, als anys seixanta, entre els mestres de la Secció de Pedagogia de Lo Rat Penat, el futur moviment Freinet del País Valencià.

A la resta de les planes de *Castalia* s'intercalaren escrits d'alumnes del Pla Professional amb textos de xiquetes de l'Escola de Pràctiques Annexa a la Normal. Entre els primers destaquen els relacionats amb la matèria de Metodologia de l'Ensenyament de la Llengua i la Literatura, que impartia Rosario P. Solernou, com ara un sonet i una ofrena dedicats a Cervantes, una glossa de l'homenatge internacional a Lope de Vega que inclou el comentari de la representació de la *Dama boba* en el teatre Principal de Castelló de la Plana a càrrec de la companyia de Margarida Xirgu, la genial actriu catalana, o un comentari del llibre *Corazón* de l'escriptor italià Edmundo d'Amicis —un autor molt llegit en les escoles d'aquells anys—.

També trobem altra classe de textos, com el decàleg de l'optimista, la divulgació de refranys, la recomanació de la pràctica esportiva o els variats i didàctics passatemps (jeroglífics, xarades, endevinalles...). Entre els noms dels alumnes de Magisteri del Pla Professional que escriuen anotem els d'Isidoro Andrés, Rosario Marín, Pedro Viruela, Ernesto Pérez, [15] noms prou coneguts entre el magisteri dels anys posteriors a la Guerra Civil o el d'Ernest Fenollosa, mestre depurat i futur senador socialista en la nova etapa democràtica.[16] Sobresurten, per l'actualitat del seu temps, els dibuixos de les pintures rupestres del barranc de la Valltorta, que havien estat descobertes feia poc, en 1917, i que molts anys més tard, en 1998, serien declarades Patrimoni de la Humanitat.

Pel que fa als textos de les alumnes de l'Escola de Pràctiques Annexa a la Normal, descobrim la defensa del treball acceptat de Juanita Galera, alumna de la mestra Amelia Pérez del Cerro,[17]

15 Ernesto Pérez Almela va ser professor de l'Escola d'Aprenents de la fàbrica Segarra de la Vall d'Uixó i redactor de la revista *Escuela* del mateix centre. Corresponsal del diari *Las Provincias*. Un carrer de la Vall d'Uixó porta el seu nom.

16 Ernest Fenollosa Alcaide (La Vall d'Uixó, 1917–1986). Mestre i polític. Durant la Guerra Civil va ser tinent d'aviació de l'exèrcit republicà. Després de la Guerra va ser empresonat fins el 1946. Depurat, no pogué tornar a la docència pública fins el 1977. En les eleccions generals dels anys 1977 i 1979 va ser escollit senador socialista per la província de Castelló.

17 Amelia Pérez del Cerro (Calahorra, 1893). Estudia a la Normal de Castelló de la Plana. Estudis superiors en 1916. Ingressa en el Magisteri per oposició lliure el 15 de juny de 1915. Graduada Annexa a la Normal de Castelló, des del 26 de gener de 1916, fins al 31 de desembre de 1937. Membre de l'Associació Catòlica del Magisteri i de la FETE en setembre de 1936.

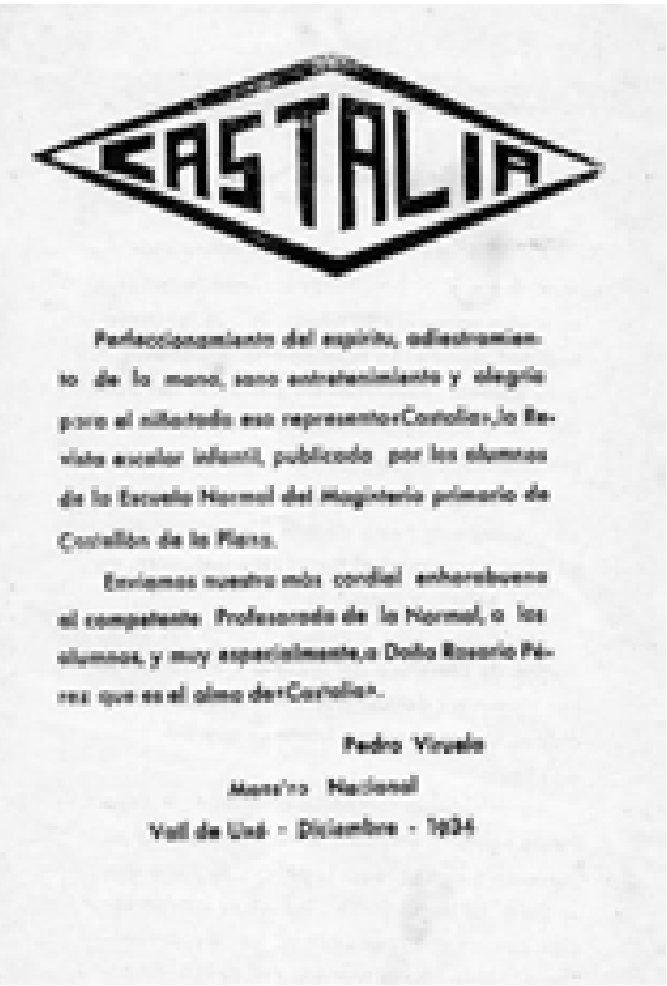
CASTALIA

Perfeccionamiento del espíritu, adiestramiento de la mano, sano entretenimiento y alegría para el niñotodo eso representa«Castalia»,la Revista escolar infantil, publicada por los alumnos de la Escuela Normal del Magisterio primario de Castellón de la Plana.

Enviamos nuestra más cordial enhorabuena al competente Profesorado de la Normal, a los alumnos, y muy especialmente,a Doña Rosario Pérez que es el alma de«Castalia».

Pedro Viruela

Maestro Nacional

Vall de Uxó - Diciembre - 1934

Revista Castalia, *Núm. 2, 1935.*

la personificació de la història de la taronja de la xiqueta Esther Flors o la redacció de Rosita Marco sobre l'estada a la colònia escolar organitzada al poble de Llucena, comarca de l'Alcalatén, una activitat a la qual la política educativa de la República va ser molt sensible. Aquestes dues últimes redactores eren alumnes de la mestra Carolina Ortega.[18]

Castalia mantingué intercanvi escolar amb altres revistes d'arreu de l'Estat, algunes d'elles destacades creacions freinetistes, com ara: *Alborada,* grup escolar 14 d'Abril de Montijo (Badajoz); *Consell*, escola de nins de Consell (Mallorca); *Corazón,* escola d'Almansa (Albacete); *Despertar,* escola nacional mixta de Can Pastilla (Mallorca); *Floreal*, grup escolar Giner de los Ríos de Montiel (Badajoz); *Gérmenes*, escola nacional de Calamonte (Badajoz); *Ideas y hechos*, escola de Caminomorisco (Càceres); *Laborando*, graduada Navarro Daràs de Carcaixent i *Pérez Galdós*, escola graduada de xiquets Pérez Galdós (Madrid).[19]

Acabada la guerra, Rosario Pérez Solernou no patirà cap sanció, serà confirmada en el càrrec.[20] Uns anys més tard es traslladarà de professora a la Normal de Mestres de València, el 30 de novembre de 1945, i ocuparà la càtedra de Lletres,

18 Carolina Ortega Cabrera (París, 1878). Estudia a l'Escola Normal de València. Fa els estudis superiors en 1902. És mestra de la Graduada Annexa a la Normal de Magisteri de Castelló des de 1913 fins a 1938. Participa en la Colònia Escolar de Llucena. Va ser directora del periòdic professional *La Escuela*, una revista setmanal de l'Associació Provincial de Mestres de Castelló i de la Federació de Llevant del Magisteri Nacional de Primera Ensenyança de Castelló, "on es difonien les principals experiències innovadores" (Mayordomo, 2004: 88–89).

19 Dades extretes de l'article esmentat de Rafael Viruela.

20 31/01/1940, BOE 20/02/1940.

Gramàtica i Literatura Espanyola, on es jubilarà en 1953, després de 51 anys de vida acadèmica.

En 1972, moria a la ciutat de València Rosario Pérez Solernou, una inquieta, activa i professora renovadora de l'ensenyament de les Escoles Normals de Magisteri. Actualment un grup escolar de la Vall d'Uixò, ciutat on nasqueren els seus pares i on va viure de menuda, porta el seu nom des de l'any 1974, edificat en la zona coneguda com el Carbonaire.

Al CEIP Rosario Pérez, al barri Carbonaire de la Vall d'Uixó, estudien 360 alumnes. Fotografia d'Irene Peirats.

Fonts i bibliografia

Arxius i biblioteques

Archivo General de la Administración Civil del Estado, Alcalá de Henares.
Arxiu de l'Escola de Magisteri de La Laguna (Canàries).
Arxiu de la Universitat de València, València.
Arxiu de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
Arxiu Històric de la Comunitat Valenciana, València.
Arxiu Mestre Miquel Deyà i Palerm, Mallorca.
Arxiu del CEIP Rosario Pérez Solernou de la Vall d'Uixó.
Arxius Personals: Miquel Jaume (Mallorca), Alfred Ramos i M. Victòria Navarro (Picanya).
Biblioteca Rosa Sensat, Fons Històric, Barcelona.
Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu, València.
Fundació Enric Soler i Godes, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.

Bibliografia

Aguilar, C. (1985) *Educació i societat a Castelló al llarg de la II República*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
Agulló, M. C. (2000) *Mestres valencianes republicanes*, Universitat de València, València.
Andrés, I (1934) "Nuestros propósitos". *Castalia*, Núm. 1, Castelló de la Plana.
Ferrer, MC. i PONS, M. (2005) *Mestres republicanes, ciutadanes compromeses*, Universitat de les Illes Balears, Palma.
Freinet, C. (1969) *Técnicas Freinet de la escuela moderna*, Siglo XXI, Mèxic.
— (1971) *La educación por el trabajo*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
— (1972) *El text lliure*, BEM, Editorial Laia, Barcelona.
Freinet, É. (1975) *Nacimiento de una pedagogía popular*, Laia, Barcelona.
González Monteagudo, J. (1988) *La Pedagogía de Célestin Freinet: Contexto, bases teóricas, influencias*, Ministerio de Educación/CIDE, Madrid.
González Pérez, T. (1993) *Las Escuelas de Magisterio en el primer tercio del siglo XX. La formación de maestros en La Laguna*, tesis doctoral, Servicio de publicaciones de la Universidad de La Laguna.
Hernández, J. M. i Hernández, J. L. (2007) *Bosquejo histórico del Movimiento Freinet en España. 1926–1939*, Foro de Educación, Núm. 9, pàg. 169–202, Salamanca.
Hernández Huerta, J. L. (2010) *La influencia de Célestin Freinet en España (1926–1939)*, Tesis doctoral, Universidad de Salamanca, Facultad de Educación, Salamanca.
Jaume, M. (2001) *Freinet a Mallorca. Miquel Deyà Palerm i l'escola de Consell (1930–1940),* Lleonard Muntaner Editors, Mallorca.

Jiménez Mier y Terán, F. (1996) *Freinet en España. La revista* Colaboración, EUB, Barcelona.
Llopis, P. (1934) "*Castalia.* Nuestra portada", *Castalia*, Núm. 1, Castelló de la Plana.
Mayordomo, A. i Agulló, M. C. (2004) *La renovació pedagògica al País Valencià*, Universitat de València, València.
Pérez, M. del Rosario (1999) "Datos sobre Doña Rosario Pérez Solernou". *CP Rosario Pérez. 25è Aniversari*, la Vall d'Uixó.
Ramos, A. (2015) *Mestres de la impremta: el moviment Freinet valencià (1931–1939),* Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
Ramos A. i altres (2016) *Les mestres freinetistes dels anys trenta,* Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
Sánchez, E. (ed.) (2012) *Las maestras de la República*, Los Libros de la Catarata, Madrid.

Fonts hemerogràfiques

Alborada, Montijo, 1934–1935
Castalia, Castelló de la Plana,1934–35
Colaboración, Barcelona, 1935–1936
Consell, Consell, 1934–40
Despertar, Can Pastilla, 1934–1936
Floreal, Montiel, 1934
*Gérmenes,*Calamonte*,* 1934
Ideas y hechos, Caminomorisco*,* 1933–1934
La Escuela, Castelló de la Plana, 1912–1933
Laborando, Carcaixent, 1931–1935
Pérez Galdós, Madrid, 1933–1934
Revista de Escuela Normales, Madrid, 1935

Eleuterio Pérez Solernou: el mestre, l'orador, l'excursionista (1879-1917)

Òscar Pérez Silvestre
Filòleg i investigador

> «¿Y la Vall de Uxó? ¿Qué va á hacer Vall de Uxó? Ahora llorar, llorar y llorar... Vall de Uxó no puede hacer otra cosa por ahora. Más tarde, cuando el tiempo esfume y calme la sacudida terrible, Vall de Uxó hará justicia al hijo preclaro que tan alto ha puesto siempre el sagrado nombre de su patria chica.»
>
> Francisco Fuertes Antonino
> *El Pueblo* (28-9-1917)

Eleuterio Pérez Solernou és un personatge ple d'interés que necessitava una aproximació a la seua labor cultural i política. A més de ser mestre, activista cultural, polític, advocat i destacat conferenciant republicà —propagandista, en deien en aquella època—, va gaudir del favor de la premsa en les primeres dècades del segle XX i de prestigi oratori allà on va estar. A cavall, segons èpoques, entre Madrid, València i la Vall d'Uixó, va desplegar una activitat que en alguns moments ens pot semblar frenètica. De tot això intentarem parlar en aquest paper, en el qual deixem pistes i la porta oberta a altres investigacions de més detall. La nostra intenció inicial era acostar-nos a unes

Aigualit

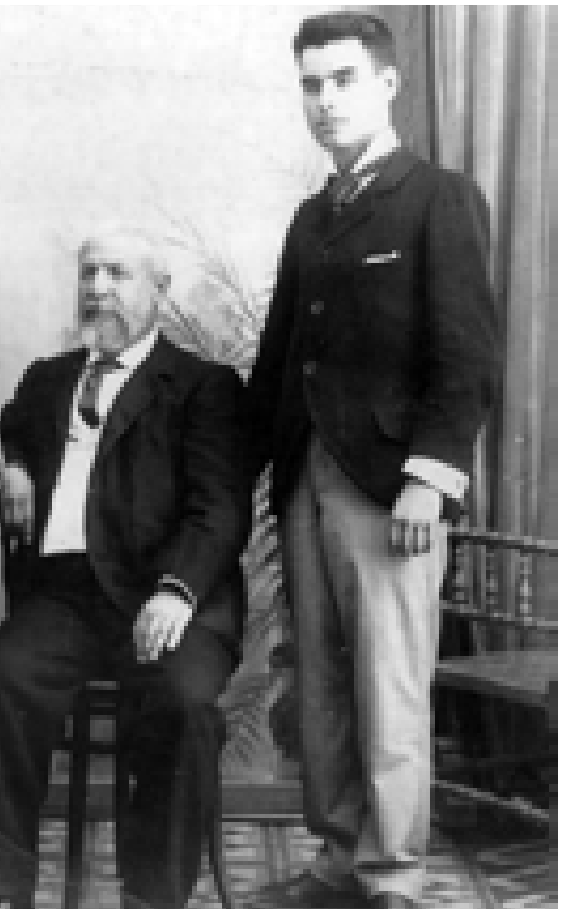

Eleuterio amb l'oncle José Teófilo, cap al 1900.

cròniques excursionistes seues per la serra d'Espadà publicades en la dècada de 1910, però una aproximació més detinguda a la seua figura ens ha deparat la troballa d'una activitat social tan rica i variada que ens obliga, almenys, a deixar-la esbossada ací. Enguany fa 100 anys del seu traspàs, als 37 anys, per causa d'unes febres tifoides; era la notícia d'un 20 de setembre de 1917 a la Vall.[1]

El nostre personatge era fill del mestre Eleuterio Pérez Villalave, natural de València, i de María Rosa Solernou Rambla, de la Vall d'Uixó, i va nàixer en aquesta ciutat el 8 de desembre de 1879. La mort sobtada dels dos pares a Albacete[2] per l'epidèmia de còlera l'estiu de 1885 va motivar que el seus oncles materns —l'advocat i polític liberal sagastista José Teófilo Solernou Rambla (1852-1903) i Adela Martínez Mangriñán— es feren càrrec de la criança i educació dels nebots Eleuterio i Rosario[3] a la Vall d'Uixó.[4] El nou tutor, gran amant de la

1 EPS estava casat amb Elena Almela i tenien dos fills: Eleuterio (1912) i Ernesto (1915). La mala fortuna va fer que el seu primogènit morira també a finals de 1917, poc després del pare. L'Associació de Mestres Públics va obrir immediatament una subscripció popular en favor de la viuda i dels fills, encapçalada pel governador civil de València amb 25 pessetes. Les llistes per als donatius es trobaven disponibles en l'Habilitació i en les llibreries escolars.

2 L'última destinació d'Eleuterio Pérez Villalave fou com a mestre de la Casa de Misericordia d'Albacete, on tenia fama de bon orador en l'Ateneo de la ciutat. Va contraure la malaltia mentre atenia la seua muller, malalta de còlera. Ell va morir el 7 d'agost de 1885, i María Rosa dos dies més tard. Podeu llegir una interessant necrològica en *Revista de Albacete* 13 (10-8-1885). http://prensahistorica.mcu.es/ca/catalogo_imagenes/grupo.cmd?posicion=4&path=2134284&presentacion=pagina&idBusqueda=31517&idImagen=20744811

3 Sobre la seua germana Rosario Pérez Solernou (1883-1972), visiteu els diversos treballs que ha elaborat Alfred Ramos i el que publica en aquest mateix *Aigualit*.

4 Els primers dies dels germans orfes van suscitar una polèmica a Albacete, que va descriure la *Revista de Albacete* número 14 (20-8-1885), número 16 (10-9-1885) i número 17 (20-9-1885):
http://prensahistorica.mcu.es/ca/catalogo_imagenes/grupo.cmd?posicion=4&pa-

música i del teatre, va transmetre el gust per les arts als seus afillats, com veurem.[5]

A la Vall passen els germans la infantesa, i cadascú al seu moment marxa a València a fer els estudis de Magisteri. Amb una vintena d'anys curta, Eleuterio inicia una activitat prolífica en diversos camps: el periodisme a València, Castelló, la Vall i Madrid; el propagandisme republicà en mítings i actes instructius, i la docència a Madrid. Com hem dit, en aquells primers anys de segle passa temporades entre Madrid, València i la seua Vall d'Uixó, on retorna per vacances. Li presumim una breu etapa a Madrid, on comença a estudiar Dret i disserta en diversos actes dels cercles republicans de la capital, etapa que calculem que no arriba més enllà de la primavera de 1907. L'etapa posterior, fins a la seua mort inesperada en 1917, estarà més vinculat a València, Castelló i la Vall, amb una gran varietat d'accions en diversos àmbits que anirem desgranant.

El mestre i pedagog

Els dos germans orfes van poder estudiar Magisteri a València i fer-se un futur. Creiem que la primera destinació (voluntària) d'Eleuterio fou la participació en la creació d'una escola laica i popular per a adults al seu poble natal, segons es desprén indirectament d'una nota de premsa publicada en 1902 que parla de la iniciativa educativa particular en alguns pobles desatesos. N'extraiem alguns fragments:

> «En Vall de Uxó, pueblo situado en un pintoresco rincón de la sierra de Espadán, estaba la enseñanza completamente abandonada. Unos cuantos

th=2134285&presentacion=pagina&idBusqueda=31787&idImagen=20744819
http://prensahistorica.mcu.es/ca/catalogo_imagenes/grupo.cmd?posicion=5&path=2134287&forma=&presentacion=pagina&idBusqueda=31616
http://prensahistorica.mcu.es/ca/catalogo_imagenes/grupo.cmd?posicion=5&path=2134287&forma=&presentacion=pagina&idBusqueda=316165 Sobre l'oncle José T. Solernou, vegeu Uxó 5 (1966): http://www.bibliotecaspublicas.es/lavall/imagenes/Jose_Teofilo_Solernou_Rambla.pdf
Sobre Eleuterio Pérez Solernou, vegeu Uxó 8 (1967) i 55 (1968): http://www.bibliotecaspublicas.es/lavall/imagenes/Eleuterio_Perez_Solernou.pdf

5 Sobre l'oncle José T. Solernou, vegeu Uxó 5 (1966): http://www.bibliotecaspublicas.es/lavall/imagenes/Jose_Teofilo_Solernou_Rambla.pdf
Sobre Eleuterio Pérez Solernou, vegeu Uxó 8 (1967) i 55 (1968): http://www.bibliotecaspublicas.es/lavall/imagenes/Eleuterio_Perez_Solernou.pdf

> padres de familia decidieron crear una escuela pública. Recorrieron el pueblo y reunieron una suma considerable: habilitaron un local espacioso, adquirieron material moderno y llamaron á un maestro, D. Eleuterio Pérez Solernou, el cual empezó á educar á los niños de Vall de Uxó conforme á las mejores y más experimentadas prácticas pedagógicas.
> Hoy ha sustituido al Sr. Solernou D. Bautista Rodríguez Lozano. Por las noches da una clase para obreros y gente del campo. Los sábados explica á los niños y á los adultos agricultura, geografía y otras materias, procurando siempre dar á sus conferencias carácter práctico.
> El local de la escuela se llena: trabajadores que han estado durante todo el día en las duras faenas de la labor, roban horas al descanso y oyen atentamente. Se han celebrado ya dos veces exámenes públicos, presididos por el alcalde, y la prensa de Castellón se ocupó de ellos con elogio.
> Además va á construirse un edificio de tres pisos, y en él se instalará también escuela de niñas. Todos los gastos se sufragan con las cuotas pagadas por los socios protectores, con una cuota módica que abonan los alumnos. Han comenzado excursiones escolares, y el verano próximo los alumnos establecerán su colonia de vacaciones á orillas del mar.
> Han contribuido á estos trabajos el secretario del Ayuntamiento, D. Estanislao Gisbert; don Julio Martínez, rico propietario; el abogado don José T. Solernou; el médico, D. Julio Portalés; un obrero muy inteligente, D. Vicente J. Fenollosa; otro propietario, D. Bautista Sanz, y muchos más que no cita nuestro espontáneo colaborador.
> [...]
> El caso de Vall de Uxó es un ejemplo elocuentísimo de lo que puede la iniciativa particular. Aquí, donde por una pereza heredada sin duda de la época del absolutismo confiamos en la misión del Estado, y entregamos en sus manos —casi siempre pecadoras— lo que corresponde á la acción puramente individual, es necesario avivar las voluntades dormidas con el estímulo y el ejemplo. En cualquier rincón de España puede realizarse labor útil con un poco de entendimiento y un mucho de voluntad.»[6]

En aquell temps, el finançament de les escoles locals anava a càrrec dels ajuntaments i les diputacions, per la qual cosa hi havia tants dèficits en construcció, dotació i salaris dels mestres, sobretot en zones rurals i pobles menuts. El blasquisme, que tant va influir en Pérez Solernou, estava darrere d'aquesta labor educativa no oficial.[7] No sabem del cert en quin any la van obrir, però en 1904 continuaven les activitats d'aquest caire al Centre Obrer de la Vall, en les quals col·laboren també Vicent Joaquim Fenollosa i Lleonard Mingarro en xarrades i mítings formatius.[8]

6 *El Imparcial* (4-2-1902).

7 En paraules de Mª del Carmen Agulló (2016), «Al crear-se l'Escola Moderna, el partit de Blasco Ibáñez [1901] li donarà cobertura i suport financer a través de subvencions municipals».

8 En *La Vanguardia*, setmanari valler de 1904, podeu resseguir els diversos actes

Grupo Escolar Cervantes de València, CEIP Cervantes en l'actualitat.

Sens dubte, Eleuterio destaca per la seua labor docent i pedagògica, que compagina amb una prominent activitat propagandística republicana i els estudis de Dret:[9] el trobem a Madrid com a cap d'estudis del Centro Regional Valenciano en 1906;[10] en 1907 es presenta a oposicions per a escoles de xiquets dotades amb 2.000 pessetes però és exclòs, retorna a la Vall i fa escola per a les classes humils. En 1913, després de passar el procés d'oposicions a València, el 2 de maig d'aquell any assisteix al Rectorat de la Universitat Literària de València a triar plaça de mestre a la capital: la seua destinació fou el Grupo Cervantes, al carrer de Guillem de Castro número 153, primera

instructius nocturns per als obrers.

9 Alguna necrològica esmenta que no li feien massa il·lusió els estudis de Dret, que sembla que anava fent a poc a poc per invitació dels seus correligionaris: podien ser una bona formació per arribar a ser polític, però va decidir centrar-se en el magisteri i en la formació d'una família. L'any 1916 els havia finalitzats i acabava de fer el depòsit per a l'obtenció del títol.

10 Podreu trobar algunes cròniques en *El País* (1-10-1906) i *El Pueblo* (5-10-1906).

Eleuterio Pérez Solernou a principis del segle XX.

escola graduada i centre modèlic de València pel que fa a activitats i equipament, inaugurat en 1911. Un informe de 1912 el descrivia així: «es hoy día, sin duda alguna, el modelo de enseñanza integral, armónica, graduada, progresiva y activa [...]. Las condiciones higiénicas de su situación, orientación y espacio y distribución de dependencias, hacen a estas escuelas superiores a todas las graduadas de la capital. Dotadas de material abundante y científico [...], con clases de canto, trabajo manual y dibujo [...], implantadas en ellas la gimnasia sueca, los ejercicios y juegos al aire libre [...] con iniciaciones de bibliotecas para maestros y niños, de gabinete antropométrico [...] realizan todo el complejo y variadísimo programa de cuantas exigencias tiene la Pedagogía moderna».[11]

I no anava gens errada aquesta descripció: hem trobat activitats escolars en què participa Eleuterio Pérez entre juliol de 1913 i gener de 1915, com a mestre dels alumnes de 5é i 6é grau, en línia amb l'anomenada Escola Moderna. Heus-ne ací algunes:

– 15 de juliol de 1913: exposició de treballs dels alumnes del Cervantes. Els de 5é grau hi exposen mapes i quaderns elaborats per ells.

– 2 d'abril de 1914: excursió amb els alumnes de 5é i 6é a l'Estació Radiotelegràfica de Paterna.

– 11 de maig de 1914: visita a la Granja-Escola d'Agricultura de Burjassot amb els alumnes de 6é grau.

– 3 de desembre de 1914: visita didàctica a la fàbrica de porcellana de Miguel Nolla a Almàssera amb l'alumnat de 6é grau, amb el director de l'escola José Villar.

– 10 de desembre de 1914: visita al monestir del Puig, a la pedrera i a la fàbrica de productes químics amb els alumnes de 6é grau.

– 21 de gener de 1915: excursió a la fàbrica de mistos de Moròder a Montcada.

11 Cite per Alejandro Mayordomo Pérez i M. del Carmen Agulló Díaz (2004): *La renovació pedagògica al País Valencià*. Universitat de València, p. 56.

Cultura e Higiene

Órgano de la Asociación para el fomento de la Cultura e Higiene en España

DIRECTOR: D.º PÉREZ FELIU

AÑO II

A partir de l'any 1914 Eleuterio col·labora amb el periòdic Cultura e Higiene.

L'etapa al Grup Cervantes va de maig de 1913 a maig de 1916, quan permuta la seua plaça amb Ricardo Díaz de Rabajo, mestre de l'escola de Paiporta,[12] última i breu destinació abans de morir.[13] Pel gener de 1916 va ser elegit secretari de la junta de l'Associació de Mestres Públics de València, i en 1917 n'era vicetresorer.

Com a conferenciant i orador pedagògic era molt buscat des de 1906. Hem pogut recuperar algunes referències que apareixen en la premsa valenciana i espanyola:

– 21 d'abril de 1906: conferència «La escuela como principal factor de europeización» en un cicle de la Juventud Republicana, al Centro Republicano del carrer Pontejos, 1 (Madrid).

– 30 de setembre de 1906: elaboració i lectura de la memòria dels treballs realitzats pel Centro Regional Valenciano de Madrid en l'acte inaugural del curs, del qual és vicesecretari des del 26-5-1906 i cap d'estudis.

– 20 de desembre de 1906: conferència al Centro Instructivo del Cabanyal (València), titulada «Derecho a la educación», molt aplaudida i brillant, segons la premsa.

– 24 d'agost de 1908: discurs en la Festa de l'Educació de les festes d'Almàssera (València).

12 *Suplemento a La Escuela Moderna* (31-5-1916) i *La Correspondencia de Valencia* (12-6-1916).

13 En 1914 s'havia plantejat una altra permuta per a estar en una escola de Castelló, però l'altre mestre (Luis Guitard Cerdá) estava «sujeto a expediente gubernativo». *Suplemento a La Escuela Moderna* (17-6-1914).

DE CASTELLON

EN EL CENTRO REPUBLICANO

(POR TELÉGRAFO)

CASTELLON 16 (11'50 n.)—Ante numerosa concurrencia ha dado una conferencia en el centro republicano, obteniendo un éxito, el orador Vallense Eleuterio Pérez Solernave, desarrollando con palabra fácil y elocuentísima el tema «Educación inglesa.»

El conferenciante fué sumamente aplaudido.—*Zeñay.*

Ressenya a El País*, l'any 1909, d'una conferència d'Eleuterio Pérez.*

– 16 de gener de 1909: conferència al Centre Republicà de Castelló sobre «Educación inglesa».

– 9 de maig de 1909: assemblea a l'Instituto General y Técnico de Castelló, presidida per Eleuterio Pérez, en defensa del projecte de demanar al govern 100 milions per a millorar la salut i la cultura. La idea era presentar el projecte al rei en la visita a l'Exposició Regional de València.

– 6 de març de 1910: adhesió d'Eleuterio Pérez al míting pro escoles laiques, com a representant del Cercle Republicà de la Vall d'Uixó.

– 4 d'agost de 1912: discurs en la Festa Escolar del Cercle Republicà «El Avance» (c/ Sagunt) de València. La finalitat de l'acte era repartir els premis als alumnes de les escoles que sostenia aquell Centre.

– 8 de desembre de 1912: participa i intervé en el míting «Por la cultura y la higiene», que té lloc al Trinquet de Juan de Mena en demanda de més escoles i en millors condicions.

– 4 de juliol de 1913: publica en *El Pueblo* l'article «La belleza y los ninos».

– 29 de juny de 1914: conferència a la presó de Sant Miquel dels Reis de València sobre el tema «La belleza y el arte con sus relaciones con la naturaleza».[14]

14 Resulta curiosa la coincidència dels dos germans Eleuterio i Rosario pel que fa a la seua labor a les presons: Rosario va fundar a La Laguna (Illes Canàries) quan n'era

– 25 d'octubre de 1914: conferència al Paranimf de la Universitat de València, convidat per la Sociedad Instructiva Musical «La Rondalla Obrera», amb motiu de l'obertura de curs.
– 8 de novembre de 1914: discurs en la Festa Escolar de Tavernes Blanques, sobre la missió dignificadora del mestre i la transcendència social de l'escola.
– 31 de gener de 1915: conferència en la Sociedad Instructiva Musical «La Rondalla Obrera» sobre el tema «La música como elemento de la educación estética».
– 7 de febrer de 1915: conferència al Grupo Antauen sobre «La educación como problema nacional».
– 10 d'octubre de 1915: discurs sobre l'ensenyament al Paranimf de la Universitat de València en l'acte de repartiment de premis a les escoles de la Sociedad Dependencia Mercantil y Unión.
– 5 de desembre de 1915: discurs en la vetlada inaugural del Centre de Belles Arts sobre pedagogia social.
– 13 de febrer de 1916: discurs en la presó de Sant Miquel dels Reis de València en l'acte de repartiment de premis.
– 20 de febrer de 1916: discurs en l'acte de lliurament de premis als alumnes de la Societat Coral El Micalet.
– 13 de maig de 1916: conferència sobre «El pensamiento de una Pedagogía Española» en l'Ateneu Científic de València, seu de l'Asociación para el Fomento de la Cultura y de la Higiene en España.[15]
– 27 de novembre de 1916: discurs en la Fiesta de la Enseñanza de la Sociedad Dependencia Mercantil y Unión al Teatre Martí de València, amb ocasió del repartiment de premis als alumnes.
– Desembre de 1916: conferència sobre música als presos de Sant Miquel dels Reis (València).

El propagandista republicà

La premsa escrita es va fer un gran ressò de l'activitat política d'Eleuterio Pérez Solernou, sobretot el seu correligionari *El Pueblo*. De ben jove coneix l'obra i la ideologia blasquista,

catedràtica de Lletres en l'Escola Normal (1914-1918) l'Asociación de Mujeres Visitadoras de Presos. Es tracta d'un moviment inspirat per Concepción Arenal en pro dels drets humans, la dignitat i la millora de les condicions de vida dels presoners.

15 Aquesta conferència fou publicada immediatament en un opuscle de 25 pàgines per l'Asociación de Maestros Nacionales de València en 1916, i reeditada en 1949 a Castelló (Imprenta Hijos de F. Armengot).

amb la qual comparteix el compromís republicà envers els grups socials més desfavorits i la denúncia del caciquisme. El seu polifacetisme d'actuació li ve d'ací i no l'abandonarà mai, a temporades centrat en la propagació de la doctrina republicana, altres en l'ensenyament modern, en la publicació de textos sobre temes d'actualitat sagnant, etc.

Algun dels autors que s'han aproximat a la seua biografia destaquen que des de ben jove (cap als 16 anys) ja destacava com a orador, «subyugando a las masas con su palabra cálida, fácil y elocuente, a la que acompañaba con su gracioso ademán y el claro y sonoro timbre de su voz».[16] En honor a la veritat, per la premsa sabem l'entusiasme que suscitaven les seues intervencions públiques, que solia ser general, ja foren de tema pedagògic, artístic o polític.

De vegades resulta complicat destriar les seues actuacions polítiques i pedagògiques orientades al públic. En aquest apartat esmentarem, sense repetir les que ja hem comentat, algunes de les accions més purament proselitistes (mítings) als cercles republicans de Madrid, València i Castelló:

– 1 de maig de 1906: discurs a Madrid en un acte de la Juventud Republicana (c/ Núñez de Balboa, 25).

– 27 de juny de 1906: participa en un míting al Centro Republicano del carrer Pontejos (Madrid), amb Torrecilla, Caballero i Azzati, director d'*El Pueblo*.

– 17 de novembre de 1906: míting anticlerical al Casino Republicano de Madrid (Pontejos, 1), amb altres participants (Morote, Nougues, Facundo Dorado, Arcas...). Segons la crònica, fa un discurs molt aplaudit i els valencians anticlericals són un referent: «En nombre de la Juventud Republicana, Eleuterio Pérez, fogoso orador, saluda á los republicanos madrileños, como valenciano, orgulloso de su pequeña patria, á la que aclaman los oyentes. Termina haciendo votos por el triunfo del anticlericalismo. (Calurosos aplausos)».

– 23 de desembre de 1906: manifestació anticlerical a Sagunt de matí i vesprada, amb discursos de Félix Azzati, Marco Miranda, Eleuterio Pérez, Fausto Caruana, Faustino Valentín i Adolfo Beltrán. El mateix dia de nit, vetlada en honor a Blasco Ibáñez al Casino Republicà «El Porvenir» de València.

– 6 de gener de 1907: míting anticlerical i anticarlista a Borriana, amb Fernando Gasset, Marco Miranda, Enrique Perales, Carlos

16 *Vallduxenses notables*, p. 75-76.

Selma, José Forcada (director d'*El Clamor*), Eleuterio Pérez, Vicente Coscollá, Faustino Valentín, Joaquín García Rives i Adolfo Beltrán.
– 13 de gener de 1907: conferència en la Juventud de Unión Republicana de València sobre el tema «España en Europa».
– 9 de març de 1907: míting republicà a Alcalá de Henares. Eleuterio Pérez fustiga amb energia el caciquisme de Manuel Ibarra y Cruz, marqués d'Ibarra, diputat a Corts.
– 15 d'abril de 1907: míting a la Vall d'Uixó en suport del candidat Faustino Valentín a diputat a Corts per Nules. Eleuterio Pérez presideix l'acte.
– 1 de juny de 1907: míting a la Unión de Juventud Republicana a la Sección de La Latina de Madrid (Casino Republicano. C/ Ruda, 21).
– 22 de desembre de 1907: acte anticarlista a Sagunt en memòria dels Màrtirs de Betxí a mans del capitost Pascual Cucala.
– 19 de març de 1909: míting a Vila-real per a la inauguració del nou Centre Republicà.
– 2 de maig de 1910: míting de Dénia amb motiu de l'1 de Maig i opinió d'Eleuterio Pérez sobre la redempció obrera.
– 9 d'abril de 1911: discurs en l'Assemblea Agrària a València.
– 15 d'abril de 1913: conferència al Centre Obrer de Castelló, sobre el tema «Optimismo y pesimismo». El conferenciant aposta pel *meliorisme*.
– 20 d'abril de 1913: inauguració del Centre Republicà de Cabanes.

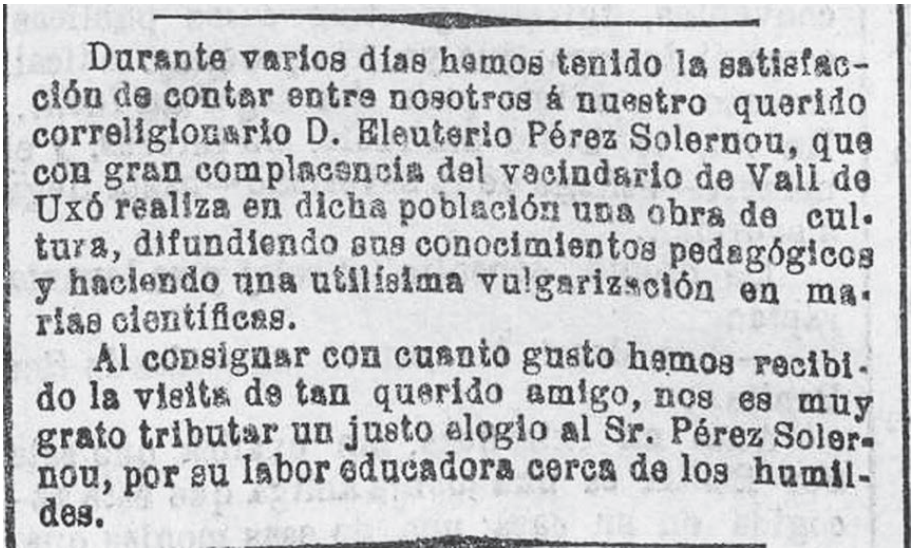

Durante varios días hemos tenido la satisfacción de contar entre nosotros á nuestro querido correligionario D. Eleuterio Pérez Solernou, que con gran complacencia del vecindario de Vall de Uxó realiza en dicha población una obra de cultura, difundiendo sus conocimientos pedagógicos y haciendo una utilísima vulgarización en materias científicas.

Al consignar con cuanto gusto hemos recibido la visita de tan querido amigo, nos es muy grato tributar un justo elogio al Sr. Pérez Solernou, por su labor educadora cerca de los humildes.

Ressenya a El Pueblo, l'any 1909, d'una conferència d'Eleuterio Pérez feta a la Vall d'Uixó.

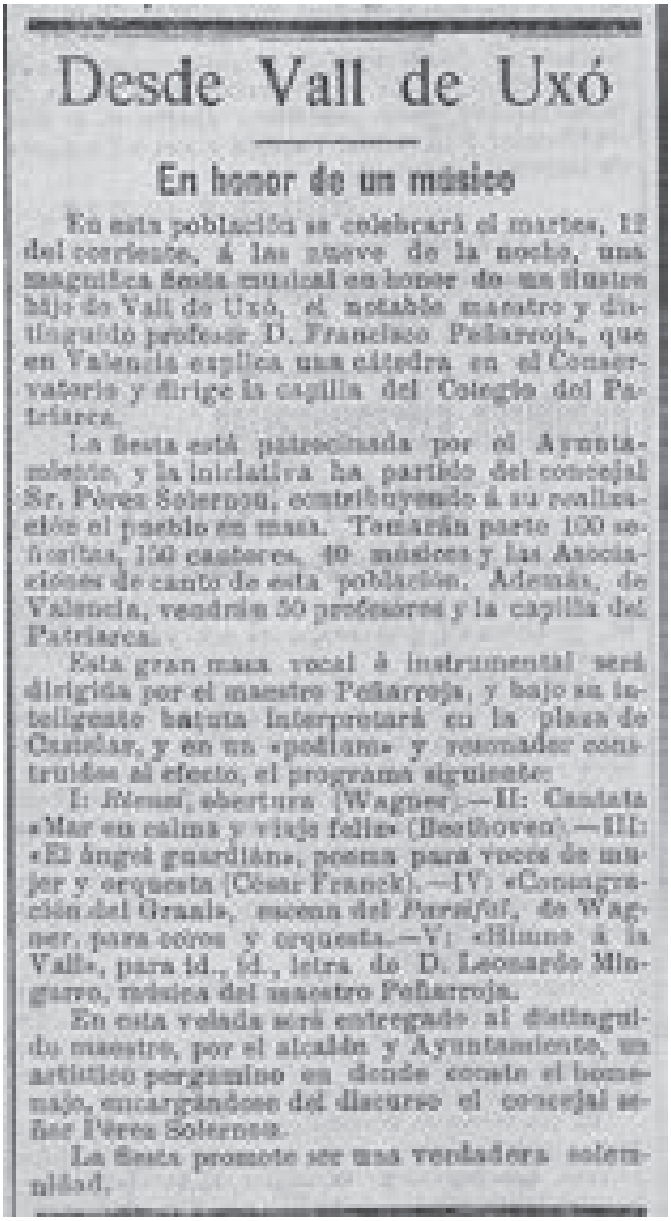

Desde Vall de Uxó

En honor de un músico

En esta población se celebrará el martes, 12 del corriente, á las nueve de la noche, una magnífica fiesta musical en honor de un ilustre hijo de Vall de Uxó, el notable maestro y distinguido profesor D. Francisco Peñarroja, que en Valencia explica una cátedra en el Conservatorio y dirige la capilla del Colegio del Patriarca.

La fiesta está patrocinada por el Ayuntamiento, y la iniciativa ha partido del concejal Sr. Pérez Solernou, contribuyendo á su realización el pueblo en masa. Tomarán parte 100 señoritas, 150 cantores, 40 músicos y las Asociaciones de canto de esta población. Además, de Valencia, vendrán 50 profesores y la capilla del Patriarca.

Esta gran masa vocal é instrumental será dirigida por el maestro Peñarroja, y bajo su inteligente batuta interpretará en la plaza de Castelar, y en un «pedlam» y rotonda construídos al efecto, el programa siguiente:

I: *Rienzi*, obertura (Wagner).—II: Cantata «Mar en calma y viaje feliz» (Beethoven).—III: «El ángel guardián», poema para voces de mujer y orquesta (César Franck).—IV: «Consagración del Grasla, escena del *Parsifal*, de Wagner, para coros y orquesta.—V: «Himno á la Vall», para id., id., letra de D. Leonardo Mingarro, música del maestro Peñarroja.

En esta velada será entregado al distinguido maestro, por el alcalde y Ayuntamiento, un artístico pergamino en donde consta el homenaje, encargándose del discurso el concejal señor Pérez Solernou.

La fiesta promete ser una verdadera solemnidad.

Diari Las Provincias, any 1911, nota de premsa sobre l'homenatge al músic Francisco Peñarroja.

El periodista

Els primers articles d'Eleuterio Pérez Solernou que hem pogut localitzar en la premsa daten de 1903-1905 i apareixen en els mitjans vallers *La Vanguardia*, *El Demócrata* i *La Provincia de Castellón*, a més d'altres més generals com *El Clamor* i *El Heraldo de Castellón* (Castelló), *El Pueblo* (València) i *Heraldo de Madrid*. A partir de 1908 trobem col·laboracions seues en *Nuevo Mundo* (Madrid) i *El Agrario* (Vila-real); en 1912-1913 en la literària *Revista de Castellón*, i en 1914 en *Cultura e Higiene*, òrgan de l'Asociación para el Fomento de la Cultura y de la Higiene en España.[17]

Els seus escrits tracten qüestions, sobretot, relacionades amb la situació precària de l'educació, sobre pedagogia moderna, però també de política social, crítica musical (Wagner, Tàrrega) i literària, com ara les que fa de les novel·les de Blasco Ibáñez (*La catedral*, *El intruso*).[18] En *El Pueblo* —diari en què es pot seguir una gran part de la seua trajectòria

17 L'Asociación para el Fomento de la Cultura y de la Higiene en España s'havia fundat a València en 1911. Tenia la seu a l'Ateneu Científic (c/ Mar, 57). Entre altres membres estaven Tomás G. Valdivieso (president), Mariano Pérez Feliu (vicepresident 1r) i Maria Carbonell (vicepresidenta 2a). A més de congressos sobre higienisme, organitzava colònies escolars. La revista *Cultura e Higiene* va aparéixer el 15-6-1913 i era dirigida per Mariano Pérez Feliu.

18 *El Pueblo* (21-12-1906). Recordem que ell, blasquista i azzatista fervent, participà en la vetlada que el Casino Republicà «El Porvenir» de València va oferir en honor de l'escriptor el 23 de desembre de 1906.

intel·lectual i social, i en el qual li tenien una autèntica devoció—, Pérez Solernou (amagat en el pseudònim *Néstor*) iniciava l'abril de 1914 la sèrie «Hombres e ideas», amb articles en què opina sobre temes diversos d'actualitat, com la Guerra Mundial.

Les col·laboracions en *Revista de Castellón* de 1912 i 1913 són diferents: una narració («Crepúsculo»), una semblança del guitarrista Francesc Tàrrega[19] i dues rutes per la serra d'Espadà, que reproduïm en l'última part d'aquest treball per l'interés literari, paisatgístic i antropològic que contenen; a més, formaven part d'un llibre projectat que no es va publicar mai.

Uns dies després de la seua mort, un dolgudíssim Francisco Fuertes Antonino feia una sentida necrològica en *El Pueblo* en què demanava:[20]

> «Los maestros de Valencia han iniciado una suscripción y deben hacer más en su memoria y por sus hijos: recopilar sus trabajos pedagógicos que se cuentan por centenares, costear su edición y venderlos por España á beneficio de los hijos de Pérez Solernou, víctima de su amor á la Escuela, al Magisterio, á la enseñanza.
> ¿Y la Vall de Uxó? ¿Qué va á hacer Vall de Uxó? Ahora llorar, llorar y llorar... Vall de Uxó no puede hacer otra cosa por ahora. Más tarde, cuando el tiempo esfume y calme la sacudida terrible, Vall de Uxó hará justicia al hijo preclaro que tan alto ha puesto siempre el sagrado nombre de su patria chica.»

Possiblement, recuperar l'obra i la memòria d'aquest personatge il·lustre continua sent una assignatura pendent —en gran part— per al poble de la Vall.

El valler compromés amb el seu poble

El retorn i la criança a la Vall en quedar orfe a Albacete als cinc anys va fer que aquest fóra el seu poble. Els seus oncles materns, José Teodoro i Adela, gaudien de la bona posició que els donava l'advocacia i la política local i provincial. Ultra això, de ben segur que li van encomanar el gust pel teatre i la música, ja que ells mateixos havien tingut una educació cultivada i acudien i animaven la vida cultural de la Vall, on hi havia teatre i diverses bandes musicals.

19 Francesc Tàrrega havia iniciat la seua carrera concertística a la Vall, motiu pel qual sentia una vera estima pel poble. Al novembre de 1904 va ser convidat pel Cercle Obrer a fer un recital i va passar dos dies al poble entre amics. Vegeu-ne la crònica que en fa Eleuterio Pérez en *La Vanguardia* 12 (19-11-1904).

20 *El Pueblo* (28-9-1917).

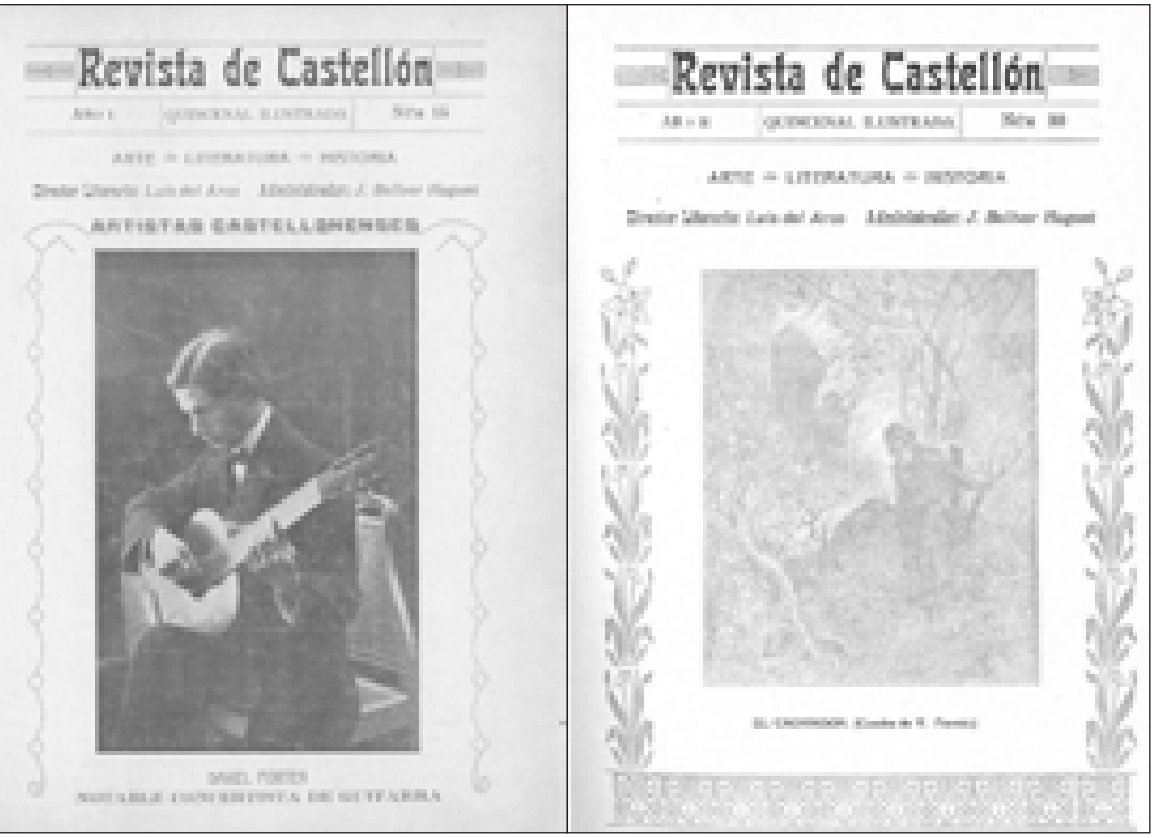

Cobertes de les revistes on es publicaren les cròniques d'excursió.

A més de l'atenció de l'escola laica participada de la Vall durant uns anys, en 1903 trobem un dels primers homenatges escrits al seu poble en l'article «En la Sierra de Espadán. Vall de Uxó (Castellón)», publicat en *Heraldo de Madrid*, el qual conté tres interessants dibuixos: una vista general de la Vall, l'entrada a les Coves de Sant Josep i l'Arquet que arreplega l'aigua de la font de l'Anoueret. L'autor exalça les belleses naturals del poble, el seu patrimoni, la història, i desitja que fóra una destinació turística.

Com a persona preocupada pel progrés material de la vila, fou membre destacat del Cercle Republicà de la Vall i regidor de l'Ajuntament. Això li va permetre elevar el nivell cultural amb la promoció d'actes teatrals, musicals, conferències i, el més recordat i estudiat: l'homenatge el 12 de setembre de 1911 a Mn. Francisco Peñarroja Martínez (La Vall, 1868-1920), compositor, mestre de capella del Patriarca i catedràtic del Conservatori de València.[21]

21 Sobre l'himne tenim el treball del seu fill Ernesto Pérez Almela (1988). *L'Himne a la Vall, molt més que un himne*. Ajuntament de la Vall d'Uixó. I l'exhaustiu estudi de Josep Vicent Font-Carles Valls (2011): *L'Himne a la Vall d'Uixó. Estudi filològic i musicològic*. Ateneu Musical Schola Cantorum de la Vall d'Uixó.

En aquell magne acte s'interpretà, entre altres peces, una escena del *Parsifal* de Wagner[22] i s'estrenà l'*Himne a la Vall*, amb música de l'homenatjat i lletra del poeta valler i amic Lleonard Mingarro.[23]

Per deixar-ne només constància, enumerem alguns dels actes culturals públics que va animar al seu poble:

– Per mitjà del breu setmanari valler *La Vanguardia* podem seguir l'activitat social en aquell darrer quadrimestre de l'any 1904 en què intervé: el 29 d'agost té lloc una vetlada al Centre Obrer en què parla sobre educació i instrucció; l'1 d'octubre s'obria una escola per a adults al Centre Obrer, que oferiria conferències els dilluns a la nit (el 17 d'octubre en feren Francisco Fuertes, Eleuterio Pérez i Vicente J. Fenollosa; el 24 d'octubre, Francisco Fuertes i Eleuterio Pérez, el qual parlà sobre «la dona»). Una campanya que es va promoure amb molt d'interés en *La Vanguardia* fou la creació d'una comissió i les seues gestions en demanda del pas del ferrocarril per la Vall, desig que finalment es va frustrar.

– 4 d'octubre de 1908: inauguració de la temporada de teatre del Centre Republicà de la Vall d'Uixó. Sembla que Eleuterio dirigia el grup.

– 31 de juliol de 1911: Eleuterio Pérez proposa a l'Ajuntament de la Vall l'organització d'un homenatge a José Castelló y Tárrega, fundador i director de l'*Heraldo de Castellón* i polític nascut a la Vall (1864–1937).[24]

– 29 de juny de 1913: Festa de la Cultura al teatre del Centre Republicà de la Vall. Eleuterio Pérez fa un discurs sobre la transcendència de l'obra social de la Societat Filharmònica de la Vall i presenta l'orientalista i catedràtic de Llengua Hebrea de la Universitat de Salamanca Pascual Meneu Meneu, amic natural de

22 *Parsifal* és el darrer drama musical de Wagner (1882). Per voluntat de l'autor i pels drets defensats pels familiars, no es podia representar fora del Teatre de Festivals de Bayreuth (Baviera) fins al dia 1 de gener de 1914, data en què passava a ser de domini públic. Eleuterio era un gran admirador de Wagner; de fet, aprofitava els actes culturals en què participava o que organitzava per fer tocar als músics alguna peça del compositor alemany. Més encara, pel gener de 1914 fa de defensor de Wagner en una polèmica suscitada pel crític musical Germán Gómez de la Mata sobre la suposada estrena fracassada del *Parsifal* a Madrid. Si vos interessa, podeu seguir-la en *El Pueblo* entre el 9 i el 22 de gener de 1914.

23 Sobre el poeta Mingarro, és imprescindible aquest llibre: Diversos autors (2001): *Lleonard Mingarro. Un temps, una terra, un home*. Centre d'Estudis de la Vall d'Uixó.

24 Castelló y Tárrega va rebre diversos homenatges a la Vall a mesura que ascendia en la seua carrera política (1914, 1921). L'homenatge culminant fou en 1926, quan se li va dedicar un carrer a la Vall amb una placa artística.

Antiga vista de la població d'Aín, al cor de la serra d'Espadà.

Betxí, que imparteix una conferència sobre cultura marroquina.[25]

De segur que n'hi hagué d'altres, aprofitant les vacances, les temporades que passava a la Vall mentre no tenia una destinació de magisteri definitiva o quan el proselitisme polític a Madrid i València li ho permetia. Tal compromís tan divers el va fer mereixedor d'una vetlada d'homenatge pòstum al seu poble el 6 de gener de 1918; més tard li fou dedicat un carrer (que va de

25 Com veureu més avant, Pascual Meneu apareix com a referència erudita en la crònica excursionista al castell de Castro quan parla del petroglif, descrit pels arqueòlegs actuals com de cassoletes paral·leles i de l'Edat del Bronze (Mesado i altres, 1991).

la carretera de Sogorb fins al carrer de Benissahat), i a l'octubre de 1976 el Ple de l'Ajuntament de la Vall d'Uixó acordava per unanimitat posar el seu nom al nou centre públic de primària ubicat a l'avinguda de les Corts Valencianes.

L'excursionista per la seua serra d'Espadà

Al llarg dels segles, són moltes les persones que han viatjat pels territoris amb objectius diversos: fer informes militars, reconéixer els dominis d'un senyor a efectes fiscals, elaborar estadístiques o enciclopèdies i descriure les terres, amb afany investigador (botànics, geòlegs, especialistes d'art, geògrafs...) i, més tardanament, pel simple plaer de l'excursionisme. És amb el Romanticisme —moviment cultural del segle XIX— que quallen els primers grups que fan eixides a visitar monuments i paisatges, una distracció de qui tenia temps lliure, és a dir, la classe burgesa emergent. Estic pensant ara mateix en el Centre d'Excursions Cientificoliteràries i Artístiques de Lo Rat Penat, un grup d'excursionistes intel·lectuals que entre 1880 i 1911 realitzà més de 140 eixides a la recerca dels vestigis històrics i arquitectònics que conservaven els municipis valencians i, posteriorment, en publicava les cròniques i fotografies en la premsa, sobretot en *Las Provincias*, el diari fundat el 1866 per Teodor Llorente, que fou el primer director d'aquell centre excursionista. Després en vingueren més, sobretot amb el principi del segle XX: per exemple, els grups relacionats amb els *ismes* propis del tombant de segle (vegetarians, naturistes, higienistes...), l'escoltisme a partir de 1912, etc.

Entre els personatges que passejaren les nostres comarques en aquell primer terç de segle i en deixaren constància escrita, hi ressalta el polifacètic Carlos Sarthou. En els seus treballs publicats es pot rastrejar el nostre territori: *Viaje por los santuarios de la provincia de Castellón* (1909), *Impresiones de mi tierra* (1910) o el volum corresponent a Castelló en la *Geografía general del Reino de Valencia*, dirigit per Francesc Carreras Candi (1913).

Al costat d'ell, hi ha altres individualitats coetànies que destaquen per la labor social que desplegaren en la seua carrera professional, i, de vegades, pel cúmul d'inquietuds que la seua personalitat curiosa els va portar a fer realitat. És el cas, aquest, d'Eleuterio Pérez Solernou, que va estampar unes cròniques excursionistes

en 1912 i 1913 en la *Revista de Castellón*, un quinzenal ple d'interés especialitzat en cultura que es feia a Castelló de la Plana entre 1912-1914. La seua antecessora i continuadora era *Arte y Letras* (1911 i 1915). En aquesta revista va publicar diversos textos, un parell dels quals ens parlen d'unes excursions per la serra d'Espadà. Una nota al peu de pàgina ens informa que tenia en preparació el llibre *Cuadros de la Sierra*, un projecte que, segons les nostres indagacions, no arribà a publicar-se perquè quatre anys més tard moria l'autor (1917). Els contactes amb els familiars no han aportat nova llum sobre la qüestió.

El primer d'aquests textos, titulat «Una ascensión al Beñalí» (RC número 15, 1912), ofereix una impressió d'una eixida estival en ple agost a Aín. Una gosadia, això d'escalar muntanyes per l'agost... Després de visitar la Covatilla a Aín, Eleuterio mamprén una pesada pujada al Benialí (974 m) o pic Batalla, segons per a quin poble. La visió des d'allà dalt el porta a fer una suculenta descripció de la rodalia que s'hi albira. En baixar-ne, va fer la darrera menjada del dia en alguna fonteta que no identifica. El segon relat excursionista va ser publicat en el número 30 de la mateixa revista, corresponent al 1913. Es tracta d'una eixida circular més llarga des de la Vall d'Uixó fins al castell de Castro (Fondeguilla), Eslida, Artana i, de nou, la Vall.

Abans de poder gaudir-les, permeteu-me deixar constància d'una observació del mestre i amic seu Francisco Fuertes (*Emilio Ratti*), estampada el 4 de febrer de 1936 en *República*, amb motiu de la mort de Lleonard Mingarro:

> «Tal vez, un día, un amante de las glorias de nuestra tierra, piense rebuscar y editar las mil cosas dispersas de escritores vallenses. Si tal ocurre, junto a las deliciosas crónicas de Castelló y Tárrega y a las sabrosas descripciones de Pérez Solernou, brillarán los versos sublimes de Mingarro. Y si esto ocurre, tal vez un niño entusiasmado exclame: ¿quién escribió "Brossa de riu"? ¿De dónde era? ¿Qué se hizo en su memoria?
> »[…] Si honráis, como es debido, a los hijos de nuestra patria chica, ilustre Ayuntamiento de Vall de Uxó, Dios os lo premie; pero si indiferente dejáis que el polvo del tiempo disipe su memoria, que la historia os lo demande con su condenación implacable, por haber tenido en vuestras manos el bien espiritual de Vall de Uxó y haberos negado a ello sin razón ni justicia.»

No cal afegir res més. Continua estant en les nostres mans...

Aín. Escena costumista davant la font de Sant Ambròs.

Una ascensión al Beñalí[26]

Eslida y Ahín están separados por una montaña de cerca de mil metros de elevación, que los habitantes del primer pueblo llaman Solana de Loret y los del último Beñalí. Es una montaña esbelta, aislada, poblada de pinos en la vertiente N. E. y llena de despeñaderos y torrenteras en la S. O. Desde nuestra salida de Castro no habíamos sentido el placer de las alturas, así es que, apenas repuestos de la fatigosa exploración por la Covatilla, emprendimos con briosos arrestos la ascensión al Beñalí.

La pendiente era atroz, dura, capaz de arredrar un ánimo menos decidido que el nuestro para estas andanzas alpinistas. Del mismo lecho del barranco, ascendía un sendero, estrecho y escarpado, lleno de esas piedrecitas silíceas, sueltas, resbaladizas, tan características del terreno triásico, que iba serpenteando, perdiéndose muchas veces entre los pinos. Atravesamos alguna pequeña torrentera, cuyas piedras rodaban hacia el fondo del barranco á la menor presión de nuestros pies. Grandes y tupidos matorrales de aliagas, romeros, zarzas y espinos interceptaban el caminejo, teniendo que abrirnos paso á golpes de bastón convertido en hacha. A la más leve distracción salíamos de la ruta y nos veíamos obligados á trepar, agarrándonos á las rocas, á las raíces, a los arbustos que protestaban con sus punzantes espinas, hiriéndonos las carnes. Las fuertes y pulidas agujas de los pinos que tapizaban el suelo en extensos trozos nos hacían resbalar á cada momento.

Encontramos algún leñador entre la enmarañada maleza que, provisto de brillante hoz, iba cortando las plantas y arbustos, el cual nos guiaba conduciéndonos al sendero perdido. El apagado cantar de alguna fuente se oía en la espesura. Estábamos sudorosos, jadeantes, pero una fuerza instintiva nos impulsaba á andar, á subir, y allá seguíamos, por la áspera pendiente, siempre hacia arriba, saltando obstáculos, tronchando ramas obstruidoras, con el vehemente deseo de ganar la enhiesta cumbre.

El horizonte iba dilatándose y comunicando grandiosidad al paisaje. El castillo de Ahín se veía casi á ras de tierra, el barranco era apenas un hilo moteado por los puntos brillantes del agua; iban borrándose las pequeñas lomas, esfumándose los duros contornos, emergiendo de la tierra caseríos, pueblos y ondulantes cadenas de montañas. No veíamos aún el mar. El corazón se dilataba de entusiasmo ante la perspectiva colosal que descubrirían nuestros ojos al llegar á la cima. Cobrábamos alientos y proseguíamos la espléndida caminata bajo un sol de Agosto que prendía

26 Sembla que aquesta excursió és posterior a la de Castro, tot i que va ser enviada i/o publicada abans per la revista que dirigia Luis del Arco.

destellos en la tersura de las aguas y de los pinos, entre el bosque frondoso que nos envolvía en acres perfumes y nos arrullaba con los rumores de las ramas mecidas por el viento.

Íbamos ganando la enorme altura, desaparecía la vegetación del valle; la jara y el espino bordeaban el sendero; los pinos eran más altos, más copudos, más recios; oreaba nuestras frentes empapadas en sudor el aire sutil y fresco de la sierra, y entre estas magnificencias de luz, colores, perfumes y perspectivas, sonaba en el espíritu la música ideal del paisaje, como un deseo, como una ilusión áurea...

Enfrente, elevábanse como gigantescos centinelas las primeras crestas del Pico de Espadán, y no tardó mucho en aparecer éste, envuelto por nieblas que se desgarraban entre las agujas y aristas de su abruptísima cumbre. Un esfuerzo más y en pocos minutos salvaríamos el primer collado de la dentada cima de Beñalí. Las piernas adquirieron de pronto inusitado vigor, y nos lanzamos cuesta arriba, en carrera loca, vertiginosa, temeraria, saltando pedruscos, hiriéndonos los pies, el cuerpo encorvado, los ojos llameantes, con un ansia indescriptible de sentar nuestras plantas en las enormes rocas que coronaban la montaña. La fatiga nos rendía, los pulmones luchaban por expulsar el aire, produciendo ronco resuello, el sudor caía á chorros por el rostro, las piernas temblaban y los pies se torcían; un esfuerzo más, sacando energías del alma, dos saltos y ya estábamos en la cumbre. Nuestros cuerpos cayeron desplomados sobre la alfombra de hojas de los pinos, y el espíritu recibió el beso de una ola de belleza, envolviéndolo entre la luminosa franja de sus espumas.

La visión del paisaje desde esta altísima atalaya, acariciados por las auras perfumadas que nos enviaba la extensa fronda, fué una explosión de colores y armonías. El horizonte era una inmensa, dilatadísima extensión de tierras pardas, violáceas, plomizas, verdosas, negruzcas. El mar, de tonos plateados y brillantes, limitaba en colosal curva la línea lejana del campo visual. Cerrando el horizonte, á ambos lados, erguíanse las sierras de Peñagolosa y Montemayor, y á nuestra espalda las cordilleras del núcleo de Albarracín. La verde llanura de la Plana dejaba ver entre la obscura mancha de sus naranjales cinco pueblos é innumerables alquerías; delante se destacaban con fuerte perfil, sobre las aguas del mar latino, los primeros picos de la sierra, Font de Cabres, Pitera, Peñalba, Castro, Pipa, Embrar...; á la derecha, se distinguían los pueblos de la Baronía y de la ribera del Palancia, y á nuestros pies, en las profundidades del valle, aparecían Eslida y Ahín, recostados apaciblemente sobre las frondas verdes.

Ascendíamos por la suave pendiente de la cima de Beñalí hasta llegar a su altura máxima. Estábamos entre pinos que nos acariciaban con su aroma fuerte, con sus tonos de verde variadísimo, con el callado rumor de

El castell de Castro durant la primera meitat del segle xx. A la dreta veiem el cim de Pipa.

sus ramas. El sol bañaba la extensa pinada de luz blanca, proyectando sombras escuetas sobre el césped. Era un paisaje griego, de armonías áticas, que evocaba los bosques habitados por Pan, donde ninfas hermosas huían perseguidas por los sátiros, en loca carrera, ebrias de amor.

Descendíamos. Iba cayendo la tarde. Una bruma luminosa nimbaba los contornos de los montes de Poniente. El Sol, al ocultarse tras los más altos picos de la sierra, había dejado sangrienta estela en las nubes. Del valle subía la sombra, borrando los perfiles é igualando los accidentes del terreno. En el barranco sonaban esquilas y una campana volcó en el espacio largas notas, pausadas y vibrantes. Al llegar al Molino, voces amigas nos llamaron con acentos de impaciencia, y á los pocos momentos, reunidos en fraternal camaradería, saboreábamos con deleite inexpresable suculento ágape junto al cristalino manantial que ritmaba una canturia plácida y campestre.

A través de la sierra

Con la grata compañía de antiguos y queridos discípulos, realicé una excursión á través de los riscos de la magnífica y cercana sierra de Espadán. Nuestro propósito era pasar un día en pleno campo, aspirar á pulmón libre el aromado aire de las frondas.

Al amanecer salimos de Vall de Uxó, con rumbo á Alfondeguilla, provistos de abundante merienda y demás adminículos propios de esta clase de expediciones. A la salida del pueblo encontramos el acueducto de San José, que participa de los estilos romano y árabe, el cual canaliza las aguas para el consumo público.

El primer panorama de gran belleza lo contemplamos desde la terraza del ermitorio de San José. Colocados en la clave de un inmenso arco de herradura, veíamos á ambos lados un cordón montañoso, poblado de cultivos, en el centro el Valle del Cristel con sus masas de naranjos, y en el fondo la silueta de Vall de Uxó, perfilando las torres y cúpulas de sus iglesias sobre la azul extensión del mar. Hasta Alfondeguilla la topografía nos ofrecía de continuo una hermosa variedad de accidentes. El camino, sólida y bien cuidada carretera, va serpenteando entre las amplias laderas de Pipa y Sumet. Los terrenos son de naturaleza calcárea y el cultivo nos ofrece en gran profusión masas de olivos y algarrobos.

La vista de Alfondeguilla recuerda los pueblos suizos recostados entre pinares, con la sola diferencia de que aquí los pinos son alcornoques. El pueblecito constituye una linda nota, puesta entre montañas escarpadas.

Las casas trepan hacia el monte y parece como que descansan sobre el florido barranco, precioso vergel que amorosamente las circunda.

Los excursionistas nos dirigimos al castillo de Castro. La subida era áspera y dura, y el camino pedregoso y resbaladizo, a causa de la arenilla del rodeno; los alcornoques, en grandes masas y de colosales dimensiones, formaban grandioso pabellón de sombra. El paisaje era soberbiamente hermoso; á ambos lados del camino gigantescas concresiones triásicas, cubiertas de bosques de alcornoques y pinos, daban al cuadro proporciones fantásticas; en el fondo del barranco de Castro se oía el rumor del agua, y en todos los claros de la tierra estallaba una floración tumultuosa de plantas serranas y fragantes. Mezclados con los árboles del corcho, veíamos bancales de vides, cerezos y hortalizas, y para contener la tierra sustentadora de un solo arbusto, admirábamos sólidos estribos de piedra, proclamando la proverbial laboriosidad del agricultor levantino.

Entre la bravía naturaleza de este trozo de tierra, aparecía la fuente de la Teula orlada de gentiles helechos. Allí bebimos con avidez un agua de pureza sin igual y seguimos la ascensión. La entrada en el castillo de Castro dio motivo á grandes exclamaciones de alegría; experimentábamos una singular satisfacción al llegar a la cumbre. Después de almorzar con voraz apetito, recorrimos todo el ámbito de la fortaleza. Nuestra conversación recayó sobre las ruinas que presenciábamos; aquellos lienzos de muralla, arcos y torreones, hoy en completa ruina, fueron un tiempo gallarda é inexpugnable fortaleza que cobijó quizá á los iberos en lucha con los romanos y más tarde á los moriscos defendiéndose de los soldados de la Reconquista. Hoy solo quedan en pie un arco romano y un trozo de cubo ó torreón. La cisterna se conserva bien y en ella hay perenne depósito de agua fresca y cristalina. De Castro hay una nota interesante, consistente en unos signos grabados sobre la superficie de una piedra, idénticos á los vistos por el insigne maestro D. Pascual Meneu en las aceras de Numancia.

Desde Castro a Eslida el camino es un encanto de los ojos. Primero cruzamos tres inmensas torrenteras, después pasamos por varias chozas de carboneros y pastores, y al llegar al collado de Nevera pudimos contemplar absortos un cuadro de intensa poesía. El castillo destacaba su mole roquera sobre un cielo de grandes y blancas nubes. Su silueta legendaria nos hacía recordar la de aquellas fortalezas medioevales que ilustran las páginas de los cantares de gesta. Por su falda fragosa pacía un rebaño de cabras y todo tenía tal encanto que evocaba escenas de los tiempos heroicos y pastoriles.

Desde el collado de la Viña se ve Eslida en el fondo de un valle. Descendimos hasta el Coll Roig, punto de unión de varios caminos que conducen á Alfondeguilla, Artana y Vall de Uxó, cruzando después imponentes masas de olivos. A poca distancia del pueblo bebimos en la

fuente de la Canaleta, y á las doce hacíamos nuestra entrada en Eslida. La riqueza de olivos, alcornoques y nogales es aquí considerable y los frutos de superior calidad. Eslida es el corazón de la sierra de Espadán.

Después de comer una paella apetitosa y dar un paseo por los encantados parajes que rodean la linda población, salimos con dirección a Artana. Los seis kilómetros que separan ambos pueblos los recorrimos entre risueñas vertientes de vegetación frondosa, por cuyo fondo discurre la nueva carretera. A la mitad del trayecto hicimos alto en la fuente de Santa Cristina, bebiendo en el claro manantial que los artanenses han canalizado para el riego de la huerta.

No pudimos detenernos en Artana, así es que cruzando su espléndida vega tapiada por los trigales, emprendimos la marcha hacia Vall de Uxó. En el camino encontramos la fuente de la Xorba (palabra árabe, que significa bebida dulce). Desde aquí el sendero va escalando las montañas Umbría y Collado de la Ereta hasta llegar á los canales de este nombre. Hasta la fuente del Anohueret, el camino es un encanto, ofreciendo á los ojos una serie de perspectivas hermosísimas cual cinta cinematográfica.

Primero percibimos el pico de Font de Cabres, abrupto y cubierto como un mástil; después la extensa llanura de la Plana, dorada por el sol poniente; más adelante la imponente silueta del Castillo de Uxó destacando sobre el azul del mar, y por último, el panorama conocido del pueblo natal con su larguísima hilera de casas que abraza la huerta cual cinturón de verdura. En la serenidad del claro atardecer contribuían á aumentar la poesía de nuestras sensaciones unos halcones que se balanceaban en la inmensidad del espacio y una estela plateada que dejaba la luna en las quietas aguas del mar.

Llegamos al término de la excursión satisfechos de haber vivido un día en pleno campo, entre frondas y arroyos, sintiendo en el espíritu el beso vital de la naturaleza.

La pobresa a la Vall

Juan Carlos Castelló Melià

Apesar del títol, no parlaré —en aquest article— sobre la pobresa al nostre poble pròpiament dita, encara que he de partir d'algunes dades per a justificar el que vaig a tractar, que no és altra cosa que l'actitud davant la pobresa (o, millor, les persones empobrides).
Avance que, encara que amb molts matisos, hi ha tres respostes possibles davant la situació d'empobriment que estem vivint arran de la crisi i que també podem constatar en el nostre poble: d'una banda, la solidària i justa; d'una altra, la indiferent; finalment, la reactiva o d'atac directe, violent.

1. Dades de la pobresa a la Vall

Quanta gent empobrida hi ha a la Vall? No és fàcil de determinar, però, per les dades que a continuació oferisc, podem deduir que no poca, encara que en distint grau. Són moltes les famílies

de la Vall que reben necessària ajuda pública per a poder sobreviure, com podrem veure.

D'una banda, i segons la regidoria de Participació Ciutadana, les dades de pobresa del 2016 tenen el perfil següent: pel que fa a la renda garantia de ciutadania, hi ha hagut 156 ajudes per un total de 277.144,38 €. Com sabem, aquesta prestació depèn de la Generalitat Valenciana i la quantia és d'uns 400 € mensuals (una prestació que es pot tindre fins tres anys, encara que prorrogable, passats dos anys d'haver-la rebuda i en altres condicions).

D'altra banda, i pel que fa a un altre indicador, la pobresa energètica, cal dir que s'han cobert 482 rebuts de 154 beneficiaris per un total de 29.697,09 €.

Finalment, quant a les prestacions econòmiques individuals, hi han hagut 1.269 ajudes, que corresponen a 759 famílies, per un total de 483.957,07 €. Són els diners que hi dedica l'Ajuntament i que gestiona de forma directa. Permeten tindre més "flexibilitat" atenent a les situacions de cada família. Les ajudes poden anar de 50 € a 300 €, no obstant això, de vegades es fan ajudes extraordinàries (per a atendre alguna situació d'emergència), que poden ser superiors a eixa quantitat.

També altres instàncies, privades en aquest cas, estan en la brega per a ajudar els empobrits, com el cas de Càritas, que el 2016 ha estat ajudant 804 persones/famílies a suportar la penúria.

Aquestes que oferisc no són totes les dades sobre la pobresa, només són una mostra de la precària situació que molts ciutadans i ciutadanes de la Vall pateixen. Però el que vull assenyalar és que, a aquest patiment, no poques vegades, se n'hi afig un altre immaterial però igualment dolorós: el rebuig, la sospita de vagància, el menyspreu, etc.; en fi, el que coneixem com aporofòbia.[1]

2 Actituds davant l'empobriment

Com el lector o lectora haurà apreciat, no m'agrada parlar de "pobre", sinó de persona empobrida, ja que la causa principal de la situació que pateix no la pose en la persona concreta i la seua voluntat; contràriament, la situe en el sistema econòmic i social que tenim i acceptem (sense deixar d'assenyalar que

1 Es tracta d'un neologisme introduït per Adela Cortina, catedràtica d'ètica de la Universitat de València, i que va molt bé per a analitzar de forma adequada la realitat de la pobresa.

una porció de la situació en què una persona es troba també ha depès d'ella i dels marges, moltes vegades estretíssims, de la seua llibertat d'elecció).

Però, aclarit açò, anem a la qüestió que ací m'ocupa: les diverses però no igualment valuoses actituds que, davant les persones empobrides, tenim.

La primera d'elles és la de solidaritat i de justícia. No és el mateix ser una persona justa que ser-ho solidària, però van en una mateixa línia i, en general, no es contradiuen. Dit de manera ràpida, la solidaritat és sempre un pedaç, necessari, però pedaç; en canvi, la justícia és un valor sòlid o, si es vol, el conjunt de valors que permeten que una societat estiga humanitzada i, entre altres coses, no permeta l'existència de persones empobrides ni de zones o països empobrits (per exemple, a conseqüència de les èpoques colonials).

Les persones amb aquesta actitud i, potser, embarcades en algun projecte social saben que no és certa la idea central de la teoria clàssica de l'economia, segons la qual "el lliure mercat garanteix la major sobirania al consumidor", perquè "consumidor" és qui pot pagar-se el consum i no totes les persones poden. En el cas de la Vall, no poden moltes famílies, com hem vist en les dades d'abans: com a poc, 759 famílies, prou més de 2.500 persones, no poden.

Per açò mateix, l'acció justa (i no només solidària) passaria per universalitzar la ciutadania social, la qual cosa significaria adoptar (i adaptar) un "keynesianisme universal", que és l'alternativa econòmica a la teoria clàssica de l'economia, però profundament reformulada en termes de justícia. Com aconseguir-ho? Augmentant la capacitat adquisitiva de cadascuna de les persones i protegint-les davant les contingències del mercat. "És impossible", poden respondre els conservadors i els economistes clàssics; "és de justícia", s'ha de respondre des de l'ètica social i política.

Qui s'atrevirà a fer aquesta proposta i dur-la endavant? Quin tipus de persona i ciutadà/ana l'acceptaria de bon grau? Per si resulta esclaridor, vull recordar aquella distinció que fa la catedràtica d'ètica Adela Cortina en un llibre seu molt conegut i reconegut: *Hasta un pueblo de demonios*. El que diu allí és que podem parlar, al respecte, de "dimonis estúpids", "dimonis intel·ligents" i "persones intel·ligents, justes i solidàries".

Precisament aquestes últimes, les persones justes, són les que tenen la suficient sensibilitat moral per a adonar-se que tot

ésser humà és valuós en si mateix i no pels intercanvis (especialment econòmics) que puga realitzar, en contra del que podria derivar-se de la teoria clàssica d'economia, com hem vist. Per això, la tendència social i personal d'aquesta actitud s'ha d'anar forjant en justícia i solidaritat.

Entre un i altre extrem, apareixen els dimonis intel·ligents: saben que ajudar altres persones a sortir del desemparament, no a la curta però sí a la llarga, és molt convenient per a poder preservar cert ordre social, necessari per al normal desenvolupament de la vida personal i social. Per això actuen, que no és poc, però no com una qüestió de justícia, sinó més aviat com una qüestió de prevenció de possibles desordres socials (situació en la qual tothom eixiria malparat). Es tracta de no perdre la qualitat de vida aconseguida, encara que siga perdent o repartint un poc els béns materials.

Però l'actitud que més abunda, ací i més enllà dels límits de la Vall, és la indiferència. Una indiferència que tendeix a l'aporofòbia. I ací rau el perill real que pretenem denunciar. Ara bé, abans de continuar caldrà aclarir algunes qüestions clau.

3. L'empobriment no és voluntari

Pareix una obvietat, però no ho és. Encara hi ha no poques persones que consideren que u esdevé pobre perquè vol: per mala vida, per mala formació, per malfeiner, etc. Cert que hi han persones poc o mal formades, cert que hi ha gent amb menys ànims per a treballar, però: a) creure que eixes persones volen realment ser pobres; i, sobretot, b) creure que totes les persones empobrides ho són perquè tenen algun o alguns d'aquests trets, és una ignorància que no ens podem permetre. És una ignorància injusta, que ens aboca a adoptar l'actitud dels "dimonis estúpids".

No hem d'oblidar que fa ja temps advertia i mostrava John Rawls (en *Teoria de la justícia*) que és el sistema i no la persona la causa de la pobresa, ja que hi ha una mena de "loteria natural i social" per la qual naixem i esdevenim empobrits o no: a ningú se'l pot culpar de la fragilitat de la seua salut, de la dificultat intel·lectual, de la barriada o país en el qual ha nascut, de la situació laboral precària a la qual ha arribat, de si és home o dona, etc. Quasi sempre es poden trobar causes socials, laborals, culturals o psicològiques que ens expliquen el fenomen de l'empobriment.

No fa falta pensar-ho molt per a caure en el compte de la veritat senzilla de la tesi de Rawls, que després desenvolupa amb més detall i arguments.

Per descomptat, encara hi ha qui seguirà fent ús de la teoria econòmica clàssica, aquella del lliure mercat que garanteix major sobirania al consumidor... Però, també ho sabem, és consumidor qui ha nascut en determinades condicions i, per tant, pot ser-ho. Però no tots han nascut en eixes condicions i, per tant, no tots poden ser-ho, segons hem vist a través de Rawls i la seua teoria de la "loteria natural i social", perquè ningú sap si naixerà home o dona, blanc o negre, amb discapacitat o no, en un entorn (família, barri, país) ric o pobre, amb salut o no, etc., i eixos trets tenen molt a veure amb les possibilitats de ser o no consumidor i, en la lògica conservadora, poder o no desenvolupar-se.

A pesar de saber açò, encara avui en dia hi ha no poques persones que pensen que els empobrits són culpables de la misèria que els afecta. Això és, com més avant comentaré, una forma d'aporofòbia; no la més agressiva, perquè no ataca físicament la persona que la pateix, però si la més general, que s'expressa en una mena d'atac social, perquè amb aquesta idea es generen actituds que consoliden aquests estats inhumans. Quan un ciutadà o ciutadana pensa que "els immigrants" ens furten el treball, col·lapsen els serveis socials, abusen de la sanitat, etc., està generant pensaments i probablement reforçant actituds aporòfobes o d'odi al pobres.

4. L'aporofòbia. El cas de la Vall

A Espanya (i, seguint l'analogia estadística, a la Vall), dues de cada tres persones no actuen quan veuen un delicte per aporofòbia, tot i que és un delicte, tan greu com l'homofòbia o l'antisemitisme. Ara bé, què és exactament l'aporofòbia?

Àporos es tradueix per pobre, sense sortides, escàs de recursos... Pobre o, el que és més exacte, empobrit, és la persona que no té res interessant a oferir-a-canvi i, per tant, no té capacitat real de contractar (vol dir, de comprar, de pagar, intercanviar, etc.). Així, quan parlem d'"empobrida" ens referim a una persona i/o a col·lectius que se solen considerar "no productius", és a dir, aturats, jubilats sense una pensió o amb escassa pensió, minories ètniques tradicionalment marginades, immigrants que

encara no han aconseguit inserir-se legalment en el mercat laboral, etc.

Seguint la classificació anterior d'Adela Cortina en *Hasta un pueblo de demonios*, direm que les persones aporòfobes pertanyen a la categoria de "dimonis estúpids". Aquests dimonis representen l'actitud dels qui creuen que és millor excloure i culpabilitzar els que estan en dificultats, sense sortides, escassos de recursos..., sense caure en el compte de la seua insolidaritat i injustícia (o, el que és pitjor, caient-hi i no fent cas) i també de l'absurditat de la seua actitud, ja que els béns de què gaudim els éssers humans i dels quals volen excloure els empobrits no són béns privats, particulars; ben al contrari, són béns socials i, per tant, han de ser distribuïts segons el criteri de justícia i no d'altre tipus (ètnics o "racials", d'"aportació econòmica", etc). Per cert, i ja que hi som, cal assenyalar que les actituds aporòfobes són un ingredient necessari en els totalitarismes, autoritarismes, feixismes, etc.

Tot i que, com hem dit, l'aporofòbia és un dels anomenats "delictes d'odi" (al costat de l'homofòbia, el racisme o l'antisemitisme),[2] el pitjor és que s'indueix, es provoca, s'aprèn i es difon a partir de relats alarmistes i sensacionalistes que relacionen les persones d'escassos recursos amb la delinqüència i amb una suposada amenaça a l'estabilitat del sistema socioeconòmic, quan són les màfies organitzades les que protagonitzen tant la delinqüència com la desestabilització social i econòmica.

I a la Vall, hi ha gent que ha patit en la seua vida una actitud aporòfoba? Fem una distinció més, abans de contestar, per a aclarir la qüestió. Si per aporofòbia només entenem les persones físicament agredides per la seua pobresa i indigència, no consten a nivell local denúncies d'atacs (encara que cal dir que les denúncies per agressió aporòfoba són infreqüents: poc més del 10% es denuncien a l'estat espanyol); però si també hi incloem altres tipus de violència, com els de caràcter simbòlic: rebuig, indiferència davant la fam real, insolidaritat i injustícia (demanar recursos per a altres qüestions sense reparar primer la vida dels desvalguts), aleshores n'hi

2 Segons el nou informe de l'OSCE-2016, el Regne Unit és el país on es registren més delictes d'odi (62.518), seguit a molta distància pels EUA (6.885), els Països Baixos (5.288), Suècia (4.859), Alemanya (3.046), França (1.790), Finlàndia (1.704) i Espanya (1.328).

ha unes quantes i la cosa es torna greu.

Per a poder fer-me entendre un poc millor, sortim de moment dels límits del nostre poble i prenguem Europa com a referent. Si l'anàlisi oferta fins ara és correcta, la nostra Europa és aporòfoba, perquè la por i l'aversió a qui no té res a oferir (sempre en el sentit econòmic del terme) és el principal obstacle per a emprendre unes polítiques més compromeses amb l'ajuda real als immigrants i als seus països d'origen. Quina altra cosa pot impedir l'acollida de refugiats de la malmesa Síria? Quina bona raó pot fer que els treballadors d'altres països siguen ara rebutjats, quan feien la feina que quasi cap autòcton volia? (Pensem en els collidors-res, ciudadors-es, netejadors-es, a la Vall.)

Menys de 24 hores després de pintar el mural, alguna persona aporòfoba va mostrar el seu únic recurs.

Si volem una altra prova d'aporofòbia, examinem la diferència que hi ha entre el que podríem anomenar "estrangers benvinguts" i els "estrangers que abusen del sistema" o, el que és igual, "visat or" *versus* "turisme del benestar". Efectivament, acollim els estrangers amb diners (amb visat or, sempre benvinguts): de fet, el visat or ha estat creat per a atraure estrangers rics que inverteixen en el nostre país (només comprant habitatges de 500.000 euros o més, o destinant dos milions d'euros a adquirir deute públic, de manera automàtica reben el visat espanyol). I, efectivament, rebutgem els estrangers sense diners, que aspiren a una vida millor, amb pau i amb treball, persones que tenen una riquesa cultural (però no econòmica, no tenen diners) que ben bé podríem nosaltres aprofitar per a millorar la nostra pròpia cultura, sempre limitada per definició. S'equivocava Adam Smith quan creia que la *riquesa de les nacions* era l'economia... Més aviat la riquesa veritable d'una nació, d'un poble, està en la justícia que promou la seua ciutadania, amb la política al capdavant.

En fi, si ens molesta la immigració que ve a Espanya per motius econòmics, però no l'acomodada (llavors apel·lem a la multiculturalitat), aleshores som persones aporofòbiques. I si no fem res per a integrar-los, formem part del col·lectiu d'indiferents que

acabarà, la majoria almenys, entenent la seua expulsió i votant partits que la promoguen. És la moda en l'avançada Europa. Avançada en tecnologia, retardada en moral viscuda i pensada. I el món no el salvarà la tecnologia sinó l'ètica i la política al servei de la justícia i la igualtat (que no igualitarisme).

Però, en última instància, l'aporofòbia no va només amb els estrangers. Quan una persona no té capacitat de consum, per més autòctona que siga, per més "nacional" que siga, sembla que perd els drets com a ciutadà/ana. Una mostra clara són els indigents. Cal saber que més de la meitat de les persones sense llar són nacionals (autòctons) i també més de la meitat d'elles han estat agredides, segons les estadístiques de l'INE. Parlem, com a mínim, de 40.000 persones vivint al carrer al nostre país. Solen provocar rebuig, por, aversió o totes aquestes actituds juntes. De vegades, pietat. Però amb la pietat no és prou, falta justícia. No només solidaritat, necessàriament la justícia que emana de les institucions i que implica tota la ciutadania: pedagogia, impostos, reptes, qualitat de vida, etc.

5. Altres mostres d'aporofòbia ací i allà

Com ja hem dit, l'aporofòbia és la veritable actitud subjacent a molts comportaments racistes i xenòfobs. Té a veure amb la percepció distorsionada de l'altre com una amenaça a la nostra qualitat de vida. Aquesta actitud fomenta tot tipus de discriminacions, fins i tot les velades, com el disseny de l'urbanisme de moltes ciutats en les quals s'instal·len, per exemple, bancs partits perquè no s'hi puguen tombar a dormir els sensellar. Esperem que aquesta "moda" no arribe a la Vall.

Pensem en la importància internacional que es va donar a les dotze víctimes de *Charlie Hebdo* (amb tot el meu respecte), comparada amb la repercussió que van tenir les més de 700 persones que es van ofegar a la Mediterrània, en aquells mateixos dies. Per què aquesta diferència? Tots o quasi tots els vallers i valleres, inclús en les escoles i instituts, "vam ser *Charlie Hebdo*", però molts pocs vam ser "700 ofegats a la Mediterrània": no recorde escola o institut de la Vall que s'hi identificara (potser algun, però dels que conec més, ningun). Açò planteja una distinció en funció de l'estatus social. El valor d'un parisenc pareix major que el d'un sirià, un senegalès, etc. Açò és aporofòbia.

Pensem també, a la llum de l'aprofòbia, en l'auge dels par-

tits europeus amb discursos antiimmigració, generalment dirigits contra els estrangers d'escassos recursos, els quals s'acusa d'aprofitar-se del sistema "sense aportar res a canvi". El mateix fem al nostre poble, on la distinció entre "estrangers benvinguts" (visat or) i "estrangers que abusen del sistema" està estadísticament demostrada. No fa falta més que recordar què va passar amb el mural que van pintar un grup d'alumnes de l'IES Benigasló per fer visible la situació dels refugiats sirians (semblant a la nostra, a França, allà cap a 1939).

6. Coda

Si he aconseguit fer un poc de llum davant una situació d'injustícia, si he donat una nova perspectiva per a mirar la pobresa (l'empobriment), si, en fi, he obert un debat al voltant de l'aporofòbia, la meua tasca en aquest article ha estat coberta.

Nicolasa Herranz Gallego i Gregorio Hernández. Eren naturals de Piedralaves, a la província d'Àvila. En el documental La Fàbrica, dedicat a l'empresa Segarra, el seu fill Gregorio conta que arribaren a la Vall en la dècada dels cinquanta, atrets per l'oferta de treball, i que, durant els primers mesos de la seua vida al poble, no tenien casa i vivien en una cova. La foto ha estat facilita per Inés Hernández.

Crònica en Blanc i Negre

Immigrants

Nel·lo Navarro
caixadelsvents@gmail.com

La Vall d'Uixó es va convertir durant la postguerra en poble d'acollida d'immigrants. Les expectatives de treball que generava i publicitava l'empresa de calcer i adobat de pells Silvestre Segarra e Hijos, convertiren el poble en punt de destinació de famílies senceres que, des d'altres localitats de l'estat, vingueren amb les mans buides i el cor amerat pel desig de guanyar-se la vida dignament.

No era la primera volta que la Fàbrica atreia immigrants. Abans de la Guerra Civil, sobretot coincidint amb determinats períodes de conflictivitat laboral, ja n'havien arribat. El cas de la postguerra, però, va superar amb escreix qualsevol altra onada migratòria. La fam, l'atur i la necessitat de trobar treball i una vida nova lluny dels seus llocs d'origen, on moltes voltes patien marginació i repressió per motius polítics, els obriren el camí.

Hui mostrem algunes imatges d'homes i dones que arribaren ací durant aquells anys i ací es quedaren. Vingueren de lluny i es feren vallers i valleres. La seua presència va modelar la personalitat de la Vall d'Uixó.

Tots som immigrants, tots som vallers.

Aigualit

Al centre de la foto, drets, veiem Catalina Cortés Martínez i Manuel Córcoles Gómez, amb la seu filla Luisa a l'esquerra de la imatge, i el seu nét Tomás a la dreta.
Baix, d'esquerra a dreta, les seues tres nétes, Pilar, Rocío i Maruja.
Procedien d'Albacete i arribaren a la Vall d'Uixó el Nadal de l'any 1950 per a buscar treball a la fàbrica Segarra.
La fotografia està feta al carrer de la Mare de Déu del Roser, on visqueren durant un temps. La foto ha estat facilitada per Loly Moreno.

Santiago Belmonte i Encarnación Gómez, procedents de Pozocañada, a la província d'Albacete. Vingueren amb els seus fills a la Vall d'Uixó l'any 1954, atrets pel treball a la fàbrica Segarra. La fotografia està feta al motor de l'Assumpció, al camí del Pou. Ha estat cedida per un fill del matrimoni, Natalio Belmonte Gómez, que ha identificat un dels guàrdies civils com el caporal Castillo.

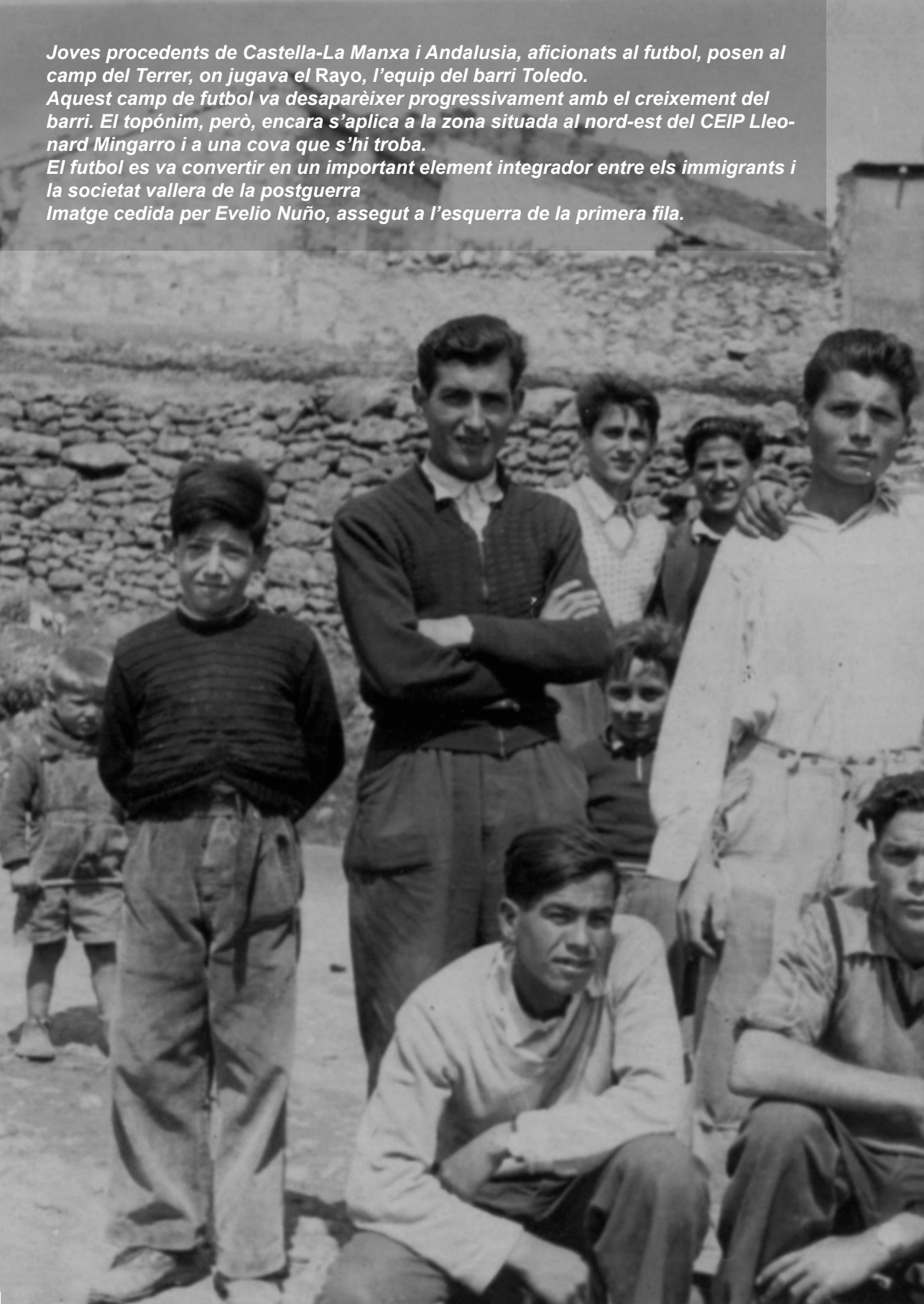

Joves procedents de Castella-La Manxa i Andalusia, aficionats al futbol, posen al camp del Terrer, on jugava el Rayo*, l'equip del barri Toledo.*
Aquest camp de futbol va desaparèixer progressivament amb el creixement del barri. El topónim, però, encara s'aplica a la zona situada al nord-est del CEIP Lleonard Mingarro i a una cova que s'hi troba.
El futbol es va convertir en un important element integrador entre els immigrants i la societat vallera de la postguerra
Imatge cedida per Evelio Nuño, assegut a l'esquerra de la primera fila.

Vicente Monreal i part de la seua família arribaren a meitat de la dècada dels anys cinquanta a la Vall d'Uixó. Venien de Sierra, una aldea d'Hellín, poble de la província d'Albacete, atrets també per les oportunitats de treball que donava l'antiga fàbrica Segarra.
Una volta establerts a la Vall, anà venint a poc a poc la resta de la família.
L'esposa de Vicente Monreal, Ascensión Sánchez Pérez, va ser una de les fundadores de les festes del Crist del Calvari. Es va posar una quota de cinc pessetes per a les primeres que se celebraren.
La fotografia està feta en el carrer 8 del barri Carbonaire.

Miguela Gigante i Julián García-Muñoz vingueren també a la Vall d'Uixó en la dècada dels anys cinquanta a cercar treball i prosperitat per a la seua família.
Eren naturals de la localitat de Daimiel, a la província de Ciudad Real.
En la imatge, feta en un lloc no identificat al costat d'una sénia, estan amb alguns dels seus fills.

Carro ruso modelo T-26 capturado por los franquistas, estacionado entre Morella y Vinaroz, primavera de 1938. Posiblemente uno de los protagonistas del episodio de La Vilavella, donde se les denomina carro cañón. Cada vehículo se identificaba por una letra mayúscula distinta pintada delante y detrás. Obsérvese la cara del conductor que asoma por la escotilla totalmente abierta. Catálogo de A. L. Deschamps. MEC.

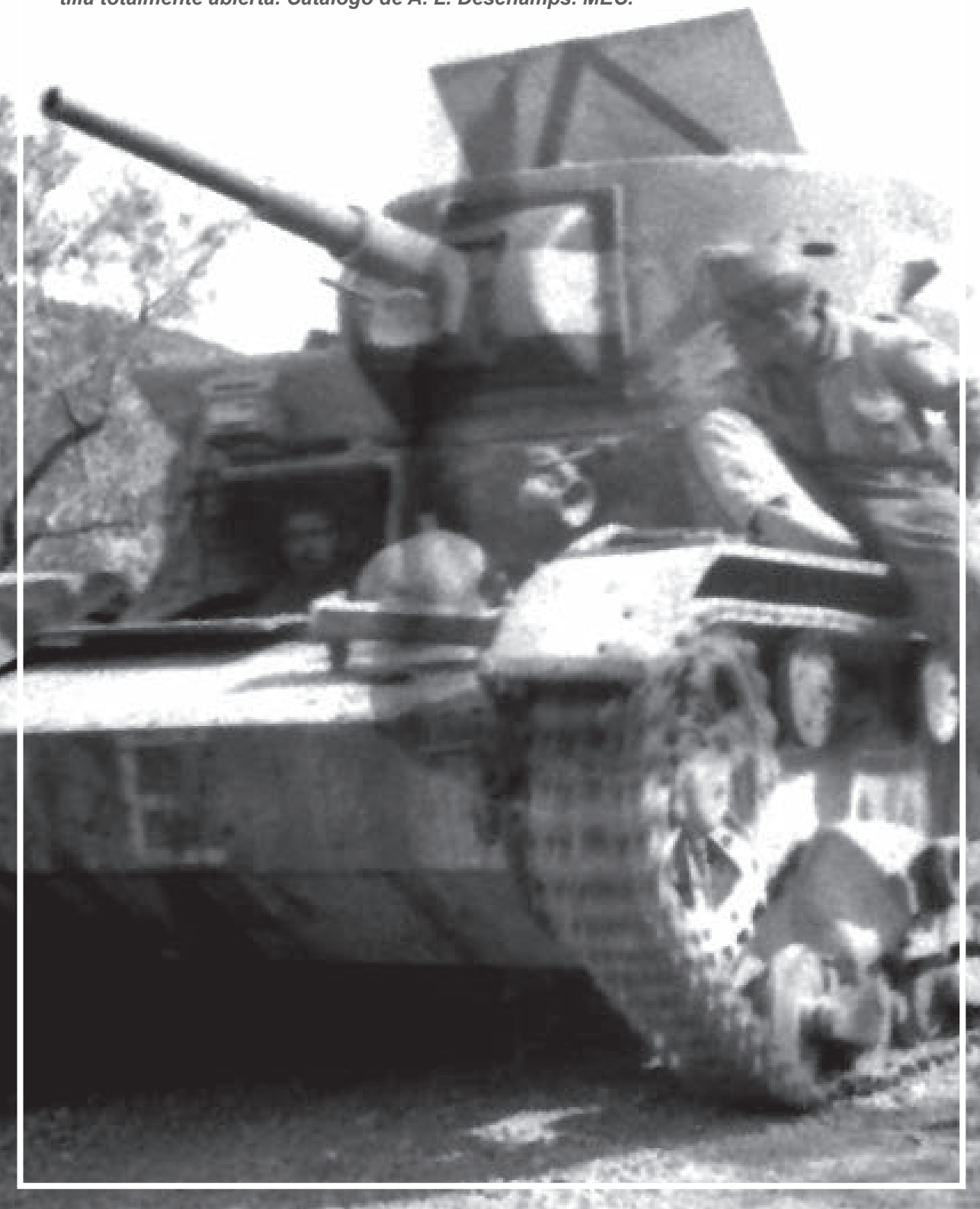

Tanques en La Vilavella. Un episodio de la Guerra Civil en la Plana Baixa

Clemente González García
Historiador y arqueólogo
cgg5550@gmail.com

1. Preámbulo

En uno de mis frecuentes viajes al Archivo General Militar de Ávila y en el transcurso de una habitual búsqueda documental, di casualmente, entre los numerosos expedientes consultados, con uno que me llamó la atención. No porque tuviera relación con el trabajo que había motivado mi viaje, ni porque ocurriera en la zona geográfica de mi interés, sino por tratarse de un hecho concreto, aislado, desconocido y ocultado intencionalmente, algunas de cuyas páginas estaban marcadas con el sello de SECRETO.

El mencionado expediente, compuesto por 19 folios, me pareció interesante para quizás algún día con tiempo, ampliar su contenido y realizar un breve artículo. Solicité por lo tanto copia del mismo y una vez de vuelta a mi domicilio, procedí a la consulta de otros materiales para contextualizarlo y tratar de comprender en profundidad lo sucedido.

Aigualit

Ese día llegó a mediados de 2009, cuando decidí procesar la documentación del expediente para realizar un trabajo de curso dentro de la asignatura de Introducción a la Historia, impartida por el profesor Justo Serna en la Universidad de Valencia. El trabajo recibió la más alta calificación, pero desde entonces —y salvo algún compañero que tuvo acceso al mismo— permaneció inédito entre las carpetas del disco duro de mi ordenador.
Gracias a la oportunidad que me ofrece la revista Aigualit y el Centre d'Estudis Vallers, y tras algunos leves retoques, hoy puede ver la luz, y difundirse para conocimiento del público general.

2. Introducción

Desde finales de junio de 1938 las tropas franquistas integradas en el Cuerpo de Ejército de Galicia se esfuerzan por avanzar sobre las estribaciones orientales de la Sierra de Espadán. El dispositivo defensivo instalado en la zona —conocido como Línea XYZ— y la fuerte resistencia ofrecida por las unidades republicanas causarán abundantes pérdidas entre las unidades franquistas. Pérdidas humanas y también pérdidas materiales que en algunos casos resultan de difícil y muy cara reposición. Cuando esto ocurre, surgen investigaciones por parte de la superioridad para esclarecer las causas de su inutilización.

Este tipo de investigaciones, circunscritas al campo de la micro-historia, permiten al historiador profundizar en los pequeños detalles de los acontecimientos ya olvidados y que, en la mayoría de las ocasiones, son silenciados intencionadamente en los diarios de operaciones de las unidades. Sabemos que por lo general se publicitan los éxitos y victorias, al mismo tiempo que de forma deliberada se ocultan todos aquellos sucesos cuyo resultado resulta desfavorable.

Es el caso, por ejemplo, de la acción desarrollada a principios de julio de 1938 sobre la población de La Vilavella por parte de una compañía de carros de la Legión y que constituye el núcleo de este artículo.

3. Antecedentes de las operaciones

El diario de operaciones del Cuerpo de Ejército de Galicia[1]

1 He utilizado la copia del mismo conservada en el Aula Militar Bermúdez de Castro, de Castellón, entidad a la que agradezco sinceramente las facilidades siempre prestadas

nos ofrece un relato muy sintético de los acontecimientos bélicos que tienen lugar entre las poblaciones castellonenses de Betxí–La Vilavella. En este ámbito geográfico el protagonismo recae fundamentalmente en la 55 División de Infantería.[2]

Así, encontramos que el 25 de junio dicha división ataca las líneas fortificadas al oeste de Betxí sobre la orilla derecha del río Sec y rechaza hasta cinco contraataques enemigos. Esta acción le supone un centenar de bajas propias pero también la captura del aeródromo de Betxí. Durante la noche continúa su movimiento para envolver la población, contando con la IV División de Navarra que está en las proximidades, en la carretera de Vila-real–Onda, desplegada en reserva para sostenerla.

El día 26 una de las dos brigadas de la 55 cruza el río por encima de Betxí. Encuentra gran resistencia en las huertas, que le causan 70 bajas. Por la noche las fuerzas republicanas intentan varios ataques en las cercanías del pueblo utilizando carros y artillería, aunque sin resultados positivos.

El 27 y tras un combate durísimo, la 55 división ocupa las posiciones de la cota 250 para extenderse después hacia el nordeste y al este del barranco de Artana. Desde Borriana a Betxí el ejército republicano tiene desplegadas quince brigadas y otras tres en reserva inmediata.

Ya el 29, la 55 ha ocupado el terreno desde Betxí hasta el suroeste de Artana y al día siguiente una de las brigadas de la 55 se sitúa hacia el vértice Puntal, mientras que la otra opera en las inmediaciones de la bifurcación de la carretera de Artana y La Vilavella.

A primeros de julio, la 55 División domina ya todo Betxí, incluyendo la ermita de San Antonio, sobre la que tuvo lugar un fuerte contraataque republicano.

Pero el día 3 las fuerzas republicanas atacan con dos brigadas sobre el frente de la 55, entre la ermita de San Antonio y la cota 150. Este ataque será apoyado por carros y aviación (30 cazas y 8 bombarderos), que actúan sobre Betxí, puestos de mando y la pista de circulación que se estaba construyendo para unir Betxí

en mis investigaciones sobre la Guerra Civil en Castellón, en especial a su fundador, el coronel D. Ricardo Pardo.

2 La División 55, constituida a mediados de abril de 1937, estaba formada por diez batallones del Regimiento de Carros nº 2 y dos banderas de FET de Aragón, en cuanto a infantería; una batería de cañones de 75 mm y otra de obuses de 105 mm, dos compañías del Batallón de Zapadores Nº 5 y otra de transmisiones (Engel, C., Historia de las divisiones del ejército nacional 1936-1939, pág. 106).

y Artana. El coste para la 55 es considerable, más de 10 muertos y casi 70 heridos. El consumo de municiones indica una intensa actividad artillera por parte de la división, que dispara más de 700 proyectiles de los calibres 75 y 105 mm.[3]

El día 4 de julio, según el diario de operaciones del Cuerpo de Ejército de Galicia, se afirma que entre la IV División de Navarra y la 55 han ocupado el vértice Puntal y parte del macizo que se extiende hacia al sureste, entre La Vilavella y La Vall d'Uixó. Al parecer, la resistencia ha sido durísima por hallarse el enemigo fuertemente organizado en las bases de los contrafuertes.

El 6 de julio, la 55 ha conquistado todos los contrafuertes sobre La Vilavella y al día siguiente, festividad de San Fermín, logra conquistar el viejo castillo medieval que domina dicha población, a pesar de la fuerte resistencia encontrada.[4]

4. Actuación de la Bandera de Carros de Combate de la Legión

En el transcurso de las operaciones citadas anteriormente toman parte y de manera muy destacada las unidades de blindados. Tanto por un bando como por otro, el empleo de los carros se prodiga, fundamentalmente, por razones orográficas. A diferencia de lo ocurrido en otras zonas de la provincia, como por ejemplo en la comarca del Alcalatén, donde el empleo de los tanques fue muy difícil, la Plana castellonense resulta ser un buen escenario para el empleo de los vehículos blindados. En concreto por las numerosas carreteras y pistas que enlazan las diversas poblaciones. Incluso, aunque con dificultad, los carros pueden circular a través de las abundantes plantaciones de naranjos, entre las que se extienden kilómetros de trincheras republicanas.

Por parte de las tropas franquistas, se desplegarán varias compañías pertenecientes a la Bandera de Carros de Combate de la Legión: la 4ª, la 5ª y la 6ª. Respecto a esta última unidad, de reciente creación, creo conveniente indicar algo sobre su origen y organización.

Por decreto del 12 de febrero de 1938, todo el personal del

Página de la derecha, primera hoja del informe relativo a la actuación de los tanques en La Vilavella en julio de 1938. AGMAV, C.1341, Cp.60.

3 AGMAV. C1750, Cp. 23. D/1 Novedades del día 2 al 3 de julio de 1938, de la 55 División.

4 Según el Diario de Operaciones de la 55 División. Para una visión general del frente franquista incluyendo a las divisiones contiguas a la 55 es recomendable la cartografía publicada en nuestro trabajo *Entre Peñagolosa y Espadán, secretos de un campo de batalla*.

SERVICIO HISTÓRICO MILITAR
ARCHIVO DE LA GUERRA DE LIBERACIÓN
DOCUMENTACIÓN NACIONAL
ARMARIO 23 LEGAJO 7 CARPETA 62 DOCUMENTO 1

SECRETO

Excmo. Señor:

N.S.nº 1731

URGENTE.

Escala.1o Julio 1938.
II Año Triunfal.

Pase al Excmo. Sr. General Jefe del Cuerpo de Ejercito de Galicia, para que con devolución se sirva informar.

De Orden de S.E.
El Gral. Jefe de E.M.
P.O.
El Coronel 2º Jefe

Adjunto tengo el honor de remitir a V.E. copia del escrito reservado que el Comandante del 2º Grupo de esta Bandera me envia,sobre lo sucedido a la 5ª Compañia de Carros afecta a la 55 División, Cuerpo de Ejército de Galicia,en el Combate sostenido el día 5 del corriente para la ocupación del pueblo de VILLAVIEJA,en la que hubo que lamentar,independientemente de las bajas señaladas en el mismo,la perdida de dos Carros Cañon.

El Jefe que suscribe,como consecuencia al citado informe,considera un deber poner en conocimiento de V.E. la necesidad de que se ordene el cumplimiento extricto de cuanto se dispone en las instrucciones que para el empleo de Carros fueron dictadas con fecha 2 de Enero de 1.937,por el Estado Mayor de S.E. el Generalísimo,en evitación de que por órdenes y empleo que no se ajuste a lo prevenido,puedan ocasionarse en lo sucesivo pérdidas tan sensibles por lo valioso de este material.

DIOS salve a ESPAÑA y guarde a V.E. muchos años.
Algeciras, 3 de Julio de 1.938
II Año Triunfal
El Teniente Coronel Jefe

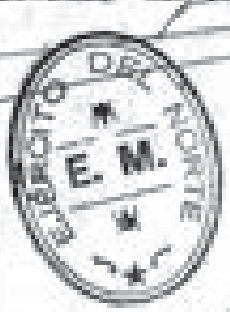

Excmo. Sr. General Jefe del Ejército del Norte
ESCALA.

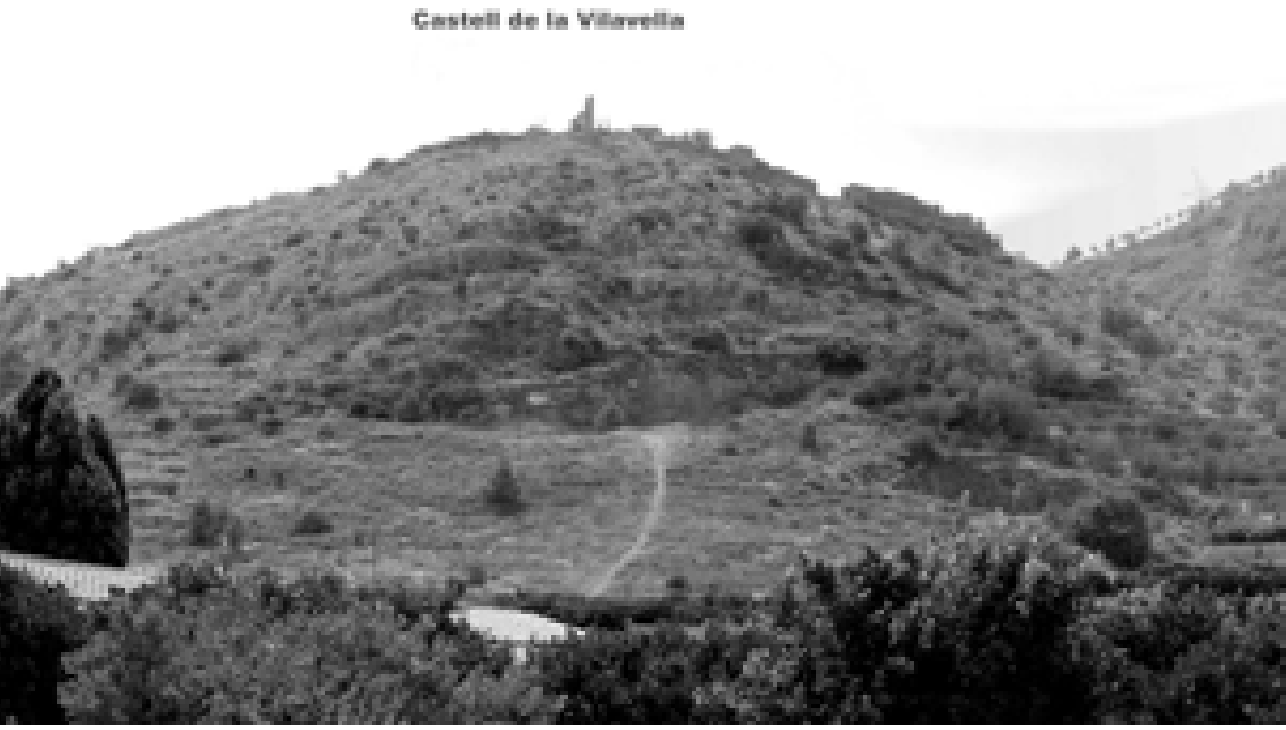

Regimiento de Carros nº 2 y de otras unidades que estuvieran integradas en el Primer Batallón de Carros de Combate pasó destinado, administrativamente, a la Legión. A primeros del mes siguiente se creó la Bandera de Carros de Combate de la Legión, que dependerá exclusivamente del 2º Tercio. Su organización era la siguiente:

Mando y Plana Mayor
Primer Grupo. Mando y Plana Mayor.
1ª y 2ª Compañías de carros negrillos (Panzer I)
3ª Compañía de carros rusos (T-26)
Segundo Grupo. Mando y Plana Mayor.
4ª y 5ª Compañías de carros negrillos (Panzer I)
6ª Compañía de carros rusos (T-26)
Compañía Antitanques
Unidad de Transportes
Unidad de Talleres

Gracias a su Historial,[5] descubrimos que, desde mayo de 1938, la 4ª compañía actuará a disposición del Destacamento de

5 *Heráldica e Historiales del Ejército*, Tomo VI, págs. 28-105. SHM, Madrid, 1984.

Enlace y la 5ª estará adscrita al Cuerpo de Ejército de Galicia. En cambio la 6ª, dividiéndose, prestará con frecuencia sus secciones para reforzar a las dos anteriores.

De esta forma encontramos que en las operaciones sobre La Vilavella tomarán parte destacada la 5ª compañía y la primera sección de la 6ª, que desde Betxí patrullarán tanto en dirección a Onda como hacia Nules.

Desde mediados del mes de junio, la 5ª compañía tenía instalada su plana mayor en Benicàssim y la encontramos operando por diversas localidades. Entre el 18 y el 23 de junio actúa por Borriana y sus alrededores. El 25 en Onda y el 26 se dirigen a Betxí, donde queda de protección en las inmediaciones de las primeras líneas. El 27 sale hacia Vila-real, donde queda de reparación y limpieza de material hasta el 30, que retorna a Betxí.

El 1 de julio la 5ª Compañía y la primera sección de la 6ª ocupan dicho pueblo, pero deben suspender su avance a causa de la voladura del puente después de que pasaran algunos de los carros. Por esta razón se ven obligados a efectuar un rodeo para reunirse con el resto de la unidad.

El día 2 siguen en Betxí y el 3 ambas unidades protegen el

A la izquierda, la montaña del castillo; a la derecha, Santa Bárbara. Desde estas posiciones se detuvo el avance de las unidades de infantería de la 55 División que acompañaban a los tanques legionarios. (Fotografía del autor.)

Plano topográfico elaborado por las tropas franquistas en noviembre de 1938, sobre el que se han añadido leyendas explicativas de los acontecimientos.

avance de la infantería, ocupan los objetivos señalados y castigan duramente al enemigo, al que hacen muchas bajas. No obstante, también sufren diversas bajas: un teniente, dos sargentos y dos legionarios heridos.

El 4 siguen en Betxí.

El 5 de julio, la 5ª Compañía y la primera sección de la 6ª protegen el avance de la infantería hasta llegar a las posiciones republicanas, que son tomadas tras fuerte resistencia. Continúan su avance hasta unirse a la 4ª Brigada de Navarra y toman el cementerio de Artesa.

A continuación[6] es cuando tiene lugar un incidente destacable. El relato reflejado en el diario de la Bandera de Carros señala:

> «[...] la 5ª Compañía y la primera sección de la 6ª avanzan en vanguardia de la infantería en dirección a Vilavieja pero pierden de vista a la infantería propia. Reconocen el citado pueblo e iníciase un contraataque enemigo

6 Aunque el combate de La Vilavella tuvo lugar el día 5 de julio. En el libro que recoge el historial de la unidad figura acaecido el día 6. Tal vez se deba a un error de transcripción.

dentro del mismo. Dada la gran cantidad de granadas de mano que desde las casas son arrojadas se incendió un carro y se averió otro. Se intentó recuperarlo pero al recibir el enemigo refuerzos no fue posible su recuperación. Bajas; los dos tripulantes del carro averiado. Distinguidos todo el personal por su espíritu de sacrificio y resistencia al enemigo.»[7]

Tras esta narración, el diario recoge que, a partir del día siguiente de estos hechos, tanto la 5ª compañía como la primera sección de la 6ª quedan afectas a la 83 división, que estaba operando sobre Nules, donde ocupan las alambradas que rodean las posiciones.

Aunque el Historial no lo indica, hay razones para sospechar que entre lo ocurrido el día 5 de julio en La Vilavella y el cambio de destino del día siguiente, pasando a la 83 D, podría existir una relación de causa efecto. Vamos a verlo.

5. Trampa mortal

El día 5 de julio de 1938, la 5ª Compañía de Carros de la Legión, perteneciente al 2º Grupo, estaba bajo la dependencia de la IV División de Navarra y había recibido órdenes de dedicarse a limpiar y arreglar sus materiales. Sin embargo, a las 11 de la mañana reciben un escrito procedente del teniente coronel Lagarde, mando de la 55 División, en el que se ordena a la unidad dirigirse hacia La Vilavella. Se ponen los tanques en movimiento y, cuando llegan al cruce de la carretera La Vilavella–Artana, según declaración del jefe de la patrulla, José García, se les da la siguiente orden:

«Objetivo: Villavieja. Avanzar delante de la infantería 400 metros, reconocer el pueblo y especialmente las principales avenidas y comunicar a aquella si hay enemigo para que avance y lo ocupe, en cuyo caso rebasará éste y actuando como batería y nidos de ametralladoras móviles constituirá la defensa.»[8]

He resaltado esta parte de la orden porque, como se verá después, hay una versión contradictoria de la misma.

Los carros continúan su avance hacia La Vilavella por la carretera, pero pronto, ya cerca del pueblo, encuentran una voladura en la misma que les obliga a abandonarla. Continúan hasta la curva del

7 *Heráldica e historiales del Ejército*, *op. cit.*
8 AGMAV C.1341, Cp.60.

castillo, momento en el que pierden contacto visual con las tropas de infantería que avanzan tras ellos para ocupar el pueblo.

La compañía de carros reconoce el pueblo e informa al teniente coronel Lagarde que en el interior del mismo hay poco enemigo. Quedan a la espera de la infantería, pero transcurre una hora y las tropas de a pie no aparecen. Durante este tiempo, la infantería republicana, oculta en el interior de la población, reacciona contra los blindados franquistas y desde zanjas y ventanas arrojan bombas de mano y otros explosivos. A pesar de los reiterados informes que se envían al mando de la 55 división, éste no responde. El resultado del ataque será:

> «[...] el incendio del más avanzado de los carros cañón[9] cuya tripulación salió fuera de él para combatir el incendio, resultando muerto uno de los tripulantes y logrando los otros dos replegarse sobre el carro que le seguía, no sin recoger el cadáver que pudo ser arrastrado varios metros por los supervivientes y abandonado finalmente ante la imposibilidad de efectuar la evacuación.
> En auxilio de este carro intentó avanzar otro de iguales características en pleno combate y al resultar averiado salta a tierra la tripulación resultando muerto el conductor y herido otro tripulante mientras se dedicaba al arreglo del mismo.
> Con auxilio de un tercer carro cañón y de los negrillos[10] se consigue retirar a los tripulantes heridos e ilesos, procediendo inmediatamente al intento de remolcar los dos inutilizados, en cuya operación resulta averiado el tercero, pudiendo ser puesto en salvo por los negrillos.»

La violencia del combate impide retirar los vehículos averiados y, aunque lo intentan dos veces más, el tiempo transcurrido ha facilitado la llegada de refuerzos republicanos, seguramente procedentes de La Vall d'Uixó, apareciendo dos «carros Liberty y un blindado de cañón (sic) que se hacen los dueños de la situación».

Anochece. Son las 22:30 h y las tropas de infantería de la 55 División no aparecen por ninguna parte. El jefe de la 5ª Compañía de Carros, sin haber recibido órdenes al respecto, decide por su cuenta iniciar la retirada abandonando en el pueblo los dos carros averiados y los cadáveres de sus dos compañeros, los legionarios Antonio Mora Portugal y Juan Fernández Gutiérrez.

Tras regresar a Betxí y reorganizar la unidad, redactará un informe de los hechos para remitirlo al teniente coronel jefe

9 Posiblemente se refiere a uno de los T-26 rusos asignados a la primera sección de la 6ª Compañía.

10 La denominación de *negrillos* se aplicaba en el bando franquista a todo el material de origen alemán; en este caso se trataría de los Panzer I de la 5ª compañía. En cambio el material de origen italiano se denominaba *legionario*.

de la Bandera de Carros con base en Alcañiz. Este incidente resulta ser de tal calado que llega a conocimiento del Cuartel General del Generalísimo, y se ordena la apertura urgente de una información, en la que deberán declarar los jefes de las unidades implicadas.

5.1 Informes para esclarecer los hechos

A partir del 14 de julio se comienzan a cursar, por parte del Estado Mayor del Cuerpo de Ejército de Galicia, diversas órdenes para aclarar lo sucedido en La Vilavella el pasado día 5.

Se remite copia del parte del combate al coronel de la 55 División, para que informe al respecto de lo sucedido. Asimismo se requiere a los generales jefes de las divisiones 83 y 4ª de Navarra que informen sobre la conducta de la 5ª Compañía de Carros durante el tiempo que ha estado agregada a sus divisiones anteriormente.

También es requerido el jefe del 2º Grupo de Carros para que informe sobre los hechos. Éste, en su escrito de respuesta reconoce no haber tenido mando directo sobre esa compañía el día del combate. Aunque quizá lo más interesante de su declaración es cuando señala:

> «[...] en el escrito dirigido a mi jefe comunicaba mi intención de poner a V.E. en antecedentes de lo ocurrido en el combate de mención abrigando el único propósito de que V.E. interpusiera su reconocido criterio para evitar el desgaste innecesario y estéril de un material y de un personal de muy difícil reposición, sin los cuales no puede ser mantenida la eficiencia de las unidades de carros.»

Lo cual subrepticiamente parece indicar que las compañías de tanques se estaban utilizando de forma inapropiada y abusiva por parte de los jefes de la infantería. Y también deja entrever que la responsabilidad de lo ocurrido recae en el abandono sufrido por las tropas de a pie.

5.2 Valoraciones de la 5ª Compañía

Con fecha del día 15 de julio y desde Almassora, donde está instalado el Estado Mayor de la 83 División, se remiten los informes solicitados sobre la 5ª Compañía de Carros. Al respecto se indica que operó con dicha división «en los avances sobre la

línea del Río Seco y posteriormente sobre el que determinó la ocupación de Nules». Y continua:

> «Acerca de su actuación informo a V. E. que:
> En la primera de las citadas operaciones la actuación de la compañía fue brillante. Arrolló con decisión las líneas enemigas de la orilla derecha del Mijares y acompañó a la infantería hasta alcanzar la del Río Seco, cooperando eficazmente con ella en todo momento. La dotación de los carros dio pruebas de alta moral y de oficio felicité particularmente al sargento don Joaquín Platas Corominas y soldados Emilio Casado y Carmelo Casanovas de uno de ellos porque con su serenidad y valor hizo 110 prisioneros al enemigo.
> En la operación sobre Nules, el 8 del actual, los carros dieron un menor rendimiento, atribuible a lo cerrado del terreno, proximidad de nuestras líneas a las del enemigo y dificultad de enlace, lo que determinó que si bien rompieron las organizaciones enemigas esto fuera con algún retraso y en acciones sucesivas y que tampoco fuera posible llevar a cabo posteriormente un acompañamiento inmediato de la infantería.»

Por su parte, el comandante de Estado Mayor de la 4ª División que remite los informes solicitados sobre la unidad legionaria lo hace en términos similares al anterior o incluso mejores, asegurando:

> «[...] durante el tiempo que estuvo agregada a esta división actuó siempre con honor, destacándose su comportamiento el día 25 de marzo de la ocupación de Mas de las Matas, en que actuó brillantemente. El día 19 de abril en la conquista de Santa Magdalena de Pulpis en que puso de manifiesto excepcionales condiciones de acometividad y de una manera especial el día 14 de junio en la conquista de Villareal, en que en unión de la Sección anticarros de la 55 división acudió con celeridad a los puestos mas peligrosos desdoblándose para estar en todas partes, aumentar la potencia de fuego de la defensa, desorganizar las unidades enemigas que pretendían meterse en el interior del pueblo y contener a los tanques enemigos.»

Sin duda, ambos informes resultan favorables para la unidad cuestionada.

5.3 La visión de la infantería

Dentro de los documentos remitidos al mando del Cuerpo de Ejército de Galicia sobre este suceso figura el relato de los hechos que facilita, desde Vila-real, el coronel jefe de la 55 División. En él encontramos elementos ciertamente interesantes y esclarecedores. Por ejemplo, la información disponible confirmaba

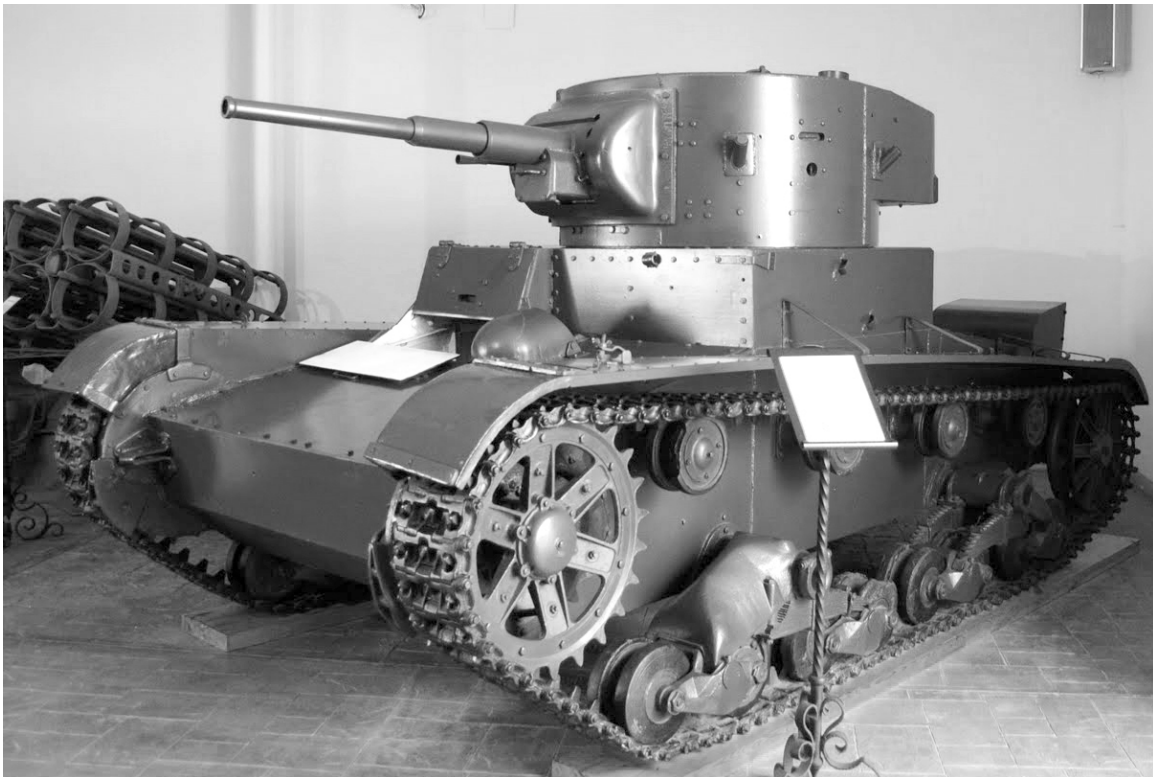

Carro T-26 conservado en el Museo Militar de Valencia, con la escotilla del conductor medio desplegada. (Fotografía del autor.)

la retirada enemiga del llano y del pueblo. Sin embargo, dicha información era incompleta o incorrecta. En realidad, las tropas, republicanas estaban ocultas en sus posiciones de la montaña y del castillo, bien provistas de armas automáticas que, tras dejar pasar a los blindados, abandonaron sus camuflajes y contuvieron el avance de la infantería. Y lo hicieron hasta el punto que ésta se vio obligada a retroceder a sus bases de partida. Dice así el jefe franquista:

> «Ordenado por el mando superior el avance rápido de las unidades que guarnecían el llano de La Vilavella, por tener conocimiento que tanto de éste como del pueblo se había retirado el enemigo, se dio cumplimiento a dicha orden por las fuerzas de infantería y en cuanto al grupo de carros afecto a la División se le ordenó se incorporase rápidamente a las fuerzas que ya habían empezado el avance. Llegado el Grupo a la 1ª línea se me presentó el teniente que lo mandaba, explicándole sobre el terreno la situación y dándole la orden de avanzar precediendo en unos 400 metros a la infantería, sin rebasar dicha distancia y que al llegar a las proximidades de Villavieja tratase de desbordar y rebasar dicho pueblo, vigilando las avenidas que conducen al mismo y que me comunicase con frecuencia su situación y la del enemigo. El avance se inició normalmente hasta unos 600 metros antes de Villavieja en que la infantería es detenida

por nutrido fuego de armas automáticas efectuado desde el castillo de dicho pueblo y cordal oeste, o sea sobre el flanco derecho, quedando detenidas las fuerzas en esta línea e intentando reiteradas veces ocupar el castillo que domina el pueblo, sin conseguirlo por el intenso fuego de flanco que las hacían desde el cordal; delante y próximos a la infantería quedaron las carros en espera de que la acción del flanco derecho pudiera realizarse, llegando en esta situación a las 19 horas, en que me comunica el jefe de la 1ª Brigada haberse enterado por un soldado de Carros que dos carros-cañón que habían entrado en el pueblo habían sido inutilizados por el fuego enemigo y perecido su tripulación, excepto éste que logró escapar. Personado seguidamente el capitán jefe del grupo de carros me dijo que no creía que fuese cierto, porque de ser así, se habría enterado y nada sabía. A las 20 horas me comunica de nuevo dicho capitán que se confirmaba la inutilización y pérdida de los dos carros, así como la muerte de los individuos que en los mismos quedaban. Ante la imposibilidad de entrar en el pueblo sin antes ocupar el castillo, se intentó de nuevo su ocupación, sin conseguirlo, efectuándolo a los dos días, en que para dicha ocupación hubo necesidad de tomar antes el cordal O. de Villavieja, entrando seguidamente en el pueblo sin que se encontraran los repetidos carros, que según manifestaciones de los vecinos del mismo, fueron remolcados con tractores la misma tarde de ser inutilizados.»

6. El enemigo

De todo lo anteriormente expuesto puede deducirse que las tropas republicanas establecidas en La Vilavella, parapetadas sobre la falda de la montaña de Santa Bàrbara y en el propio castillo, bien provistas de armas automáticas y de abundantes granadas de mano, tendieron una trampa a los blindados que pretendían reconocer la población. Al frenar el avance de la infantería los dejaron aislados de las unidades que los protegían y, una vez aislados y encerrados en el estrecho recinto urbano, los acosaron hasta el punto de causarles las bajas ya citadas.

Los datos disponibles apuntan a que fueron varias brigadas mixtas pertenecientes a la 15 División, en concreto la 48 y la 75 BM, las que podrían haber protagonizado este episodio contra los carros.

La 48 BM, formada por los batallones 189, 190, 191 y 192, procedente de Madrid, entra en línea el 30 de junio de 1938 entre Artana y Betxí. Ante el avance franquista, se retira hacia La Vilavella, donde defiende su castillo, y se retira después al norte de La Vall d'Uixó.

La 75 BM, formada por los batallones 297, 298, 299 y 300, también procede de Madrid y el 6 de julio de 1938 se sitúa en la zona de La Vall d'Uixó, dedicada a trabajos de fortificación. Con el avance de la 55

División franquista por La Vilavella, entra en línea. En la defensa del castillo de dicha población es muy batida, especialmente su IV batallón, que queda prácticamente destrozado. El diario de operaciones de la 55 División asegura que en el castillo de La Vilavella se tomaron 63 prisioneros y 40 cadáveres enemigos. Muy posiblemente fueran las tropas de esta unidad las que inutilizaron los carros legionarios; la misma que posteriormente sería batida en el asalto al castillo de La Vall d'Uixó y la cota 367.

Insignia de cuello de la 75 Brigada Mixta del Ejército Popular de la II República.

Otra unidad republicana que participa también en los combates sobre La Vilavella es la 205 BM, formada por los batallones 809, 810, 811 y 812, que resultó muy batida el día 7 de julio de 1938 en dicha localidad.

No obstante todo lo anterior, nuestra investigación de los fondos del Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca, relativa a combatientes muertos y desaparecidos del bando republicano en Castellón, nos permite afirmar que, en las fechas en que se produce la citada acción de los tanques, fallecen numerosos republicanos en La Vilavella, pertenecientes a la 36 Brigada Mixta. Entre ellos predominan los naturales de Madrid y Extremadura.

Respecto al episodio concreto de los carros, existe una publicación de trinchera, titulada El Front, que, a primeros de septiembre de 1938, dedicó su portada, en un artículo a tres columnas, a este acontecimiento de La Vilavella. Por desgracia, desde el punto de vista historiográfico, dicho artículo, escrito en catalán y firmado por Francesc Mateos, en Valencia, parece ser un relato propagandístico de los habituales teledirigidos por el Comisariado de Propaganda, repleto de los tópicos de la guerra, pero casi carente de información precisa sobre los hechos. Algunas de sus afirmaciones deben ser tomadas con gran cautela, pues rozan la ficción. Como, por ejemplo, cuando asegura que «Els italians ultrapassaren el riu i ens prengueren

Organ del P. S. U. de Catalunya (U. C.) i portaveu de la U. G. T.

Front

Preu: 30 Cts.
GIRONA

Comentari

Menjadors Infantils

La lluita amb els tancs

Nord-Amèrica amb les democràcies

Hi ha doctors i escriptors

Villavieja". O, poco más adelante, cuando dice: "[...] nuclis enormes de moros, d'italians, amb una artillería que no deixava de vomitar [...].» Y sigue: «quan la infanteria mora i els "galleguets" avançaren cridant, els tancs italians desfeien les pedres amb llurs cremalleres».

Ya sabemos que, por parte franquista, fue la 55 División la que participó en la operación sobre La Vilavella. En la nota en la que antes he indicado su composición se aprecia que no existía ningún tabor ni otro tipo de unidades africanas entre sus componentes. Las tropas marroquíes más cercanas a La Vilavella eran el 3º y 4º tabor de Regulares de Ceuta. Estas tropas, constituidas como unidad de choque, estaban integradas en la división 83, en su primera brigada, que operaba a la izquierda de la 55, entre La Vilavella y Nules.[11] De igual forma, la unidad italiana más próxima aquel día a La Vilavella se encontraba en Llucena, en concreto, la Brigada Mixta Flechas Negras,[12] con lo que se demuestra que ni los moros ni los italianos participaron en la acción concreta de la población de La Vilavella. Y mucho menos los tanques italianos, pues, como ya se ha indicado, la bandera de carros estaba formada por los panzers alemanes y los T-26 de origen ruso capturados al ejército republicano.

Quizá el autor del artículo estaba en una zona próxima del frente, pero no en la propia población de La Vilavella. En cualquier caso, sirvan los datos precedentes para tomar con la debida cautela el único párrafo en el que se habla del suceso en concreto:

> «Vuit tancs avançaren com vuit monstres disparant les seves màquines. Arribaven materialment a trepitjar els nostres; però, repetint-se l'heroicitat del Madrid de novembre i desembre del 36, un soldat nostre llança una bomba contra un dels tancs. El monstre és assolit i resta abatut, mort pel combat. El nostre soldat ataca una altra fera d'acer i aquesta també cau. I més tard un tercer tanc és avariat per les bombes del mateix soldat: el recluta català Balmaseda. I com Balmaseda féu el sergent Cleto,[13] el qual va deturar a cop de metralla un tanc; i en ferí un altre per la seva part vital, el capità Velasco; i un altre el tinent Fernando, i un altre Galeoto [...].»[14]

En la pàgina de la izquierda vemos la portada de* Front*, diario republicano en el que se narra, desde una óptica propagandística, el acontecimiento de La Vilavella.

11 Véase el diario de operaciones de la 83 División, días 5, 6, 7 y 8 de julio de 1938. AGMAV. Leg.456, Cp. 16A.

12 Véase *Entre Peñagolosa y Espadán, secretos de un campo de batalla*, págs. 89 - 107.

13 En realidad el apellido correcto es Lledó, tal y como se cita en otras publicaciones.

14 *El Front, órgano del PSU de Catalunya y portanveu de la U.G.T. Any III, nº 576*. Martes 6 de septiembre del 1938.

Conclusión

Ignoro qué recompensa recibieron Balmaseda, Lledó, Velasco, Fernando y Galeoto. Pero hay que reconocer que la acción de estos combatientes republicanos fue digna de mérito y distinción. Lograron, en combate cuerpo a cuerpo, neutralizar dos carros de combate, averiar un tercero y al mismo tiempo impedir que los otros cinco que los acompañaban los remolcaran y recuperaran los cadáveres de sus compañeros. Y todo eso sin artillería ni antitanques, tan sólo a base de granadas de mano y gasolina.

También ignoro si hubo algún tipo de medida disciplinaria contra los mandos del ejército franquista implicados en el asunto. Ya se ha visto que mientras el teniente al mando de los carros declaraba que se le había ordenado «reconocer el pueblo y especialmente las principales avenidas», el coronel de la 55 División insistía, por su parte, que su orden había sido que al «llegar a las proximidades de Villavieja tratase de desbordar y rebasar dicho pueblo, vigilando las avenidas que conducen al mismo».

¿A qué se debe esta diferencia de declaraciones? ¿Entendió mal el subordinado y se extralimitó o fue, por el contrario, incorrecta la orden? En este caso, no es difícil la respuesta. En el expediente conservado se especifica que, a las 11:10 h, «recibió su oficial comandante orden escrita del teniente coronel de la 55 División, Sr. Lagarde».

Además, se añade que dicha orden se cumplimentó a pesar de no venir por conducto del jefe de la unidad a la que estaba asignada la 5ª Compañía de Carros, que era la IV División de Navarra.

Los legionarios encargados de los carros, especialistas en sus armas, conocían a la perfección las normas de empleo de los tanques. Desde fechas tan tempranas como noviembre de 1936 desde el Cuartel General del Generalísimo se habían emitido unas “Instrucciones sobre el empleo de los carros de combate”, en las que se aconsejaba que dicho armamento no se empleara dentro de las poblaciones, por no ser a propósito.[15]

Razón por la cual, seguramente, el jefe de la bandera de carros, en su escrito de 8 de julio dirigido al general del Ejército del Norte, donde da cuenta del suceso de La Vilavella, le informa de:

«la necesidad de que se ordene el cumplimiento estricto de cuanto se

Página del periódico* Vanguardia*, publicación del Ejército de Levante de la República con las fotografias de los militares autores de la gesta de La Vilavella.

15 AGMAV. C2538. L321, Cp 24.

Los soldados de España que defienden Levante

Capitán Mauro Velasco (1), teniente Fernando (6), sargentos Navarro (2), Balmaseda (3) y Galeote (5); comisario Agudo (2) y soldado Lledó, antitanquistas en Villavieja, significan para nosotros hoy, cerca de los dos años de guerra, el resumen de todos los hechos realizados por nuestros combatientes en el frente de Levante. Sin bombas especiales bajaron del castillo al pueblo a detener la marcha de los blindados. Escondiéndose por las casas rotas, encaramados a los tejados, arrastrándose entre escombros, disparando su fusil contra el cañón de los aparatos, inutilizaron cuatro tanques. Ninguno de ellos era antitanquista. Y, sin embargo, organizando un buen grupo, reverdecieron las hazañas de Coll y Carrasco en Madrid.

Hoy nuestros jóvenes soldados están en Valencia. Ellos llevan la representación de los batallones que en los cerros pelados resisten la lluvia de aviación y artillería; traen también el saludo del combatiente que, saltando del parapeto, empuña el fusil ametrallador y diezma las filas enemigas. La del antiavionista, sangre fría y pulso certero, que derriba los aparatos extranjeros a tiros de fusil. Representan a todos, absolutamente a todos nuestros combatientes de Levante. Hoy visitarán las fábricas y los campos y estudiarán las victorias conseguidas en el frente de la producción. El antitanquista estrechará la mano al obrero que dió una vuelta al torno por cada tiro disparado; al campesino que trabaja de sol a sol, sin descanso, ayudando eficazmente a ganar la guerra y reafirmando los lazos de unidad de frente y retaguardia.

LA HORA
ORGANO DE LA J. S. U.
EDICION NACIONAL-JAUDES-MADRID
LEED Y PROPAGAD
EL ORGANO DE LA J. S. U.

24 - 7 - 38

COMO INUTILICE DOS TANQUES

Habla Julio Balmaseda, antitanquista de Levante

Milagro, en Ciudad Real. Allí, los más compañeros Julio Balmaseda desde los siete años. Sol, sol, sol. Hambre, sorpresa. Todo un batallón formaron. Balmaseda no se resignó ante a él. Y se rebeló. La tripera del 36 de febrero, con aquellas palabras, dichas a su "cona", que quería que se hiciese—que se hiciese voluntario a Gil Robles, al hacerle la pregunta solemne: "¿Quiere ir para?", se rebeló Balmaseda. Y con estas palabras: marcharse en cuanto:

—Pero... ¿pues si deja "la" poder en la tierra, quién tiene la culpa y las buenas salvadas de todo aquello que por tú cosas y disfraces?

Luego, el triunfo del Frente Popular y el 18 de julio. Balmaseda había leído, y su inteligencia se expresaba ya mejor, sabía más cosas.

Desde aquel primero 18 de julio hasta Balmaseda. Y hoy, en el frente de Levante. Y justamente en el mayor 18, cuando hace quince días que trabaja día tras día en Valencia—con Navarro, Prieto, Galarza, Pérez, Llodi y Aguado—, pronunció este breve discurso ante—durante Cali de los días de julio en Levante—las siguientes palabras en el acto del Teatro Principal a la delegación de combatientes del frente de Levante, palabras reproducidas por el interés enorme, el humanismo sincero y la emoción que puso el relato de su hecho heroico:

Camaradas antitanquistas de Valencia:

No me atrevía a salir a hablar porque yo nunca he hablado en público. Pero quiero que os cuente cómo cogí un tanque, maté a varios antitanquistas y cargué con un cañón antitanque, como si fuera un animal.

En el momento que hay aquí en el frente de Levante una diversa de organización de mujeres la cuestión, como es nuestro deber. Estaba [illegible] en el pueblo de Villavieja una columna con tanques. Colocados en un cerro [illegible] Teníamos hasta seis tanques, pero en vista de que no nos servían, cogimos las bocinas y bajamos al pueblo. En una de esas salidas, ya me encontré con un tanque. Al verlo, me subí con unas bombas a un higuera, y luego, a un tejado. El camarada disparaba contra el cerro en que estaban más compañeros.

Lo oí más bonito. Hice una explosión especial. Los camaradas que iban dentro quedaron aturdidos. Yo ya no sé que les pasaría... (Risas.)

Cuando el tanque quedó inutilizado, bajé y me dirigí por la carretera, y volví a encontrarme con otro tanque. El oficial que lo mandaba decía que disparaban contra sus compañeros. Al oír esto, me esperé un momento, me alejé sobre el tanque, y por la ventanilla, le maté. Había otro—que por cierto era portugués—, que salió a correr, pero yo le dije: "Ahora vayas a Castellón, se luego que corras." (Grandes aplausos.)

Salí corriendo detrás de él, y al ver que no podía escapar, le disparé un tiro, y caió.

El día 1 de julio, antes de la de Villavieja, en una refriega que tuvimos, hablé con un compañero que había sido herido. Llevaba también dos pistolas y dos carabinas, pues me era muy lamentable que los fusiles se quedaran allí. Al llegar al hospital dejé el compañero y me marché otra vez. Encontré un cuarto antitanque, que estaba abandonado.

Me subí con [illegible]. Cargué con él y me lo llevé hasta dos kilómetros más allá, donde estaban nuestros tanques. Al llegar me dijeron:

—¿Tú eres una persona o un animal?

Yo les contesté:

—Una persona.

—Pues las personas no hacen el cabrón como tú lo has hecho.

A lo que yo contesté:

—En la guerra hay que hacer de todo, cómo quieran.

Yo tengo que decirles a todos los camaradas, que hablamos aquí y de [illegible] nuestros valientes, heroicos de antitanquistas y todos los oficios de la guerra que se nos presentan. Por la noche, amigos no tenemos pena y paz, [illegible] nuestras queridas mujeres. Nosotros no pedimos más que no nos falte la munición. Que nos falte la comida antes que las municiones, porque si no nos faltan, el enemigo no pasará.

El diario valenciano La Hora *publicó una entrevista con el sargento Balmaseda, uno de los antitanquistas republicanos de La Vilavella.*

dispone en las instrucciones que para el empleo de carros fueron dictadas con fecha 2 de enero de 1937, por el Estado Mayor de S. E. el Generalísimo, en evitación de que por órdenes y empleo que no se ajuste a lo prevenido, puedan ocasionarse en lo sucesivo pérdidas tan sensibles por lo valioso de este material [...].»

Y en la misma línea se manifiesta el general jefe de la Legión en escrito dirigido al general Franco, quien a su vez en telegrama postal nº 2.764 se lo remite al general jefe del Cuerpo de Ejército de Galicia y al jefe del Estado Mayor del Ejército del Norte. En el mismo, y tras el relato de los hechos ya conocidos, se añade a modo de conclusión:

«[...] si el enemigo se da cuenta del mal empleo que de los carros se hace con tanta frecuencia y de que se les hace avanzar sin el inmediato apoyo de la infantería, puede colocar en la línea de retirada de los carros, antitanques y destruirnos una cantidad respetable de material.»

Visto que tanto el general jefe de la Legión como el teniente coronel jefe de la bandera de carros respaldan la actuación de su subordinado y que además resaltan

«[...] el ejemplar comportamiento del personal de la Unidad, que demostró una vez más, sus virtudes legionarias en desigual y desventajoso combate en las calles, contra un enemigo dueño de posiciones excelentes en casas, zanjas y trincheras que dominaban a los Carros [...].»

Y visto que la orden fue dada por escrito, hay que deducir que bien pudo tratarse de un error del mando. Porque, aunque con frecuencia se silencie, los mandos también cometen errores. Y más de los que deberían. En ocasiones, incluso trabajan directamente para el enemigo. Pero eso, sin duda, será materia para un nuevo artículo.

Lo cierto es que la operación militar sobre una población tan pequeña como La Vilavella resultó demasiado cara a las tropas franquistas. En apenas unas horas, perdieron varios vehículos de gran valor económico y varios soldados especializados y experimentados en su manejo.

La Legión - Bandera de Carros — II Grupo - 5ª Compañía

MES DE Julio DE 1939

JUSTIFICANTE de Revista para la de Comisario del mes de la fecha.

	Clase	NOMBRES	Número	DESTINOS
1	Alfez	D. Enrique Crespo Milla	1	
2	Cabo	Manuel Cabrera Rivera	1	
3	Leg 2ª	Silvio Perez Arias	1	
4	C.	Gaudencio Prada Vejilla	2	
5	"	Francisco Gonzalez Cabrera	3	
		Manuel Arriega Gomez	4	
		Gonzalo Francisco Gonzalez	5	
		Rodolfo Viñal Merino	6	

Fecha 5 Julio 1939
2º Año Triunfal
El Capitan

Revistese
El Comandante Militar

Justificante de revista de la Bandera de Carros La Legión del ejército franquista. En la parte superior, insignia de tanquistas legionarios; A la derecha, sello de la Bandera de Carros de Combate La Legión.

Cuerpo de Ejército de Galicia		
División 55		
Bajas sufridas desde las 18:00 del 4 de julio a las 18:00 del 5		
Tipo	**Cant**	**UNIDAD**
Muertos	2	tropa del 3º Bon de Carros
Heridos	1	Alférez Médico del Grupo de Artillería
	2	tropa del 4º Bon de Carros
	1	tropa del 10º Bon de Carros
	2	tropa del 6º Bon de Carros
	5	tropa del 2º Bon de Carros
	1	tropa del 5º Bon de Carros
	2	tropa del 9º Bon de Carros
	1	tropa de la 1ª Bandera de FET
	3	tropa de la 6ª Batería de Artillería
	1	tropa de la Cia de Sanidad
	1	tropa de la 34 batería de Artillería
	2	tropa de la Cia de Carros legionarios
	1	Capitan D Mariano Aguilar Gabarda

Escudo y datos de bajas de la 55 División del Cuerpo de Ejército de Galicia del ejército franquista.

Cuerpo de Ejército de Galicia		
División 55		
Municiones consumidas desde las 18:00 del 4 de julio a las 18:00 del 5		
Calibre	**Arma**	**Cantidad**
7,62 mm	Ametralladora	3.000
7 mm	Ametralladora	1.500
7,62 mm	Fusil ametrallador	600
7 mm	Fusil	1.520
81	Mortero	36
75 L	Cañón	313
105/22	Cañón	256

Consumo de municiones de la 55 División del Cuerpo de Ejército de Galicia del ejército franquista.

Fuentes y bibliografía

Archivo General Militar de Ávila

Expediente actuación carros en Villavieja.

Diario de Operaciones de la 55 División.

Diario de Operaciones de la 83 División.

Fondo Documental del Aula Militar Bermúdez de Castro, Castellón.

Diario de Operaciones del Cuerpo de Ejército de Galicia.

Arxiu Municipal de Girona. Hemeroteca

Front, órgano del PSU de Catalunya y portanveu de la U.G.T. Any III, nº 576. Martes 6 de septiembre del 1938.

Bibliografia

Engel Masoliver, Carlos (2000), *Historia de las divisiones del ejército nacional 1936-1939*. Almena Ediciones

Fuertes, Juan Francisco y Mallench, Carlos (2012) *La batalla olvidada*. Divalentis, Castellón.

González García, Clemente (2014), *Entre Peñagolosa y Espadán, secretos de un campo de batalla*. Castellón.

VV.AA. (1984): *Heráldica e Historiales del Ejército*. T VI, Infantería. Servicio Histórico Militar, Madrid.

Cartell anunciador de l'Olimpíada Popular i la setmana de folklore de Barcelona, obra de Cristóbal Arteche.

Antonio Cuesta Aguilar, un valler en l'Olimpíada Popular de 1936

Tica Cuesta López
tica@adaki.com
@TicaCuesta

Als meus pares, i en especial a Antonio Cuesta Rovira
per contar-me històries perquè no s'oblidaren

Durant aquest any 2017 es compleixen 25 anys de la celebració dels primers Jocs Olímpics a l'Estat espanyol, una cita que l'any 1992 va convertir la ciutat de Barcelona en el lloc on es van trobar milers d'esportistes d'arreu del món. Una celebració que va suposar, no només per a Catalunya, sinó per a tot l'Estat espanyol, una oportunitat de projectar una imatge de país modern i seriós, que deixava enrere una etapa política i s'obria al món com un país amb empenta. Però Barcelona 92 no va ser el primer esdeveniment esportiu de caràcter olímpic que acollia la capital de Catalunya, encara que per a la majoria dels ciutadans aquest fet ha quedat oblidat o no ha tingut la rellevància que es mereixia perquè finalment aquests jocs no es van poder realitzar.

Del 19 al 26 de juliol de l'any 1936 Barcelona havia de ser la seu de l'Olimpíada Popular, un calendari que es va ampliar, pel gran ressò i l'acceptació que va obtindre durant l'organització, ja que la primera convocatòria estava prevista des del 22 fins al 26 de juliol.[1] «Una cita que volia recuperar l'esperit olímpic de pau i solidaritat internacionals que, en aquells moments, perillava a

1 S'inclouen cartells originals amb les primeres i les últimes dates.

Aigualit

Cartell de Franz Lewy anunciador de l'Olimpíada Popular.

causa dels Jocs Olímpics oficials que el règim nazi preparava per aquell mateix any a Berlín, amb la conformitat del Comitè Olímpic Internacional.»[2] Una cita històrica, prou desconeguda per la gran majoria de la població, tant de dins com de fora del Principat, tal volta perquè durant molts anys la propaganda del règim franquista la va amagar i perquè finalment no es va poder celebrar i, per tant, només hi ha documentació prèvia i malauradament no molta.

Siga com siga, l'Olimpíada Popular de 1936 volia ser un esdeveniment esportiu que anés mes enllà, volia ser un clam contra el racisme i la propaganda nazi, que s'estava gestant a Berlín i que s'escampava per bona part d'Europa. En contra de les olimpíades oficials, els organitzadors d'aquesta Olimpíada Popular volien que hi estigueren representades les minories nacionals i ètniques, les diferents classes socials, i sobretot aquells pobles que estaven començant ja a ésser sotmesos pel feixisme. De fet, algunes de les representacions confirmades eren de pobles sense estat. «*Se inscribieron veintitrés delegaciones. Los países y las regiones sin independencia política como Argelia, Palestina, País Vasco recibieron en la Olimpiada Popular un status con los mismos derechos. De esta forma se deseaba subrayar la libertad de todos los pueblos.*» (Schram, 2004). Aquesta Olimpíada Popular de 1936 volia convertir-se en una contra-Olimpíada, en un moment polític i social on la pràctica de l'esport es generalitzava cada vegada més; però en dues vessants: la representada per les classes populars, vinculada al moviment obrer, i l'amateur o professional, lligada a les classes socials burgeses, un segment esportiu vinculat a les federacions nacionals i als clubs esportius professionals, que en aquest cas van optar per assistir a les olimpíades oficials de Berlín.

2 Santacana, Carles, Pujadas, Xavier (1990). *L'altra Olimpíada. Barcelona 1936.* Llibres de l'Índex, Barcelona.

També altres autors consideren que l'Olimpíada Popular era una proposta molt innovadora perquè es plantejava la relació entre esport i cultura. A les competicions esportives hi afegien unes mostres folklòriques i culturals, un concurs literari i una mostra d'arts plàstiques per a promoure el coneixement i el respecte mutus.

Una cita que no va arribar a celebrar-se perquè la revolta militar, como tots ja sabem, va esclatar el dia 18 de juliol, i va fer ajornar definitivament la inauguració de l'Olimpíada Popular, que estava prevista per al dia 19 de juliol. Aquella matinada els atletes i els organitzadors, que dormien a diversos punts de la ciutat, inclòs el mateix estadi de Montjuïc, on aquella nit s'havia fet un assaig principal del actes de inauguració,[3] es van despertar a conseqüència del primer trets dels militars revoltats contra el govern republicà als carrers de Barcelona. Segurament dormint en algun punt de la ciutat es trobava un grup de vallers, que formaven part del Comitè Local Pro-Olimpíada popular de la Vall d'Uixó, entre ells, l'antic atleta, nascut a Lleó, però veí de la Vall des de l'any 1931, Antonio Cuesta Aguilar.

1. La pràctica de l'esport popular

La pràctica de l'esport popular tal com el coneixem hui en dia és un fenomen que comença realment a desenvolupar-se a l'Estat espanyol a partir dels anys 30, encara que hi va haver uns primers intents al voltant de la dictadura de Primo de Rivera. De fet, el primer grup esportiu de què hi ha constància data de l'any 1914, quan a Madrid es crea la Sociedad Deportiva Obrera, sota l'impuls d'uns quants membres de les joventuts socialistes.[4] Però, malgrat aquests grups primerencs, la pràctica de l'esport més massiva comença a enlairar-se entre els anys 1923 i 1931.

Segons les referències que hi ha citades al *Boletín de la Unión General de Trabajadores*, en el número de maig de 1933, a més de diverses agrupacions esportives a Madrid, Eibar, Guadalajara, Valladolid i Barcelona, hi ha alguns grups vinculats amb les cases del poble de Villena, Barakaldo, Càceres o Bélmez. Malgrat no haver-hi molta informació referent al tipus d'activitats que desenvolupaven, són agrupacions que tenen algun espai per a poder entrenar esports com concursos atlètics, carreres de

3 Vid. *El Socialista* (17-juliol-1936, p. 5).

4 LUIS MARTIN, Francisco de (1993), *La Cultura Socialista en España 1923-1930*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca.

Caseta informativa a la plaça de Catalunya, Barcelona. 1936.

bicicletes o partits de *balompié*, a més d'excursions a la muntanya.[5]

Acabada la Primera Guerra Mundial, Europa es veu envoltada per l'ànsia de l'esport, que deixa de ser un una pràctica privilegiada per a anar conquerint la majoria de les classes socials. És l'època de la construcció dels estadis esportius, l'aparició de la premsa esportiva i l'augment dels campionats estatals i internacionals.[6] Aquesta febre va instal·lar-se també en els moviments polítics de l'esquerra, els socialistes i els comunistes, i, en concret a l'Estat espanyol, es va instal·lar un debat sobre avantatges i desavantatges de la pràctica de l'esport.

A les pagines de*l Socialista,* el futur president del Comitè Nacional de la Federació de les Joventuts Socialistes, Cayetano Redondo, afirma que la pràctica de l'esport no havia d'imitar el que feia la classe burgesa, una passió i un negoci, sinó que s'havia d'entendre com un element més de l'obra educativa socialista.[7] Uns postulats que van agarrar més força a partir de l'any 1923, quan el *Socialista* va obrir una secció dedicada a l'esport i dirigida per Aniceto García.[8]

5 "Sociedad Deportiva Obrera". Vid. *El Socialista* (29-octubre-1914, p. 3).

6 Vid. ABC (28-desembre-1930, p. 16).

7 "El Socialismo y los deportes", *El Socialista* (26-maig-1923, p. 2).

8 LUIS MARTÍN, Francisco de (1993), *La cultura socialista en España 1923-1930*. Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca.

1927. Prova pedestre. Gimnàstica. Madrid. El dorsal 60 és Antonio Cuesta Aguilar.

Un debat que, malgrat que es va encendre en el període previ a la República, només va ser seguit en els anys vint per les Joventuts Socialistes, que van incorporar en els seus estatuts un títol que feia referència a l'acció esportiva, i van enviar una circular a les diferents seccions perquè formaren grups esportius obrers.[9] És a les principals ciutats de l'Estat, com Madrid, Barcelona o València, on comencen aquests grups.

En aquest context, són molts els joves aficionats que comencen a practicar diversos esports, com és el cas d'Antonio Cuesta Aguilar. Encara que nascut a Lleó l'any 1905, els seus pares eren de Madrid i allà tornen cap a 1921. És en aquells primers anys vint quan comença a practicar primer el ciclisme,[10] i, més tard, l'any 1927, s'inicia en la categoria de neòfit o aspirant en el que en aquella primera època es coneix com a "pedestrisme", participant en carreres de llargues distàncies o *cross country*. Molts d'aquests primers atletes pertanyen a agrupacions esportives, vinculades en molts casos a casals obrers socialistes, com l'Agrupación Deportiva Chamartín o la Cultural Deportiva Gráfica.

9 Vid. Federación de Juventudes Socialistas. *Memoria y orden del día del II Congreso Ordinario*, Madrid. Gráfica Socialista, 1927, pàg. 8.

10 Les primeres aparicions en premsa és com a corredor del Club Ciclista Chamartín i daten de 1925.

Si bé aquestes agrupacions no tenen molt a veure amb el clubs de futbol que van començar a néixer a principis de segle, i que els moviment obrers qualifiquen de burgesos, molts d'aquests primers grups sí que comencen amb la pràctica del futbol i després practicaran altres disciplines com l'atletisme, considerat l'esport primigeni. Com a data per a contextualitzar l'activitat professional que existia en aquella època, el 27 de setembre de 1927 es funda la Lliga Professional Futbolista.[11]

L'any 1931, amb les eleccions i la victòria dels republicans, es van introduir tota una sèrie de reformes en l'educació, el món judicial, la cultura i l'àmbit de l'esport. Al País Valencià neixen més d'una dotzena de clubs, com la Cultural de Castelló o l'Agrupació Atlètica Valenciana, però sobretot la dècada dels trenta és quan comença realment al territori l'atletisme considerat popular, amb la creació de més d'una dotzena de "voltes a peu".[12]

Aquest interès popular per les curses esportives, tant de participants com de públic, va arribar al cim amb la Primera Volta a Peu a la Regió Valenciana, organitzada pel diari *El Mercantil Valenciano*. La idea va ser recórrer en tretze etapes el País Valencià, intentant fer una prova similar al Tour de França que ja es venia realitzant amb bicicleta. Va ser una prova per etapes en la qual van participar vint atletes de tot l'Estat. Un d'ells era Antonio Cuesta Aguilar. La seua participació va ser destacada, ja que va quedar quart, amb un temps total de 32 hores, 17 minuts i 49 segons. Va guanyar la cursa el també madrileny Juan Ramos, amb 30 hores, 30 minuts i 23 segons. Segons l'historiador i periodista Recaredo Agulló: «Va ser l'esdeveniment atlètic mes important de la primera meitat del segle XX al País Valencià, no hi va haver en cap altra ocasió més gent amuntegada a les vores de les carreteres de Castelló, València i Alacant mirant una prova esportiva.»[13]

Un esdeveniment que va transcórrer del 9 al 25 de setembre de 1931. Va començar al passeig Ribalta de Castelló i va finalitzar a València. En total, els corredors van fer tretze etapes d'uns trenta quilòmetres. La primera etapa va finalitzar a Xilxes. I també allà va començar la segona jornada d'una prova esportiva que va

A la pàgina de la dreta, dalt, eixida de la I Volta a Peu a la Regió Valenciana, al Parc Ribalta de Castelló, el setembre del 1931. Al mig, girant-se, amb el dorsal 14, Antonio Cuesta Aguilar. Baix, segona etapa de la volta: Xilxes-Castelló-Xilxes. Al centre, dorsal 14, Antonio Cuesta Aguilar. Les dues fotografies són de ©Vidal Corella.

11 Vid. *La Libertad* (27-setembre-1927).

12 Agulló Albuixech, Recaredo (2008), *Un siglo de atletismo valenciano (1907-2008)*. Valencia.Comité Organizador XII Campeonato del Mundo IAAF de Atletismo en Pista Cubierta. València 2008.

13 Agulló Albuixech, Recaredo (2008) *Un siglo de atletismo valenciano (1907-2008)*, Valencia. Comité Organizador XII Campeonato del Mundo IAAF de Atletismo en Pista Cubierta. València 2008.

I VUELTA A PIE A LA REGION
ORGANIZADA POR EL MERCANTIL VALENCIANO

I VUELTA A PIE A LA REGION
ORGANIZADA POR
EL MERCANTIL VALENCIANO

mobilitzar els ajuntaments, els pobles i els seus ciutadans, i va suposar un dels primers esdeveniments esportius dirigits a les classes populars, tant per la participació com pel nombrós públic espectador.

Els participants va ser Manuel Lora, Melchor Ibáñez y Francisco Navarro, del València F.C.; Juan Bellver, del C.A. Huracán; José Ricart, de l'Albal; José Bisbal, del C.D. Luises de Algemesí; Miguel Fortuño, del Benigànim; Andrés Davó i Luis Guill, del Deportivo Alcoyano; José Morant, *el Meló*, independent, d'Alacant; Diodoro Pons, del F.C. Barcelona; Ramón Peirats, de la U.S. Sans; Máximo Domínguez, del Club Deportivo Sendeja de Bilbao i Juan Ramos, Antonio Cuesta, Ángel de Guzmán, Agnelio Sánchez i Felipe Corpas de l'Agrupación Deportiva Ferroviaria de Madrid.[14]

2. Como neix la idea de l'Olimpíada Popular de 1936

El període d'entreguerres va ser molt mogut. Hitler i el feixisme avancen a Europa, però també ho fan el moviments populars i d'esquerres, que aporten més possibilitats a les classes treballadores. Aquest és el cas del que va succeir a L'Estat espanyol amb la victòria del Front Popular al febrer de 1936. Amb aquesta victòria es van recuperar les institucions catalanes, que havien quedat suspeses a l'octubre de 1934. És en aquest context d'un govern on hi ha també els socialistes i els comunistes, quan Catalunya manté una bona relació amb Madrid. Malgrat el vel de feixisme a Europa, a la veïna França també governa el Front Popular des de maig de 1936, i les relacions entre els dos països passen per un clima d'enteniment. En aquest escenari positiu es crea al mes de març el Comitè Català per l'Esport Popular (CCEP), que aglutina la majoria d'entitats esportives de base, seccions esportives d'associacions culturals i polítiques i de centres d'esbarjo existents a Barcelona i altres zones del Principat, i que no té lligams directes amb els partits polítics.[15]

Així i tot, hi ha autors, com Colomé i Sureda,[16] que afirmen: «L'ambient internacional pot explicar que la crida feta pel CCEP

14 Disponible en: http://penyaramiro.blogspot.com.es/2014/03/alcublas-en-la-prensa.html.

15 SANTACANA, Carles; PUJADAS, Xavier (1990): *L'altra Olimpíada. Barcelona 1936.* Llibres de l'Índex, Barcelona.

16 Colomé, Gabriel, coord.; Sureda, Jeroni (1994): Esport i relacions internacionals (1919 - 1939): l'Olimpíada popular de 1936 [article en línia]. Barcelona: Centre d'Estudis Olímpics UAB. [Consultat: 10/06/2017] <http://olympicstudies.uab.es/pdf/wp020_cat.pdf>

tingués un ressò ràpid a Europa i molt especialment a l'altre indret a on hi havia un govern del Front Popular. Sense les organitzacions obreres europees poc s'hauria fet, però l'Olimpíada de Barcelona no fou una Olimpíada Obrera, no va servir per posar a prova si la traducció dels pactes entre comunistes i socialistes al camp de l'esport s'havia fet sense problemes. Aquí hi trobem una mica de tot. Des de la participació com a grup de suport de la *Federación Cultural Deportiva Obrera* amb seu a Madrid, fins al rebuig del POUM, un partit comunista, per considerar l'Olimpíada com quelcom socialista.»

Insígnia de solapa de l'Olimpíada Popular, inspirada en el cartell de Franz Lewy. 1936.

No obstant, és en aquell clima positiu quan se celebra el primer esdeveniment esportiu de la CCEP, la Copa Thaelman de futbol. Thaelman era un esportista i polític comunista alemany que havia sigut detingut per Hitler. A conseqüència de la seua detenció es van organitzar campanyes arreu d'Europa per demanar la seua llibertat, i a Catalunya es va organitzar aquesta prova. Aquesta primera organització va suposar un repte per al CCEP, ja que, a banda de les entitats catalanes participats, hi van anar també seleccions d'Astúries, Madrid i el País Valencià. Un esforç d'organització i un seguiment també a la premsa, com ara *Mundo Obrero,* que defenien l'esport popular.

Alguns autors creuen que el fet que s'organitzés l'Olimpíada Popular només tres mesos després de la Copa Thaelman, va ser gràcies a l'èxit d'aquest primer esdeveniment. Altres també consideren que la idea va vindre del cònsol de la Unió Soviètica a Barcelona, Antonov Ovsenko,[17] però Paul Martin (1992, p. 8) també cita el govern espanyol com a promotor de l'Olimpíada Popular: *«The Spanish Republican Government called for a demonstration against the Berlin Olympics by holding an alternative Olympiada Popular, at the Sports Stadium in Barcelona. This was done by appealing to workers' sports groups throughout Europe and elsewhere in the world to send teams for the competition and in so doing, presaging the appeal for*

17 Colomé, Gabriel: *La Olimpiada Popular de 1936: deporte y política*. Universitat de Barcelona.

Pamflet publicitari de suport a l'Olimpíada. 1936.

international volunteers, the International Brigades, for a more desperate cause in the imminent future.»

A Madrid, la manifestació de l'1 de maig de 1936 dedica ja un paràgraf a l'organització del jocs:[18]

«Enemigos declarados del fascismo internacional, pedimos al Gobierno que el Crédito de 400.000 mil pesetas acordado por el Gobierno anterior para concurrir a la Olímpida que organiza el país que en régimen fascista mantiene encarcelado injustamente a Thaelman y a tantos millares de antifscistas, por cuya libertad luchamos, sea dedicado a la incrementación del deporte popular en España, entregándoselo a las organizaciones que en el país desarrollan, en medio de infinitas dificultades y privaciones, este deporte popular.»

Serà durant aquestes dades quan es crea el Comitè Organitzador de l'Olimpíada Popular (COOP). El seu objectiu serà defendre l'esport popular però sobretot denunciar el jocs feixistes de Berlín, si bé al principi es planeja com un esdeveniment estatal, després, amb el suport de països com França, que destina 600.000 francs als atletes que van a Barcelona[19] i Bèlgica, es converteix en un esdeveniment internacional.

El 12 de maig, el diari *La Rambla* informava de la constitució d'una comissió de premsa i una esportiva central, i prompte es van crear el Comitè Espanyol pro-Olimpíada Popular, que no incloïa Catalunya i Euskadi, ja que aquestes tenien comitès independents.

També el govern espanyol, segons queda registrat en el Consell de Govern del 3 de juliol de 1936, donarà 250.000 pessetes a l'organització de l'Olimpíada Popular de Barcelona, encara que al mateix temps també va subvencionar diverses federacions perquè participaren en els Jocs Olímpics de Berlin. Per la seua banda, la Generalitat Catalana hi va aportar 100.000 pessetes, i el 17 de juliol, en l'última sessió del Parlament català abans de la

18 Santacana, Carles; Pujadas, Xavier (1990): *L'altra Olimpíada. Barcelona, 1936.* Llibres de l'Índex, Barcelona.

19 Vid. *La Vanguardia* (10 de juliol de 1936).

Imatge d'un dels grups organitzadors de l'Olimpíada Popular de Barcelona.

guerra, es va debatre aquest assumpte. Tanmateix l'Ajuntament de Barcelona va posar a disposició del Comitè Organitzador les seues instal·lacions esportives i va aprovar també una partida econòmica, però en cap document no va quedar registrada la quantitat.

Tampoc es conserva documentació sobre el nombre total de federacions o atletes que hi van participar, però Carles Santacana i Xavier Pujades estableixen una relació de federacions nacionals i internacionals a favor o en contra de l'Olimpíada Popular. Una

Quadre 1

Federacions nacionals i internacionals favorables a l'OP

Federació Sionista
Federació Portuguesa de Natació
Federació Francesa d'Esport Atlètics
Federació Francesa de Lluita
Federació Internacional de Marxa
Unió Francesa de Marxa
Federació Internacional d'Atletisme Amateur (autoritza als atletes)
Federació Francesa d'Atletisme
Federació Francesa d'Esports Atlètics
Federació Anglesa de Ciclisme

Font: Elaboració pròpia de Santacana i Pujadas a partir de la premsa barcelonina

Quadre 2

Federacions internacionals desfavorables a L'OP

Federació Atlètica Amateur de França
Federació Francesa d'Atletisme

Font: Elaboració pròpia de Santacana i Pujadas a partir de la premsa barcelonina de 1936

Quadre 3

Federacions espanyoles favorables a l'OP

Federación Castellana de Boxeo
Hermandad Española de Boxeadores
Tiro Nacional
Liga Amateur de Fútbol
Federación Española de Fútbol (deixa en llibertat el seus afilitas)
Federación Española de Natación (deixa en llibertat el seus afilitas)
Federación Atlética Andaluza
Unión de Federaciones Deportivas Amateurs (UFEDA)

Federacionsespanyoles desfavorables a l'OP

Confederación Española de Atletismo

Font: Elaboració pròpia de Santacana i Pujadas a partir de la premsa barcelonina de 1936

recopilació basada en les informacions publicades a la premsa durant els mesos i dies previs: De fet, molts atletes que van arribar a Barcelona per participar a l'Olimpíada Popular es quedarien a combatre a favor de la República en esclatar la guerra, i molts es va allistar al denominat Batalló Abraham Lincoln. També se cita que una de les fotografies més icòniques de la victòria obrera a Barcelona a l'esclat de la guerra va ser la de la miliciana Marina Ginestà, que feia guàrdia al terrat de l'hotel Colón, ja que aquella fotografia va ser feta per Hans Gutmann, un fotògraf desplaçat per a cobrir els jocs.[20]

La participació de les delegacions no estatals, como València o Galícia, va estar molt mal vista per un sector de la població que, suportant la celebració de les Olimpíades, no veien bé que Espanya es dividira.

Sis mil va ser el total de atletes inscrits. França va ser la

20 Vid https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_Guzm%C3%A1n_(fot%C3%B3grafo)

Atletes nord-americans presents a Barcelona. 1936. ©Bernard N. Danchik Papers.

delegació més nombrosa, amb 1.500 participants; a més, hi van participar veritables atletes, com el campió de 100 metres francès Bonillé de Nevers. Suïssa hi va participar amb 200 atletes. Els Estats Units amb 9, dels quals 3 eren negres, fet que es va destacar molt a la premsa de l'època. Bèlgica, Holanda i Anglaterra, 50 atletes. El Canadà, 6 atletes.[21]

3. Els comitès de suport

Com hem destacat anteriorment, l'organització de L'Olimpíada Popular està lligada al suport que li van donarn primer, el Comitè Català Pro Esport Popular i, més tard, la resta de comitès locals de suport que van apareix a tot l'Estat espanyol i també a l'estranger. Els de l'estranger estaven lligats normalment a les organitzacions obreres, i n'hi havia de suport econòmic i de suport esportiu. Hi podien participar amb caràcter nacional, regional o local. Així, com

21 Vid. *El Mundo Deportivo* (15 de juliol de 1936).

AHORA

Una gran fiesta deportiva en París para seleccionar a los atletas participantes en la Olimpíada Popular de Barcelona

a exemple, hi havia una delegació d'Algèria, però també una d'Orà.

De caràcter estatal, n'hi havia de tot tipus, a localitats petites i grans, però també nacionals, com ja hem destacat. Si bé crida l'atenció que molts d'aquests comitès es va crear pocs dies abans de la celebració de les Olimpíades, impulsades pel ressò que l'esdeveniment tenia a la premsa. (Vid. annex 1). A la premsa de l'època hi apareixen durant el mes de juny i juliol articles relacionats amb les diverses actuacions que s'estan fent al llarg de l'Estat per a aconseguir fons. I les adhesions de diferents federacions.[22]

Dalt i a la pàgina de la dreta, dos retalls de premsa del diari* Ahora *dels dies 8 i 9 de juliol del 1936 que ens mostren la incidència social dels jocs.

Com a exemple, incloem l'ordre del dia de l'Ajuntament de Jaén del 10 de juliol de 1936:

> *Petición del Comité Local pro-Olimpiada Popular.*
>
> *Después se dio cuenta de una instancia del Comité local pro-olimpiada popular, en el que se manifiesta que durante los días 19 al 25 del presente mes, se celebrará en Barcelona la "Semana del deporte popular y floklore" (Olimpiada Popular), en cuyo desarrollo va a quedar*

22 Vid. *El Luchador* (12 de juny de 1936, 11-juliol-1936).

patente el valor y la grandeza del deporte y la cultura del pueblo laborioso, estrechándose además los vínculos de solidaridad que nos unen con los demás países, significando también dichas jornadas la repulsa de las masas trabajadoras a la Olimpiada que el próximo mes de agosto se celebrará en Alemania, país donde los trabajadores no encuentran la posibilidad de expresar sus ansias de liberación y en donde en general todos los hombres de sentimientos libres son perseguidos de la forma más bárbara y cruel, pidiendo por último dicho Comité ayuda económica para enviar a Barcelona una fuerte representación de la juventud deportiva de nuestra provincia para que sea representada dignamente en la magna concentración de fuerzas deportivas y antifascistas.

Después de deliberar sobre el significado político de la Olimpiada de Barcelona y de la situación económica del Ayuntamiento, traída a colación al tratar de la cantidad que debería concederse a los peticionarios, en cuyo debate intervinieron los Sres. Galán, Anguita, Valenzuela, Sagrista, Aroca, Pozuelo y la Alcaldía, la Corporación acuerda conceder al expresado Comité un obsequio de trescientas pesetas, que se pagarán con cargo al capítulo correspondiente, o al de imprevistos, en su caso.

AHORA

PASEO DE SAN VICENTE, 26

Madrid, jueves 9 de julio de 1936

Número suelto: 15 céntimos

Precios de suscripción: Madrid, 3,50 pesetas al mes; Provincias, 12,00 pesetas trimestre; Extranjero, 30,00 pesetas trimestre

Teléfono 18340

LOS JUEGOS POPULARES DE BARCELONA

Seis mil deportistas, veinte mil turistas esperados en la capital de la Generalidad

BARCELONA, 8.—En la Generalidad facilitaron hoy una nota dando cuenta de que el presidente, señor Companys, ha recibido de París varios telegramas de los diputados catalanes que en representación del Gobierno de Cataluña asisten a la manifetación deportiva de Garches. Dan cuenta de que se les ha tributado un cariñoso recibimiento y que el nombre del presidente de la Generalidad ha sido aclamado con entusiasmo, siendo objeto la representación catalana de constantes atenciones. Los diputados catalanes han sido invitados a la comida que hoy ofrece el ministro francés que preside los actos.

Aumentan las adhesiones

Por su parte, el Comité organizador de la Olimpiada Popular ha hecho pública una serie de adhesiones recibidas últimamente. Figura entre ellas las de Inglaterra, anunciando la participación de un equipo de seleccionados olímpicos de la Federación Amateur de Ciclismo. El Tolouse Universitary Club, perteneciente a la Federación Universitaria de Atletismo, se ha adherido también y comunica la composición de su Delegación integrada por equipos de atletismo, basket, natación y rugby. La Asociación de Tiradores Obreros de Zurich da cuenta de que ha incluído en el programa de la olimpiada popular el deporte del tiro y envía un equipo de tiradores que han resultado victoriosos en diveras pruebas nacionales e internacionales y el Comité pro Olimpiada Popular, de Francia, anuncia que el Marruecos francés enviará su campeón de boxeo amateur, peso máximo, que por su nacionalidad (?) no puede participar en la Olimpiada de Berlín. La Internacional Deportiva Obrera de Checoeslovaquia enviará una representación oficial a Barcelona para presenciar la Olimpíada. El Comité organizador ha recibido la visita del presidente de la Federación Sionista de Barcelona, que dió cuenta del acuerdo de alojar por su cuenta a los participantes de Palestina en la Olimpíada de Barcelona.

Se necesitan intérpretes... y alojamientos.

Un altre exemple que recollia la premsa de l'època eren les condicions que marcaven algunes federacions, com la d'atletisme d'Alacant, per a enviar alguns atletes a Barcelona: eren exigents fins el punt que, per a mantindre la forma, no els deixaven participar en altres competicions.[23] També hi ha constància que la selecció d'atletes era un tema que es va tractar des del principi des d'un punt de vista esportiu, més enllà del component reivindicatiu i polític de la cita. I d'aquesta forma queda reflectit a la premsa amb la convocatòria de proves de selecció per a triar els atletes.[24]

La premsa republicana valenciana especialment és la que va donant informació respecte a les diverses federacions que s'afegeixen. «La Federación Valenciana de Ajedrez se ha adherid ooficialmente a la Olimpiada Popular de Barcelona según nos comunica el Secretario del Comité pro Olimpiada Popular de Barcelona del País Valenciano, al Torneo Internacional de Maestros jugará una figura tan prestigiosa como el doctor Gramoyers, digno contrincante de los maestros que participaron; Silbermann, Canal, Koblenz, Etok, Vilardebó, Ribera, etc. Además Valencia nos transmite también un equipo de 5 jugadores y la Srta. Espinosa para el Torneo Internacional Femenino.»[25]

El Comitè Valencià pro-Olimpíada Popular anuncia en un comunicat al diari *Levante el Mercantil Valenciano* el 26 de maig la seua adhesió.[26] I el 20 de maig publica un comunicat on dóna bona mostra dels clubs que participaran a Barcelona: 67 clubs de futbol, 11 d'atletisme, 7 de rugbi, 9 de natació, 12 d'escacs, 5 de gimnàstica, 4 de boxa, 13 de ciclisme, 2 d'esgrima i 1 de lluita, a més de un gran nombre d'atletes individuals i aficionats. De fet, a través de la premsa es van publicant els reglaments i les pronunciacions oficials del comitè organitzador, així com es remarca sempre que el que es busca és la participació dels aficionats que en aquesta ocasió sí que poden.[27]

Al País Valencià i a la resta de l'Estat, segons el que recull la premsa d'aquells mesos, es van produir molts actes de suport a l'Olimpíada i es van establir condicions especials; fins i tot, per a viatjar en tren a Barcelona, alguns diaris, de fet, van fer sortejos.

23 Vid. *El Día* (4 de juliol de 1936).

24 Vid. *El Luchador* (6 de juliol de 1936).

25 Vid. *El Mundo Deportivo* (15 de juliol de 1936).

26 En aquell manifest es publiquen proclames d'aquest estil: *¡¡¡Abajo la olimpiada parda!!! ¡¡¡Viva la Olimpiada Popular de Barcelona!!! En la secretaría general de este Comité valenciano, plaza de Pellicers, 7, se reciben adhesiones*.

27 Mestre Sancho, José Antonio (2010): *La aventura deportiva de un pueblo en guerra Valencia (1936-1939),* Wanceulen Editorial, p. 124.

MONTJUICH, PUEBLO OLIMPICO

Centenares de atletas, representantes de veintidós países, se congregarán en Barcelona el próximo domingo para celebrar la gran Olimpiada Popular

El Mundo Deportivo, *11 de juliol del 1936.*

També la premsa valenciana recull anècdotes, como la que van protagonitzar dos joves de Russafa, José Padilla i Carlos Simó, que, amb 15 i 17 anys, tenien el somni d'anar a veure les Olimpíades a Barcelona. Se n'hi van anar sense diners i dormien pels camins, però abans d'aplegar-hi la guerra va esclatar i es van unir a les guerrilles, fins que el pare d'un d'ells els va localitzar a Tarragona.[28]

4. El Comitè Local Pro-Olimpiada Popular de la Vall d``Uixó

L'inici de l'esport popular a la Vall D'Uixó comença com a la resta de l'Estat, cap als anys 20. L'objectiu d'aquest article no és situar la data exacta, ni intenta fer un estudi al voltant de la historia de l'activitat esportiva a la Vall d'Uixó, però sí situar el lector al voltant de l'existència d'algunes agrupacions esportives que més tard recolzarien la creació del Comitè Local Pro-

28 Vid. *El Pueblo* (22 d'agost de 1936).

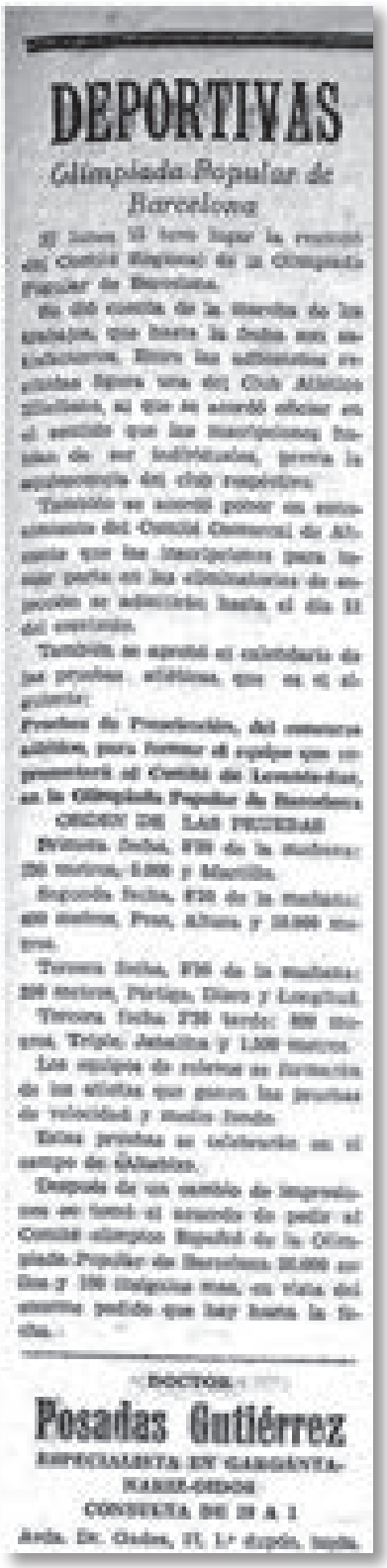

DEPORTIVAS

Olimpiada Popular de Barcelona

Olimpíada Popular.

Un dels estudis dedicats a aquest tema, en concret a la pràctica del futbol, un dels primers denominats esports de masses, és que el va publicar l'escriptor Nel·lo Navarro[29] l'any 2006. En aquesta publicació sobre la història del futbol al poble es remarca que «es situa els inicis oficials del futbol a la Vall d'Uixó en l'any 1922, amb la creació de la primera societat local de futbol 'Espadán Vallense Football Club'». Deia Navarro (2006, p. 41) que, un colp aquest club desapareix l'any 1926, es crea la penya Pichi, i més tard, l'any 1927, es formaria la Unión Deportiva Valldeuxense, que va arribar a comprar els terrens de la Vernitxa per subscripció popular, la majoria de participacions a 5 pessetes, i que en va costar en total 2.000. Aquest fet pot explicar que al poble hi haja una empenta esportiva i popular per a tirar endavant la pràctica d'un esport que no tenia vocació professional, ja que, segons el mateix autor, no hi ha constància que l'equip militara en cap categoria professional en els anys anteriors a la Guerra Civil.

A banda de l'equip *titular*, també a partir de l'any 1926 se succeeix la creació de nombroses penyes i l'any 1931 es crea la Penya Vall de Uxó, juntament al Club Ciclista Cento Esperança, la qual cosa demostraria que l'altre gran esport popular, el ciclisme, compta amb aficionats al poble i té un local propi, ubicat a la plaça de Gómez Ferrer, popularment coneguda com placeta de Samarra. Segons Navarro (2006, p. 48), «a la cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Castelló, a la *Memoria sobre el estado de los negocios y el movimiento comercial e industrial de la provincia de Castellón, años 1931-1935*, hi ha inscrit un Club Ciclista Vallense i F.C. Vall de Uxó». Entre els fundadors de la esmentada penya ja es troba

29 Navarro, Nel·lo (2006). *Gols i Sabates. De l'Espadán al Piel, mig segle de futbol a la Vall d'Uixó*. Centre d'Estudis Vallers, La Vall d'Uixó.

Antonio Cuesta Aguilar, juntament amb José Frías, Bernús, Ernesto Fenollosa o José Castelló, entre d'altres. Això situa Cuesta en el poble de la Vall d'Uixó i vinculat als moviments esportius en aquells anys. Més tard es casaria amb la vallera Teresa Rovira Soriano i es quedaria definitivament a la Vall. Una presència esportiva i documentada vinculada al futbol del poble, encara que la seua trajectòria esportiva està lligada, en aquells anys, també a l'atletisme. De fet, el mateix any que funden la Penya Vall de Uxó participa a Barcelona, de la mà de la Federació Valenciana d'Atletisme, en el XVI Campionat Nacional de Cross Country.[30]

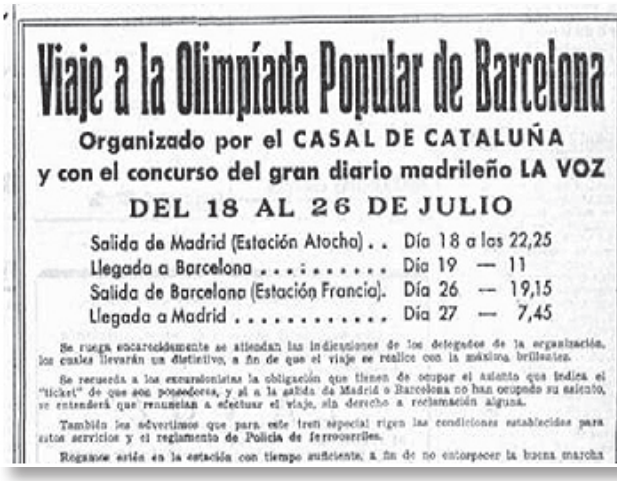

Viaje a la Olimpíada Popular de Barcelona

Organizado por el CASAL DE CATALUÑA
y con el concurso del gran diario madrileño LA VOZ

DEL 18 AL 26 DE JULIO

Salida de Madrid (Estación Atocha) . . Día 18 a las 22,25
Llegada a Barcelona . . . . . Día 19 — 11
Salida de Barcelona (Estación Francia). Día 26 — 19,15
Llegada a Madrid . . . . . Día 27 — 7,45

Se ruega encarecidamente se atiendan las indicaciones de los delegados de la organización, los cuales llevarán un distintivo, a fin de que el viaje se realice con la máxima brillantez.

Se recuerda a los excursionistas la obligación que tienen de ocupar el asiento que indica el "ticket" de que son poseedores, y al a la salida de Madrid o Barcelona no han ocupado su asiento, se entenderá que renuncian a efectuar el viaje, sin derecho a reclamación alguna.

También les advertimos que para este tren especial rigen las condiciones establecidas para estos servicios y el reglamento de Policía de ferrocarriles.

Rogamos estén en la estación con tiempo suficiente, a fin de no entorpecer la buena marcha

A banda del futbol, hi ha constància també l'any 1933 d'altres activitats esportives que compten amb el suport de l'Ajuntament, que gestiona ajudes com la que dóna a la Sociedad de Cazadores La Perdiz i al Club Ciclista Vall de Uxó.[31] És la creació de diferents proves, com el I Circuito Vall de Uxó i d'altres que es publiquen durant els primers anys vint i trenta les que creen afició i formen grans ciclistes com ara Vicente Paulo, Miguel Segarra o José Salvador.[32]

També la premsa escrita dels primers anys vint recull nombroses referències a la realització de diferents proves d'atletisme a la Vall. Per exemple, l'any 1928 es realitza la I Vuelta a Vall de Uxó i el 1932 la Carrera Pedestre de Vall de Uxó.[33] També hi ha un estudi realitzat per Vicente Tomás Gallén que fa un marcat seguiment a tota la premsa de l'època per a descriure els aficionats a l'atletisme de la província de Castelló, a més d'un recorregut per tot un seguit de proves esportives de 1923 a 1936, amb capítols destacats a les curses realitzades a la Vall d'Uixó.[34] D'aquesta manera ens situen a l'any 1936 en un poble on, com a la resta de l'Estat, la pràctica de l'esport popular és ja una realitat.

En el context polític, a principis de 1936 se celebren noves eleccions i es constitueix el nou ajuntament, el 5 de juny del 36, amb Patricio Bernat Orenga com a alcalde, amb 14 regidors republicans-

Dalt, anunci d'*El Mundo *Deportivo. 3 de juliol del 1936. A la página de l'esquerra,* El Luchador*, 17 de juny del 1936.

30 Vid. *ABC* (10-02-1931, p. 62).
31 (AMV Actas, 1933, s.d 7-9 i 21-9, f. 29 r i ss).
32 Vid. *La Correspondencia de Valencia* (03-10-1933, p. 4).
33 Vid. *Heraldo de Castellón* (15 de septiembre de 1932, p. 4).
34 Tomás Gallén, Vicente (2014). *Atletismo en Castellón:1923 -1936*. Centro de Estudios Olímpicos. Castellón.

EL BE NÉGRE

Himne de l'Olimpíada Popular

socialistes,1 republicà independent i 2 d'indefinits. Se celebra una segona volta i guanyen els republicans amb 6 socialistes, 9 demòcrates i 2 constitucionalistes, i a principis del mes de juliol serà elegit alcalde Enrique Marco Zaragoza.

L'agrupació socialista de la Vall, fundada per Vicent Joaquim Fenollosa, té des de principis de segle una nombrosa activitat al poble. Durant els primer anys del segle, el 1905, es creen les Joventuts Socialistes i el mateix fundador del PSOE, Pablo Iglesias, visita la Vall aquell any. També es creen diverses societats obreres, com El Despertar, al voltant de l'any 1928.[35]

La presència de les joventuts socialistes al poble i el seu gran nombre d'integrants, malgrat ser un poble de mida mitjana, és remarcable. De fet, en la constitució de CCEP al mes de març de 1936 i el posterior Comitè Espanyol pro-Olimpíada (CEOP), veiem integrades diverses organitzacions, entre elles les joventuts socialistes de Madrid, o alguns campions de Castella d'atletisme[36] que tindran molt a veure amb la posterior creació a la Vall d'un dels comitès locals pro-Olimpíada.

Faig referència a aquest fet perquè, per una banda, les Joventuts Socialistes valleres tenen una relació fluida amb el Partit a Madrid[37] i, per l'altra, l'atleta resident al poble Antonio Cuesta, que havia sigut membre de la federació

35 Marco Soler, Enrique (2017). *Recuerdos: Cincuenta años después*. Centre d'Estudis Vallers. Ajuntament de la Vall d'Uixó.

36 Santacana, Carles, Pujadas, Xavier (1990) *L'altra Olimpíada. Barcelona 1936.* Llibres de l'Índex, Barcelona.

37 Vid. Annex 2. Relació de cartes entre l'agrupació socialista a la Vall d'Uixó i l'agrupació a Madrid.

La Vall d'Uixó, pintada original del 1936, referent a l'Olimpíada Popular. Es troba a la frontera de la casa nº 5 de la plaça de l'Assumpció, coneguda com casa de la Jesusa. La reconstrucció la va publicar Nel·lo Navarro en l'article *"Quatre grafits republicans de la Guerra Civil de 1936 trobats a la Vall d'Uixó",* ***revista* Aigualit *nº 7, any 2001.***

d'atletisme de Castella i de la Valenciana, està al corrent de la disposició de la seua federació a participar en les Olimpíades. També en aquells anys Cuesta és membre de la Penya Vall de Uxó i del moviment del futbol al poble.

Una altra prova que a la Vall d'Uixó es va crear un Comitè de Suport a l'Olimpíada Popular és el registre que es fa a l'Ajuntament. Al llibre d'actes de l'Ajuntament de la Vall d'Uixó de gener-agost de 1936, amb data 2 de juliol de 1936, presidint la junta l'alcalde Enrique Marco Zaragoza i actuant com a regidors Francisco Ten Gregori, Vicente Esbrí Bernal i Vicente Segarra Tur, hi queda registrat: «Habiendo de enviar una representación de esta ciudad en la Olimpiada Popular de Barcelona se decreta subvencionar al Comité Local Pro-Olimpiada con la cantidad de 25 pesetas con cargo a Imprevistos».

Més tard, i recollit al *Libro de gastos* de 1936, amb data 11 de juliol de 1936, i registrat amb el núm. 291, capítol 18, se cita «Satisfecho Ídem Eduardo Pando[38] por un socorro facilitado para

***A la pàgina de l'esquerra, l'himne de l'Olimpíada Popular, publicat el dia 8 de juliol al setmanari* El Be Negre.**

38 Encara que no s'ha pogut trobar cap documentació al voltant d'aquesta persona, desconeixem si era valler o no, però possiblement va acompanyar Antonio Cuesta

trasladarse a Barcelona para formar parte en la Olimpiada Popular, 5 pesetas». En total, l'Ajuntament subvenciona amb 30 pessetes el viatge del Comitè Local pro-Olimpíada a Barcelona. Però no consta si, a banda d'aquesta subvenció municipal, hi hagués altres tipus de col·lecta entre les joventuts socialistes o a la casa del poble.
25 pessetes de 1936 equivalen a 60.000 pessetes de l'any 2000, cosa que possiblement pot explicar que aquesta subvenció fos per a cobrir altres despeses, ja que el transport i l'allotjament dels atletes participants estava cobert per l'organització.

Aquestes dues indicacions testifiquen que a la Vall D'Uixó es va crear un Comitè Local pro-Olimpíada Popular. Malgrat que no s'ha pogut trobar cap altra referència a les activitats d'aquest comitè a l'Arxiu de la Vall, sí que s'aporten altres testimonis personals que ho ratifiquen. Cal també afegir que, com hem comentant abans, la constitució d'aquests comitès es va fer de manera molt precipitada i, per tant, hi ha molta manca d'informació escrita. A banda, no podem oblidar que tots aquests esdeveniments van ocórrer justament en els dies previs a l'esclat de la guerra, i durant aquesta, molts documents es van perdre per sempre, perquè els arxius van ser saquejats.

Tot i això, hi ha referència en dos llibres sobre la presència del comitè valler a Barcelona el 1936. Per una banda, el llibre de Pedro Viruela Carreres *¿Por qué? ¿Por qué?*, a la pàgina 9, fa aquesta referència textual: «[...] El día 16 de julio, de 1936, claro, dos jóvenes de las Juventudes Socialistas salieron camino de Barcelona con el pretexto de ayudar en la organización de las Olimpiadas Populares».

De fet, en el llibre de Viruela s'especula que el grup de vallers va anar per altres motius extraesportius a Barcelona: «Acompañados por Peirats,[39] fueron a una residencia habilitada para acoger a los atletas extranjeros que debían participar en la Olimpiadas... cogieron quince mosquetones Mauser y dos cajas de municiones fabricados en Checoslovaquia y el día 18 salieron camino de La Vall con una furgoneta, propiedad de un amigo de Peirats.»

Una afirmació contestada per Enrique Marco Soler a la recent biografia publicada pel Centre d'Estudis Vallers.[40]

A la pàgina de la dreta, veiem l'acta municipal del dia 2 de juliol del 1936.

com a representant local a Barcelona.

39 José Peirats (La Vall d'Uixó, 1908–1989) fou un sindicalista, militant de la CNT. Redactor de *Solidaridad Obrera*, òrgan de la CNT, en 1934 va ser delegat a l'històric IV Congrés Confederal de la CNT, representant l'Hospitalet. El 19 de juliol de 1936 va participar en l'assalt a la caserna del Bruc. Va ser voluntari a la Columna Durruti.

40 *Recuerdos: cincuenta años después* d'Enrique Marco Soler (2017). Centre

Ruberica
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] de Ciudad [illegible] [illegible] [illegible]

Marco es refereix en la seua biografia al fet que Viruela esmenta que van anar cap a Barcelona dos joves de les joventuts socialistes, una circumstància que verifica dient que no sap si en van ser dos o quatre però que entre ells estava Antonio Cuesta i que no li consta que hi anaren a buscar cap armament, sinó a l'Olimpíada Popular.[41]

En aquesta confrontació de testimonis establerta entre Viruela i Marco queda constància que, efectivament Antonio Cuesta va anar a Barcelona com a integrant del Comitè Local pro-Olimpíada, encara que no hi ha cap document que puga demostrar si anava a participar-hi com a atleta o en tasques de col·laboració.[42]

Els testimonis orals, transmesos també a la família, són l'únic que ens queda d'aquest fet, a banda que està registrat a les actes de l'Ajuntament. Tractant-se de testimoniatges orals i escrits, he trobat versions diferents depenent dels protagonistes. No oblidem en cap moment que també aquest esdeveniment es va produir els mateixos dies en què va esclatar la Guerra Civil espanyola i que, més tard, tot el que va succeir el dies posteriors i anteriors va tindre diverses justificacions i valoracions, en funció de l'interlocutor.

Entre els testimonis que troben hi ha també les declaracions del mateix protagonista, Antonio Cuesta Aguilar. Són unes declaracions fetes davant la seua detenció i empresonament per haver participat en defensa del govern republicà.[43] En aquesta declaració jurada, Antonio Cuesta ratifica que el dia que va esclatar la guerra i que es van produir diversos saquejos i assassinats a la Vall, ell era a Barcelona, i afegeix que aquest fet el pot constatar la Federació Valenciana d'Atletisme.[44] Un fet

d'Estudis Vallers, Ajuntament de la Vall d'Uixó.

41 Vid. P. 440. «Si salieron dos o cuatro, o los que fueran, nunca se me ocurrió contarlos, no fue bajo ningún pretexto. Lo que no supo Pedro ni luego le contaron era que teníamos un compañero de La Vall, aunque nacido en Madrid, segundo hermano de los tres Cuesta, relojeros de oficio, que vivían aquí, llamado Antonio Cuesta, que era corredor de fondo, varias veces competidor del entonces nombrado *el Meló*.

42 Segons el testimoniatge oral traslladat per Antonio Cuesta als seus fills posteriorment, ell hi va anar a participar com a atleta, però no hi ha documentació, perquè els arxius de la Federació Valenciana d'Atletisme es van perdre i finalment les proves no es van realitzar.

43 Antonio Cuesta Aguilar va ser detingut el 23 de juny de 1939. El van acusar de delictes d'assassinat, que ell va negar i que també neguen les proves que hi ha referides en el seu expedient (Procedimiento sumarísimo de urgència 3398-c-1939) i que es pot consultar a l'Arxiu Nacional de Defensa. No és motiu d'aquest estudi analitzar les causes del seu processament injust, però dins de les proves que es van presentar per a desmentir les acusacions hi ha testimoniatges jurats de veïns de la Vall que el situen en aquells dies efectivament a Barcelona, i que reproduïm.

44 Malauradament, també els arxius de la Federació Valenciana d'Atletisme d'aquella època

aclaridor respecte al fet que Antonio Cuesta anava a participar-hi com a atleta, ja que la Federació Valenciana d'Atletisme va ser una de les que hi va enviar un equip complet.[45] Altres testimonis, en declaracions jurades, verifiquen que «Antonio Cuesta Aguilar, al estallar el Glorioso Movimiento, se encontraba en Barcelona, a donde fué para asistir en representación de esta Ciudad, a la Olimpiada Popular que entonces se celebrava en dicha capital, regresando al cabo de poco tiempo después». Són els testimoniatges que van fer quatre vallers l'any 1943: Hipólito Abad Rodríguez, Enrique Bonifàs Paulo, Magín Juan Centelles i Jaime García Marrama, per demanar que s'anul·lés la condemna d'Antonio Cuesta.[46]

Declaració d'Antonio Cuesta Aguilar. 1939. @Archivo Histórico de Defensa.

van ser destruïts i no es conserva documentació de l'època segons els responsables actuals.

45 Vid. *El Mercantil Valenciano* (7 de juliol de 1936).

46 L'interessant d'aquest document és que aquestes quatre persones pertanyen a les JONS i són testimonis considerats per l'instructor com a persones afectes al Règim, per tant, no tenen un caliu partidista amb l'encausat.

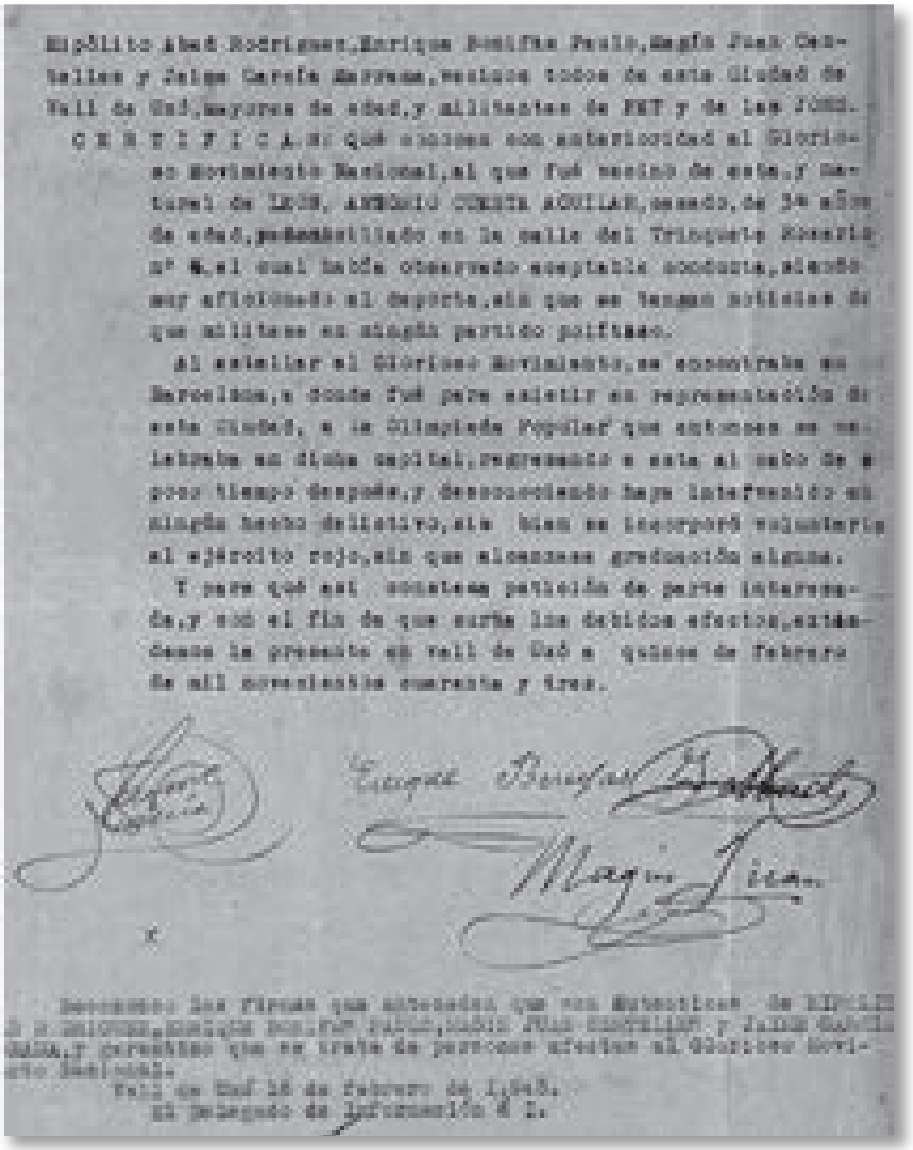

Hipólito Abad Rodríguez, Enrique Bonifás Paulo, Magín Juan Cantellas y Jaime García Marrana, vecinos todos de esta Ciudad de Vall de Uxó, mayores de edad, y militantes de FET y de las JONS.

C E R T I F I C A N: Qué conocen con anterioridad al Glorioso Movimiento Nacional, al que fué vecino de esta, y natural de LEON, ANTONIO CUESTA AGUILAR, casado, de 34 años de edad, [illegible] en la calle del Trinquete Rosario nº 4, el cual había observado aceptable conducta, siendo muy aficionado al deporte, sin que se tengan noticias de que militase en ningún partido político.

Al estallar el Glorioso Movimiento, se encontraba en Barcelona, a donde fué para asistir en representación de esta Ciudad, a la Olimpiada Popular que entonces se celebraba en dicha capital, regresando a esta al cabo de a poco tiempo después, y desconociendo haya intervenido en ningún hecho delictivo, sin bien se incorporó voluntario al ejército rojo, sin que alcanzase graduación alguna.

Y para qué así conste a petición de parte interesada, y con el fin de que surta los debidos efectos, extiendo la presente en Vall de Uxó a quince de febrero de mil novecientos cuarenta y tres.

Enrique Bonifás Paulo

Magín Juan

Reconozco las firmas que anteceden que son auténticas de HIPÓLITO [illegible], ENRIQUE BONIFÁS PAULO, MAGÍN JUAN CANTELLAS y JAIME GARCÍA MARRANA, y certifico que se trata de personas afectas al Glorioso Movimiento Nacional.

Vall de Uxó 16 de febrero de 1943.

El Delegado de Información é I.

Declaració dels testimonis a favor de l'acusat Antonio Cuesta Aguilar. 1943. @Archivo Histórico de Defensa.

5. 18 de juliol de 1936. L'Olimpíada que no es va inaugurar

Com és obvi, l'Olimpíada Popular de Barcelona no es va realitzar perquè aquella matinada va esclatar la guerra. D'aquesta manera, no es podrà valorar mai quina qualitat esportiva van tindre les proves, ni quins van ser els millors atletes, però sí que es pot jutjar tota la tasca prèvia que va realitzar el Comitè Català pro-Olimpíada Popular. Santacana i Pujadas (p. 171) fan tota una relació de proves que es van fer prèviament per donar una radiografia del que s'havia preparat.

El Comitè Organitzador de l'Olimpíada Popular (COOP), que va comptar com a president d'honor amb el mateix president català, Lluís Companys, tenia una veritable estructura olímpica. Amb comitès esportius dividits en subcomissions per a cada branca esportiva, federacions en funció de la regió o país i comitès de premsa i propaganda. Una veritable tasca administrativa que va incloure reglaments,[47] tramitacions de visats, publicitat als diaris i tot el seguit de relacions diplomàtiques i administratives necessàries per a portar fins a Barcelona 6.000 participants.

La infraestructura per a acollir tots els participants i acompanyants va ser un dels principals problemes, es van obrir oficines a Madrid i Barcelona, i la comissió d'allotjament va fer una crida per acollir els participants i els quasi 20.000 turistes que s'esperaven. També es va condicionar l'estadi de Montjuïc i el Palau de les Missions.[48] Estava previst utilitzar els allotjaments i hotels construïts per a l'Exposició Internacional de 1929. Els participants estrangers dormirien a l'Hotel Olímpic (a la plaça d'Espanya) i a Montjuïc, i la resta, als hotels olímpics núm. 1 i núm. 2 del recinte de l'Exposició. Fins i tot es va fer una crida perquè el assistents no hi anaren abans del dia 18 de juliol. El transport va ser també un problema i es va organitzat com ja hem esmentat, viatges organitzats per tren, sobretot es va donar prioritat a les delegacions de França, que va organitzar dos combois amb gairebé 2.400 persones. També es van organitzar viatges col·lectius des de la Corunya, Madrid, Sevilla i València. Als que presentaven la targeta oficial de l'Olimpíada els feien un 40% de descompte.

Des d'un principi es va organitzar una exposició per a fer els cartells,[49] i el preu de les entrades es va fixar entre 0,50 i 1 pesseta.[50]

Tot estava preparat, inclús es van fer els assajos generals dels moviments de cultura física per a la festa inaugural.[51] En la vesprada del 18 de juliol les delegacions de 23 països i regions van desfilar per les Rambles.

L'himne de l'Olimpíada es va encarregar a Josep Maria de

47 S'inclou informació extreta de l'article de Vicente Marzal Vila i Ernesto Pérez Falomir. Annex 3.

48 Santacana, Carles, Pujadas, Xavier (1990) *L'altra Olimpíada. Barcelona 1936.* Llibres de l'Índex, Barcelona.

49 Vid. *El mundo deportivo*, 14 de juliol de 1936.

50 Vid. *El mundo deportivo*, 15 de juliol de 1936.

51 Vid. *El mundo deportivo*, 17 de juliol de 1936.

Acreditació de premsa per a l'Olimpíada Popular, en català.

Sagarra, que va fer la lletra, i la música la va compondre l'exiliat alemany Hans Eisler. A banda dels equipaments esportius, el Palau de les Missions es va preparar per a menjador amb capacitat per a 3.000 persones. Com ja hem descrit, el comitès de suport eren els encarregats de fer que tot el desplegament estigués cobert, encara que es va fer una crida per a tindre voluntaris, per exemple, metges i personal sanitari. Tota aquesta informació estava descrita en les notes de premsa que va oferir el COOP als diaris.

El programa seria aquest: a les 4 de la vesprada, presentació dels esportistes participants i salutació del secretari del Comitè Executiu, senyor Jaume Miravitlles; oferiment dels jocs a càrrec del president, senyor Josep Antoni Trabal; benvinguda als esportistes i folkloristes a càrrec de l'alcalde de Barcelona, senyor Carles Pi Sunyer, i inauguració de l'Olimpíada a càrrec del Molt Honorable President de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys.

Cinc cobles de Barcelona interpretarien *Juny* i *Els Segadors*, acompanyades de la coral, sota la direcció del mestre Morera. La segona part, manifestació de folklore i la tercera part, balls catalans. L'espectacle acabava amb la Patum de Berga. En aquesta manifestació de folklore, hi havien de participar més de

Segells de deu cèntims emesos a propòsit de l'Olimpíada Popular per a recaptar fons.

3.000 folkloristes de Catalunya.

El dissabte 18 de juliol, l'estadi bullia d'activitat. Molts atletes estrangers es trobaven allà per entrenar-se i per fer relacions amb altres atletes. També hi havia molts joves barcelonins i membres de clubs locals. Es va fer un assaig general i molts membres del Comitè Organitzador estaven molts cansats i es van quedar a l'estadi a dormir.

Aquella mateixa nit, el 18 de juliol, el violoncel·lista Pau Casals dirigia els assajos de la Novena Simfonia de Beethoven que havia d'interpretar l'orquestra, amb la col·laboració de l'Orfeó Gracienc. De sobte, un emissari va interrompre l'assaig amb la noticia de la revolta militar i la suspensió de l'Olimpíada.

Casals es va dirigir a l'orquestra i al cor, i va demanar que tocaren la Novena per últim colp. El que anava a ser un gran esdeveniment esportiu i cultural a Barcelona es va convertir en l'inici d'un malson. La matinada del 19 de juliol la ciutat de Barcelona es va despertar amb el soroll dels trets i el material d'artilleria. Els militars s'havien rebel·lat contra la República.

La majoria d'atletes i acompanyants van començar el retorn als seus països entre el 23 i el 31 de juliol. L'expedició més gran de retorn va eixir en vaixell en direcció a Marsella amb atletes de diverses delegacions. Abans de marxar, una representació

***Antonio Cuesta Aguilar, primer per la dreta a la primera fila, amb veterans fundadors de la penya* Vall de Uxó.**

d'esportistes de diverses nacionalitats, americans, italians, belgues, noruecs, jueus francesos, anglesos i holandesos, es va entrevistar amb el president Lluís Companys al Palau de la Generalitat en un acte de suport i de comiat, mentre a la plaça de la República la resta d'atletes es manifestaven en suport al règim democràtic.

Segons diferents autors, alguns del atletes estrangers que van anar a Barcelona van participar en la defensa de la República o es va allistar, mesos mes tard, a les Brigades Internacionals, però això es una altra història.

El que sabem és que Antonio Cuesta Aguilar, integrant del Comitè Local pro-Olimpíada Popular de la Vall d'Uixó, no va poder complir el seu somni de retirar-se del món de l'esport en unes olimpíades contra feixistes. Quan van esclatar els primers trets a la ciutat, van buscar el primer tren per tornar al poble amb la resta dels integrants del Comitè. En tornar a la Vall es va allistar al Batalló Matteotti per defendre la República. Va pagar aquesta lleialtat amb sis anys de presó, la penúria professional, la manca de reconeixement i l'oblit d'una carrera esportiva defensada amb molt d'esforç en una època on ser atleta era una decisió personal no recolzada per pràcticament cap Institució. Mai més va tornar a practicar l'esport després de la guerra, però sí que va continuar molt proper al món del futbol de la Vall.

Aquest article vol ser un homenatge a la seua memòria, i s'ha fet gràcies a les històries contades pel meu pare Antonio Cuesta Rovira.

Annex 1

FLAMA

Vida Esportiva

Olimpiada Popular

El campionat de Catalunya de Basquetbol

ACTUACIÓ GIMNÀSTICA

Els Falcons de la F. J. C. de C. i l'Olimpiada Popular a Barcelona

Cultura

I Concurs fotogràfic organitzat per la Joventut Agrícola de la Comarca de la Selva de la U. D. de Cooperatives Escolars Rurals

LA VOZ

Redacción y Admón., Larra, 8. Apartado 249. Teléf. 32610. Madrid «Diario independiente de la noche fundado por D. Nicolás M. Urgoiti» en 1920 Precio: 15 céntimos. Año XVII. N.º 4.833. Martes 7 de julio de 1936.

LA HUELGA DE LA CONSTRUCCION

LOS OBREROS DE LA U. G. T. VOLVERAN MAÑANA AL TRABAJO

Los sindicalistas se niegan a aceptar el laudo ministerial

LOS ESCRUTINIOS

El resultado del "referendum" celebrado entre los obreros de la Edificación afectos a la U. G. T. fué el siguiente: 14.940 votos en favor de la aceptación del laudo del ministro de Trabajo, y 4.592 en contra.

* * *

Los obreros de la C. N. T., de la Edificación, celebraron una asamblea. Intervinieron varios oradores, dos de la U. G. T., y se acordó la exigencia de la firma por la Federación Patronal, directamente, de unas bases con los representantes de las dos centrales sindicales. Si aceptaba a todos los aliados que si los de la U. G. T. aceptan el laudo y se reincorporan al trabajo no utilizan la violencia para impedirlo; pero que acudan a las puertas de las obras en actitud pasiva para ver si de esta forma desisten de trabajar.

Puente de Vallecas. Resultado del referéndum de los obreros de la Construcción: por la huelga 1.187; por el trabajo, 687 obreros; en contra, 187.

Como esta no es la hecho, no podemos reanudar a la incipiente división de nuestra organización para decidir sus resoluciones, toda vez que la asamblea de ayer, tal por su número, ni por las personas que a ella concurrieron, podía ofrecernos garantía que expresa la voluntad de los trabajadores de la Construcción.

Por todo ello, y atendiendo al resultado del "referendum" celebrado en la Casa del Pueblo, tarjetas de Madrid y pueblos limítrofes, el Comité central de esta Federación acuerda que mañana, miércoles, se dé por terminada la huelga y se reanude el trabajo.

Esperamos que los compañeros sindicalistas sean comprensivos y acaten esta decisión, puesto que nosotros "referendum" representa la expresión de la mayoría de los trabajadores de la Construcción, cuyo fallo, unos y otros, debemos de acatar.

Proclamamos volver mañana al trabajo para que las hostilidades no se anulen.

Trabajadores de la Construcción: Esperamos que con la serenidad y el buen espíritu de disciplina que ha caracterizado todos nuestros actos, acepéis esta resolución y volváis, al reanudar el trabajo, la bagila con el propósito de seguir manteniendo nuestra buena esgrima de luchadores.

¡Vivan los trabajadores de la Construcción! ¡Viva la U. G. T.! — *El Comité central.*

T-7-36.

Nota.—Quedarán en libertad todos los detenidos gubernativos."

Un manifiesto de los obreros de la U. G. T.

Federación Local de Obreros de la Edificación de Madrid y Limítrofes

"A todos los compañeros de la Construcción.

Camaradas:

El "referéndum" celebrado en la Casa del Pueblo de Madrid, en el día de ayer, ha dado el resultado seguramente, indiscutible por la vuelta al trabajo, por lo que podemos asegurar que la mayoría de los obreros de la Construcción piensa de esta manera.

Muchos compañeros votaron por la aprobación de las bases; 4.592 en contra de ellas. Estas cifras demuestran de manera elocuente lo que más arriba dejamos indicado.

Seguramente que el número de compañeros que hubiera participado de la votación hubiera sido mayor, si, como pretendían algunos compañeros pertenecientes al Sindicato Único de la Construcción, se les hubiera dejado votar. Si no se les hecho así, ha sido porque el Comité del Sindicato vino a manifestarnos no debía de que se dejara votar a ningún afiliado suyo.

Esta decisión la tomamos porque, tomando soluciones para ver la manera de zanjar nuestras dificultades, proponíamos que ya que no querían votar con nosotros ellos, con toda clase de garantías, votasen por separado, y que la suma de unos y de otros, tanto los que votaron por la continuidad de la huelga, como los que lo hicieron por la creación de la misma, fuera lo que hubiera determinado lo que verdaderos que hacer.

Contra esto, observamos que ayer, en la convocatoria de la asamblea que celebraron en Cuatro Caminos, prejuzgaba la cuestión de manera contraria a como se nos había dicho, y que en dicha asamblea participaron sin ningún control todos los compañeros y personas que quisieron, no practicándose una votación formal de los trabajadores afectos a la C. N. T., con que se trata que haber hecho, puesto que a nosotros se nos había podido que no dejásemos votar a afiliados suyos.

Lamentamos que no haya querido hacerse esto, ya que ello hubiera concluido nuestras diferencias sometiéndonos a la decisión del resultado de esa votación, sea pro que se hubiera practicado con la minoridad que lo han hecho los trabajadores pertenecientes a la Federación Local de la Edificación.

El subsecretario de Gobernación habla de los conflictos pendientes

El subsecretario de Gobernación recibió a mediodía a los periodistas y les dijo que los obreros de la U. G. T. del ramo de la construcción han decidido reanudar el trabajo en el día de mañana. Hace anuncio así comunicado a los afiliados de la organización por medio de un manifiesto, y a los anuncios colocados en las secciones de la Federación Local de la Edificación.

Los obreros de la madera afectos a la U. G. T. han celebrado una votación sobre la propuesta del presidente del Jurado Mixto, que consiste en establecer la jornada de cuarenta horas semanales. Dichos obreros se han reintegrado al trabajo y ahora van a seguir discutiendo las demás bases.

Los conflictos de las perfumerías Floralia y Gal continúan en el mismo estado.

A las ocho y media de la mañana de hoy se produjo un incidente entre un empleado de las oficinas de Gal y cinco individuos, que le agredieron. Los agresores fueron detenidos.

Los carrillistas del Magisterio han empezado los ejercicios con toda normalidad en los grupos escolares del Pacífico, Colonia de Abril, Lope de Rueda y Escuela de Ingenieros Industriales, de la Castellana.

En uno de los tribunales, varios carrillistas pretendieron coaccionar a sus compañeros, imponiéndolo la Policía.

En Asturias, la normalidad es absoluta. Se trabaja en todas partes. Esta noche los obreros afiliados a la C. N. T. del transporte acordaron dejar limpiado el conflicto al paro de los tranvías.

La Olimpíada Popular de Barcelona

El ministro del Aire francés, M. Pierre Cot, saluda a los enviados especiales de diferentes países pro olimpiadas populares, reunidos en París en asamblea

Los representantes de Francia, Bélgica y España en la gran asamblea pro olimpiadas populares, celebrada en el estadio de Garches

Varios heridos en accidente de automóvil

Esta mañana se dirigían al Mercado de Verduras en un automóvil José Sarrialde, Ramiro, Rosario Espinar Gómez, Pilar Blanco, Josefa Ramírez Cuevas, Policarpo Sarrialde Blanco, Pilar Martín González y Trinidad Palomar. Al llegar al vehículo, que era conducido por Josefa Ramírez Cuevas, a la plaza de Loca de Tejas, se le fué la dirección, chocando contra un árbol. Y resultaron heridos todos sus ocupantes de pronóstico reservado, a excepción de José Sarrialde, que sólo sufrió lesiones leves.

Se suicida porque su mujer presentó demanda de divorcio

SANTANDER, 6 (5 t.).—En el puerto de Cereceda ha sido encontrado flotando sobre las aguas del río Asón Andrés Urraca, de cincuenta y dos años, casado y con tres hijos. Hace ocho días tenía recibido de su casa. Según parece, los frecuentes disgustos con su familia, y en vista de ello, su esposa presentó una demanda de divorcio ante el Juzgado de Ramales. Al enterarse Andrés de la resolución adoptada por su esposa, fué hallado a consecuencia de él, se suicidó arrojándose al río. (Febus.)

LA FRANCESA DEBE VOTAR

Las sufragistas francesas no cejan en su empeño de conseguir el voto. El procedimiento para llamar la atención ha sido esta vez el siguiente. Atravesar la calle Royal por una cuerda que ataron a dos faroles de gas, con lo cual pararon la circulación y se armó un revuelo y un barullo indescriptibles. Pero, a pesar de todo, el buen francés no se decide. (Foto Gil del Espinar.)

La emisión de Obligaciones del Tesoro

Se ha cubierto sobradamente la cantidad emitida

Esta mañana se celebró en Madrid, Barcelona y Bilbao solamente la subscripción a los 175 millones de pesetas que el Tesoro emitía en obligaciones al 4 por 100 libre de impuestos y vencimiento a quince años.

En el Banco de España hubo bastante animación desde las primeras horas de la mañana, pues el grueso de la operación se realizó en las oficinas centrales, ya que de las 685 peticiones de suscripción correspondían a Madrid 457, a la vez que ellas han que representaban mayor suma de millones de pesetas.

Cerca de las dos de la tarde recibió a los periodistas el subgobernador primero del Banco de España, D. Pedro Pan, quien informó a los periodistas que la suscripción estaba sobradamente cubierta, porque para aquella hora se conocían suscripciones por unos 190 millones, de las cuales correspondían a Madrid 170 y 12 millones de pesetas a cada una de las otras dos oficinas desde se recibieron pedidos, Barcelona y Bilbao.

Estas cifras, les dijo, no son las definitivas; pero creo que serán unos cuantos millones más, porque las cifras a estas horas para dar la cifra redonda de los pedidos recibidos. Desde luego el total en Madrid sí era definitivo.

Por lo que se refiere a la suscripción de Madrid, las cifras más gruesas estaban representadas por los 40 millones que había suscrito el Banco Hispano; los 40 del Hispano; los 20 del Central; 17,50 del Banco de Bilbao; 20 del Urquijo; seis del Exterior; dos del Alemán Transatlántico; sumándose un millón cada uno de los Bancos Mercantil e Industrial, Guipuzcoano, Internacional de Industria y Comercio, Europeo-de Negocios, Siliceo y Popular de los Previsores. Acudió con medio millón la Banca López Quesada, con un cuarto de millón el Banco de Asturias, con 400.000 pesetas el Banco de Aragón, 25 Anglo South American Bank, igual con dos millones.

Por lo que se refiere a entidades de ahorros o benéficosociales, se registraba la suscripción de 2,5 millones de la Caja Postal de Ahorros; el Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Madrid, con 1,5; el Instituto Nacional de Previsión, con 0,6 millones; el Instituto de las Cajas de Ahorro, con 3,50 millones. El Banco Hipotecario figura, en la suscripción con cuatro millones de pesetas.

Los periodistas preguntaron si Sr. Pan sobre la adhesión que había tenido el dinero del ahorro, pero les indicó que todavía no se encontraban todos los cálculos, pues aquellos días los empleados estaban sobrecargados de trabajo.

Un muerto y dos heridos gravísimos

En el kilómetro 6 de la carretera de Extremadura, un automóvil militar, conducido por el soldado de Aviación María Cuesta Díaz, arrolló a una motocicleta de la matrícula de Madrid, número 49.618, conducida por Eusebio Ferreiro Rodríguez, de cuarenta y cuatro años, casado, de Lugo, y domiciliado en la carretera de San Isidro, y en la que iban Alberto Martínez Sáinz, de veinticuatro años, de Madrid, con el mismo domicilio que el anterior, y Juan Vázquez Sánchez, de diecisiete, que había en la carretera de Extremadura, número 7.

A consecuencia del terrible choque, dos de los que montaban la moto salieron despedidos a más de cinco dos ocupadores sufrieron Ferreiro, murió en el acto, y sus otros dos compañeros sufrieron gravísimas heridas.

En el propio automóvil ocupante de la desgracia fueron trasladados los heridos a la Casa de Socorro, en donde los facultativos de guardia apreciaron a Juan Vázquez la fractura abierta del tercio inferior del muslo izquierdo e intensa conmoción, así como otras heridas gravísimas, y a Alberto Martínez heridas múltiples en diferentes partes del cuerpo, también de carácter muy grave.

Después de asistidos en primera intención, los heridos fueron trasladados al Hospital Provincial de Madrid.

El Juzgado se personó en el lugar del suceso y luego tuvieron, aunque individualmente, por la gravedad de su estado, tomar declaración a los dos heridos en la Casa de Socorro. El suceso fué conocido el Juzgado Judicial. (Febus.)

LAS COLAS DEL AGUA, por Echea

—¡Otra vez aquí, señora?
—Y dentro un rato...
—Pues, hija, ¡si que fuera usted la Cibeles!

VISADO POR LA CENSURA

Annex 2

[illegible]

VALL DE UXÓ ..... 10 de Abril de 1936

Comisión Ejecutiva del Partido Socialista Obrero Español . M A D R I D

Estimados camaradas:

Vuestra Circular de fecha 3 del corriente mes, ha llegado con esta misma fecha a nuestro poder, la que quedamos bien impuestos de su contenido.

Nos extraña mucho, vuestra nota a-parte, en la que indicais que estamos en descubierto con el Partido, con la cantidad de 250 pesetas. Esta Agrupación Socialista, ha liquidado todos sus atrasos a primeros del corriente año, segun recibos que tenemos en nuestro poder, del Tesorero de esta Federación Provincial; así es, que no [illegible] nada al Partido.

Sin otro particular, vuestros y del socialismo
Por la Agrupación Socialista
El Secretario

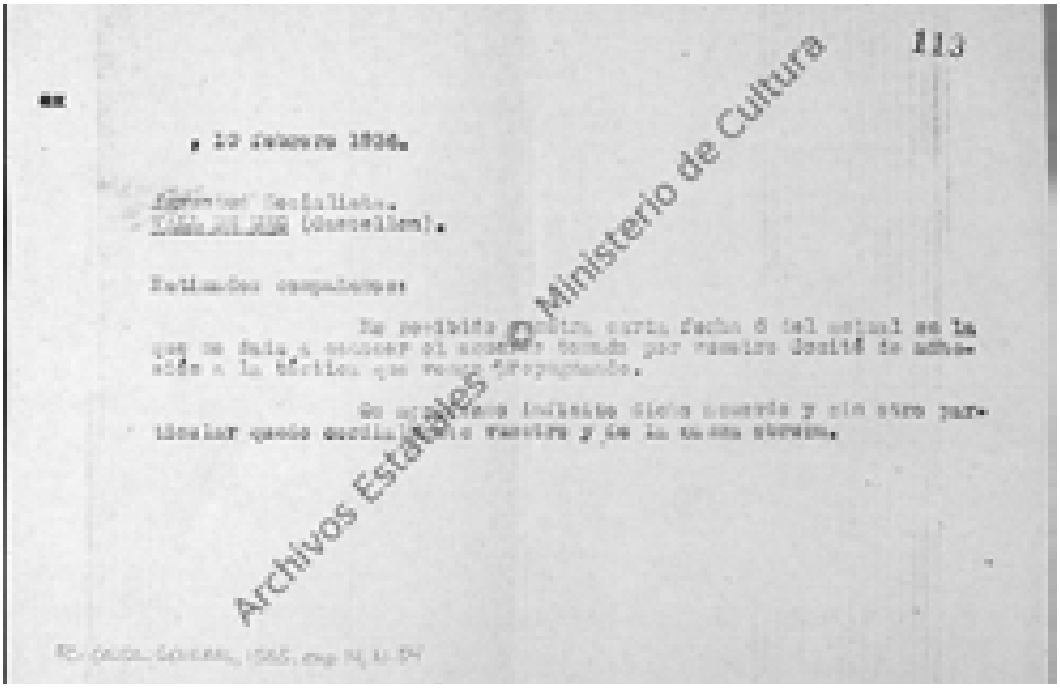

113

ex

, 10 febrero 1936.

Comisión Socialista.
VALL DE UXÓ (Castellón).

Estimados compañeros:

He recibido vuestra carta fecha 6 del actual en la que me dais a conocer el acuerdo tomado por vuestro Comité de adhesión a la táctica que venís propugnando.

Os agradezco infinito dicho acuerdo y sin otro particular quedo cordialmente vuestro y de la causa obrera.

Archivos Estatales - Ministerio de Cultura

Annex 3

COMITÉ ESPAÑOL
PRO OLIMPIADA POPULAR
DE BARCELONA

Comisión Ejecutiva

22 AL 26
DE JULIO DE 1936

San Lorenzo, 19
(Palacio de las Artes)

Teléfono 31703

MADRID, 13 Junio 1936.

ASOCIACION GENERAL DE
OBREROS ORGANIZADOS Y
ANTIFASCISTAS DE MADRID.
C i u d a d.

Estimados camaradas:

Recibimos vuestra atta. carta con fecha 13 de los corrientes y la calurosa adhesión de vuestra Sindical y de sus afiliados. Mucho nos complace el poder expresaros nuestras gracias por la ayuda que prestais con vuestra adhesión a nuestra gran Olimpiada de Barcelona.

Actualmente es el proletariado de España el que más decididamente ayuda y alienta a este Comité Especial en sus trabajos por celebrar una gran Olimpiada sin distinción de pueblos o razas.

Recibid nuevamente nuestras más expresivas gracias por vuestro donativo.

Fraternal y del deporte popular.

POR EL COMITÉ EJECUTIVO
DEL COMITÉ OLIMPIADA POPULAR

COMITÉ ESPAÑOL PRO OLIMPIADA POPULAR BARCELONA

Secretario administrativo.

El Mundo Deportivo

A calidad carrera

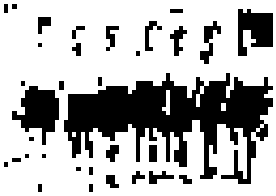

«*Emfranchimus et franchos et inmunes facimus vos*»: aproximació a la vida dels mudèjars d'Uixó a través d'uns privilegis de franquesa (segles XIV-XV)

Rosa M. Gregori Roig

En la transició del segle XIV al segle XV, la població de la Vall d'Uixó va ser afavorida per la Corona amb diversos privilegis de franquesa. Tractarem ací d'uns que, després d'enregistrats per la Cancelleria Reial, van tornar a ser copiats per l'oficina del batlle general de València, per ser expedits individualment als mudèjars habitants dels llocs d'Uixó que ho sol·licitaren. Els atorgaven exempció total o parcial de pagar diverses taxes que gravaven l'activitat comercial, les quals variaven molt segons els productes i les jurisdiccions. Calia pagar per usar les infraestructures viàries (peatges, pontatges...), pel transport terrestre, marítim o fluvial de les mercaderies (lleudes, portatges...), per pesar-les o mesurar-les amb garanties per al client (mesuratge, dret de pes...), etc. Les cartes de franquesa que presentem ens posen de relleu així les famílies de mercaders vallers islàmics més importants, i ajuden a situar-les al lloc que els corresponia en la dinàmica comercial del Regne de València.

Aigualit

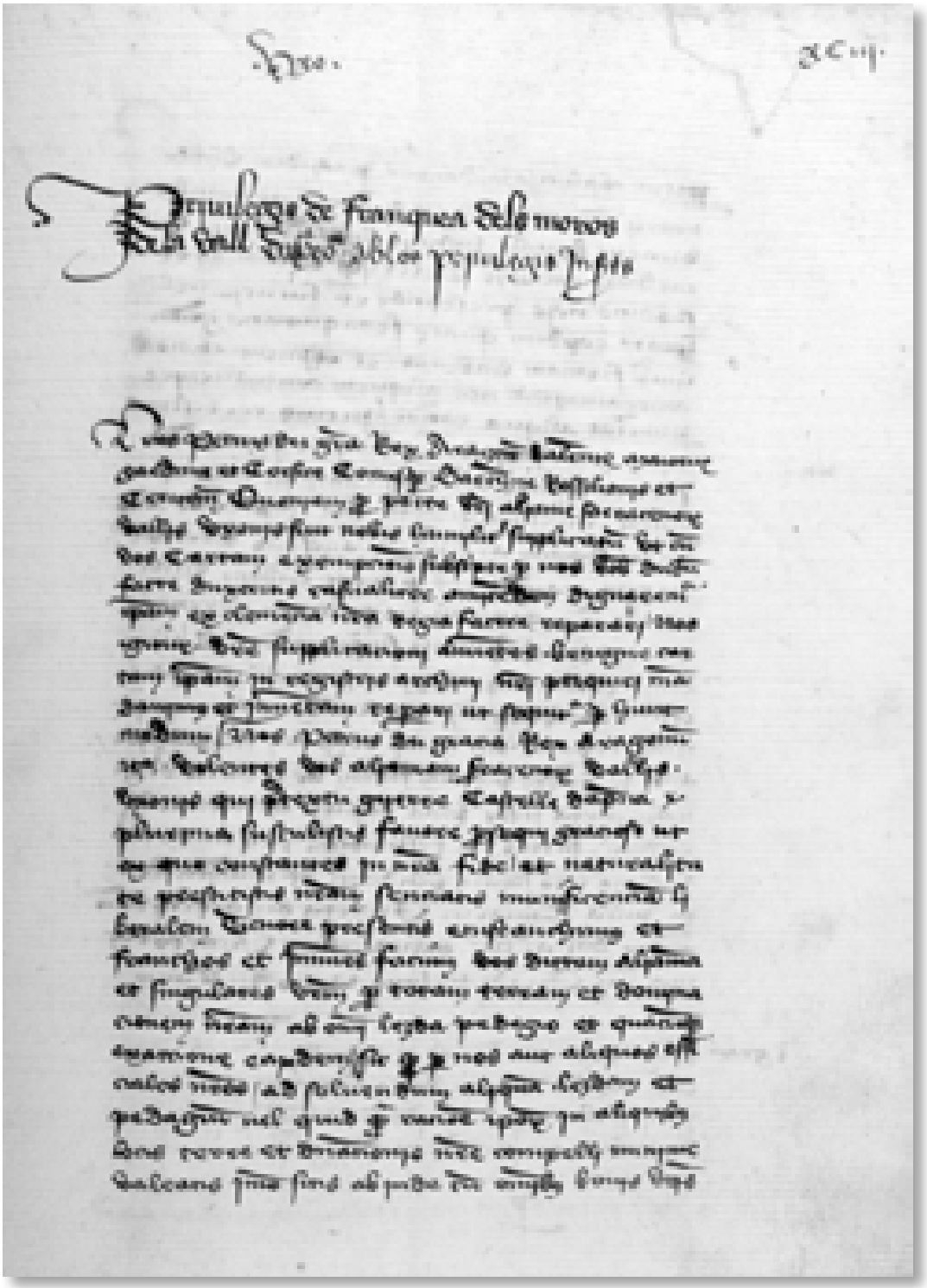

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 93r.

I

L'any 1414, data de la primera carta de franquesa que ha pervingut, la minoria social musulmana continuava patint la subjugació i la marginació imposades per la societat cristiana després de la conquesta. Se'ls tolerava perquè representaven una mà d'obra necessària que generava rendes substancioses en favor de les elits cristianes, en general, i de la pròpia monarquia, en particular. A canvi, se'ls permetia una limitada autonomia organitzativa a nivell intern, que era gestionada per les seues aljames.[1] Com a mera propietat del reial patrimoni —com eren considerades jurídicament—, la Corona les tutelava a través del seu oficial patrimonial superior, el batlle general del Regne, al qual estaven plenament sotmeses.[2] Ell era el seu jutge privatiu i el protector dels moros de reialenc davant l'hostilitat latent dels repobladors cristians, que esclataria dramàticament en l'assalt a la moreria de València del 1455. La mateixa condició aparentment denigrant de "propietat del rei" esdevenia així l'únic factor que els atorgava una certa protecció davant de les transgressions d'altres oficials reials o dels abusos dels seus senyors laics i eclesiàstics, quan les aljames havien estat cedides o venudes per la Corona com a aljames de senyoria. En resum, la salvaguarda dels mudèjars depenia de la voluntat del monarca, plasmada primer en les cartes de poblament signades un segle i mig abans i, posteriorment, en els privilegis reials obtinguts per les aljames a canvi de diners.

1 L'aljama és el sistema de representació i govern intern de la col·lectivitat, de base local i estructurat al voltant de nuclis familiars i clànics; fou el mecanisme d'administració subordinada a la jurisdicció foral cristiana. Complement d'aquella és la moreria o barri musulmà en una ciutat (Ruzafa, 1993).

2 La institucionalització de la batllia ve descrita a la rúbrica XVIII del Furs: «Batle e la Cort», cf. *Furs de València*, a cura de Germà Colon i Arcadi Garcia, Barcelona: Barcino, 1970, vol.1, p.162-164. Piles, 1970, p. 36-48, en detalla les àmplies facultats legals del batlle general sobre la comunitat musulmana. Pel que fa a la Vall d'Uixó al segle XV, en dóna prova la intervenció directa del batlle general de València en l'elecció dels oficials, l'alamí i els jurats de l'aljama d'Uixó l'any 1449, arran de les desavinences entre famílies de les alqueries de Zeneta i Benissahat. El batlle escollí «Azmet Albanne, alamí; Culeymen Roget, Abdalla Ayet, Alí Xuap, jurats de Benigafull; Mahomat Alfaquí, Abdalla Huzeyz, jurats de Atzaneta; Zembuya, Ysbatla, jurats de Beniçat; Abdulazis Mudarra, Çaat Dordach, jurats de Benicayló; Abdolazis Alcatep, Abdalla Fucey, jurats de Ceneta; Alí Benayet, jurats de Alcúdia». Havia estat aconsellat per Pere d'Anglesola, procurador fiscal, Mahomat de Bellvís, cadi reial i Ali Xupió i Mahomat Ripoll, moros de la moreria de València. Cf. Arxiu del Regne de València (ARV), Batllia, vol. 1150, f. 343-344. Editat per Manuel Ruzafa (1993, p. 172-173).+

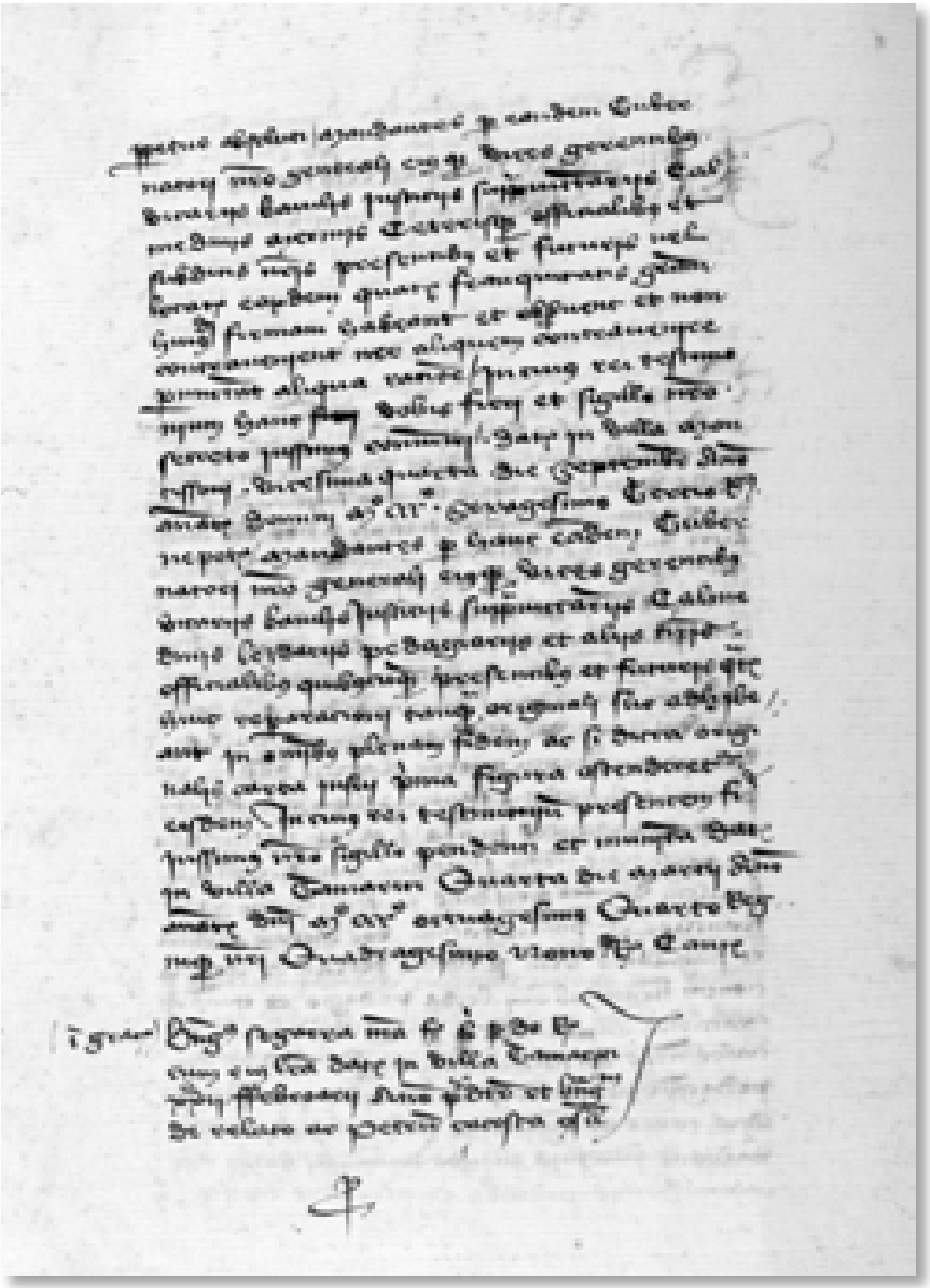

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 93v.

La vida dels musulmans de la Vall, com la resta d'aljames rurals de l'àrea muntanyenca de les serres d'Eslida i d'Espadà, es vertebrava en comunitats de modestes proporcions que residien en una o diverses alqueries, les quals oscil·laven, segons el lloc i l'època, entre la dotzena i la seixantena de cases (Ferrer, 2002, p. 71 i 83–84). Les capitulacions del segle XIII ja manifestaven la base essencialment agropecuària de la seua economia, tret que continuava inalterat segle i mig més tard.[3] A la terra i els ramats s'hi sumaven algunes manufactures artesanals;[4] i, sobretot, els intercanvis de proximitat, basats en la redistribució de matèries primeres i productes de primera necessitat (Barceló, 1984, p. 74–76). Enclavada en un dels eixos comercials que comunicava les terres del Baix Aragó amb la Mediterrània, la participació dels pobladors de la Vall d'Uixó en activitats comercials no va ser marginal.[5]

3 La població musulmana posseïa la terra a canvi de tributs especificats a la carta de poblament. Aquella esmenta el tipus d'activitats agropecuàries del territori i l'extracció senyorial que es derivava de la capitulació. En la d'Uixó se citen cultius com la vinya, les hortalisses, la figa o la garrofera. Per la seua banda, la *Crònica* de Jaume I parla d'ovelles, cabres, vaques i rossins; també de gallines i d'apicultura, igualment mencionades en la carta pobla. L'únic monopoli contributiu citat són els molins. El cànem, el lli i la morera, plantes d'ús tèxtil, seran singulars produccions valleres (Barceló, p.75); també la llana, destinada al mercat exterior i venuda a un preu prèviament pactat (Meyerson, 1994, p. 232, nota 163 i Aparici, 2003). Sobre les rendes feudals i la tributació sarraïna, vegeu: Ferrer, 1988, p. 123-180 i Guinot, 1986.

4 L'especialització vallera en la confecció d'espardenyes de cànem està documentada ja el 1486, per unes transaccions entre corders cristians de València i espardenyers musulmans d'Uixó (Meyerson, 1994, p. 166, nota 131). Altres mudèjars d'Uixó localitzats exercint oficis de certa especialització en la transició del segle XV al segle XVI eren Pardal, obrer de vila (1501); Coles (1524 i 1529) i Mafomat Puja (1483 i 1529) ferrers; Monim Pertal, aveïnat a Castelló com a albarder (1458), i Abdolaziz Atala (1483) sabater (Aparici, 2003, notes: 10, 14, 18 i 24). També Ali Mudarra, albarder de la Vall d'Uixó resident a València, documentat l'any 1501 (Meyerson, 1994, p. 246, n. 213). Hi consta, pel llistat de la batllia que estem ací analitzant, que el 1414 hi havia un ferrer, Çahat Ahardet, i el 1443, un altre, Fucey Abraffim; a més de tres corders: Johan Martí, Jacme Martí i Francesc Johan (cristians), cinc anys després, l'any 1448. Hi consten igualment els carnissers: Famet Albellote i Azmet Alizboni, 1414; Cilim Bolloti, 1415; Cilim Aramí i Alí Arenda, 1417; Hamet Albelloti, 1427, i Açen i Huceyt Arrendi, germans, el 1432.

5 José Ángel Sesma Muñoz situa el Millars com la via de comunicació entre el sud-est d'Aragó i els ports castellonencs. El riu canalitzaria les zones de producció i de consum. El circuit comercial, potenciat des de la conquesta, ubica el Millars com a eix encarregat d'orientar la comunicació, o bé circulant entre les serres de Gúdar i Javalambre fins a Castelló, o bé seguint el Millars des de Sarrión i Rubielos per a arribar a Sagunt pel curs del Palància. Aquesta darrera creuava Sogorb i la Vall d'Uixó, en una ruta paral·lela al camí que uneix València amb Terol, traçat per Jaume I el 1256 per Sogorb. El vèrtex d'unió d'ambdues vies de distribució se situava a Terol, estratègicament enclavada entre València i Saragossa (Sesma, 1995, p. 209 i 226, n.

El rei Jaume I, amb la carta pobla de 1250, havia assegurat als musulmans de la Vall d'Uixó que es respectarien les seues cases, béns, terres i pastures. Com en altres casos semblants, els havia reconegut també el seu culte i pràctica religiosa, i el dret d'administració interna segons la llei islàmica, amb elecció dels seus propis representants i el manteniment de la propietat de mesquites i cementeris. Els prohibia, a més, als cristians, viure-hi sense consentiment previ de la comunitat mudèjar.[6] El més rellevant, en tot cas, per als objectius del nostre estudi és que el rei en Jaume els havia atorgat llicència per moure's lliurement per la Corona d'Aragó: «E que pusquen anar per tota la terra e senyoria nostra, a fer tots los lurs afers, sens que no·ls sie vedat per alcuna persona.» També per viatjar a terres musulmanes: «E qui volrà anar d'els de la Vall de Uxó, quant se volrà en terres de moros, que ho pusca fer, e açò·ls atorgam sens alcuna triga.»

Tanmateix, sobre aquella llibertat de moviments que els permetia viatjar a altres territoris peninsulars musulmans,[7] dur els

50). De la integració de les explotacions de bestiar de la Vall d'Uixó, que tenien permís des de la carta pobla de 1250 per a pasturar en tot el terme de Xòvar, en les rutes de transhumància entre Sogorb i Terol, en dóna notícia Castán, 2003. Cal afegir, a més, que l'Alt Palància és un centre de producció tèxtil del Regne de València. Sogorb encapçalava un circuit de redistribució de matèries primeres agrícoles i ramaderes dels pobles i llocs de les rutes muntanyenques circumdants, i això explica que aquella fóra una de les rutes més transitades pels mercaders vallers, amb l'objecte d'abastir de matèries primeres —llana, pells, móres...— aquella indústria en el camí des de València a Terol (Navarro, 2003).

6 Garcia i Garcia, 1932; Guinot, 1991, p. 224-226 i Garcia Edo, 2000, p. 36-47 i 77-84. El dret de conquesta oferia al rei el domini jurisdiccional sobre terres i gents (*dominus rerum* segons el dret comú romà) que li permetria disposar d'aquells de manera patrimonial i donar-los als súbdits lleials com a recompensa dels serveis prestats. Així mateix, el rei en l'exercici de la seua potestat podia retornar-los a la Corona. Per tant, s'ha d'atendre a la subrogació de la jurisdicció reial mitjançant les senyories, perquè condicionaven la realitat legal, social i econòmica de les poblacions (García i Garcia, 1943, p.16-17; Piles, 1949, Llorens,1967 i López Elum, 1974).

7 La llicència per a passar a terra de moros, amb la possibilitat de tornar en un màxim de deu anys sense cap impediment (Garcia Edo, 2000, p. 109-110, transcriu el document d'ARV, Batllia, 611, 229v-230r), és una prova que la llibertat de moviments és un dels drets més importants dels quals gaudiren els mudèjars, dit "*de abandono o desvasallamiento*" (Gual, 1949, p. 170-172). Això propiciava connexions familiars i comercials entre diferents territoris islàmics veïns, Granada o el Magreb, i potenciava conseqüentment viatges, com els testimoniats pels guiatges concedits entre 1479 i 1484 a sarraïns d'Uixó que viatgen a Almeria, a fer-se càrrec de llegats heretats, o d'altres que sol·liciten llicència per a anar a estudiar llengua aràbiga i dret islàmic, Fuçey Maçot el 1481 a Tunis i Fotaya Çot, el 1493 a Granada (Meyerson, 1994, p. 447-448, nota 156; p.450, nota. 161 i p. 453, respectivament). Però el major nombre de testimonis

ramats a pasturar o comprar blat fora del terme,[8] o circular amb les seues mercaderies pels mercats més pròxims, es va anar superposant ràpidament tota una legislació general que restringia gradualment els moviments de la població sarraïna (Ferrer, 1987, p. 105–208). Això va obligar les aljames musulmanes a tractar d'obtenir privilegis particulars que permeteren als seus membres continuar desenvolupant la seua tradicional activitat comercial. El comerç representava prosperitat, i amb aquells diners s'obtenien nous privilegis que garantien la continuïtat dels mudèjars en les xarxes d'intercanvi terrestre que travessaven la serra d'Eslida i la serra d'Espadà.[9]

II

Entre 1414 i 1475 varen ser enregistrades quasi quatre-centes cinquanta cartes de franquesa individuals. Eren expedides per la Batllia General, a partir dels privilegis reials de franquesa atorgats pels diferents reis —sobretot Pere *el Cerimoniós* i Martí *l'Humà*, però també abans Alfons *el Benigne* a benefici de diversos grups d'habitants de la Vall d'Uixó.[10] Aquells privilegis havien estat atorgats,

documentals d'aquesta autonomia els trobem en la interacció econòmica entre camp i ciutat. Així, el 20 de gener de 1425 el guiatge concedit a favor de dos mudèjars d'Uixó, dits Alí Alerani i Juceff Belloci, enviats pel rei amb dotze caixes grans i una de petita plenes de cera blanca obrada per a la festa de Santa Maria de Saragossa (Piles, 1970, doc 177). Igualment, l'any 1495 sabem que se cita com a testimoni en uns litigis pledejats en la cort del batlle de València el sarraí espardenyer d'Uixó Suleymen Alguarabi, que diu tenir una botiga al costat de la porta de l'alfòndec de València. Altres espardenyers vallers citats com a testimonis hi declaren que s'allotjaven en aquell l'alfòndec, mentre que venien les seues mercaderies a València. Més exemples de diversos guiatges concedits pel batlle general a mudèjars d'Uixó per moviments personals, per motius molt diversos, són els documents 360, 370 o, en cas de restricció de llibertat de moviments, els docs. 394 i 495 (Piles, 1970, p. 36-39 i 75-77).

8 Són citats, entre d'altres, a aquests efectes els llocs de Borriana, Xòvar, Nules, Fondeguilla, Almenara..., però també els trobem comerciant al Maestrat. El 1374 es coneix un deute d'un veí d'Uixó, Mafoma de Xivert, a Guillem Giner, *tendeiro* de Morella de 14 lliures reals de València, per una mula *de pilo vermelló* (Grau, 1961-1962, p. 269-270).

9 Barceló, 1984, p. 74-75. No exempts, però, d'enfrontaments, com el conflicte entre l'aljama mora i els cristians de Sogorb, arran dels privilegis reials de franquesa de trànsit concedits a aquella ciutat. El procés de 1420 davant la cort del batlle fou sentenciat a favor de la inclusió dels musulmans en el privilegi reial. Nogensmenys, el tret més interessant del plet és que els seus testimonis posen de manifest que els comerciants musulmans freqüentaven les rutes comercials per tot València com els cristians. Cf. ARV, Mestre Racional, núm. 9661, citat per Aparici, 2003, en nota 30, p. 179-180.

10 El batlle Joan Mercader, que sistematitzà unes reformes a la batllia general del Regne de València a partir de 1412, manà registrar les cartes de franquesa expedides

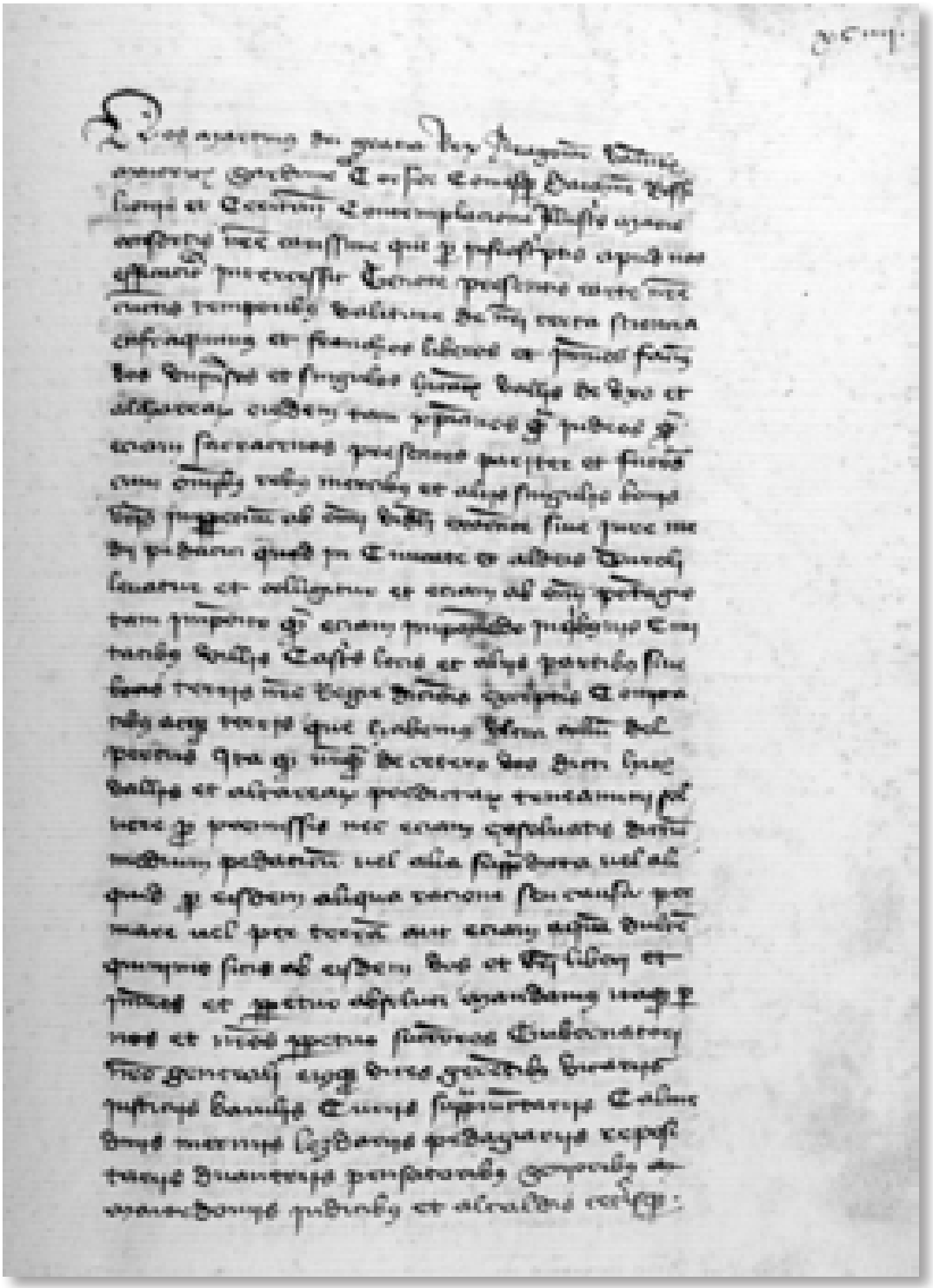

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 94r.

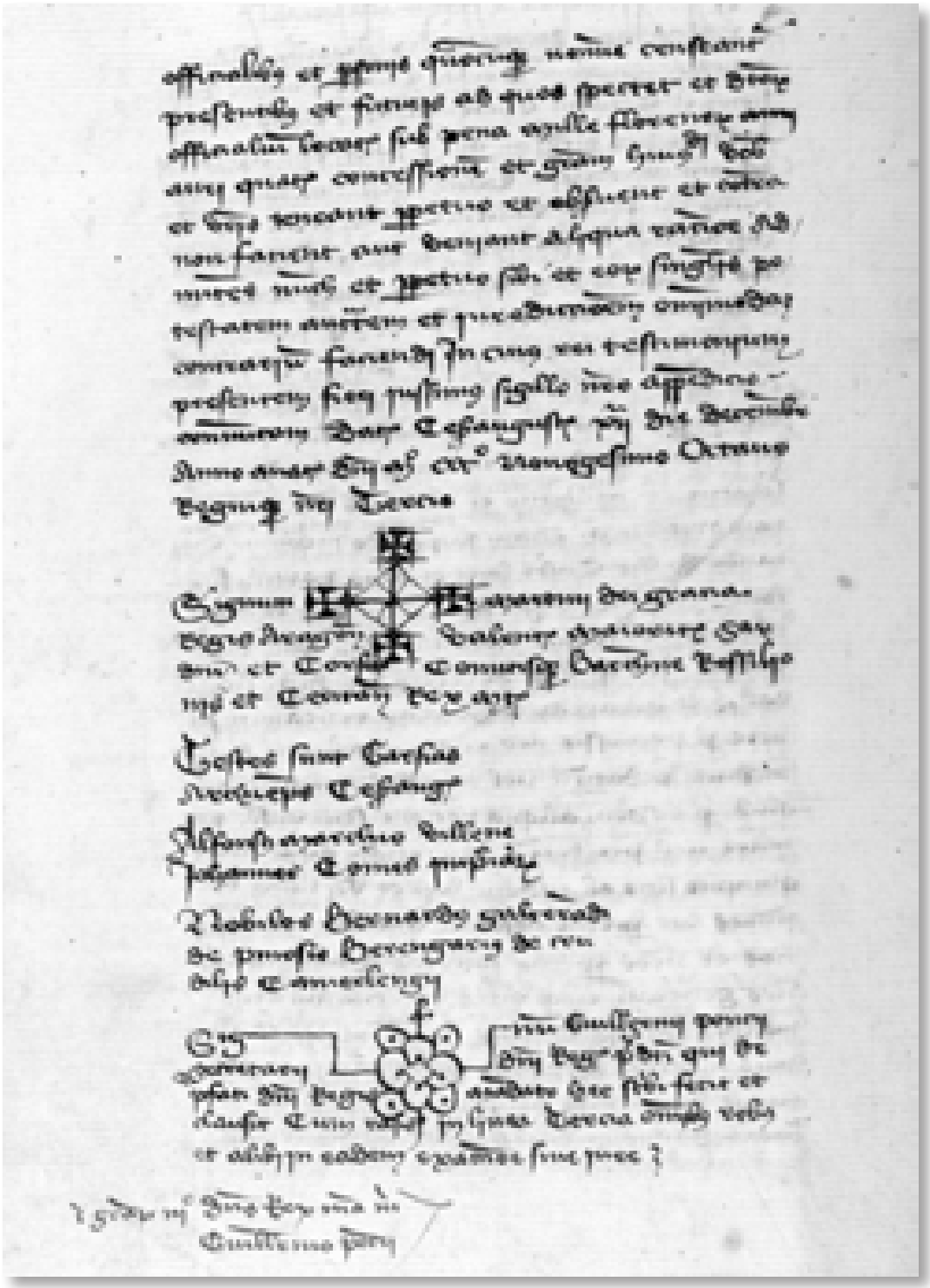

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 94v.

majoritàriament, a tots els habitants de la Vall, «*jueus, cristians i també sarraïns*». Tanmateix, el conjunt de cartes de franquesa enregistrades en aquests quaderns només afecta els musulmans, perquè les circumstàncies politicoadministratives que limitaven la seua mobilitat els feia necessari portar damunt un guiatge personal.[11] El privilegi reial del qual derivaven l'havia atorgat als sarraïns d'Uixó el rei Pere II de València (IV d'Aragó i III de Catalunya) l'any 1363. Aquell privilegi havia estat confirmat l'any 1384, però les cartes individuals no començaren a ser registrades a la batllia general fins l'any 1414, en temps del batlle Joan Mercader. Fan referència, a més, a dos ens territorials: la Vall d'Uixó i el lloc de Benigafull. L'adscripció a un o altre depenia dels interessos i circumstàncies individuals.[12]

Algunes cartes de franquesa havien estat lliurades als seus titulars «*ab los privilegis insert*s», és a dir, redactades en pública forma, incloent-hi el trasllat de totes les clàusules dels privilegis reials. D'altres s'expediren «*sens los privilegis insert*s», és a dir, de forma menys solemne, amb només un resum del contingut dels privilegis que fonamentaven aquells drets de trànsit, i amb l'afegit del jurament de no fer-ne ús fraudulent. Unes i altres

en virtut de diversos privilegis d'exempció d'alguns impostos. Garcia Edo, 2000, p. 52, nota 22, els cita com a acreditacions de franquesa a favor de musulmans de la Vall, que caldria, anota l'autor, estudiar en relació a la resta de la documentació de la batllia. La batllia general del Regne de València, creada l'any 1282 (López Rodríguez, 1996, p. 187 i Conde, 2008, p. 89-90), sedimentaria de ben antuvi un depòsit documental annex a la seua oficina, sorgit de la gestió diària. El volum núm. 624 de la Reial Cancelleria de l'Arxiu del Regne de València té unes particularitats codicològiques, paleogràfiques i diplomàtiques que mereixen atenció i valoració, però que superen els límits del present treball —ja que hauria de comptar amb les altres comunitats inscrites, açò és, la serra d'Eslida i la moreria de València—. Esperem que siguen l'objecte d'un futur treball d'investigació.

11 No podem pensar, però, que es tracte d'una nòmina dels habitants sarraïns de la Vall al llarg del segle XV. La finalitat no és la mateixa del cobrament del morabatí (Mateu, 1942) o d'un cens de focs, dels quals sí que es podrien extraure conclusions demogràfiques. Molts beneficiaris repeteixen la sol·licitud i, en conseqüència, reben diverses vegades cartes de franquesa. Així, entre dos o cinc vegades s'hi enregistren: Abdalla Muça; Muça Faraig, àlies Boracho; Mahomat Maymó; Mahomat Gaydó; Abdalla Jordan; Mahomat Faraig, àlies Bordoy; Jucef Coles; Juçef Çuleymén; Hamet Dordach; Hamet Alfayat; Hamet Himin; Hamet Abençaber; Mahomat Abenjoffar; Abdolaziz Gamar; Abdolaziz Pupelli; Alí Compari, entre d'altres. A més, l'any 1448 s'hi enregistraren tres cristians: Johan Martí, Jacme Martí i Francesc Johan, tots tres corders.

12 És el cas de «Mahomat Faraig, àlies Bordoy, serrahí de la Vall d'Uxó», enregistrat el 24 de setembre de 1414, f. 98v; i també el 4 de novembre de 1415, fs. 106r–108v. I el mateix nom el trobem el 2 de novembre de 1419: «Mahomat Faraig, moro del dit loch de Benigafull», fol. 117v.

poden estar en llatí i en llengua vulgar. Interpretem que les "grans" («*amb els privilegis inserts*»), d'expedició més costosa i cara, només es demanaven quan calia viatjar fora del límits de l'antic Regne de València, raó per la qual calia invocar l'autoritat del monarca. Al contrari, les "*xiques*" devien anar destinades als que només transitaven dins les fronteres del Regne de València, on l'autoritat del batlle general resultava suficient.

Els quaderns, que ara conservem relligats en el volum 624 de la batllia general de València, s'inicien amb la transcripció de dos privilegis reials de franquesa. Pel primer consta que els musulmans de la Vall, al·legant que havien extraviat el privilegi de franquesa atorgat pel rei Pere II (datat a Montsó, el 24 de setembre de 1363), s'aproparen a la vila de Tamarit l'any 1384, mentre se celebraven Corts, per a sol·licitar humilment al mateix rei en Pere que els tornés a expedir el privilegi. El document palesa que l'arxiver reial Berenguer Segarra rebé l'ordre del rei Pere, datada el 22 de febrer de 1384, de cercar el mencionat privilegi en els registres custodiats a l'Arxiu reial, de copiar-lo i de lliurar-los-el als representants de l'aljama ja confirmat.[13] L'arxiver i escrivà ho va fer diligentment, expedint-lo amb data de 4 de març de 1384. En aquesta confirmació del privilegi consta que l'any 1363,[14] pels danys i moltes destruccions que havien patit com a conseqüència de la guerra amb Castella, el rei havia atorgat a l'aljama de sarraïns de la Vall d'Uixó («*aljame sarracenorum Vallis Uxonis*») franquesa i immunitat per tots els seus territoris i dominis.[15]

13 I allí el trobà en el que ara és el registre *Sigilli Secreti 62. Pars IV* del rei Pere, dit el Cerimoniós, on consta que per reial clemència es repara la carta d'exempció concedida ja que «*dudum facte duxeritis casualiter amitendam*». Cf. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Cancelleria, Registre 1191, fs. 508v–509r.

14 Cf. ACA, Reial Cancelleria, Registre 942, fs. 231r/v: Tamarit, 4 de març de 1384. ARV, RC LBG Primus: Real Cancelleria, núm. 624, f. 11r/v i 93r/v.

15 Pere II de València i Pere I de Castella, tingueren tres guerres, la tercera de les quals, l'any 1363, tingué lloc a prop de la Vall. Les tropes castellanes entraren per Terol a Sagunt i feren un setge des d'allí a València, però Pere II, ubicat a Borriana i comptant amb les tropes del comte de Trastàmara, Enric, germà bastard del rei castellà, repel·lí el setge de València i els obligà a retirar-se fins que foren expulsats de la Corona d'Aragó l'any 1365: «*Durante el tiempo que los castellanos estuvieron en Morvedre, hasta la llegada de D. Enrique de Trastámara, molestaron a los de Uxó, que tenían por vecinos, llegando a parecer hasta el ataque y resistencia de los sarracenos de Uxó, por lo que Pedro IV el 24 de septiembre de 1363, estando en Monzón, concedió a los dichos sarracenos exención del impuesto de lezda y peaje por los muchos daños que recibieron de los castellanos y por haber permaneciendo fieles al rey de Aragón. Este privilegio fue confirmado por el mismo Pedro IV en 4 de marzo de 1384*», Garcia i Garcia, 1982, p. 60–61.

Acte seguit, hi figura el privilegi concedit el 12 de desembre de 1398 per Martí I.[16] El rei, per intercessió de la seua muller Maria, feia francs, lliures i immunes a tots i cadascun dels habitants de la Vall d'Uixó i alqueries d'aquella, tant presents com futurs i ja foren cristians, jueus o sarraïns, tant pel que feia a les seues persones com a les seues possessions, de manera perpètua. Com a novetat, els enfranquia, a més, del pagament del mig peatge ("*iure medii pedatici*") a la ciutat i aldees de Terol; i de pagar pontatge ("*pontagio*") a qualsevol ciutat, vila, castell, lloc de les terres de reialenc, amb excepció de les situades més enllà del coll del Pertús. La inclusió de l'exempció del mig peatge de Terol apunta que algun problema esdevingut entre 1384 i 1398 per als que transitaven per Terol els havia portat a demanar al monarca la inclusió de la nova franquesa.

A continuació dels dos privilegis, apareixen copiades quatre cartes de franquesa concedides nominalment pel batlle general, Joan Mercader, a quatre sarraïns. La primera, datada el 28 de febrer de 1414, va ser expedida a favor del moro Famet Alfa, «*sens los privilegis inserts*»:

> *Als molt honrats, universes e sengles portants veus de governadors, veguers, batle, justícies, certs sobrejuncters, çalmedines, merinos, leuders, peatgers reposades, duanes, pesadós vells, maiordòmens, jutges e alcaldes e altres qualsevol loch de senyoria tinent e juredicció exercents als quals la present pervendrà o mostrada serà. De nós en Johan Mercader, doctor en leys, conceller del molt alt senyor Rei e batle general del Regne de València, salut e honor. A la saviesa vostra e de cascun de vós, per tenor de la present, certificam com lo molt alt senyor Rey en Pere, per la gràcia de Déu Rey d'Aragó, de digna e lloable memòria, ab privilegi seu donat en la vila de Monçó a XXIIII dies de setembre del any de la Nativitat de Nostre Senyor mil CCCLXIII, enfranquís e franchs e immunes*

16 ACA, Reial Cancelleria, Registre 2191, fs. 129v-130r i ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. 12r/v i 94r/v. Garcia Edo, 2000, docs. 11, 13 i 15, p. 107–108, 111–113 i 117–119, respectivament. També a Segarra, 2009, p. 109 i transcrits a les p. 166–167.

fes per tota la terra e senyoria sua de tota leuda, peatge e qualsevol altra exacció de aquelles los serrahins de la aljama de la Vall d'Uxó e singulars de aquella, et lo molt alt Senyor Rey en Martí, de gloriosa recordació, axí mateix, ab privilegi seu donat en Saragoça a XII dies de desembre del any de la Nativitat de Nostre Senyor mil CCC LXXXVIII, haia nouellament enpertotstemps fets franchs e immunes tots los habitadors de la Vall d'Uxó e alqueries de aquella, axí cristians, juheus com encara serrahins, presents e sdevenidors, de tota exacció o dret del mig peatge que·s leua e·s cull en la ciutat de Terol, et encara lo dit Senyor los ha fets franchs e immunes de qualsevol dret e exacció de pontatge imposat o imposador en tota la terra e senyoria sua, exceptat del coll del Pertús enllà, segons que totes les damunt dites coses són pus contingudes en los dits privilegis. Et com Ffament Alfa, serrahí, portador de la present sie vehí e habitador de la dita vall d'Uxó, per tal a vós e a cascun de vós de part del senyor rey als sotsmesos a la nostra juriscció dehim e manam e als altres requerim e pregam que al dit serrahí e als seus factors, missatgers e portants servets e servar façats la damunt dita franquea e contra aquella no façats ni consintats que aquell o aquells sien inquietats o agreujats en alguna manera, ans los pertractets favorablament e benigna. En testimoni de les quals coses fem fer e liurar al dessús dit serrahí la present nostra carta de franquea ab lo segell del nostre ofici empendent sagellada. Datum Valencie XXVIII die ffebruarii anno a Nativitate Domini MºCCCCºXIIIIº. *Johan Mercader, Batle general* et caetera.[17]

Continuen tres cartes idèntiques a l'anterior, copiades mot a mot, a favor d'Abdalla Albame,[18] Hamet Abitarga[19] i Abdolaziz Maymon.[20]

17 ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. 95 r/v.
18 ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. 95v–96r
19 ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. f.96r–97r
20 ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. 97 r/v.

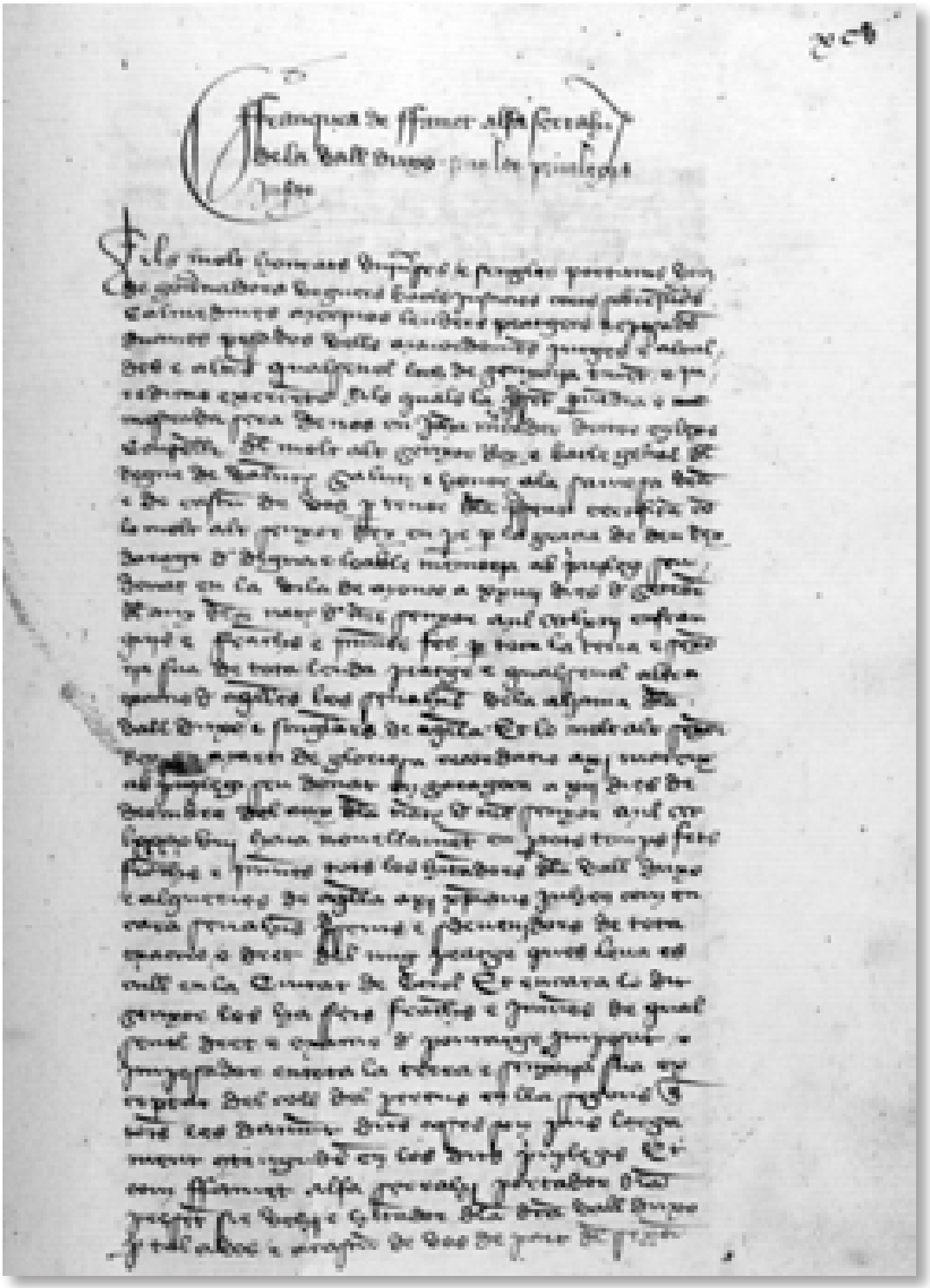

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 95r.

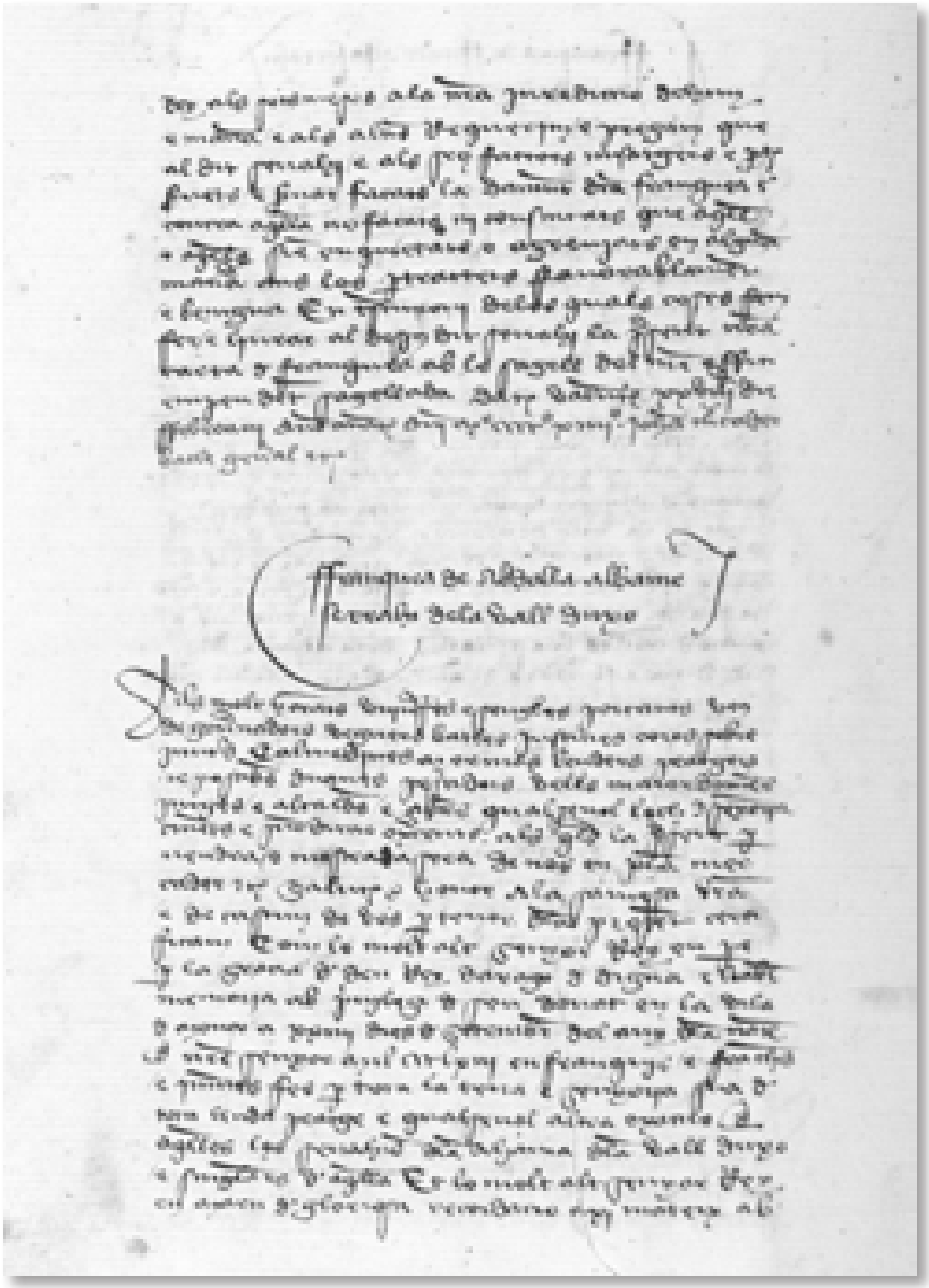

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 95v.

Les següents cartes de franquesa, en canvi, van ser enregistrades de manera abreviada, atesa la coincidència literal de contingut amb les precedents. Només s'indica el nom del beneficiari, el seu lloc de residència i la data de lliurament. Abasten dates compreses entre el 21 de març de 1414 (foli 97v) i el 23 de febrer de 1417 (foli 105v), per retornar després al 3 de febrer de 1417 (al foli 127r). En aquest darrer cas, els escrivans tornaren a copiar el tenor de la carta de franquesa, expedida a favor de Mahomat Açen. Segueixen novament els assentaments abreviats fins al foli 152r. La data extrema és el 21 d'abril de 1475. El salt amb alteració de l'ordre cronològic que palesen les cartes enregistrades als folis 105v i 127r apunta vers l'acabament d'un quadern i l'inici d'un altre, inadvertidament enquadernats per separat posteriorment.[21]

Els escrivans de la batllia general havien anat assentant el nom corresponent cada vegada que una persona els havia sol·licitat l'expedició d'una carta de franquesa, organitzant-les segons el lloc de provinença, en aquest cas la Vall d'Uixó. Tanmateix, mentre unes cartes s'emparen en els privilegis dels reis Pere II i Martí I (anys 1363, 1384 i 1398, respectivament), d'altres ho fan en un bastant anterior, del rei Alfons II de València (IV d'Aragó, III de Catalunya). En efecte, l'any 1331 el rei Alfons havia atorgat a Gilabert de Noguera certes atribucions jurisdiccionals sobre els seus senyorius de Pardines, Xòvar, l'Alcúdia (Benigafull), Mascarell, Alboraia i Almàssera. Incloïa franquesa total a favor dels seus pobladors, com a recompensa per haver renunciat al fur d'Aragó i haver adoptat el de València. Aquell privilegi va ser confirmat el 8 de març de 1338 pel rei Pere, en premi als serveis prestats a la Corona.[22] Com a la resta de pobladors dels

21 Aquestes regalies, és a dir el privilegi de 1363 (1384, confirmat) i després precisat l'any 1398 tingueren una matisació l'any 1415, com ho palesa la carta de «franquea de Mahomat Faraig, àlies Bordoy, serrahí de la Vall d'Uxó» (fs. 106r-108v) copiada *in extenso*. Podríem argüir que el motiu fou que es descobriren fraus. Així que per a resoldre aquesta fraudulència el batlle va dissenyar un nou model de carta de franquesa que a partir d'aleshores, a més del trasllat íntegre d'aquells primitius privilegis, base de la prerrogativa règia, afegia al final la clàusula: «*In quorum omnium testimonium recepto iuramento a dicto Mahomat Faraig al Bordoy quod in fraudem iurium dicti domini Regis vel persone alterius per se aut per alios directe vel indirecte franquitate huiusmodi non utetur presentem cartam sibi fieri iussimus sigillo nostri officii appendicio comunitam.*» O, el que és el mateix, el jurament que feia el beneficiari, en el moment de lliurar-li la carta, de no fer-ne un mal ús. Inclús en les entrades simplificades, s'indica: *juravit et caetera* o *jura et caetera*.

22 Cf. ACA, Reial Cancelleria, Registre 483, fs. 198r–199v. I el privilegi de confirmació del rei Pere de 8 de març de 1338, cf. ACA, Reial Cancelleria, Registre 863, fs. 188 r/v. Editat per Ferrer Romaguera, 1991, p. 260-264, doc. 161.

llocs indicats, la confirmació conferia als habitants de Benigafull (alqueria de la Vall d'Uixó sota la senyoria de Gilabert de Noguera per aquelles dates) «*franquitatem et inmunitatem ipsosque simul cum omnibus mercibus bonis et rebus eorum tam habitis quam habendis fecit franquos et immunes per omnia Regna terras et loca sua per mare vel terram aut aliquam aquam dulcem ab omni lezda, pedagio, portatico, mensuratico, penso, usatico, passagio et alia imposicione quacumque ac consuetudine novis et veteribus, estatutis aut statuendis, et a vectigalibus quibuscumque qui dicti nominari vel congitari possint prout predicta* [...].»[23]

El privilegi de 1331 és particularment interessant perquè representaria una relació d'alguns dels habitants que en aquelles dates residien a Benigafull. Les seues cartes de franquesa van ser enregistrades sobre un quadern diferent perquè el seus pobladors es beneficiaven d'un tercer privilegi del qual no gaudien la resta dels moros vallers, i això obligava a ampliar el tenor documental de les altres cartes per invocar-lo. El quadern comença amb la franquesa de Cele Haydara, l'11 de gener de 1417 (folis 111r–115v) i acaba el 30 de setembre de 1455 (foli 126v). Per descomptat, la invocació del privilegi de franquesa a favor dels habitants de Benigafull també recollia totes les concessions i confirmacions fetes pels monarques posteriors. Finalment, el seu tenor incloïa el jurament de no fer un mal ús de la franquesa i la data de lliurament del document al beneficiari. El primer fou:[24]

> «*Unde cum Cele Haydara, serracenus sit vicinus et habitator loci predicti de Alcudia, aliis vocati Benigafull, situati in Valle predicta de Uxó, et eius domino ibique domicilium foveat vos et singulos vestrum requirius in monemus nostrique ex parte rogamus attente quatenus ipsi Cele Haydara nunciis factoribus et negociatoribus suis prefatas libertates, privilegia et inmunitates de non solvendis iurbus predictis vel aliquibus firmiter*

23 Cf. ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. 111r/v.

24 Cf. ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs.111r–116r, hi ha registrat, però ratllat i amb l'anotació de "*vacat*" al marge, la carta de franquesa de «*Hamet Açachari, serrahí del loch d'Alcúdia, àlies Benigafull, de la Vall d'Uxó*» [1416, agost, 18. València], f. 114 r/v. Poc després al f. 116v hi consta que el 10 de febrer de 1417 s'inscrigué de nou «*Hamet Açacri, moro del dit loch de Benigafull*».

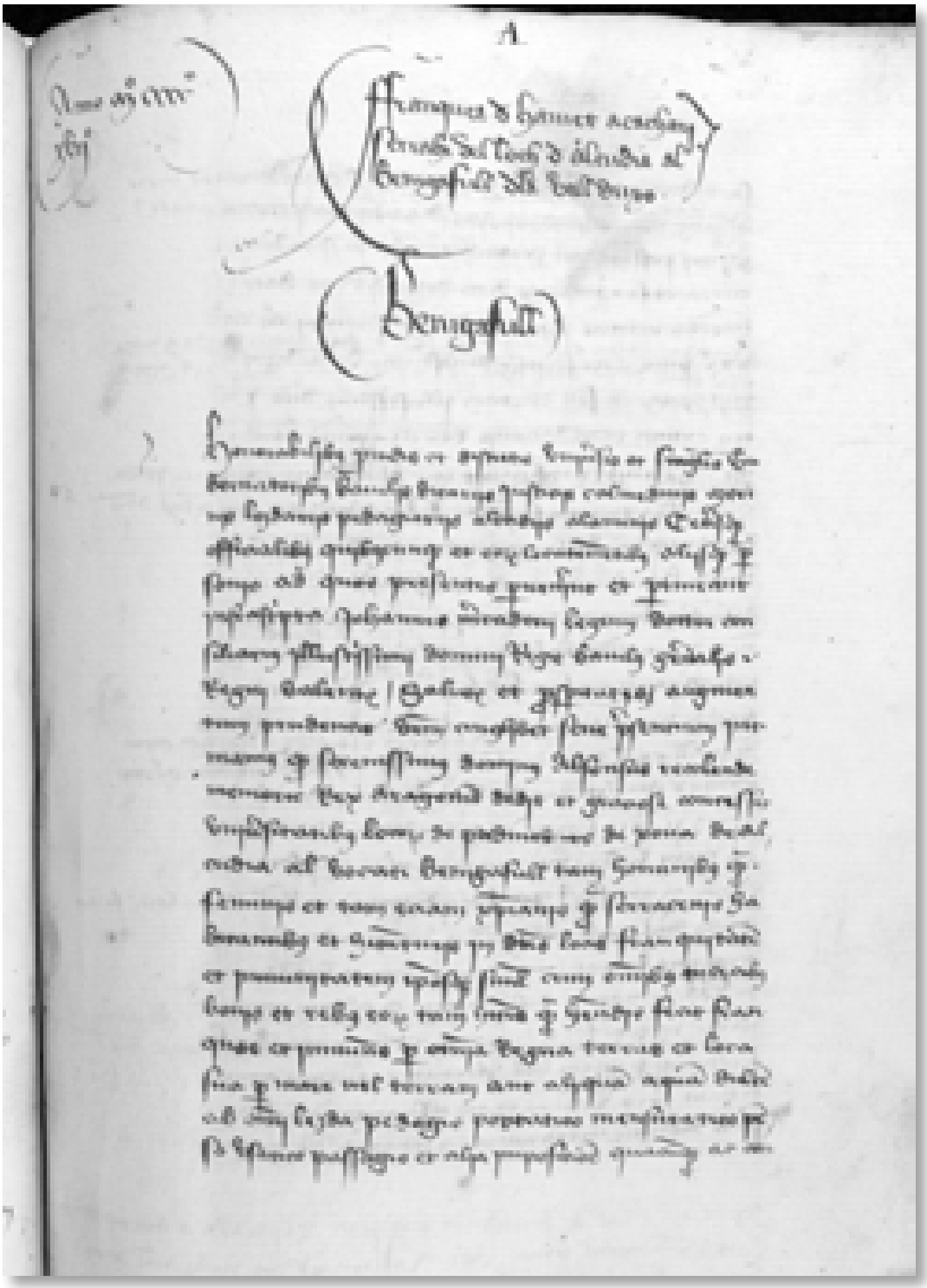

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 111r.

teneatis et observetis ac teneri et observari inviolabiliter faciatis iuxta preinsertorum privilegiorum seriem pleniorem. Et in aliquo super predictis ipsum in persona vel bonis nullatenus molestetis, seu molestari ab aliquo permitatis. Et quinimo ipsum et bona sua pertractando benigniter ab omni jactura et molestia preservetis. In quorum omnium testimonium recepto juramento a dicto Cele Haydara quod in fraudem iurium dicti domini Regis vel persones alterius, per se aut per alios, directe vel indirecte, franquitate huiusmodi non utetur, presentem cartam sibi fieri iussimus sigillo nostri officii appendicio comunitam. Datum Valencie die undecima menssis januarii anno a Nativitate Domini Mº CCCCº XVIIº. Berengarius Mercader.

E atorgada la dessús dita franquea lo dit serrahí jura al l'alquibla segons çuna e xara de serrahins que ell no usara de la dita franquea sinó en sos usos e feyts propis sots pena de ésser catiu.»[25]

Naturalment, el tenor documental de cap de les cartes de franquesa no aporta dades sobre les mercaderies o béns dels sol·licitants de la franquesa; ni tampoc no especifiquen els imports de les lleudes, passatges o mesuratges dels quals havien estat declarats exempts. Aquestes dades cal cercar-les en altres fonts arxivístiques, com pogueren ser algun acord comercial entre parts que resta establert per un acte notarial, una sentència judicial o per una disposició administrativa com és el cas de la lletra del batlle general al seu lloctinent a Catí, Pere de Sant Joan, per la qual li ordenava retornar a Alí Compare, mudèjar d'Uixó, el peatge de 10 sous que li havia fet pagar per la compra d'uns draps, malgrat haver mostrat la carta de franquesa que l'exemptava del tribut.[26]

25 Cf. ARV, RC LBG Primus: Reial Cancelleria, núm. 624, fs. 115v-116r.

26 Citat per Piles, 1970, doc. 222, datat a València, el 4 de juny de 1425.

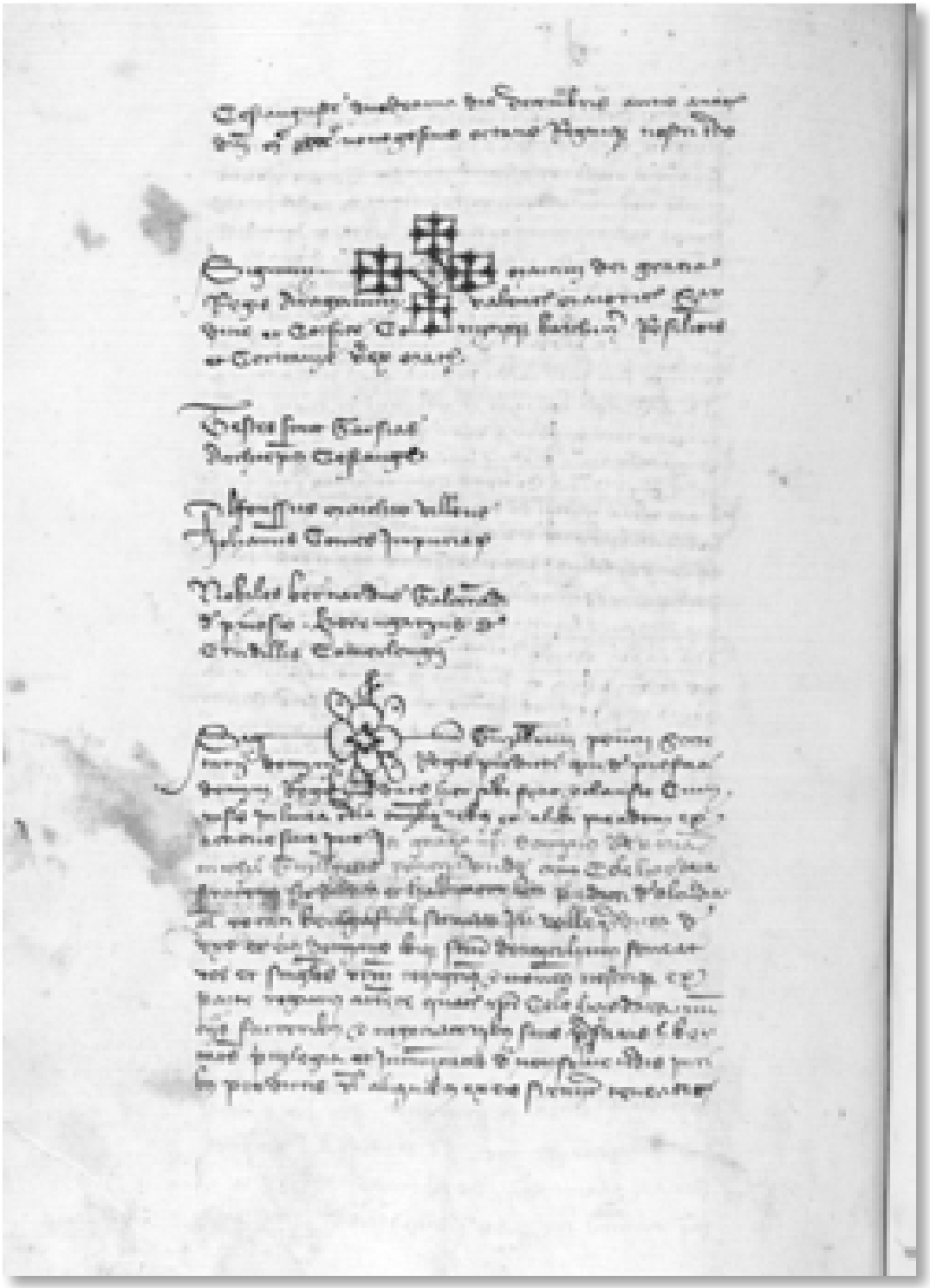

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 115v.

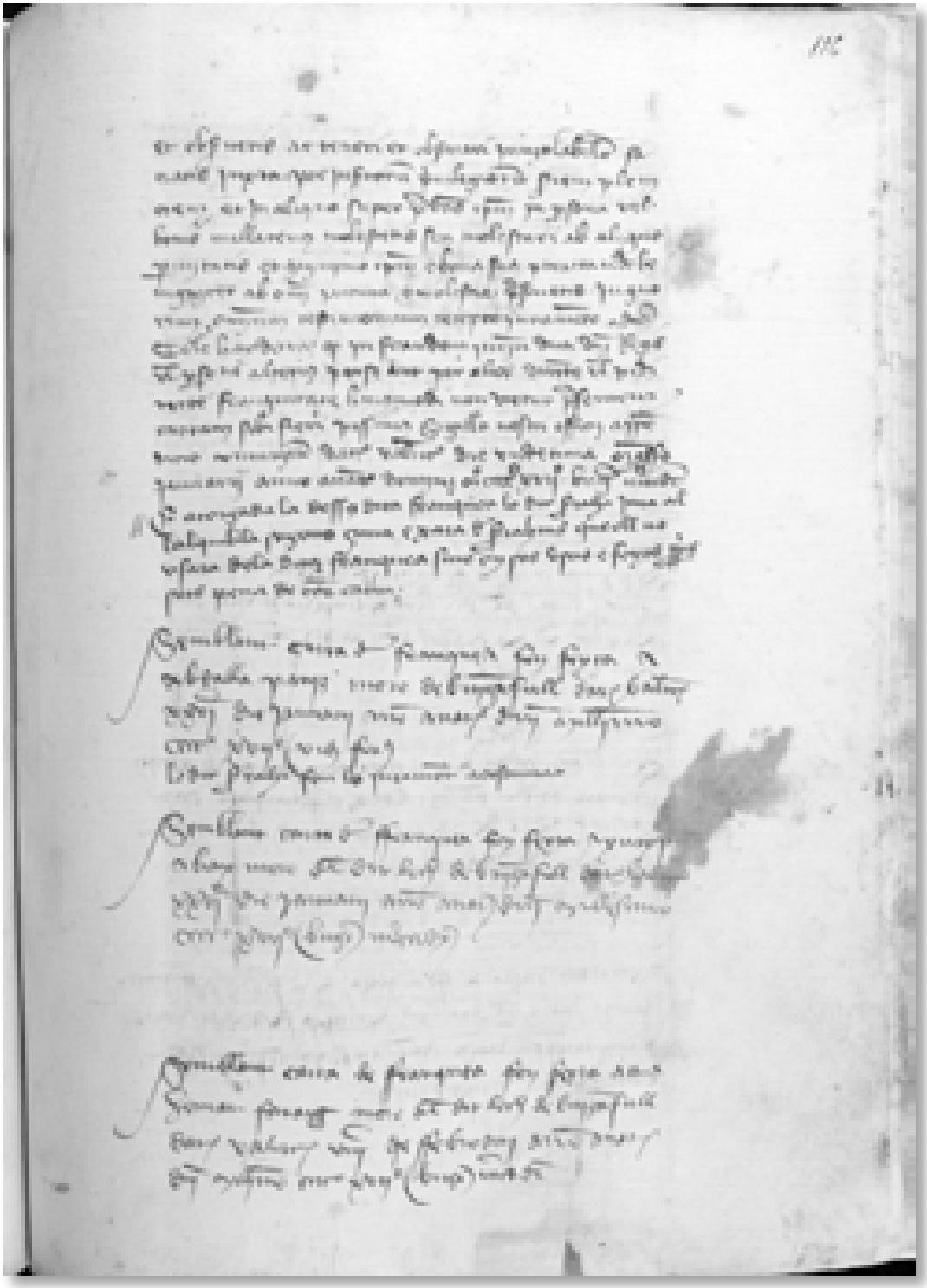

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 116r.

III

L'edició dels documents que ací presentem ens plantejà el problema de la transcripció literal del noms propis hispanoàrabs o islàmics copiats per escrivans avesats i formats en llengua llatina o vulgar.[27] Com apunta Ana Labarta, cada mot havia estat un element codificat inicialment en el sistema àrab i que, transmès oralment, era tornat a codificar per una altra persona en el sistema llatí. El que contemplem és, per tant, la interpretació segons la fonologia catalana d'un nom propi pronunciat en una altra llengua, l'àrab hispànic, a la qual no s'adapten gens bé els grafemes llatins; uns sons que, a més, els escrivans, desconeixedors de la llengua àrab, tampoc no distingien correctament. Com a conseqüència, són constants les vacil·lacions, reflectides en les múltiples variants gràfiques donades a un mateix nom o cognom, i en els ratllats o sobreescrits a posteriori...[28] Per a reflectir fidelment aquell fenomen, els noms propis hispanoàrabs que ara es detallen han estat transcrits seguint literalment l'original, amb totes les seues variants.[29]

27 Un estudi cabdal i monogràfic sobre l'onomàstica àrab, singularment aplicat a l'antroponímia, tractant-la des del punt de vista etimològic, semàntic, sociològic i inclús estadístic, ja que té un elenc ordenant alfabèticament dels cognoms, noms i malnoms, és el d'Ana Labarta (1987), tot i que les fonts estudiades responen a un període posterior, ja que es basa en fonts inquisitorials entre 1566 i 1609. No obstant, ha estat la guia en el present treball i d'ineludible lectura per a aquells als quals interesse el tema. A més, entre els noms identificats n'hi ha de moriscos oriünds de la Vall d'Uixó, que ací no citem per manca d'espai. Vegeu també: Labarta i Barceló, 2009.

28 Així: Maçquor o Mazcor; Abiaix, Abiax o Abiaeix; Alasdrach, Alazdrach o Alazarach; Xeteví o Xateví; Çambuga o Zambuja; el Compare o Compari; Dordach, Duraydach o Adordach; Atzenhenhi, Atzenhenhe, Adzuhuenhe o Zenhenhe; Coles o Cales; entre d'altres. L'aplec de material antroponímic hispanoàrab que ací tractem és ampli i encara seria més útil si finalment fóra possible l'edició de les cartes de franquesa del mudèjars dels llocs de la serra d'Eslida i de la moreria de València contingudes en el mateix volum. Seria enriquidor per a la historia social, perquè alguns noms palesen onades de conversió o de fervor religiós; podem comparar la mobilitat de la població a nivell peninsular; identificar estructures de govern, pels malnoms que indiquen càrrecs; o, finalment, les formes antroponímiques registrades literalment en alfabet llatí es poden utilitzar com a font secundària en estudis lingüístics, sempre, adverteix l'autora, que s'hagen estudiat el materials en àrab, que ens hagen pervingut de l'època i del lloc. Només si es tenen en compte els antecedents àrabs correctes de cada forma antroponímica podem interpretar correctament el que indiquen lingüísticament les diferents grafies emprades pels escrivans llatins, que sovint tenen una interpretació diferent del que a primera vista semblaria (Labarta, 1989, p. 165-168).

29 Es poden comparar amb els documents notarials del notaris Francesc Bartolomé Simanques, de l'any 1613, o anteriors, com Lluís Masquefa el 1459, transcrits en els llibres d'Arroyas i Galiana, 2014 i Peñarroja, 2015, p. 122–124, autor que també cita altres documents de la batllia referents als mudèjars d'Uixó i coetanis als que ací analitzem, veure les p. 122–124 i 257–258; junt als documents posteriors custodiats a l'Archivo de los Duques de Medinacelli, secció Sogorb (Peñarroja, 1984).

[f.95r-95v]	1414, febrer, 28. València.	Famet Alfa, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.95v-96r]	1414, febrer, 28. València.	Abdalla Albame, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.96r-97r]	1414, febrer, 28. València.	Hamet Abitarga, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.97r-97v]	1414, febrer, 28. València.	Abdolaziz Maymon, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.97v]	1414, març, 21. València.	Abdolazís Gamar, serrahí del loch d'Uxó de la dita serra
[f.97v]	1414, abril, 18. València.	Çahat Ahardet, ferrer de la Vall d'Uxó de la dita serra
[f.98r]	1414, abril, 24. València.	Alí Alfateb de la Vall d'Uxó de la dita serra
[f.98r]	1414, agost, 1. València.	Abdolaziz Borboch, serrahí del loch d'Uxó de la dita serra
[f.98r]	1414, agost, 21. València.	Alí Abdolaziz, fill de Abdolaziç Alí, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.98r]	1414, agost, 30. València.	Abdolaziz Haydara, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.98r]	1414, setembre, 3. València.	Famet Albellote, carnicer, serrahí de la Vall d'Uxó [refeta el 2 d'octubre de 1442]
[f.98v]	1414, setembre, 6. València.	Hamet Himin, serrahí del loch de Uxó de la dita serra
[f.98v]	1414, setembre, 12. València.	Hamet Pont, serrahí de Uxó
[f.98v]	1414, setembre, 13. València.	Hamet Dordo, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.98v]	1414, setembre, 24. València.	Fat Yzeyt, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.98v]	1414, setembre, 24. València.	Mahomat Faraig, moro de la Vall d'Uxó
[f.99r]	1414, setembre, 24. València.	Hamet Faraig, moro de la Vall d'Uxó
[f.99r]	1414, octubre, 2. València.	Abrafim el Compare, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.99r]	1414, octubre, 8. València.	Çaat Muça Boratxo, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.99r]	1414, octubre, 9. València.	Hamet Gamar, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.99r]	1414, octubre, 20. València.	Alí Benjaufar, serrahí de la Vall d'Uxó

[f.99v]	1414, octubre, 22. València.	Mahomat Maymó, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.99v]	1414, octubre, 24. València.	Cilim Almorabatí de la Vall d'Uxó
[f.99v]	1414, octubre, 24. València.	Abdalla Faraig, de la dita Vall d'Uxó
[f.99v]	1414, octubre, 24. València.	Azmet Alizboni, carnicer de la Vall d'Uxó
[f.99v]	1414, novembre, 3. València.	Çaat Mascor de la dita Vall d'Uxó
[f.100r]	1414, novembre, 12. València.	Mahomat Abeztaur, moro de la Vall d'Uxó
[f.100r]	1414, novembre, 26. València.	Çaat Alfonso, moro de la Vall d'Uxó
[f.100r]	1414, desembre, 5. València.	Abdolaziz Alí, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100r]	1414, desembre, 7. València.	Alí Himi[n], serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100r]	1414, desembre, 7. València.	Abdolaziç Alí, alamí, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 7. València.	Açan Tetau, serrahí del loch d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 10. València.	Abdolaziz Alpupelli, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 10. València.	Adel Dordarch, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 10. València.	Hamet Açacri, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 11. València.	Çale Haydera, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 11. València.	Alí Foraig, àlies Bordoy, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.100v]	1414, desembre, 11. València.	Abrafim Ayub, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.101r]	1414, desembre, 11. València.	Abdolazís Aydara, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.101r]	1414, desembre, 12. València.	Affaraig Cacim, moro de la Vall d'Uxó
[f.101r]	1414, desembre, 12. València.	Hamet Abiaeix, moro de la Vall d'Uxó
[f.101r]	1414, desembre, 17. València.	Hamet Penis, moro de la Vall d'Uxó
[f.101r]	1414, desembre, 19. València.	Abrafim Elvalenci, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.101r]	1414, desembre, 19. València.	Cilim Bedofen, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.102r]	1414, desembre, 28. València.	Abdolaziç Çaquari, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.102r]	1415, gener, 4. València.	Çaat Portell, moro de la Vall d'Uxó

[f.102r]	1415, gener, 7. València.	Maymon, fill de Mahomat Maymon, de la Vall d'Uxó
[f.102r]	1415, gener, 4. València.	Abdalla Albunut, moro de la Vall d'Uxó
[f.102r]	1415, gener, 9. València.	Hamet Jordà, moro de la Vall d'Uxó
[f.102v]	1415, gener, 10. València.	Alí Compari, moro de la Vall d'Uxó
[f.102v]	1415, gener, 14. València.	Azeyt Çuleyma, moro de la Vall d'Uxó
[f.102v]	1415, gener, 14. València.	Juçef Çuleymén, moro de la Vall d'Uxó
[f.102v]	1415, gener, 14. València.	Famet Duraydach, moro de la Vall d'Uxó
[f.102v]	1415, gener, 15. València.	Abdalla Citaur, mora (sic) de la Vall d'Uxó
[f.103r]	1415, gener, 23. València.	Jucef Hamar, moro de la Vall d'Uxó
[f.103r]	1415, gener, 23. València.	Jucef Alberboch, moro de la Vall d'Uxó
[f.103r]	1415, gener, 24. València.	Alí Porroni, moro de la Vall d'Uxó
[f.103r]	1415, gener, 24. València.	Abdalla Arame, moro de la Vall d'Uxó
[f.103r]	1415, gener, 29. València.	Hamet Albanni, moro de la Vall d'Uxó
[f.103v]	1415, gener, 29. València.	Ezballa Becedaur, moro d'Uxó
[f.103v]	1415, febrer, 1. València.	Fat Azehnene, moro de la Vall d'Uxó
[f.103v]	1415, febrer, 5. València.	Hacen Izmail Razin, moro de la Vall d'Uxó
[f.103v]	1415, febrer, 13. València.	Azmet Fat, moro de la Vall d'Uxó
[f.103v]	1415, febrer, 13. València.	Xuayt Arrazin, moro de la Vall d'Uxó
[f.103v]	1415, febrer, 13. València.	Hamet Alfayat, moro de la Vall d'Uxó
[f.103v]	1415, febrer, 13. València.	Mahomat Alubedi, moro de la Vall d'Uxó
[f.104r]	1415, febrer, 18. València.	Mahomat Cahen, moro de la Vall d'Uxó
[f.104r]	1415, febrer, 27. València.	Abdalla Çalem, moro de la Vall d'Uxó
[f.104r]	1415, març, 13. València.	Abdulazís Aydra, moro de la Vall d'Uxó
[f.104r]	1415, març, 14. València.	Abdulazís Ubaquer, moro de la Vall d'Uxó
[f.104r]	1415, març, 27. València.	Çaat Xuayp, moro de la Vall d'Uxó
[f.104v]	1415, abril, 9. València.	Mahomat Melluri, serrahí de la Vall d'Uxó

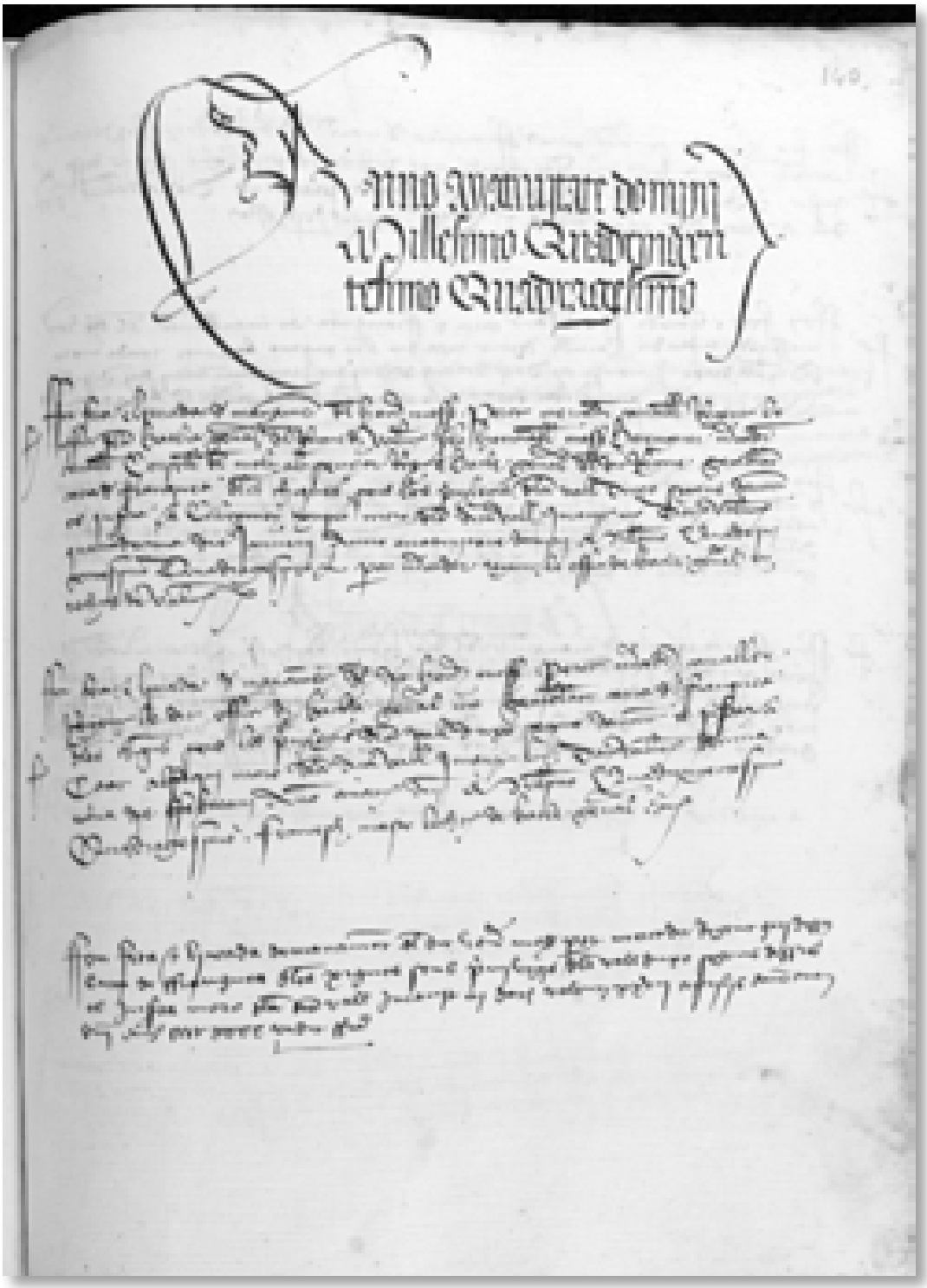

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 140r.

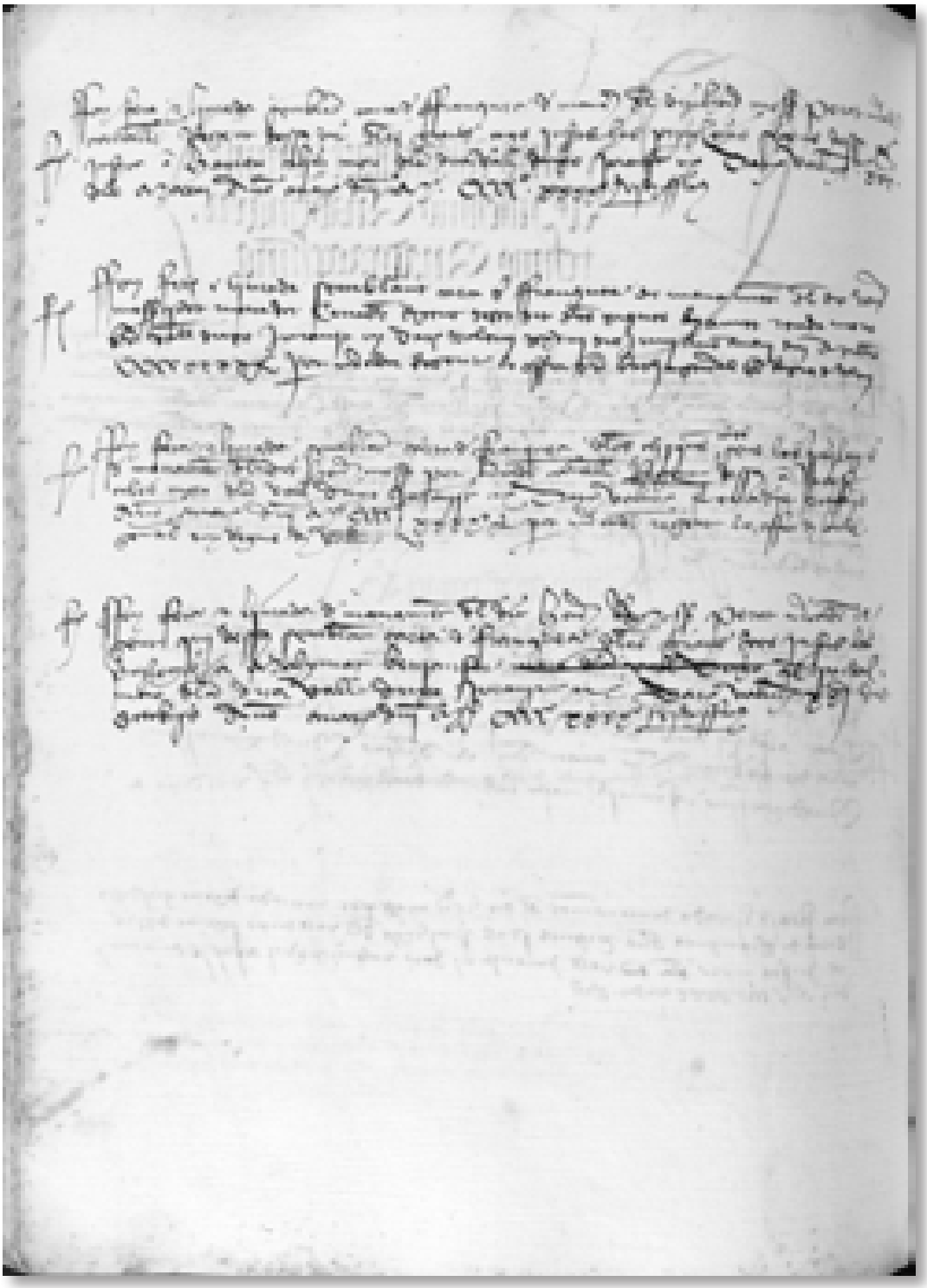

Arxiu del Regne de València: Reial Cancelleria, núm. 624, f. 140v.

[f.104v]	1415, abril, 11. València.	Alí Alfaqui, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.104v]	1415, abril, 15. València.	Azmet Hacen, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.104v]	1415, abril, 26. València.	Açen Aratal, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.104v]	1415, maig, 29. València.	Azmet Abrafim, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.104v]	1415, juny, 28. València.	Façan Alcayci, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.105r]	1415, juliol, 17. València.	Abdalla Segrí, moro de la Vall d'Uxó
[f.105r]	1415, agost, 13. València.	Cilim Bolloti, carnicer, moro de la Vall d'Uxó
[f.105r]	1415, agost, 20. València.	Abdalla Abenayhet, moro de la Vall d'Uxó
[f.105r]	1415, agost, 22. València.	Abdalla Segrí, moro de la Vall d'Uxó
[f.105r]	1415, desembre, 14. València.	Azmet Dorde, moro de la Vall d'Uxó
[f.105r]	1415, desembre, 31. València.	Haçan Çahot, moro de la Vall d'Uxó
[f.105v]	1416, novembre, 10. València.	Abdulazís Maymon, moro de la Vall d'Uxó
[f.105v]	1416, desembre, 29. València.	Mahomat Cefren, moro de la Val d'Uxó
[f.105v]	1417, gener, 15. València.	Yemin Alcazaz, moro de la Vall d'Uxó
[f.105v]	1417, febrer, 23. València.	Alí Compari, moro de la Vall d'Uxó
[f.106r-108v]	1415, novembre, 4. València.	Mahomat Faraig, àlies Bordoy, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.108v]	1415, novembre, 5. València.	Alí Farag, àlies Bordoy, de la dita Vall d'Uxó
[f.108v]	1415, novembre, 7. València.	Farag Cacim de la dita Vall d'Uxó
[f.108v]	1415, novembre, 7. València.	Yuceff Albarboch de la dita Vall d'Uxó
[f.108v]	1416, novembre, 4. València.	Azmet Jordà, moro de la dita Vall
[f.109r]	1416, desembre, 2. València.	Azeyt Çuleymen, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.109r]	1416, desembre, 4. València	Abrafim Elvalenci, moro de la dita Vall
[f.109r]	1417, febrer, 23. València	Alí Compari, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.109r]	1419, febrer, 6. València	Abdalla Malecen, àlies Matet, moro de la dita Vall d'Uxó

[f.109r]	1419, febrer, 22. València	Açen Aratal, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.109r]	1419, març, 8. València	Ahucey Çot, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.109v]	1419, abril, 19. València	Alí Abdolazit, fill de Abdolazit Alí, serrahí de la dita Vall d'Uxó
[f.109v]	1419, maig, 29. València	Fat Muça, àlies Borracho, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.109v]	1419, setembre, 18. València	Ayet Aben Abdalla, moro de la dita Vall
[f.109v]	1419, octubre, 24. València	Hamet Abitarga, moro de la Vall d'Uxó
[f.109v]	1419, novembre, 14. València	Çale Muça, àlies Borracho, moro de la Vall d'Uxó
[f.109v]	1419, novembre, 22. València	Famet Calpa, mor[o] de la Vall d'Uxó
[f.109v]	1419, novembre, 29. València	Alí Abdolazit, moro de la Vall d'Uxó
[f.110r]	1420, març, 9. València	Çaat Alfaquí, moro de la Vall d'Uxó
[f.110r]	1420, abril, 11. València	Abdalla Sitane, moro de la Vall d'Uxó
[f.110r]	1420, abril, 22. València	Çaat Himini, moro de la dita Val[l]
[f.110r]	1420, juliol, 12. València	Mahomat Muça, moro de la Val d'Uxó
[f.110r]	1420, juliol, 24. València	Çaat Himi et Hamet Himi, moros de la Val d'Uxó
[f.110r]	1420, agost, 12. València	Abrafim Alhaig, moro de la Vall d'Uxó
[f.110v]	1422, maig, 27. València	Abdalla Zuebe, moro de la Vall d'Uxó
[f.110v]	1422, maig, 27. València	Hamet Dordach, moro de la Vall d'Uxó
[f.110v]	1422, setembre, 1. València	Mahomet Jordà, moro de la Vall d'Uxó
[f.110v]	1423, febrer, 20. València	Faraig Cacim, moro de la Val d'Uxó
[f.110v]	[1423]	Abdulaziz Farag, moro de la Vall d'Uxó
[f.110v]	1423, octubre, 20. València	Abdolaziz Gamar, moro de la Vall d'Uxó
[f.110v]	1424, juliol, 11. València	Faraig Cacim, moro de la Val d'Uxó
[f.110v]	1424, novembre, 9. València	Abdumalich Mascaron, moro de la Vall d'Uxó

[f. 111r-116r]	[1416, agost, 18. València] 1417, gener, 11. València	[Hamet Açachari, serrahí del loch d'Alcúdia, àlies Benigafull, de la Vall d'Uxó] Cele Haydara, serracenus sit vicinus et habitator loci predicti de Alcúdia, aliis vocati Benigafull, situati in Valle predicta de Uxó
[f.116r]	1417, gener, 26. València	Abdalla Paniz, moro de Benigafull
[f.116r]	1417, gener, 26. València	Xuayp Abiax, moro del dit loch de Benigafull
[f.116r]	1417, febrer, 8. València	Mahomat Faraig, moro del dit loch de Benigafull
[f.116v]	1417, febrer, 10. València	Hamet Açacri, moro del dit loch de Benigafull
[f.116v]	1417, febrer, 16. València	Hamet Adordach, moro del dit loch de Benigafull
[f.116v]	1417, març, 10. València	Jucef Façan, moro del dit loch de Benigafull
[f.116v]	1417, març, 9. València	Hiemín Abiaix, moro del dit loch de Benigafull
[f.116v]	1417, agost, 18. València	Famet Panís, moro del dit loch de Benigafull
[f.117r]	1417, novembre, 10. València	Cilim Aramí, moro carnicer del dit loch de Benigafull
[f.117r]	1418, gener, 5. València	Alí Faraig, moro del loch de Benigafull
[f.117r]	1418, setembre, 14. València	Juceff Çuleymén, moro del loch de Benigafull
[f.117r]	1418, octubre, 6. València	Hamet Abiaix et Mahomat Abiaix, serrahins del loch de Benigafull
[f.117r]	1419, gener, 4. València	Mahomat Gaydó, serrahí del dit loch de Benigafull
[f.117r]	1419, octubre, 6. València	Mahomat Abiaeix et a Azmet Abiaeix, moros del loch de Benigafull
[f.117v]	1419, octubre, 20. València	Abdalla Abiax, moro del dit loch de Benigafull
[f.117v]	1419, octubre, 24. València	Mahomat Abenohayra, moro del dit loch de Benigafull
[f.117v]	1419, novembre, 2. València	Mahomat Faraig, moro del dit loch de Benigafull
[f.117v]	1419, novembre, 16. València	Abdalla Alazarch, moro del dit loch de Benigafull

[f.118r]	1420, gener, 11. València	Jucef Abenjaufar, moro del loch de Benigafull
[f.118r]	1420, abril, 11. València	Jucef Julea, moro del dit loch de Benigafull
[f.118r]	1420, setembre, 25. València	Alí Fucey, moro de la Vall d'Uxó
[f.118r]	1420, setembre, 25. València	Abdolazís Xuay, moro de la Vall d'Uxó
[f.118r]	1421, febrer, 12. València	Mahomat Benmaymó Abrafim, Abdulazís Benmaymó Abrafim, Abrafim Benmaymó Abrafim, Hamet Benmaymó Abrafim, moros de Benigafull
[f.118r]	1421, agost, 17. València	Hamet Abrahim, moro de Benigafull
[f.118v]	1421, setembre, 18. València	Alí Aleerabí, moro de Benigafull
[f.118v]	1422, març, 11. València	Alí Fat, moro de Benigafull
[f.118v]	1423, gener, 21. València	Alí Alerabí, moro de Benigafull
[f.118v]	1423, abril, 8. València	Himin Abiax, moro de Benigafull
[f. 119r]	1423, setembre, 16. València	Azmet Faraig, àlies Bardol, moro de Benigafull
[f. 119r]	1423, desembre, 29. València	Maymó Hoacep, moro de Benigafull
[f. 119r]	1424, juliol, 17. València	Mahomat Faraig, Abdalla Faraig e a Cilim Farag(sic), moros de Benigafull
[f. 119r]	1424, juliol, 20. València	Jucef Almatén, moro de Benigafull
[f. 119r]	1424, novembre, 11. València	Alí Chinchelli, moro de Benigafull
[f. 119v]	1425, març, 27. València	Çale Aydara, moro de Benigafull
[f. 119v]	1425, març, 27. València	Jucef Alfadet, moro de Benigafull
[f. 119v]	1425, juny, 25. València	Çale Maruan, àlies Faraig, moro de Benigafull
[f. 119v]	1426, gener, 10. València	Abdalla Alamí, moro d'Uxó
[f. 119v]	1426, gener, 7. València	Çale Aydara, moro de Benigafull
[f. 120r]	1427, març, 19. València	Abdalla Lupén, moro de Benigafull, situat en la Vall d'Uxó
[f. 120r]	1427, agost, 25. València	Maymó Abiaix, moro de Benigafull

[f. 120r]	1428, desembre, 23. València	Alí Bonut, moro de Benigafull
[f. 120r]	1430, març, 20. València	Alí Alhaig, moro de Benigafull
[f. 120r]	1430, octubre, 11. València	Abdalla Mayti, moro de Benigafull
[f. 120v]	1431, abril, 30. València	Mahomet Alhaquín, moro de Benigafull
[f. 120v]	1431, octubre, 31. València	Alí Xanbén, moro del loch de Alcúdia de Benigafull
[f. 120v]	1432, març, 24. València	Açen Dordach, moro del loch de la Alcúdia de Benigafull
[f. 120v]	1432, agost, 23. València	Jucef Matet, moro de Benigafull
[f. 120v]	1433, setembre, 23. València	Çuleymén Aderbí, àlies Roget, moro de Benigafull
[f. 121r]	1434, gener, 20. València.	Alí Alherabe, moro de Benigafull
[f. 121r]	1434, setembre, 13. València	Çaat Compare, moro de la Vall d'Uxó
[f. 121r]	1437, març, 26. València	Alí Fayró, moro de Benigafull
[f. 121v]	1439, abril, 23. València	Mahomat Pulpelli, moro de Benigafull
[f. 122r]	1440, febrer, 1. València	Abdalla Aladip, àlies Halhatep, moro del dit loch de la Alcúdia
[f. 122r]	1440, abril, 18. València	Alí Compare, moro del dit loch
[f. 122r]	1440, desembre, 22. València	Hamet Dordach, moro del dit loch
[f. 122v]	1446, setembre, 6. València	Hamet Abrafim, moro del loch de Alcúdia de Benigafull
[f. 123r]	1442, setembre, 6. València	Açen Dordach, moro del dit loch de Alcúdia àlies Benigafull
[f. 123r]	1443, gener, 30. València	Mahomat Xuayb, moro de la dita Vall
[f.123v]	1446, gener, 21. València	Abdalla Ubequer, moro de la Vall d'Uxó
[f.123v]	1445, abril, 7. València	Mahomat Bennefez, àlies Porro, moro de la dita Vall
[f.123v]	1446, maig, 18. València	Çaat Algaydó, moro de la Vall d'Uxó
[f.124r]	1446, octubre, 29. València	Juceff Modella, moro de la Vall d'Uxó

[f.124r]	1447, abril, 18. València	Açen Fayró, moro de la Vall d'Uxó
[f.124r]	1447, maig, 25. València	Abdalla Adet, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.124r]	1447, juny, 1. València	Çaat Amayor, moro de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1447, desembre, 5. València	Cilim Galip, moro de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1448, febrer, 29. València	Johan Martí, corder de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1448, febrer, 29. València	Jacme Martí, corder de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1448, maig, 6. València	Abrafim Castellí, moro de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1448, maig, 6. València	Mohamat Alhag, moro de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1448, maig, 7. València	Abdulazís Coles, moro de la Vall d'Uxó
[f.124v]	1448, maig, 22. València	Francesc Johan, corder de dita la Vall
[f.124v]	1448, setembre, 10. València	Alí Talsta (?), moro de la dita la Vall
[f.125r]	1450	Azmet Pupelli, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.125r]	1450, març, 5. València	Faat Alquayat, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.125r]	1450, març, 14. València	Amet Maymó de la Vall d'Uxó
[f.125r]	1450, abril, 22. València	Abrafim Albamén, moro de la Vall d'Uixó
[f.125r]	1450, abril, 22. València	Çale Alfari
[f.125v]	1453, octubre, 9. València	Hamet Abnai(?), moro de la Vall d'Uxó
[f.125v]	1454, març, 12. València	Hamet Mohamadell e a Açen Mohamadell, germans moros de la dita Vall
[f.125v]	1454, setembre, 9. València	Mahomad Maymó, moro de Benigaffull
[f.125v]	1454, setembre, 11. València	Çaat Aznahue, moro de la dita Vall
[f.125v]	1454, setembre, 14. València	Alí Hisballa, moro de la dita Vall
[f.126r]	1454, octubre, 26. València	Abraffim Pertal, moro de la dita Vall
[f.126r]	1454, novembre, 6. València	Mahomat Xanbe, moro de la Vall d'Uixó
[f.126r]	1455, febrer, 11. València	Hamet Fat, moro del dit loch
[f.126r]	1455, febrer, 13. València	Alí Jordà, moro del loch de Beniguafull de la Vall d'Uxó

[f.126v]	1455, setembre, 30. València	Mahomet Abiax e Ali Abiaix, germans habitadors del dit loch de Benigaffull
[f.127r]	1417, febrer, 3. València	Mahomat Açen, serrahí... de la dita Vall d'Uxó
[f.127r]	1417, febrer, 3. València	Abdulazís Xuhay, serrahí de la Vall d'Uxó
[f.127v]	1417, març, 16. València	Alí Arenda, moro carnicer de la dita Vall d'Uxó
[f.127v]	1417, abril, 5. València	Hamet Ubaquer, moro de la Vall d'Uxó
[f.127v]	1417, abril, 10. València	Mahomat Alfayat, moro de la Vall d'Uxó
[f.127v]	1417, juny, 14. València	Juceff Abitarga, moro de la Vall d'Uxó
[f.127v]	1417, juny, 25. València	Mahomat Muça, moro de la Vall d'Uxó
[f.127v]	1417, setembre, 1. València	Mahomat Peyraman, moro de la dita Vall
[f. 128r]	1417, novembre, 5. València	Açen Aratal, moro de la dita Vall d'Uxó
[f. 128r]	1418, febrer, 5. València	Çaat Aberrafe, moro de la dita Vall d'Uxó
[f. 128r]	1418, febrer, 5. València	Juceff Portell, moro de la dita Vall d'Uxó
[f. 128v]	1418, febrer, 15. València	Abdulazís Maymon, moro de la Vall d'Uxó
[f. 128v]	1418, febrer, 17. València	Talha Almehol, de la Vall d'Uxó
[f. 128v]	1418, febrer, 17. València	Abdalla Bonut, de la Vall d'Uxó
[f. 128v]	1418, febrer, 9. València	Yamet Penig, de la Vall d'Uxó
[f. 128v]	1418, juliol, 28. València	Abdalla Muça, de la Vall d'Uxó
[f. 128v]	1418, agost, 18. València	Alí Findia, moro de la Vall d'Uxó
[f.129r]	1419, gener, 26. València	Mahomat Abenjoffar, moro de la Vall d'Uxó
[f.129r]	1419, abril, 26. València	Hamet Himin, moro de la Vall d'Uxó
[f.129r]	1419, octubre, 11. València	Hamet Alfayat, moro de la Vall d'Uxó
[f.129r]	1419, desembre, 9. València	Alí Galip, moro de la Vall d'Uxó
[f.129v]	1420, agost, 12. València	Alí Bonud, moro de la Vall d'Uxó
[f.129v]	1420, agost, 12. València	Alí Alerabi, moro de la Vall d'Uxó
[f.129v]	1421, gener, 30. València	Hamet Abençaber, moro de la Vall d'Uxó

[f.129v]	1421, febrer, 10. València	Alí Findia, moro de la Vall d'Uxó
[f.130r]	1421, maig, 5. València	Mahomat Gaydó, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.130r]	1421, maig, 13. València	Famet Albellote, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.130r]	1421, maig, 15. València	Loppo Alfaquí, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.130r]	1422, febrer, 9. València	Mahomat Mascharon, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.130r]	1422, febrer, 17. València	Fucey Alfayat, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.130v]	1422, març, 12. València	Mahomat Abenjoffar, moro de la Vall d'Uxó
[f.130v]	1422, juny, 4. València	Alí Brafim, moro de la Vall d'Uxó
[f.130v]	1423, gener, 8. València	Muça Faraig, moro de la Vall d'Uxó
[f.130v]	1423, gener, 27. València	Abdalla Mazcor, moro de la Vall d'Uxó
[f.130v]	1423, gener, 27. València	Hamet Adal, moro de la Vall d'Uxó
[f.131r]	1423, febrer, 20. València	Jafiel Abdannor, moro de la Vall d'Uxó
[f.131r]	1423, febrer, 20. València	Alí Çahula, moro de la Vall d'Uxó
[f.131r]	1423, febrer, 28. València	Yuceff Ubequer, moro de la Vall d'Uxó
[f.131r]	1423, febrer, 28. València	Juceff Albelloti, moro de la Vall d'Uxó
[f.131r]	1423, setembre, 30. València	[A]dell Abindaufen, moro de la Vall d'Uxó
[f.131v]	1424, febrer, 16. València	Açen Albanne, moro de la Vall d'Uxó
[f.131v]	1424, març, 3. València	Çaat Dorda, moro de la Vall d'Uxó
[f.131v]	1424, abril, 27. València	Çaat Almale, moro de la Vall d'Uxó
[f.131v]	1424, setembre, 4. València	Abdulazís Mudarra, moro de la Vall d'Uxó
[f.131v]	1424, octubre, 19. València	Cilim Hindia, moro de la Vall d'Uxó
[f.132r]	1425, juny, 27. València	Haçen Alazarach, moro de la Vall d'Uxó
[f.132r]	1425, novembre, 5. València	Mahomat Atzenhenhi, moro de la Vall d'Uxó
[f.132r]	1426, juny, 3. València	Abdalla Muça, moro de la Vall d'Uxó
[f.132r]	1426, desembre, 5. València	Abdalla Bonatjo, moro de la Vall d'Uxó
[f.132r]	1427, gener, 29. València	Mahomat Alferich, moro de la Vall de Uxó

[f.132r]	1427, gener, 31. València	Abdulaiç Pupelli, moro de la Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, febrer, 7. València	Hamet Zambuja, moro de la Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, abril, 22. València	Mahomat Gaydó, moro de la Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, maig, 5. València	Hamet Albelloti, carnicer moro de la Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, abril, 30. València	Alí Beraxit, moro de la Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, juny, 2. València	Alí Almorabet, moro de la Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, novembre, 22. València	Muça Benjafar, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.132v]	1427, desembre, 22. València	Çaat Xuay, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, gener, 14. València	Eça Mançor, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, gener, 21. València	Çaat Abarrafe, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, gener, 23. València	Çaat Atzenhenhe, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, gener, 23. València	Abdulaziz Alí, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, febrer, 11. València	Himin Maymó, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, febrer, 19. València	Mahomat Menaçem, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, febrer, 19. València	Abdulaziz Hindia, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, abril, 27. València	Abdalla Maçquor, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133r]	1428, juliol, 12. València	Azmet Abitarga, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133v]	1428, octubre, 8. València	Abrafim Ayub, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133v]	1428, octubre, 8. València	Mahomat Benjafar, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133v]	1428, novembre, 23. València	Jucef Benayet e Ayet Benayet, moros de la dita Vall d'Uxó
[f.133v]	1428, desembre, 23. València	Alí Benayet, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.133v]	1429, febrer, 3. València	Haçen Cayci, moro de la dita Vall de Uxó
[f.133v]	1429, febrer, 3. València	Mahomat Jafiel, moro de la dita Vall
[f.133v]	1429, febrer, 3. València	Calaf Xuey, moro de la dita Vall d'Uxó

[f.133v]	1429, febrer, 3. València	Alí el Compare, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.134r]	1429, febrer, 3. València	Alí Albanne, moro de la dita Vall
[f.134r]	1429, febrer, 25. València	Hamet Bonut, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.134r]	1429, març, 1. València	Alí Jafar, moro de la dita Vall de Uxó
[f.134r]	1429, abril, 21. València	Abdalla Xuey, moro de la dita Vall de Uxó
[f.134r]	1429, desembre, 20. València	Alí Algonna, moro de la dita Vall
[f.134r]	1430, febrer, 20. València	Mahomat Hindia, moro de la Vall d'Uxó
[f.134r]	1430, febrer, 7. València	Maymon Feyró, moro de la Vall d'Uxó
[f.134r]	1430, juny, 13. València	Çaat Limi moro de la Vall d'Uxó
[f.134r]	1430, setembre, 12. València	Muça Faraig, àlies Boracho, moro de la Vall d'Uxó
[f.134r]	1430, setembre, 19. València	Hamet Alataha, moro de la Vall d'Uxó
[f.134v]	1430, setembre, 9. València	Çaat Xuayb, moro de la Val d'Uxó
[f.134v]	1430, desembre, 14. València	Hamet Alfayat, moro de la Vall d'Uxó
[f.134v]	1430, desembre, 22. València	Abdalla Jordan, moro de la Val d'Uxó
[f.134v]	1431, gener, 25. València	Çaat Abenjufar àlies Exerica, moro de la Val d'Uxó
[f.134v]	1431, febrer, 15. València	Cacim Alcateb, moro de la Vall d'Uxó
[f.134v]	1431, febrer, 6. València	Mahomat Cales, moro de la Vall d'Uxó
[f.134v]	1431, març, 26. València	Cilim Avingia, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, març, 29. València	Alí Fayró, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, abril, 9. València	Çaat Halhadet, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, maig, 4. València	Abdulazís Coles, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, maig, 8. València	Abrafim el Compare, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, maig, 30. València	Azmet Abitarga, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, agost, 1. València	Hamet Himi, moro de la Vall d'Uxó
[f.135r]	1431, [novembre], 4. València	Azmet Alizbeni, moro de la Vall d'Uxó

[f.135r]	1431, novembre, 13. València	Abdumalich Betal, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, gener, 10. València	Adal Adordach, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, gener, 28. València	Mahomat Ayn, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, febrer, 5. València	Abdulazís Faraig, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, febrer, 26. València	Abdulazís Pupelli, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, març, 12. València	Abdulazís Bonut, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, març, 24. València	Alí Zenhenhe, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, abril, 3. València	Alí Alhatep, moro de la Vall d'Uxó
[f.135v]	1432, agost, 7. València	Hizballa Atal, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1432, agost, 20. València	Açen Arrendi e Huceyt Arrendi, germans carnicers moros de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1432, agost, 23. València	Abdulazís Bohalit, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1432, novembre, 7. València	Mahomat Anxanti, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1432, desembre, 12. València	Cilim Galip, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1433, gener, 7. València	Mahomat Alfayar, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1433, març, 4. València	Mahomat Fucey, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1433, abril, 24. València	Alí Fat, moro de la Vall d'Uxó
[f.136r]	1433, maig, 16. València	Çaat Abenhudelli, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1433, setembre, 22. València	Mahomat Cenda, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1433, octubre, 1. València	Xuay Bençat Xuay, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1433, octubre, 1. València	Calaf Xuey, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1434, maig, 12. València	Hamet Albanni, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1434, juliol, 21. València	Jacob Benjafiel, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1434, setembre, 13. València	Çaat Compare, moro de la Vall d'Uxó
[f.136v]	1434, octubre, 5. València	Abdalla Juleya, moro de la Vall d'Uxó
[f.137r]	1434, octubre, 6. València	Azmet Cilim, moro de la Vall d'Uxó
[f.137r]	1434, novembre, 17. València	Cilim Alasdrach, moro de la Vall d'Uxó

[f.137r]	1435, gener, 31. València	Hamet Abençaber, moro de la Vall d'Uxó
[f.137r]	1435, gener, 31. València	Jucef Coles, moro de la Vall d'Uxó
[f.137r]	1435, maig, 17. València	Abdulazís Azenhenhi, moro de la Vall d'Uxó
[f.137r]	1435, maig, 20. València	Mone Alí, moro de la Vall d'Uxó
[f.137r]	1435, juny, 8. València	Azmet Abitarga, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1435, agost, 16. València	Jucef Muní, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1436, gener, 20. València.	Alí Jordà, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1436, març, 1. València	Faraig Xativí, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1436, març, 3. València	Abdulazís Benjoffar, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1436, febrer, 27. València	Mahomat Jordà, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1436, maig, 21. València	Abdolazís Maymon, moro de la Vall d'Uxó
[f.137v]	1436, novembre, 5. València	Mahomat Pertal, moro de la Vall d'Uxó
[f.138r]	1436, novembre, 7. València	Jucef Boalit, moro de la Vall d'Uxó
[f.138r]	1436, novembre, 7. València	Mahomat Alhuaranit, moro de la Vall d'Uxó
[f.138r]	1437, febrer, 23. València	Abdala Dalmayor, moro de la Vall d'Uxó
[f.138v]	1438, setembre, 20. València	Abdulazís Beniauhar, moro de la Vall d'Uxó
[f.138v]	1439, febrer, 20. València	Alí Alcadí, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.138v]	1444, maig, 20.València	Faraig Xeteví, moro de la Vall d'Uxó
[f.139r]	1447, agost, 5. València	Alí Pupelli, moro de la Vall d'Uxó
[f.140r]	1440, gener, 14. València	Çuleymén Xupió, moro de la dita Vall
[f.140r]	1440, febrer, 19. València	Çaat Alfaquí, moro de la dita Vall
[f.140v]	1440, març, 30. València	Hamet Cilim, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.140v]	1440, juny, 28. València	Hamet Reuda, moro de la Vall d'Uxó
[f.140v]	1440, octubre, 3. València	Jucef Coles, moro de la Vall d'Uxó
[f.140v]	1440, octubre, 21. València	Mahomat Benjaufar, àlies Pardal, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.141v]	1441, març, 15. València	Mahomat Adzenhenhe, moro de la Vall d'Uxó

[f.141v]	1441, novembre, 16. València	Addolazís Navarro, moro de la Vall d'Uxó
[f.141v]	1441, novembre, 29. València	Jucef Maçot, moro de la Vall d'Uxó
[f.141v]	1441, novembre, 2. València	Mahomat Abiaix, moro de la Vall d'Uxó
[f.141v]	1442, març, 6. València	Abdalla Jordan, moro de la Vall d'Uxó
[f.141v]	1442, març, 12. València	Faraig Abenmoni Mazmoni, moro de la Vall d'Uxó
[f. 142r]	1442, març, 20. València	Azmet Abiaix, moro de la Vall d'Uxó
[f. 142r]	1442, març, 6. València	Abdalla Jordan, de la Vall d'Uxó
[f. 142r]	1442, maig, 7. València	Jacob Benjafiell, moro de la Vall d'Uxó
[f. 142r]	1442, maig, 23. València	Mahomat Haig, moro de la dita Vall
[f. 142r]	1442, maig, 29. València	Alí Raffe, moro de la dita Vall
[f. 142r]	1442, maig, 29. València	Azmet Duraydach, moro de la dita Vall
[f.142v]	1442, setembre, 18. València	Abdolmelich Abital, moro de la dita Vall
[f.142v]	1442, setembre, 18. València	Alí Fat, moro de la dita Vall
[f.142v]	1442, octubre, 23. València	Yça Mançor, moro de la Vall d'Uxó
[f.142v]	1442, octubre, 24. València	Alí Chanti, moro de la dita Vall
[f.142v]	1442, novembre, 5. València	Alí Jordan, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.142v]	1442, novembre, 15. València	Fat Çambuga, de la dita Vall d'Uxó
[f.143r]	1442, novembre, 26. València	Hamet Albellote, moro de la dita Vall
[f.143r]	1443, gener, 24. València	Açen Jaffar, moro de la dita Vall
[f.143r]	1443, març, 18. València	Fucey Abraffim, moro ferrer de la dita Vall
[f.143r]	1443, març, 18. València	Juçef Alferich, moro de la dita Vall
[f.143r]	1443, maig, 28. València	Mahomat Zeyt, moro de la dita Vall
[f.143r]	1443, maig, 28. València	Fucey Albellote, moro de la dita Vall
[f.143v]	1443, maig, 28. València	Çaat Albellote, moro de la dita Vall
[f.143v]	1443, maig, 28. València	Azmet Fayró, moro de la dita Vall
[f.143v]	1443, juliol, 24. València	Çaat Ayet, moro de la dita Vall
[f.143v]	1444, febrer, 6. València	Alí Alerave, moro de la dita Vall

[f.143v]	1444, octubre, 4. València	Malich Fucey, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, gener, 12. València	Muça Benjafar, àlies Pertal, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, gener, 14. València	Alí Mançor, àlies Eça, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, febrer, 6. València	Cilim Bordoll, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, febrer, 11. València	Abrafim Pertal, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, març, 11. València	Abdalla Ferray(?), moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, abril, 20. València	Hisballa Abindaur, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, desembre, 16. València	Mahomat Maymó, moro de la dita Vall
[f.144r]	1445, setembre, 16. València	Albocayet (sic)
[f.144v]	1446, gener, 12. València	Çaat Adzuhuenhe, moro de la Vall d'Uxó
[f.144v]	1446, maig, 2. València	Adal Dordach, de la dita Vall
[f.144v]	1447, setembre, 15. València	Çaat Fucey, moro de la Vall d'Uxó
[f.145r]	1450, febrer. València	Azmet Pupelli, moro de la Vall d'Uxó
[f.145r]	1450, febrer, 27. València	Mahomat Botufay, moro de la Vall d'Uxó
[f.145r]	1450, desembre, 17. València	Fucey Alfauer, moro del loch de Benigafull de la Vall d'Uxó
[f.146r]	1451, gener, 9. València	Fat Adzenhenhi, moro de la Vall d'Uxó
[f.146r]	1451, gener, 26. València	Fucey Ayet, moro de la Vall d'Uxó
[f.146r]	1451, març, 6. València	Alí Alfaquí, moro del loch de Fanzara de la serra d'Ezllida.
[f.146r]	1451, maig, 4. València	Ayet Fucey, moro de la moreria de la Vall d'Uxó
[f.146v]	1452, març, 2. València	Mahomat Abizar, moro de la Vall d'Uxó
[f.146v]	1452, juny, 1. València	Alí Rapell, serrahí
[f.146v]	1452, agost, 31. València	Abraffim Albanne, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.147r]	1453, gener, 18. València	Çuleymén Dordach, moro de la dita Vall
[f.147r]	1453, ..., 11. València	Mahomat Sitani, moro de la dita Vall
[f.147r]	1453, maig, 28. València	Abdolazís Alazdrach, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.147r]	1453, juny, 30. València	Abdalla Paniz, moro de la dita Vall d'Uxó

[f.147r]	1453, agost, 22. València	Alí Abiaix, moro de la dita Vall
[f.147v]	1453, novembre, 29. València	Çaat Xueyp, moro de la dita Vall
[f.147r]	1453, novembre, 28. València	Mahomat Midarra, moro de la dita Vall
[f.147r]	1453, desembre, 14. València	Moni Benjauhar, moro de la dita Vall
[f.148r]	1454, gener, 11. València	Mahomat Almohol, moro de la dita Vall
[f.148r]	1454, febrer, 12. València	Yaye, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.148r]	1454, desembre, 16. València	Abdolazís Alcatte, moro de la dita Vall
[f.148r]	1454, desembre, 16. València	Abrahim Albanne, moro de la Vall d'Uxó
[f.148r]	1454, desembre, 17. València	Abdolazís Alcate, moro de la Vall d'Uxó
[f.149r]	1455, gener, 8. València	Yucef Bohalet, moro de la Vall d'Uxó
[f.149r]	1455, gener, 10. València	Alí Malulli, moro de la Vall d'Uxó
[f.149r]	1455, març, 6. València	Mahomat Titaure, moro de la Vall d'Uxó
[f.149r]	1456, març, 5. València	Abdalla Casalli, moro de la Vall d'Uxó
[f.149r]	1456, abril, 6. València	Alí Chonne(?)
[f.149v]	1457, abril, 21. València	Abdalla Fodell, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.149v]	1457, abril, 21. València	Çaat Quaxal, moro de la dita Vall
[f.149v]	1457, maig, 5. València	Famet Cilim, moro de la dita Vall
[f.149v]	1457, maig, 5. València	Famet Albanne
[f.150r]	1458, març, 21. València	Aldulazit Fayró, moro del loch de Beniçaat
[f.150r]	1458, desembre, 14. València	Ali Porron, moro de la Vall d'Uxó
[f.150v]	1459, febrer, 14. València	Alí Català, moro de la Vall d'Uxó
[f.150v]	1459, maig, 17. València	Abdalla Pupelli, moro de la Vall d'Uxó
[f.150v]	1460, gener, 15. València	Açen Zanbuig, moro de lla moreria de la Vall d'Uxo
[f.150v]	1460, gener, 29. València	Mahomat Abalanys(?), moro de la Vall d'Uxó
[f.151v]	1475, febrer, 1. València	Hazmet Ubequer, moro del loch de Seneja de la Vall d'Uxó
[f.151v]	1475, abril, 21. València	Abdolaziz Habiaix, moro de la dita Vall

[f.152r]	1473, març, 4. València	Çale Maymó, del del loch de Beniçaat de la Vall d'Uxó
[f.152r]	1473, novembre, 13. València	Azmet Alamí, moro de la Vall d'Uxó
[f.152r]	1474, juny, 3. València	Hisballa Borrachet, moro de la dita Vall d'Uxó
[f.152r]	1474, setembre, 21. València	Açen Albastant, moro del loch de la Alcúdia de Veyo de la Vall d'Uxó
[f.152r]	1474, desembre, 2. València	Amet Alamí, moro de la dita Vall d'Uxó

El rei Pere II de València (IV d'Aragó i III de Catalunya: Balaguer, 1319; Barcelona, 1387) concedí l'any 1363 el primer privilegi d'exempció atorgat als sarraïns d'Uixó, en agraïment a la seua fidelitat durant la guerra amb Castella. A la imatge veiem representat aquest rei segons la seua miniatura del rotlle genealògic de la Corona d'Aragó conservat al monestir de Poblet i també l'anvers i el revers d'un florí d'or encunyat durant el seu regnat.

IV

L'obtenció d'aquest mosaic de franqueses de drets, de trànsit i consum, i la possibilitat de viatjar van suposar, sens dubte, un estímul econòmic per a la població de la Vall d'Uixó. Tanmateix, el rei només podia concedir franquesa dels tributs de reialenc, de manera que processos com l'alienació temporal o definitiva de patrimoni regi feien que l'efecte de les franqueses variara segons les èpoques i els llocs. En tot cas, els mudèjars d'Uixó, van poder obtenir de la monarquia els instruments necessaris que els permeteren continuar participant en els diferents sectors de l'economia que més els interessaven, amb l'objectiu de millorar les condicions materials de les seues famílies. La documentació presentada aporta dades rellevants per a millorar el nostre coneixement dels protagonistes d'aquella estratègia.

La Vall d'Uixó, juliol del 2017

Bibliografia

Aparici Martí, Joaquim (1997), "Artesanos musulmanes de la Vall d'Uixó a fines del siglo XV e inicios del XVI", *Honori Garcia: El personatge, l'època, el centre*. Castelló: Diputació de Castelló, p. 159–170.
Aparici Martí, Joaquim (2003), "Moreries urbanes a Castelló: la integració del treball artesà musulmà durant el segle XV", *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó: El món urbà a la Corona d'Aragó. Del 1137 als Decrets de Nova Planta*, vol. 1, p. 171-183.
Arroyas Serrano, Magín i Galiana Chacón, Juan P. (2014) *La repoblación del Valle de Uxó en sus documentos*, La Vall d'Uixó: CEV.
Burns, Robert Ignatius (1967), *The Crusader Kingdom of Valencia: Reconstruction on a Thriteenth-Century Frontier*. Cambridge: Harvard University Press.
Burns, Robert Ignatius (1975), *Medieval Colonialism: Postcrusade Exploitation of Islamic Valencia* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
Barceló Torres, Carmen (1980), "L'Alfondeguilla i Castro. La situación de los mudéjares castellonenses en el siglo XIII", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LVI, p. 126–139.
Barceló Torres, C (1984), *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*. València: Universitat.
Castán Esteban, José Luis (2003), "El derecho de pastos de mudéjares y cristianos en los señoríos valencianos: el Ducado de Segorbe", a: *De mudéjares a moriscos: una conversión forzada. VIII Simposio Internacional de Mudejarismo*, Teruel: Centro de Estudios Mudéjares, vol. 1, p. 241–254.
Cervantes Peris, Francisco Javier (1997) "El Valle de Almonacid, la Serra d'Eslida y la Vall d'Uixó. Problemas de toponimia y organización del territorio (ss.XIII–XVI)", *IV Col·loqui d'Onomàstica Valenciana*, Ontinyent 1995, p. 295–303.
Conde y Delgado de Molina, Rafael (2008), *Reyes y archivos en la Corona de Aragón. Siete siglos de reglamentación y praxis archivística (siglos XII–XIX),* Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
Febrer Romaguera, Manuel Vicente (1991), *Cartas pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria.* Zaragoza: AUMAR.
Felip Sempere, V. (1985), "Ratificació de la venda de la Vall d'Uixó a Gilabert de Centelles (1360, desembre, 5)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXI, p. 377–378.
Ferrandis Irles, F. (1932), "Carta puebla de Vall de Uxó", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura,* XIII, p.168-170.
Ferrer i Mallol, Maria Teresa (1988), *Les aljames sarraïnes de la Governació d'Oriola en el segle XIV,* Barcelona: CSIC.
Ferrer i Mallol, Maria Teresa (1987), *Els sarraïns de la Corona catalano-aragonesa en el segle XIV: segregació i discriminació*. Barcelona: CSIC.
Ferrer i Mallol, Maria Teresa (2002), "Las comunidades mudéjares de la corona de Aragón en el siglo XV. : La población", a: *VIII Simposio Internacional De Mudejarismo. De Mudéjares A Moriscos, Una Conversion Forzada. Teruel 15–17, septiembre, 1999. Actas. Volumen I.* Teruel : Centro de Estudios Mudéjares-Instituto de Estudios Turolenses, p. 27–153, amb una específica i abundant bibliografia sobre els mudèjars al Regne de València, p. 137–153.
Garcia Edo, Vicente (2000), *La carta pobla de 1250 i el dret dels musulmans de la Vall d'Uixó*, Vall d'Uixó: CEV.

Garcia Edo, Vicent (2002), *El llibre de dret valencià a l'època foral*. València: Biblioteca Valenciana.
Garcia i Garcia, Honori (1982), *Notas para la historia de Vall de Uxó*, Castelló: Ayuntamiento Vall de Uxó.
Garcia i Garcia, Honori (1932), "Carta pobla de la Vall de Uxó por don Jaime I en agosto de 1250", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIII, p. 168–176.
Garcia i Garcia, Honori (1933) "La gobernación foral *deça lo riu d'Uxo*", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIV, p. 426–432.
Garcia i Garcia, Honori (1933), *Orígenes del Ducado de Segorbe*", Castellón: Sociedad Castellonense de Cultura.
Garcia i Garcia, Honori (1943), *Estado económico social de los vasallos en la gobernación foral de Castellón*. Vic: Imp. Ausetana.
Garcia i Sanz, Arcadi (1952), "Mudéjares y moriscos en Castellón", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XXVIII, p. 94-114.
Grau Monserrat, Manuel (1961-1962), "Mudéjares castellonenses", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 29, p. 251–273.
Gual Camarena, Miguel (1949), "Mudéjares valencianos. Aportaciones para su estudio", *Saitabi*, núm. 34–35, p. 165–190.
Gual Camarena, Miguel (1959), "Los mudéjares valencianos en época del Magnánimo", *IV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Palma de Mallorca, p. 467–494.
Guinot, Enric (1986), *Feudalismo en expansión en el norte valenciano: antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa, siglos XIII y XIV*. Castellón: Servicio de Publicaciones, Diputación Provincial.
Guinot, Enric (1986), "Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de Castelló (s. XIII-XV)", *Estudi general*, 5-6, p. 311-323.
Guinot, Enric (1991), *Cartes de repoblament medieval valencianes*, València: Generalitat Valenciana.
Labarta, Ana (1987), *La onomàstica de los moriscos valencianos*, Madrid: CSIC.
Labarta, Ana (1989), "La antroponímia árabe en grafia latina como Fuente lingüística", a: *Estudios onomásticos-biográficos de Al-Andalus II*, p. 165–175.
Labarta, Ana i Barceló, Carmen (2009), *Archivos moriscos: textos árabes de la minoria islàmica valenciana, 1401–1608*. València: Universitat de València.
Llorens i Raga, Peregrín-Luis (1967), "Los sarracenos en la Sierra de Eslida y Vall de Uxó a fines del siglo XV", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XLIII, p. 53–67.
López Elum, Pedro (1974), "Proceso de incorporación a la corona real de Vall de Uxó, Sierra de Eslida y Segorbe en 1445", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, L, p. 51–65.
López Rodríguez, Carlos (1996), "El archivo real y general del Reino de Valencia", *Cuadernos de Historia Moderna*, 17, p. 175–192.
Meneu, Pascual (1925), "Nombres árabes de la província de Castellón o usados en ella", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, VI, p. 199–208.
Mateu i Llopis, Felipe (1942), "Nómina de los musulmanes de las montañas de Coll de Rates, del Reino de Valencia, en 1409, según el Libro de la Colecta del morabatí del Baile de Callosa, precedida de unes notes sobre su toponímia", *Al-Andalus*, VI, p. 299–335.
Meyerson, Mark. D. (1994), *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel*. València: Eds. Alfons el Magnànim.

Meyerson, Mark D. (2002), “Un reino de contradiccions: Valencia, 1391–1526”, *Revista d’Història Medieval*, 12, p. 11–30.
Navarro Espinach, Germán (2003), “La industria textil en los reinos de Aragón y Valencia en la Edad Media”, *XVII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó: El món urbà a la Corona d’Aragó. Del 1137 als Decrets de Nova Planta*, vol. 1, p. 475–487.
Peñarroja, Leopoldo (1984), *Moriscos* y repobladores en el Reino de Valencia: La Vall d’Uxó (1525–1625), València: Del Cenia al Segura.
Peñarroja, Leopoldo (2015), *Historia de Vall d’Uxó*. Castellón: Diputación Provincial.
Piles Ros, Leopoldo (1949), “La situación social de los moros de realengo en la Valencia del siglo XV”, *Estudios de Historia Social de España*, 1 p. 225–274.
Piles Ros, Leopoldo (1970), *Estudio documental sobre el Bayle general de Valencia, su autoridad y jurisdicción*. València: Institució Alfonso el Magnánimo.
Ribera, Julián (1930), “Los *Beni-Gaslón* de Uxó”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XI, p.65–67.
Roca Traver, Francisco (1952), “Un siglo de vida mudéjar en la Valencia medieval (1238-1338)”, *Estudios de la Edad Media en la Corona de Aragón*, V, p. 115–208.
Ruzafa García, Manuel (1993), “Las aljamas mudéjares valencianes en la Baja Edad Media”, *Saitabi*, 43 , p. 167–180.
Segarra i Orenga, Beatriz (2009), *L’aljama de la Vall d’Uixó. Una comunitat rural a la Baixa Edat Mitjana*. Treball d’investigació dirigit per Enric Guinot. València: Facultat de Geografia i Història.
Sesma Muñoz, José Ángel (1995), “Producción para el mercado, comercio y desarrollo mercantil en espacios interiores (1250-1350): el modelo del sur de Aragón”, a: *Europa en los umbrales de la crisis, 1250-1350: Actas de la XXI Semana de Estudios Medievales*, Estella: Gobierno de Navarra, p. 205–246.

De la Rondalla Segarra a la Rondalla Vallera

La difícil consolidació d'una orquestra de plectre

Josep Vicent Font i Ten
fagotaire@hotmail.com

Quan encara estava fresca en la memòria la celebració del seu vint-i-cinquè aniversari, la Rondalla Vallera va tindre la gosadia de presentar-se al concurs de la Festa de la Rosa a Castelló, el passat 6 de maig... i guanyar-lo.

La Festa de la Rosa té una llarga tradició a la capital de la Plana. Començà oficialment el 1928, però recollia l'antic costum de fer serenates en el mes de maig, en commemoració de la Mare de Déu del Lledó. En la versió actual, milers d'aficionats a la música omplin de gom a gom la plaça Major per a escoltar les agrupacions participants. Algunes actuen com a convidades, mentre que altres competeixen per la Rosa d'Or i la Rosa d'Argent. Enguany n'hi havia sis de convidades i cinc de competidores: la Rondalla Vallera, Rosa de Maig, Daquidalla, Los Vicenes i Els de la Fileta. El primer premi, la Rosa d'Or, com hem dit, el meresqué la Rondalla Vallera; el segon, la Rosa d'Argent, l'agrupació castellonenca Rosa de Maig.

Aigualit

Aquesta Rosa d'Or de la Rondalla Vallera és certament un estímul per a encarar el futur però sobretot fa justícia a un treball de tants anys. Perquè la història ve de lluny. El present article és un homenatge a aquesta agrupació, reconeixent-la com a part important de la música de la Vall d'Uixó, i, amb el record de la seua història i dels seus components, pretén combatre l'efimeritat de la memòria col·lectiva.

La Rondalla Vallera es fundà l'any 1991, però no naixia del nores, sinó que els seus fundadors havien coincidit en una experiència prèvia, la Rondalla Segarra, que va dirigir durant onze anys, 1943–1954, el notable intèrpret, compositor i pedagog Estanislao Marco Valls. Pareix més simple, doncs, seguir un ordre cronològic i començar la nostra història amb aquest il·lustre valler.

Estanislao Marco

Qui més i millor ha estudiat la figura d'Estanislao Marco és el guitarrista Jorge Orozco, que ha enregistrat quatre discs amb composicions seues. Entre 1943 i 1953, Marco va escriure cinc quaderns en els quals, sota el títol *Estampas de mi vida. Mis memorias*, detalla els seus primers trenta anys de vida, des del naixement (1873) fins a l'última gira de concerts del quintet El Túria, del qual feia part; també va recollir en un àlbum retalls de premsa de les seues actuacions musicals; i va arreplegar 205 informes dels concerts realitzats entre 1888 i 1898, redactats pels organitzadors de les sales on actuaven. Tot aquest material és inèdit i està en poder de la família del compositor; no es troba a l'abast del gran públic, doncs, però Orozco l'ha pogut consultar. Per tant, és improbable trobar informació més important i més fidedigna.

Orozco ha donat a conèixer aquesta informació en entrevistes, articles i llibrets dels seus discs i, més extensament, en l'entrada corresponent del *Diccionario de la música valenciana* (2 volums), publicat per l'Instituto Complutense de Ciencias Musicales (Madrid, 2006), i en un extens article titulat "Estanislao Marco Valls (1873-1954): compositor y guitarrista valenciano", inclòs en *Archivo de Arte Valenciano. Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos* (València, 2010). A més, ha publicat, en l'editorial Piles, quatre volums de partitures de Marco, precedits també d'una biografia.

A banda, hem llegit la biografia que escriví Ernesto Pérez ("Nombres para la historia: Estanislao Marco Valls", dins el setmanari *La Vall*, 17–XII–1980), els articles apareguts al butlletí *Es-*

Foto d'Estanislao Marco que acompanya les seues obres conservades a la Biblioteca de Compositors Valencians. El recopilador fou Vicente J. Tena.

cuela de Aprendices (d'ara endavant, *EA*) de la fàbrica Segarra i la breu introducció escrita per Luis Andreu a les obres de Marco guardades a la Biblioteca Musical de Compositors Valencians.

I, no cal dir-ho, hem regirat arxius per a confirmar o rectificar alguna dada.

Estanislao Marco Valls va nàixer a la Vall d'Uixó el 17 de maig de 1873. S'ha perdut el llibre del registre civil corresponent a aquell any però, afortunadament, disposem del llibre de baptismes de la parròquia de l'Assumpció, que diu textualment:

> «En la Parroquial Iglesia de Nuestra Señora de la Asuncion de la Villa de Vall de Uxó, Diócesis de Tortosa, provincia de Castellon, á diez y siete de Mayo de mil ochocientos setenta y tres: Yo el abajo firma-

> do Presbítero y Coadjutor de la misma bautizé solemnemente y segun ritu de Nuestra Santa Madre la Iglesia Católica á un niño que nació el mismo dia á las cuatro de la mañana y le puse por nombre Estanislao, hijo legítimo y natural de los consortes Manuel Marco y Teresa Valls. Abuelos Paternos: Manuel Marco y Josefa Maria Bueso. Maternos: Francisco Valls y Teresa Martinez. Padrinos: Vicente Aguilar y Vicenta Valls todos de esta, á quienes advertí el parentesco espiritual y demas obligaciones. De que Certifico.»
>
> Luis Chimeno P[res]b[íte]ro.
> Coad[ju]tor.
> (Rubricat)

Al marge, un altre capellà, Juan B. Comes, escriví anys més tard:

> «Contrajo matrimonio con Felicitas Castillo y Martin, en la parroquia del Salvador y Sta. Mónica de Valencia, el dia 16 de Enero de 1910. De que certifico.»

Els pares d'Estanislao, Manuel Marco Bueso i Teresa Valls Martínez, eren espardenyers. Tingueren cinc fills, tres nascuts a la Vall (Manuel, 1867, Estanislao, 17–V–1873, i Teresa, 12–XII–1875) i dos a València (Magendia, 1880, i Emilio, 1889), on s'havia traslladat la família el 1879. El motiu del canvi de residència era que el fill major, Manuel, s'havia fet una ferida a l'ull jugant amb una canya i corria el perill de tornar-se cec. A València va seguir el tractament mèdic adequat i frenà el progrés de la malaltia.

El pare, que era guitarrista aficionat, donà a Estanislao les primeres nocions instrumentals i el seu germà Manuel, que assistia a l'Escola Municipal de Música que dirigia el compositor Manuel Penella Raga i havia après a tocar l'octavilla, li transmeté sòlids coneixements musicals. L'octavilla (a vegades dita llaütí) és un instrument avui poc usat de forma semblant a una guitarra (a vegades a una bandúrria) però la meitat de gran o menys encara. Com la bandúrria o el llaüt, es toca amb pua, té sis cordes dobles (que també poden ser simples) i s'afina igual que aquests instruments, però una quarta més baixa. La bandúrria i el llaüt s'afinen la–mi–si–fa#–do#–sol#; l'octavilla, mi–si–fa#–do#–sol#–re#.

Primer com a músics de carrer i després introduint-se en els ambients musicals de València, l'orientació de la família anava definint-se. Fou molt important que feren amistat amb l'empresari del Teatre Principal de Valencia per a relacionar-se amb grans fi-

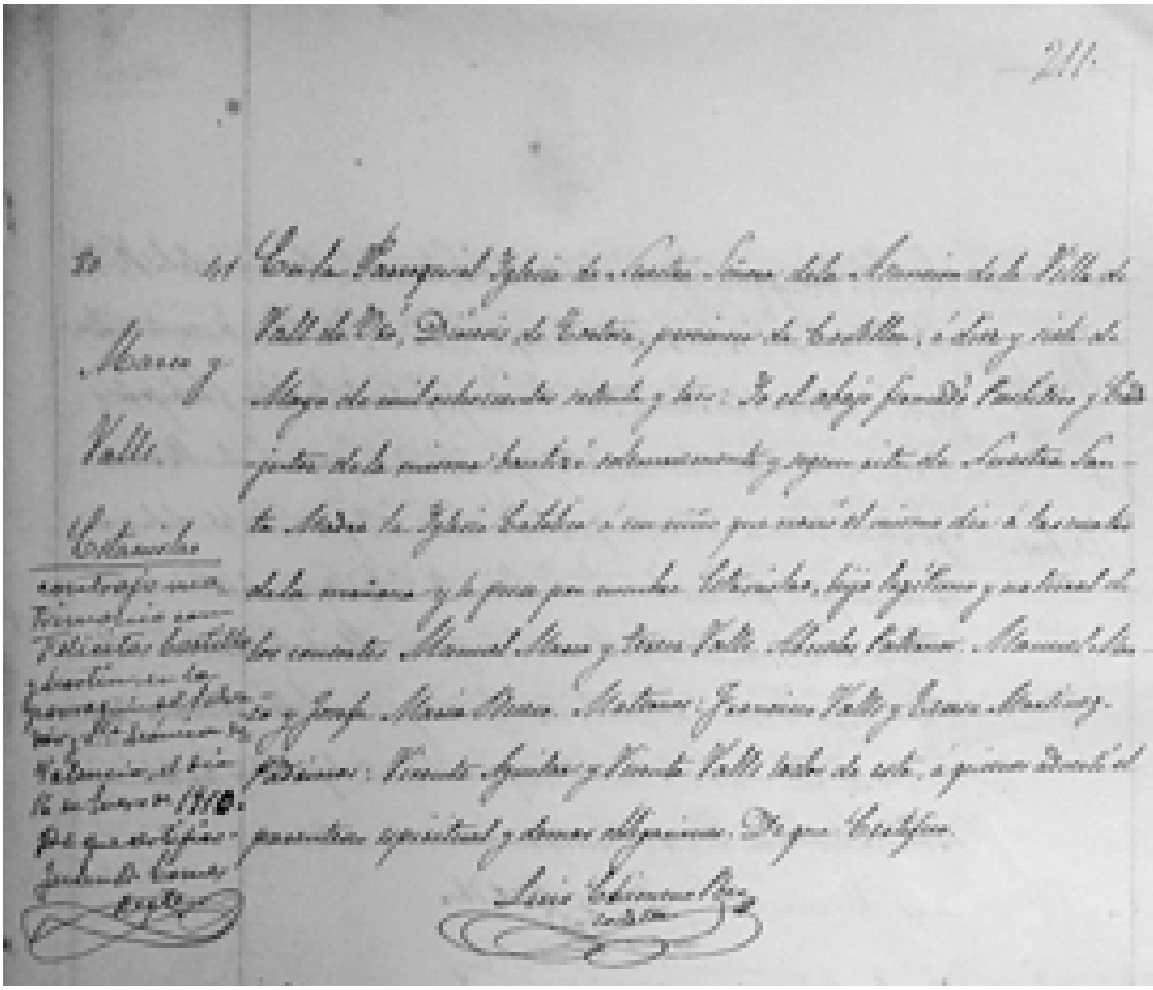

gures de l'època (el violinista Pablo Sarasate, la soprano Adelina Patti, el tenor Francisco Viñas, el pianista, director i compositor Anton Rubinstein...).

Com a intèrpret, Estanislao Marco sempre va actuar en companyia dels germans, formant grups coneguts com El Túria o, a vegades també, com Els Germans Marco. De 1880 a 1888 eren un duo: Estanislao tocava la guitarra i Manuel, la bandúrria. El 1888 se'ls afegí Teresa, que tocava el llaüt-lira, i el 1890, Magendia, amb la bandúrria-lira. Aquest quartet encara passà a ser quintet el 1900, amb la incorporació d'Emilio al piano. El 1907 es morí Manuel, que feia de director, i l'agrupació es dissolgué.

Abans de passar més avant, farem un comentari sobre els estranys instruments que acabem d'esmentar.

El compositor i mandolinista italià Raffaele Calace (Nàpols, 1863–1934), pertanyent a una família de luthiers i músics de la

Inscripció de baptisme d'Estanislao Marco Valls. Al marge esquerre es pot llegir també la data del seu casament, celebrat a València.

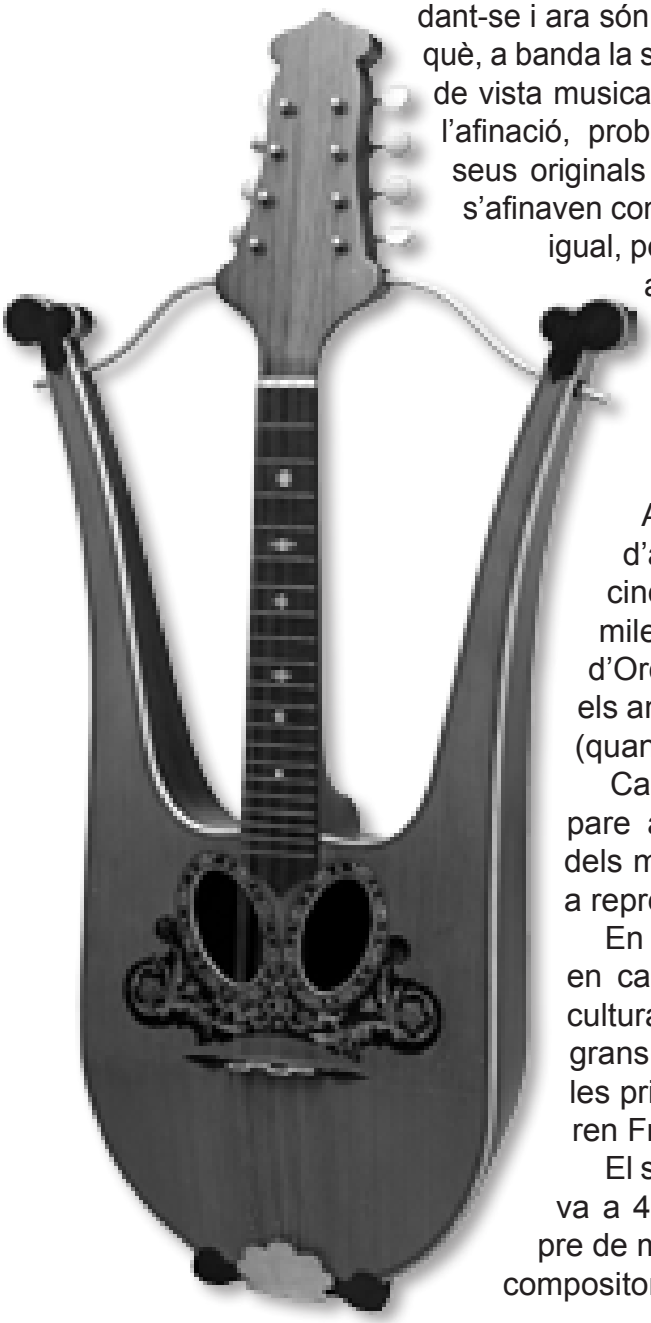

Exemple de mandolira, tal com la conceberen i fabricaren els germans Calace.

qual hi ha notícies des del segle XVIII, creà amb el seu germà Antonio l'empresa Fratelli Calace, que inventà la "mandolira". El nom és transparent, es tractava d'un híbrid, una combinació de mandolina i lira. Va assolir una difusió notable i va estimular, a Espanya, la creació d'instruments com la bandúrria-lira i el llaüt-lira. Però tots aquests instruments anaren oblidant-se i ara són poc més que peces de museu perquè, a banda la seua innegable bellesa, des del punt de vista musical oferien poques novetats. Quant a l'afinació, probablement seguien l'esquema dels seus originals sense l'afegitó de la lira, és a dir, s'afinaven com la bandúrria i el llaüt, que s'afinen igual, però la primera sona una octava més alta que el segon.

La primera gira dels Marco fou el 1882 (Estanislao tenia nou anys!) i els dugué a Sagunt, Alfara, Algímia, Almenara, Xilxes, Nules, Borriana, Vila-real, Castelló, Almassora i la Vall d'Uixó. A partir d'aquell moment, passaren vint-i-cinc anys en què El Túria superà el miler d'actuacions, segons els càlculs d'Orozco, amb especial abundància els anys 1890 (amb prop de 150) i 1901 (quan superen les 200).

Cal dir que, en tot aquest temps, el pare assumí les tasques de promoció dels músics, fent gestions i actuant com a representant.

En aquells anys frenètics actuaren en casinos, societats, ateneus, cercles culturals i cafès concert, però també en grans sales de concert. Recorregueren les principals ciutats espanyoles i visitaren França, Portugal i Algèria.

El seu repertori, extens i variat, arribava a 400 obres, que interpretaven sempre de memòria, i col·laborà a popularitzar compositors clàssics, sarsueles i òperes.

Quintet El Túria: Manuel (bandúrria), Magendia (bandúrria-lira), Teresa (llaüt-lira), Emilio (piano) i Estanislao (guitarra).

Actuaren en diferents ocasions al Palacio Real de Madrid, davant María Cristina, reina regent, la infanta Isabel, Alfons XIII, membres de la noblesa i del cos diplomàtic. Ho conta el mateix Estanislao en les memòries, segons transcripció d'Orozco:

«Actuamos durante dos meses en el teatro Alhambra y a continuación, por mediación del director de orquesta valenciano Vicente Lleó, fuimos contratados para actuar en el Nuevo teatro situado en la calle de Capellades. Allí conocimos a los hermanos Quintero. Cierto día, después de la comida, recibimos la visita de un alto empleado de Palacio, quien por encargo de Su Alteza la Infanta Doña Isabel nos encarecía el que nos entrevistásemos con el Mayordomo Mayor de Palacio, señor Duque de Sotomayor, con el fin de cumplimentar los deseos de Su Majestad y demás personas de la familia Real de oír al Cuarteto El Turia en concierto privado por estar la Corte de luto. Se convino en celebrar dicho concierto a las nueve y media de la noche en la fecha prefijada. Conviene advertir que nuestra actuación en el teatro era alrededor de las once de la noche. Con la exactitud de las cosas de

Palacio, a las nueve y media en punto comenzaba nuestro concierto ante las personas reales, a excepción de la Infanta Doña Isabel, que tomó asiento a mi lado. No ejecutamos un programa determinado, pues contando con un extensísimo repertorio y poseyendo S.M. la Reina una vasta cultura musical, cabe decir que ejecutamos las obras que nos iba pidiendo o indicando. Al dar las once sin notar hastío ni cansancio en los oyentes le recordé a mi hermano lo avanzado de la hora y nuestro compromiso del teatro, y dirigiéndose a la Reina le anunció nuestra retirada a lo que contestó esta algo sorprendida: ¿Tan pronto?...»

Dissolt el quintet El Túria, com hem dit, el 1907, Estanislao es va centrar en la docència i la composició. Va fundar i dirigir la Rondalla Valenciana del Centre Instructiu Musical de Benimaclet, on estigué de 1918 a 1943, i la Rondalla Segarra de la Vall d'Uixó, que fundà aquell 1943 i que dirigí fins el 22–VI–1954, quan es va morir. Els darrers anys tenia molts problemes de mobilitat per una paràlisi de les cames, per això en les fotos el veiem sempre assegut en una cadira.

Va compondre més de setanta obres per a guitarra. Orozco, que, com hem dit, ja n'ha enregistrat quatre discs, el considera fonamental com a nexe entre Francesc Tàrrega i els guitarristes nascuts en la segona dècada del segle XX. Diu:

«Sus composiciones para guitarra se insertan en la estética de la música de salón. Escritas con gracia y gran conocimiento del instrumento, la mayoría son piezas breves a manera de miniaturas de muy buena factura (valses, mazurkas y tangos, entre otras), impregnadas del estilo romántico y con grandes dosis de inspiración en las fuentes populares, y logran la inmediata comunicación con el público.»

En citarem només un exemple d'alguns gèneres: *Ausencia* (vals), *Cordialidad* (tango), *Trini* (masurca), *Juvenal* (marxa), *Sumet* (serenata), *Tirolesa* (cançó), *¡A tu alma virtuosa!* (melodia), *Amor gitano* (zambra), *¡Esperanza!* (rêverie), *¡Amargura!* (elegia), *El presumido* (xotis), *Carmencita* (gavota), *Burlesca* (sonatina), *Boceto* (capritxo), *Dolora* (estudi melòdic), *Danzas valencianas* (l'u i el dos), *Guajiras* (aires cubanos), *Soleá* (aires andaluces), *Impromptu* (improvisació), *Canción napolitana*, *Gran jota aragonesa*, *Malagueñas*, *Granadina*...

També és autor de diversos estudis per a guitarra, estudis per a bandúrria i un mèdode per a llaüt. Tots els quals són inèdits.

Com a transcriptor també va ser molt fecund. A la Biblioteca

Musical de Compositors Valencians hi ha constància de 19 transcripcions per a guitarra d'altres autors (Josep Serrano, Salvador Giner, Jean Sibelius, Nikolai Rimski-Kórsakov, Franz Schubert, Frédéric Chopin, Franz Liszt, Giacomo Puccini...), 9 transcripcions per a tres i quatre guitarres (Louis Ganne, Eduardo Lucena, Frédéric Chopin, Robert Schumann...) i 28 transcripcions per a rondalla (Pietro Mascagni, Georges Bizet, Richard Wagner, Isaac Albéniz, Enric Granados, Josep Serrano, Amadeu Vives...). Per a la Rondalla Segarra en transcriví almenys setanta-una, que indexarem en un altre punt.

La mandolina i la bandúrria

Abans d'entrar pròpiament en matèria, pareix aconsellable de fer alguns comentaris sobre els instruments, ja que la nomenclatura pot portar a confusió. De fet, quan vam veure partitures escrites per Estanislao Marco ens va sorprendre que la melodia la portaren les "mandolines", quan, a la pràctica, eren les bandúrries les que tocaven. L'explicació la trobem en els consells i els mètodes de Baldomer Cateura i Félix de Santos, que Marco reconeix com a mestres en l'article "Orientaciones" (*EA*, 1–octubre–1948, núm. 89, pàg. 49, 50):

«Muchas rondallas existentes hoy en España, están dirigidas por hombres entusiastas y abnegados, excelentes músicos con suficiente capacidad para hacer una transcripción, pero esto no basta; hay que conocer el mecanismo de los instrumentos para que las dificultades que halle el ejecutante se truequen en facilidades por medio de la colocación del instrumento, de la posición de las manos, etc. Por otra parte, no hay que consentirle al alumno el comienzo de las prácticas instrumentales sin estar suficientemente preparado en solfeo y escritura de música, pues ello contribuye al mayor conocimiento de estas materias.

»Sobre todo lo anteriormente expuesto, tropezamos con el importantísimo problema de la digitación, el movimiento de púa directa, alzapúa y contrapúa. Por todo ello, yo me atrevería a aconsejar a los directores de rondalla carentes de estos conocimientos que en defecto de poseer el método para instrumentos de púa de Cateura o de Santos, se asesorasen de un profesional consultándole, pues esto, lejos de constituir una humillación, contribuiría a fomentar la afición y

si las cosas se hacen a medias es perder el tiempo.»

María Luisa Lacal de Bracho en el *Diccionario de la música, técnico, histórico, bio-bibliográfico*, editat a Madrid el 1900, diu:

«MANDOLINA ESPAÑOLA, precioso instrumento de salón cuya invención se debe al famoso concertista esp[añol]. Baldomero Cateura. Su elegante forma recuerda a la de la antigua mandola. Puede como esta ser plana por el dorso o convexa. Tiene 6 cuerdas, tres de tripa y tres de seda y metal. Se afina como la bandurria. Produce sonidos dulcísimos y es el instrumento más perfecto que se conoce entre los de su clase. Para mayor comodidad del ejecutante se coloca en ingenioso trípode. Aunque su construcción es muy reciente, son infinitos sus admiradores en España y en el extranjero. Es muy notable el Método teórico-práctico que para el estudio de dicho instrumento publicará en breve el insigne Cateura.»

Efectivament, Baldomer Cateura i Turró (Palamós, 1856 – Barcelona, 1929) va publicar *Escuela de mandolina española* (Barcelona, sense data), un mètode per a l'aprenentatge d'aquest instrument, en el qual, parlant de la bandúrria de cordes dobles (és a dir, la bandúrria habitual) diu: «[...] á mi juicio, su doble cuerda constituye una imperfección y un inconveniente: deficiencias que desaparecen en la Bandurria á cuerda sencilla, que no otra cosa es, aparte lijeras [sic] modificaciones en lo accidental de la forma, la elegantísima Mandolina Española.»

En conclusió, la "mandolina española" és una bandúrria de cordes simples. La primera pregunta és per què Cateura prefereix les cordes simples, en compte de les dobles. La respon ell mateix:

«Para comprender las ventajas que sobre la cuerda doble tiene la sencilla, después de la afinación que ostensiblemente es más perfecta, basta fijarse en la extraordinaria facilidad con que se ejecuta, en la pureza y claridad de los sonidos y ¿porque no decirlo? hasta en el modo correcto de solfear y expresar la música. La voz no pierde, como á primera vista parece, ántes mejora en calidad y matices, circunstancia que según el sentir de hábiles violeros, no obedece sino á la menor tirantez de las cuerdas,

cuya fuerza reducida á la mitad, permite fabricar de un modo especial la tapa harmónica, parte fundamental de la belleza é intensidad de los sonidos.»

La segona pregunta, obligada, ens l'hem de respondre nosaltres: si és una bandúrria de cordes simples, per què no li diu "bandúrria simple", per exemple, i s'estima més de dir-li "mandolina española"? La mandolina és un altre instrument: a banda la major o menor semblança de sonoritat, la mandolina té quatre cordes dobles, que s'afinen a quintes (mi–la–re–sol), mentre que la bandúrria, com hem dit adés, té sis cordes dobles afinades a quartes (mi–si–fa#–do#–sol#). Suposem que la intenció, no explícita, de Cateura era dignificar la bandúrria relacionant-la amb la mandolina, que s'acceptava tot arreu com a instrument de concert.

Per la seua banda, Félix de Santos Sebastián (Matapozuelos, Valladolid, 1874 – Barcelona, 1946), músic, compositor i pedagog, autor d'estudis i mètodes per a diversos instruments, en el pròleg del seu *Método Progresivo para Mandolina Italiana* (1900) diu que la mandolina espanyola és igual que la bandúrria i es confessa seguidor de Cateura: «La Mandolina Italiana no tiene escuela; como no la tenía la Bandurria o Mandolina española antes de que el maestro Cateura publicase su método y de que yo la ampliase con la serie de obras de estudio que para ella he publicado.» I un poc més avant, a la pàg. 5, manifesta la seua preferència per les cordes simples: «Las cuerdas en la Mandolina pueden ser sencillas y dobles; la Mandolina con cuerdas sencillas tiene cuatro y con cuerdas dobles consta de ocho. Yo prefiero la Mandolina con cuatro cuerdas sencillas, tal y como se ha adoptado en el Conservatorio del Liceo Barcelonés. Los que prueben desapasionadamente los dos sistemas de encordadura, se convencerán pronto de la superioridad del de cuerdas sencillas, pero los que por costumbre o por cualquier otro motivo prefieran la encordadura doble, podrán servirse igualmente del presente método, pues en los dos sistemas la afinación y los preceptos de escuela son idénticos.»

Molts anys després, el 1979, Francisco Haro publica un *Método progresivo de mandolina española y bandurria*, on explica: «La idea que me he propuesto, al realizar este Método Progresivo, es la de dar al alumno una base sólida y progresiva en el estudio de la mandolina española y bandurria pues la única dife-

***Presentació en públic de la Rondalla Segarra (1–juliol–1944). Aquesta foto acompanya l'article d'*Escuela de Aprendices *de l'1–desembre–1944, amb el text següent:* «Grupo de los 45 productores que componen nuestra Rondalla, con su director».**

rencia que existe entre estos dos instrumentos, es que la mandolina española consta de seis cuerdas en seis órdenes sencillos y la bandurria consta de doce cuerdas, divididas en seis órdenes dobles.»

En conclusió, quan Marco (i els membres de la Rondalla Segarra, seguint-lo a ell) diu que un paper és per a mandolina o mandolina espanyola, hem d'entendre simplement que és per a bandúrria perquè, a hores d'ara, malgrat els problemes d'afinació de les cordes dobles, hi ha pocs instrumentistes que les vulguen simples.

La Rondalla Segarra

Havíem dit abans que, dissolt el quintet El Túria, Estanislao Marco, que vivia a València, es dedicà a compondre i ensenyar. El 1943, amb setanta anys, va tornar a la Vall per a donar naixement a una nova agrupació: la Rondalla Segarra. És hora, doncs, de parlar d'aquesta agrupació.

La Rondalla Segarra va nàixer dins la concepció paternalista de l'empresa homònima que tan bé han estudiat alguns autors.

Recomanem, per exemple, el llibre de Fernando Peña Rambla, *Història de l'empresa Segarra* (1998), o l'article d'Andrés Payà Rico, "Formació professional, instrucció i adoctrinament a l'empresa Segarra (La Vall d'Uixó, Castelló) durant el franquisme", dins *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació* (gener–juny, 2010). En el nostre article, però, ens centrarem tan sols en els aspectes musicals.

La iniciativa per a crear-la va ser de Silvestre Segarra Bonig, gerent de l'empresa, i és ell mateix qui en dóna la primera notícia en *EA* ("A nuestra Academia Musical. 'Escuela de Aprendices SEGARRA' (Rondalla)", núm. 24, 1–maig–1943). Aquesta revista, òrgan de l'empresa, anirà resseguint al llarg d'onze anys l'evolució de la Rondalla. En aquest primer article, Silvestre Segarra, a més de diverses opinions i consideracions que ara no fan al cas, diu:

«Ya tenemos en marcha la creación de la nueva Rondalla, habiéndose inscrito voluntariamente 72 alumnos, o sean 22 más de los calculados.

»Todos los 72 solicitantes quedaron admitidos y todos reciben lección diaria de solfeo.»

Cap al final de l'article, diu el nom del director d'aquesta rondalla:

«Recorrerá nuestra Rondalla las mejores capitales de España como las recorrió con su guitarra al frente de su quinteto, vuestro viejo y laureado profesor D. Estanislao Marco, quien también nació en nuestra laureada ciudad.»

Cinc mesos més tard ("Nuestra Rondalla 'Escuela de Aprendices'", *EA*, núm. 29, 1–octubre–1943), Silvestre Segarra torna a donar detalls de la Rondalla:

«Vamos a entrar en el 2.º Curso de Solfeo, en el cual empieza también la práctica del instrumento que cada alumno, según su carácter y su estudio, se considera que será apto para tocar. Un montón de instrumentos de la máxima calidad tenemos ya preparados.

»Poquísimas bajas habrá entre los 72 alumnos que en un mismo día empezaron a entonar la escala, pues casi en su totalidad tomaron muy a gusto estos estudios, y aunque como es natural, hay algunos más adelantados que otros, todos en conjunto as-

piran a crear una gran Rondalla que sea digna de oirse por toda España, cual fué mi propósito al intentar crearla.»

Silvestre Segarra no deixa d'aprofitar cada paràgraf per a explicar la seua visió de la Rondalla, que és paral·lela a la seua concepció de l'empresa que dirigeix i del món:

« Cada momento estoy más satisfecho de haber creado esta Rondalla cuya música une a los hombres espiritualmente y delimita a cada uno su papel, convenciendo la imprescindible necesidad de su absoluta unión. [...] Aspiro a una mejor comprensión humana, en la cual ceda (aunque no sea más que una parte de lo que le sobra) el que más tiene, el que más sabe, el que más vale, el que más puede, para como en el conjunto de la música, buscar la armonía con los desheredados de estas fortunas de privilegio de la naturaleza, que menos tienen, menos valen, menos saben y menos pueden, con los cuales es humano e imprescindible convivir conjuntamente para que a su vez éstos comprendan también y reconozcan la superioridad del Compositor, del Director, y la necesidad imprescindible de disciplina de cada uno en su papel y todos conjuntamente en sus puestos, estar perfecta y espiritualmente unidos.»

La presentació en públic de la Rondalla va ser l'1 de juliol de 1944, com explica el mateix gerent uns mesos més tard (*EA*, "¡Ya tenemos Rondalla!", 1–desembre–1944):

«Hoy, día 1.º de Julio, tuvo lugar el primer ensayo en público de nuestra Rondalla.

»Eran tantas las personas que querían oír a nuestros rondalleros, que ya la Sala-Academia resultaba pequeña, llenándose su escalera de acceso a aquélla, amén de muchísimas personas que regalaban su oído desde la carretera. El tocar al aire libre era seductor y el tocar en público era necesario para perder el miedo.

»Ningún anuncio se publicó de tal acto, y, sin embargo, la concurrencia fué enorme.»

Aquell assaig va ser, de fet, un concert, en el qual s'interpretaren les obres següents: *Himne a Vall de Uxó*, de Francesc Penyarroja i Lleonard Mingarro; *De Valencia a Zaragoza*, pasdoble de Ramón Ferrer; *Himne a València*, de Josep Serrano; *El señor Joaquín*, alborada de Manuel Fernández Caballero; *Rapsòdia*

*Foto que acompanya l'article d'***Escuela de Aprendices** ***de l'1–juliol–1949, amb el text:*** **«Nuestra Rondalla en la Chopera del Retiro de Madrid, en el Concurso Internacional de Coros y Danzas. En un ángulo nuestro Gerente, Don Silvestre, escucha atentamente la interpretación.»**

valenciana, d'Estanislao Marco; *Lo cant del valencià*, pasdoble de Pedro Sosa; *Ave Maria*, de Franz Schubert; *Granada*, d'Isaac Albéniz; *Himno a la Rondalla*, de Francisco Miquel, i *Gran jota aragonesa*, d'Estanislao Marco.

En el descans es llegiren dues poesies, de Leopoldo Peñarroja i de Francisco Miquel, que eren alhora un homenatge a la Rondalla i a l'empresa Segarra.

Una vegada més, Silvestre Segarra aprofita l'article per a apartar els treballadors de qualsevol temptació política:

«Nos felicitaron con entusiasmo unánime todos los concurrentes, convencidos de que esto no es hacer política, sino música, esto es, hacer Patria.

»Hemos conseguido, pues, lo que nos proponíamos: Crear una Rondalla que deleite a nuestros obreros y convecinos borrando rencores y olvidando penas. [...]

»Esta unión de instrumentos en ritmo matemático, que en una misma obra, tienen papeles tan distintos [...], son la más rotunda e innegable demostración de que no solamente son armonizables todos los hombres de más distintas tendencias, sino que

***Presentació en públic de la Rondalla Segarra (1–juliol–1944). Aquesta foto acompanya l'article d'*Escuela de Aprendices *de l'1–desembre–1944, amb el text següent:* «Grupo de los 45 productores que componen nuestra Rondalla, con su director».**

la hermandad es absolutamente necesaria para cualquier obra perfecta y grande, porque como en la música, como en nuestra Rondalla, se completan [...].

Yo que fuí el iniciador de esta Rondalla con el pensamiento sincero de unir a los hombres alegrando sus vidas y borrando sus rencores. Yo que amo tanto a mi querido pueblo y que sueño con su grandeza y bienestar de todo entero, no a trozos ni con excepciones, confieso que se me saltaron las lágrimas de emoción al oír este Himno local [...].»

L'expectació que havia creat la Rondalla va ser certament admirable. Un any més tard, un altre número de la mateixa revista, ara escrit pel mestre Rafael Solà, dóna detalls preciosos sobre la creació i el funcionament de l'agrupació (*EA*, "La Rondalla SEGARRA", núm. 54, 1–11–1945):

«En un local ya preparado al efecto —la que constituye la Academia Musical— inició sus tareas D. Estanislao Marco, el día 1.º de Abril de 1943.

»Previa la confección del plan a seguir, con 72 alumnos admitidos todos voluntariamente, con el método *Eslava* 1.ª parte, la cual fué aprendida en cuatro meses. Poco tiempo después, y en ocasión de hallarse finalizando la 2.ª parte, la Empresa creyó oportuno efectuar la compra de 57 instrumentos de las distintas cuerdas y según la distribución adecuada informada por el Director. La casa Julve de Valencia pudo suministrar este respetable número de instrumentos, todos de primera calidad.

»Ya a principios del 44 se hallaban todos los instrumentos en pleno funcionamiento, con lo que ya se preveía la magnitud de esta formidable institución.

»En estas condiciones, pues, se desarrollaron hasta hoy las clases divididas por Grupos y en tres partes: teóricas, de solfeo y prácticas instrumentales. No obstante haberse producido algunas bajas por diversas circunstancias, existen unos veinte aspirantes a rondallistas, cuyo número crece sin cesar.

»Como detalle curioso está, el que todos los trabajos de copia y transcripción son ejecutados por los rondallistas.

»El repertorio lo constituyen 24 transcripciones de Música selectísima, hechas expresamente para la Rondalla por su Director, de autores españoles y extranjeros tales como Granados, Albéniz, Serrano, Giner, Sosa, Verdi, Grieg, Schubert, etc., etc. Recordamos como oídos perfectamente en ensayos generales, *Aïda*, de Verdi; *Danzas españolas*, de Granados y *Granada*, de Albéniz.»

A partir de l'1 de novembre de 1946, el mateix director, Estanislao Marco, comença una llarga sèrie d'articles en *Escuela de Aprendices* per a donar les informacions més variades al voltant de la Rondalla: funcionament i progressos, tècnica musical, novetats sobre les transcripcions i anècdotes personals. Així, en el primer article ("Nuestra Rondalla. Su fundación y desarrollo", núm. 66) diu:

«Fué siempre mi suprema aspiración, durante los cuarenta años de actividad profesional en la enseñanza de los instrumentos de púa y pulso, llegar a ponerme al frente de una agrupación numerosa, para poder desarrollar en ella mis entusiasmos artísticos forjados en veinticinco años de ininterrumpida actuación por España y el Extranjero.

»La genial idea (como todas las suyas) de los Sres. SEGAR-

RA de crear una Escuela de música y Rondalla y elegir a mi modesta personalidad para dirigirla, fué la base para lograr mi tan ansiada aspiración.

»El proyecto, en principio, consistía en reunir de treinta a cuarenta alumnos de la Escuela de Aprendices, inscritos voluntariamente, más al llegar la fecha tope de admisión, se vio que el número de inscritos ascendía a ¡72!. Si motivo de satisfacción era para los Sres. SEGARRA el éxito alcanzado, no lo era menos para mí, pues satisfacía grandemente mi orgullo profesional.

»Se llevaron a cabo todos los preparativos. Mi preocupación antes de posesionarme del cargo, era la adquisición de una pizarra para prácticas de teoría musical [...]. Al preguntar por la posibilidad de adquirir la pizarra, se me dió la respuesta a las veinticuatro horas, presentándome una irreprochablemente construida, magníficamente pintada y montada sobre un elegante caballete. En los mismos talleres de carpintería se confeccionaron 72 butacas de madera (una para cada alumno) para llevar el compás. Se adquirió material necesario (métodos, teorías, papel pautado, carpetas, etc.). Hay que hacer notar que pese a los enormes gastos que se invierten en esta Academia, los alumnos no desembolsan ni un solo céntimo por ningún concepto. Y llegamos a la fecha de apertura de curso (4 de Abril del 43) y tras una breve situación, comienza la primera lección teórica sobre la música, su influjo moral en el hombre, su influencia en las buenas costumbres, etc.»

L'article continua amb detalls ben interessants:

«Hay que tener en cuenta que cada alumno disponía de papel pautado para ejercitarse en la práctica de la escritura musical, y de esa forma poderse escribir en el futuro sus propias partituras.

»Dieron comienzo las prácticas de solfeo y aquí empezaron los temores y dificultades en algunos alumnos.

»Si entre mis lectores hay alguno (y no cabe duda de que los habrá) que haya cursado música, podrá apreciar lo que significa educar musicalmente a un número de alumnos tan elevado. Unos, apenas llegaban al *do* del tercer espacio; otros, al llegar al *re* de la cuarta línea daban un grito; unos llevaban el compás cambiado, otros, equivocaban el nombre de las notas, el de más allá, dando pruebas de ignorancia, miraba con el rabillo del ojo a su vecino, para observar su actuación e imitarla. Todas estas

La Rondalla Segarra al terrat. La fotografia deu ser posterior al juny del 1954, perquè el director, al centre, és José Ramón Martínez. (Arxiu de Marisa Llorens)

dificultades se iban corrigiendo por el director, dando lección individual, hasta conseguir un conjunto vocal de ajuste y afinación casi perfecto. En cinco meses dieron fin al primer curso de solfeo y se familiarizaron de tal modo con la pizarra, que le quitaron el brillo a fuerza de usarla. Sin pérdida de tiempo, se dió comienzo al segundo curso de solfeo, y con ello, a los preparativos del instrumental para la Rondalla. Este instrumental previamente contratado con la casa Julve de Valencia, a base de primera calidad, era el siguiente:

»3 bandurrias.

»19 mandolinas españolas.

»1 bandurrín.

»18 laúdes.

»14 guitarras de concierto.

»1 guitarra —bajo de ocho cuerdas— y como instrumentos complementarios, 2 bandoneones y 1 concertina, haciendo un total de 59 instrumentos.»

Components de la Rondalla Vallera, poc abans de començar la desfilada pels carrers de Madrid, l'1 de juny de 1949. (Arxiu de Marisa Llorens)

Recordem que, per a Marco, les mandolines eren bandúrries amb cordes simples. Quant a la guitarra baixa de vuit cordes, que ara no sabem es gaste, era la guitarra normal (mi–si–sol–re–la–mi), a la qual s'havien afegit dues cordes que seguien la successió descendent.

Pel que fa a la quantitat d'instruments adquirits, l'any anterior, Rafael Solà havia dit que n'eren 57; ara Marco diu que 59.

Dos anys i poc més tard, l'1 de febrer de 1949, en l'article "Origen de las Rondallas levantinas" (*EA*, núm. 93), Marco repeteix alguns d'aquests detalls:

«Pronto se cumplirá el VI Aniversario de la fundación de esta Academia de Música y Rondalla y en tan largo lapso de tiempo no

se ha recibido en esta dirección la menor alusión ni la más leve indicación de queja por el elevado coste que origina el mantenimiento de esta organización, sino muy al contrario, alentándonos en todo momento para ampliar los pedidos con el fin de que de nada se careciese. Daremos a continuación algunos datos acerca de la fundación de la Rondalla SEGARRA, pues aunque algunos detalles son ya conocidos de los lectores de la Revista, conviene refrescar la memoria a ciertos desmemoriados.

»Destinóse un amplio salón-academia con una hermosa terraza recayente al exterior, facilitándoles a los 72 primeros alumnos voluntariamente inscritos, métodos de solfeo, teoría musical, papel pautado, carpeta, libreta de apuntes, batuta, y como director de tan vasta agrupación, al decano de maestros españoles en esta modalidad artística. Tras un brillante primer curso, que se salvó en cinco meses, se adquirió un magnífico instrumental integrado por 22 mandolinas, 18 laúdes, 15 guitarras, 2 bandoneones, 1 concertina y diversos instrumentos de percusión. Se le asignó a cada alumno el instrumento de su predilección y comenzaron las prácticas instrumentales.

»Todo este enorme dispendio se les facilitó a los alumnos completamente gratis. ¿Es digna de encomio tal prueba de altruísmo? Pues aún hay más: además de proveerles gratuitamente de cuerdas, se le regalan a cada rondallista, en concepto de asistencia a clase, 200 pesetas anuales.

»Este filantrópico desinterés que no tiene par en España, no es huera palabrería, sino realidades y por lo tanto son merecedores los Sres. SEGARRA del cariño, adhesión, reconocimiento y gratitud de los obreros beneficiarios.»

A benefici d'inventari, observem un parell de discrepàncies en les dues relacions d'instruments adquirits per a la Rondalla que havia donat ell mateix: coincideixen les bandúrries (22, encara que ara les englobe totes com a mandolines), els llaüts (18), les guitarres (15, sense distingir el baix), els bandoneons (2) i la concertina (1), però en la segona relació ha desaparegut el bandurrí i han aparegut instruments de percussió.

La dificultat dels inicis sempre està present en el record del director. Hi torna en "A los ocho años de su fundación. Balance" (*EA*, núm. 120, 1–maig–1951):

«Hagamos, pues, un breve historial de la Rondalla SEGARRA; En Abril del año 1943, previa la inscripción de 72 alumnos, se abrieron las clases de solfeo y la dirección se enfrentó con la realidad, y ésta representaba un total desconocimiento por parte de los 72 alumnos-obreros, de lo que era un pentagrama; todos los sinsabores de esta misión educadora quedan compensados por la satisfacción que se siente al observar la transformación que se produce en el discípulo hasta en los más nimios detalles de corrección, educación y cortesía a medida que la música va ejerciendo su bienhechora influencia sobre él, pues sabido es que ésta ennoblece el corazón y dulcifica las costumbres; tal aconteció con la Rondalla SEGARRA, que causó una justificada admiración a cuantas personalidades la honraron con su visita. Siguiendo el curso de nuestro relato consignemos que a los seis meses escasos, salvado el primero y parte del segundo cursos de solfeo, con el completo dominio de las claves de *sol* en segunda línea, *fa* en cuarta línea y escritura musical quedó constituída la Rondalla SEGARRA integrada por 45 productores, a quienes se dotó de un magnífico instrumental compuesto de guitarras, bandurrias, mandolinas españolas, bandurrín, guitarra-bajo, concertina y dos bandoneones.

»Terminados los estudios preliminares se pasó al conjunto con obras exclusivamente transcritas aquí y con la particularidad de que cada rondallista se copiaba su propia *particela* y entonces se puso de relieve que la labor llevada a cabo no había sido estéril pues aquellos analfabetos en música que poco antes consideraban a ésta como un “ruido agradable” ya solicitaban de la dirección transcripciones de *Los Maestros Cantores*, *Tannhäuser*, *Rapsodia húngara*, etc.»

Per a les lliçons de solfeig, recordem que Rafael Solà havia revelat que feien servir el mètode *Eslava*. Però, quin material tenien per als instruments? Ho diu Marco en l’article del mes següent (*EA*, “Nuestra Rondalla”, núm. 67, 1–desembre–1946):

«La causa que dificulta la divulgación y arraigo de los instrumentos de púa y pulso es la carencia de métodos adecuados y —como consecuencia de ello— la escasez de elementos profesionales que con su técnica, fomenten la afición.

»[...] adoptamos el método para mandolina de Santos, por ser más reducido; para las guitarras, lecciones y estudios del Director de la Rondalla y para los laúdes, se compuso por el mismo

Director un método gradual, convenientemente digitado y conteniendo 57 estudios con cierto carácter melódico, que al mismo tiempo que los instruía en el manejo del instrumento, les servía de estímulo para cursarlo con agrado. El bandoneonista se desplazada semanalmente a Valencia para recibir las lecciones de un profesor y finalmente, como tampoco de pudo encontrar método de concertina, se improvisó uno en la Academia, con lecciones escritas por el Director. Hecho el reparto del instrumental a los Rondallistas según sus gustos y preferencias, dieron comienzo las clases de prácticas instrumentales.»

En l'article "Orientaciones" (*EA*, núm. 91, 1–desembre–1948) torna a dir que és autor d'un mètode de llaüt:

«Al encargarme de la dirección de esta Academia de Música y Rondalla SEGARRA me vi precisado a escribir un Método de laúd con un total de cincuenta estudios progresivos que no está editado y en circulación por ser exclusivo para la Rondalla SEGARRA.»

Però hi havia encara un altre tipus de dificultats per a la consolidació de la Rondalla. Les explica Marco en l'article de l'1 de febrer de 1948 (*EA*, "Balance del año 1947", núm. 81):

«Es tanto más digna de admiración esta Rondalla, por cuanto está integrada por jóvenes de menor edad, que al ser requeridos para prestar el servicio militar, tienen que abandonarla, cuando a fuerza de desvelos y sacrificio han logrado cierto dominio sobre el instrumento; son reemplazados por educandos que han de sufrir las mismas vicisitudes.»

La satisfacció que sent Marco amb la seua Rondalla es fa patent en cadascun dels articles. Vegem-ho en aquest ("La técnica instrumental en la Rondalla SEGARRA", 1–maig–1948, núm. 84):

«Con frecuencia oigo a los visitantes que acuden a esta Academia de Música elogiosos comentarios acerca de la actuación de la Rondalla SEGARRA.

»¡Qué ajuste! ¡Qué interpretación tan admirable!

»Estas manifestaciones de admiración, están justificadas y tienen su origen en una escuela y en una técnica. La técnica del

cuarteto “El Turia”, formado por los hermanos Marco, Hijos de Vall de Uxó.»

És possible que el moment més recordat de la Rondalla Segarra siga el viatge que van fer a Madrid per a participar en el Concurs Internacional de Cançons i Danses Populars que va organitzar la Delegación Nacional de Sindicatos. No era poc, passar uns dies a Madrid, l’any 1949! A més, algunes de les poques fotos conservades de la Rondalla són d’aquella ocasió. La voluntat del franquisme d’aprofitar políticament l’activitat era evident, com es veu en l’*Hoja del Lunes* de Madrid (6–juny–1949):

«Más de 60.000 espectadores han presenciado y presenciarán las pruebas del Concurso Internacional de Canciones y Danzas Populares que con creciente interés público, y con intervención de 4.500 participantes de diversos países —todos ellos trabajadores aficionados a la música—, vienen celebrándose, desde el 29 de mayo, en el teatro al aire libre de La Chopera y en dos salas de espectáculos madrileñas, cálculo de espectadores en el que no se hallan incluidos los 22.000 que seguramente llenarán la plaza de toros de Madrid en el magno festival de artes rítmicas populares, que será digno colofón del concurso.»

«La Delegación Nacional de Sindicatos, al realizar este concurso internacional, no sólo hace una trascendental obra de difusión de la música popular, sino que lleva también a cabo una importante aportación a la paz y a la mutua comprensión mediante el conocimiento directo de los trabajadores de numerosos países. [...] Si en algunos pueblos el fragor espiritual de la “guerra fría” impide percibir los alegres compases invitadores a la paz, son muchos, afortunadamente, donde se escuchan con buen ánimo, como cordiales mensajes, las bellas resonancias del Concurso Internacional de Canciones y Danzas Populares.»

Per als nostres músics, l’experiència era inoblidable. Ho anuncia la revista en l’article sense signatura “La Rondalla y nuestro equipo de fútbol a Madrid” (*EA*, núm. 97, 1–juny–1949):

«Nuestra Rondalla, sale por vez primera de su ámbito local y acude a Madrid [...]. Que el éxito les acompañe y quede bien alto el nombre señero de nuestra Empresa.»

I ho recorda Marco en la revista del més següent (*EA*, "Impresiones de un viajero", núm. 98, 1–juliol–1949):

«Delicioso por todos conceptos resultó el desplazamiento de la Rondalla SEGARRA a Madrid, para tomar parte en el Concurso Internacional de Coros, Danzas, Orquestas, Rondallas, Solista, etc., que tuvo lugar en el Paseo de la Chopera del Retiro durante la primera semana de Junio.

»Fijóse nuestra salida de las Factorías para el día 31 de Mayo por la mañana, para unirnos en la estación de Chilches al Coro de Educación y Descanso de Castellón, al cual íbamos adscritos a los efectos del viaje.

»Los Sres. SEGARRA, maestros en previsión y que se saben al dedillo el Refranero Español, tuvieron en cuenta que "Al que madruga Dios le ayuda", y en consecuencia, proveyeron a cada rondallista de una hogaza de pan repleta de trozos de conejo frito, un buen trozo de jamón serrano y tres plátanos. [...]

»Nuestra llegada a Madrid, con algún retraso, tuvo lugar muy cerca de las 22 horas.

»En el andén surge la figura venerable de D. Silvestre SEGARRA Bonig que se desvela para que nada les falte a sus 34 obreros que son carne de su carne, y quiere que a éstos les sea grata su permanencia en Madrid.

»Dos autobuses dispuestos a la puerta de la Estación nos conducen al Hotel Nueva York. A mí, me hacen subir a su coche y nos dirigimos juntos al lugar de nuestro alojamiento en la capital.

»1 de Junio, celebración por la tarde de la gran Cabalgata o Desfile de los grupos adscritos al Concurso. Abría la marcha una banda de cornetas montada. [...] Como es lógico que mencione a nuestra Rondalla (la única que tomó parte en el desfile) diré que precedidos por su estandarte que orgullosamente avanzaba en manos de Jaime Almiñana, la amplia calzada de la Avenida José Antonio resultaba estrecha para los 34 rondallistas que en doble fila paralela y con el instrumento al brazo, diríase que formaban guardia de honor a la enseña que les había sido confiada: RONDALLA SEGARRA, G.E., VALL DE UXÓ (Castellón).

»Poco me resta que añadir a estas breves impresiones de un viajero; el miércoles tuvo ensayo la Rondalla en los sótanos de la lujosa Sucursal SEGARRA; el jueves por la tarde la reuní con el mismo objeto y a las cinco y media de la tarde llega una orden terminante para que a las siete y media nos halláramos en la

Chopera para actuar. Esta dirección abrigaba el pleno convencimiento de que el público otorgaría su aplauso a la Rondalla dada la importancia de las obras a ejecutar: *5.ª Sinfonía de Beethoven*, *Aïda*, *Tannhäuser*, *Carmen*, etc. Pese a las malas condiciones en que actuó la Rondalla, cuando al terminar *Tannhäuser*, D. Silvestre SEGARRA Bonig, llevado por su bondad y entusiasmo avanzó para felicitar y darle un cariñoso abrazo al director, al levantarse éste y situarse cara al público, estalló una formidable ovación: Ovación que en aquellos momentos solemnes yo dedicaba por entero al legítimo merecedor de ella: D. Silvestre SEGARRA.

»Para terminar: en nombre de la Rondalla SEGARRA y en el mío propio, nuestra eterna gratitud por sus constantes desvelos por que nada nos faltase y por el espléndido regalo de última hora...»

[Il·lustració. Foto que acompanya l'article *d'EA*, 1–juliol–1949: «He aquí los componentes de la Rondalla Segarra, fotografiados en la plaza de España, al iniciarse el desfile por ls calles madrileñas.»]

[Il·lustració. Foto que acompanya l'article *d'EA*, 1–juliol–1949: «Nuestra Rondalla en la Chopera del Retiro de Madrid, en el Concurso Internacional de Coros y Danzas. En un ángulo nuestro Gerente, Don Silvestre, escucha atentamente la interpretación.»

Dos anys més tard, en l'article "A los ocho años de su fundación. Balance" (*EA*, núm. 120, 1–maig–1951), Marco recorda:

«Nos cabe la satisfacción de afirmar que la Rondalla SEGARRA ha sido calurosamente aplaudida en sus actuaciones ante los públicos así como en las visitas con que ha sido honrada, tanto oficiales como particulares, mereciendo especial mención su participación en el Concurso Internacional de Canciones y Danzas, celebrado en Madrid en 1949 obteniendo de 7 a 8 sobre una puntuación máxima de 10 y siendo por lo tanto la vencedora de las Rondallas de Obreros de Grupos de Empresa.»

Un altre concert important de la Rondalla Segarra va ser al Port de Sagunt l'any 1953. El conta Marco (*EA*, núm. 145, 1–juny–1953):

«De memorable puede calificarse el desplazamiento realizado por la Rondalla SEGARRA el día 1 de Mayo al Puerto de Sagunto

para actuar en el Salón Victoria de dicha población. Vasto teatro de magníficas condiciones acústicas que pone de relieve el elevado grado de cultura que la sabia gestión de la Dirección técnica y administrativa de la poderosa Compañía siderúrgica, secundada por la Junta Pro-cultura han logrado moldear a un pueblo laborioso, culto y de sanas costumbres. Previamente fijada la partida de los 34 rondallistas, a las cinco horas de la tarde se emprendió el viaje en medio de alegre alborozo y cordial camaradería y dando buena cuenta durante el trayecto, de una abundante y suculenta merienda, obsequio que los Sres. SEGARRA, siempre atentos y previsores, hicieron a sus obreros rondallistas.»

Les obres interpretades foren: *Himno a Valencia*, de Josep Serrano; *Patricio*, vals d'Estanislao Marco; *Una noche en Calatayud*, de Pablo Luna; *Pavana*, d'Eduardo Lucena; *Rondalla*, d'Estanislao Marco; *Àngel d'amor*, d'Émil Waldteufel; *Serenata* d'Enrico Toselli; *Tannhäuser*, de Richard Wagner; *Sevilla*, d'Isaac Albéniz i *El sitio de Zaragoza*, de Cristóbal Oudrid.

L'article continua:

«Terminado el concierto, que dió comienzo a las siete y media de la tarde, fué obsequiada la Rondalla con un espléndido *lunch* por la Junta Pro-cultura.

«A las diez horas de la noche iniciaba su regreso la Rondalla SEGARRA, poseídos por la satisfacción que produce en todo aquel que al ser juzgado por el público, triunfa y consigue la meta de sus aspiraciones. El aplauso.

»Otra grata sorpresa nos esperaba a nuestro retorno y ello fué, una magnífica cena individual en la que el rico jamón lucía su prestancia, obsequio asimismo de los señores SEGARRA que indudablemente se preocuparon, siempre paternales, de reanimar a sus obreros, por el esfuerzo y desgaste físico del concierto. Nuestra gratitud en nombre de la Rondalla.

»Antes de dar término a esta crónica, hagamos un somero relato de nuestra actuación: Al descorrerse los cortinones del escenario y aparecer la Rondalla fué ésta saludada con una salva de aplausos por el público que llenaba totalmente la espaciosa sala. Detalle curioso y digno de mención fué el impresionante silencio guardado por aquella muchedumbre durante la ejecución de las obras, muestra inequívoca de que se interesaba por la

labor de los ejecutantes para premiarles con su aplauso.»

No tenim constància que la Rondalla Segarra hagués oferit cap altre concert fora de la Vall; sí que solia actuar cada mes de maig al pati escolar de la Colònia Segarra durant les festes en honor de la Mare de Déu dels Desemparats, amb assistència d'autoritats, directius de l'empresa Segarra i un públic abundant i fervorós.

L'1 de juliol de 1954, la revista de l'*Escuela de Aprendices* comunica la mort del mestre ("Fallece el Director de nuestra Rondalla, D. ESTANISLAO MARCO", núm. 158):

«El día 22 del ppdo. mes de Junio falleció en Valencia, D. Estanislao Marco Valls, director de nuestra Rondalla, desde su fundación y colaborador asiduo de nuestra Revista.

»D. Estanislao Marco, con sus 84 años, al frente de nuestra Rondalla ha hecho una gran labor, pues él ha sido el creador y organizador de nuestra magnífica agrupación rondallista a quienes inició en el solfeo y digitación hasta lograr un buen número de excelentes discípulos. [...]

»Al triste acto del sepelio asistió nuestra Rondalla en pleno formada por sus 40 alumnos que eran portadores de una corona de flor natural, y D. Ernesto SEGARRA Beltrán y D. Silvestre SEGARRA Portalés en representación de nuestra Empresa. [...]

No deu haver passat desapercebut l'error de càlcul. Marco va nàixer el 17–maig–1873 i es va morir el 22–juny–1954; per tant, acabava de complir 81 anys.

La Rondalla Segarra després de Marco

Estanislao Marco havia sigut el fundador de la Rondalla, el formador d'una generació de músics, el compositor de bona part de les obres i arranjador de totes les altres, l'únic director de l'agrupació... En aquestes condicions, hauria sigut un miracle que la Rondalla li sobrevisquera. I el miracle va semblar possible prop de tres anys. Uns dies després de la defunció de Marco, els músics van fer una reunió per a debatre el futur i, en homenatge al mestre, van decidir de continuar. De la direcció es va fer càrrec, per acord de tots, José Ramón Martínez Muñoz.

José Ramón havia nascut el 31 d'agost de 1925 i arrossegava una infància marcada per la tragèdia familiar.

El dimarts 13 d'octubre de 1931, a les 13h00, l'autobús de passatgers d'Emilio Beltran, conduït per ell mateix, va eixir de València en direcció a la Vall. En arribar a la desviació de les Valls, davant del Ventorrillo, trobà el camí obstaculitzat per un carro que duia la mateixa direcció. El xofer tocà el clàxon demanant-li d'apartar-se, però el carro no va fer cas. Menava el carro Vicente Raga, de Benifairó, que, segons alguns periòdics, era sord. Emilio Beltran es decidí a avançar-lo i, en aquell mateix moment, el carro va tombar a l'esquerra, cap a les Valls. L'autobús va pegar contra la cavalleria, que va caure morta a la carretera i va tombar el carro, i va continuar avant sense control perquè el xofer s'havia quedat atalbat de l'impacte. I volgué la desgràcia que en direcció contrària vinguera una camioneta carregada de fustes per a fer caixes de taronges i bales de paper per a embolicar la fruita.

Els dos vehicles van topar frontalment i el dipòsit de benzina de la camioneta es va encendre, les flames es van propagar a les fustes i al paper, que havien caigut damunt l'autobús, i molts passatgers no pogueren escapar-se del foc, que ho inundava tot.

Les ajudes van arribar ràpidament i traslladaren les víctimes a Sagunt i a València, però el balanç va ser terrible: set morts i una vintena de ferits. Dos dels morts eren pare i filla, Lucio Martínez Ballesteros (49 anys) i Remedios Martínez Muñoz (16 anys), pare i germana, respectivament, del nostre músic José Ramón Martínez Muñoz. Lucio Martínez era d'Utiel però vivia a la Vall, on deixava una viuda, Filomena Muñoz, i tres òrfens: Ángeles, Elodia i José Ramón. (Per cert, Ángeles es casaria, anys més tard, amb Manuel Ferrer Barberán, cronista oficial de la ciutat.)

Aquells dies la Vall celebrava les festes de la Sagrada Família. Es van suspendre alguns actes en mostra de dol i, més encara, es van celebrar altres actes destinats a recaptar diners per a les famílies afectades. El diari *Heraldo de Castellón*, el propietari i director del qual era de la Vall, José Castelló i Tàrrega, organitzà una subscripció popular amb aquest text:

«Por Vall de Uxó. Para las familias de las víctimas de la catástrofe automovilista.

»Invitamos por las presentes líneas a la Colonia Vallduxense residente en esta capital y también a cuantas personas han patentizado en todo instante su devoción fervorosa por

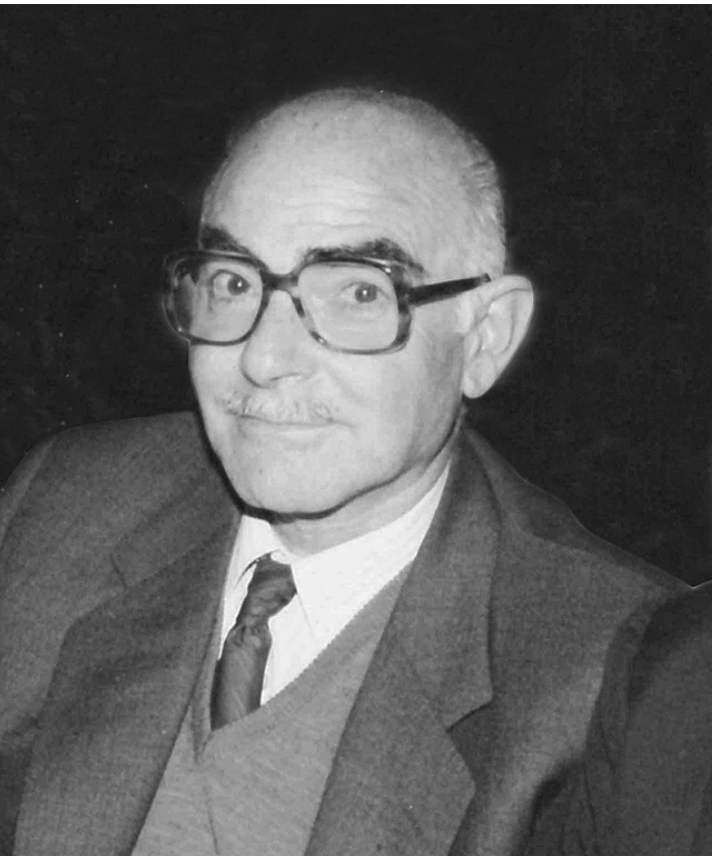

el pueblo genial y ejemplarmente trabajador que llora la horrorosa catástrofe automovilista tristemente conocida de los lectores del HERALDO, a que cada cual, en la medida de sus fuerzas, no por modesta menos agradecida, acuda en auxilio de las familias pobres siniestradas, a cuyo efecto queda abierta una suscripción.»

I donà exemple amb una primera donació de 50 pessetes.

Dos mesos més tard, el 24 de desembre, l'Ajuntament de la Vall reparteix el total de diners recaptats en les diverses iniciatives per als familiars (7.870 pts) i a la família de Lucio i Remedios Martínez li corresponen 1.300 pts. Per més respectable que fóra la quantitat per a l'època, no pogué impedir que el fill, José Ramón, haguera d'ingressar a la Beneficència a València. Allí estigué fins que tingué edat de treballar i, després d'una temporada en una fàbrica de bombes hidràuliques, amb quinze anys tornà a la Vall per a entrar a la fàbrica Segarra. Era l'any 1940.

José Ramón Martínez Muñoz, que dirigí la Rondalla Segarra entre la mort d'Estanislao Marco (1954) i la dissolució del grup (1957). (Arxiu de José Manuel Martínez)

Cal dir que a la Beneficència li havien ensenyat música. Per això, quan el 1943 Estanislao Marco va formar l'acadèmia musical amb vistes a organitzar una rondalla, José Ramón s'hi va apuntar i va ser un dels alumnes més avançats. D'instrument va triar el bandoneó i, si recordem el que escrivia Marco en la revista de l'1 de desembre de 1946, un dels bandoneonistes es desplaçava a València per a rebre classes. Era José Ramón Martínez. Cada setmana, aprofitant que un vehicle de l'empresa duia material a la sucursal de València, José Ramón anava a la Finca Roja per a rebre lliçons d'un professor particular.

Des del punt de vista musical, per tant, no era estrany que els músics confiaren a ell la continuïtat de la rondalla, perquè era

dels més preparats, i els assajos van continuar, aparentment com si no haguera passat res. Però l'absència d'Estanislao Marco era massa dura de superar i, a poc a poc, el desànim es va generalitzar entre els músics i van començar les baixes, fins que, a principis de 1957, l'agrupació es va dissoldre.

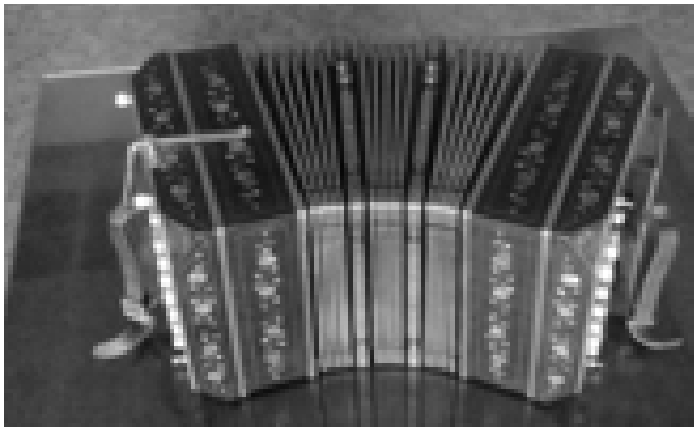

Bandoneó que tocava José Ramón Martínez. (Arxiu de José Manuel Martínez)

José Ramón Martínez no va participar en la recuperació de la Rondalla, el 1990. Es va morir a la Vall el 31 de gener del 2007, amb 81 anys.

Components de la Rondalla Segarra

El reconeixement a la Rondalla Segarra seria incomplet si no férem constar els noms dels seus components. Com que no hi ha llistes oficials, ens hem valgut d'un parell de relacions que conserva la família de Lluís Llorens, d'una altra que conserva el músic Manuel Ferreres Nebot i de les fotos i els records d'alguns músics. És inevitable acceptar que aquesta relació siga incompleta, per oblit o distracció. En demanem disculpes si és així, però creiem que el risc valia la pena.

Mandolina (repetim el nom, però recordem que equival a bandúrria):

Álvaro Aguilella, José
Andrés Palasí, Vicente
Arnau Cubells, Bautista
Aznar Edo, Àngel
Ballester Salafranca, Joaquín
Berenguer, Alfredo
Caro, Francisco
Carreras, José
Escuder Aragonés, Manuel
Esteve Moliner, Francisco
Ferreres Nebot, Manuel
Ferreres, Ernesto
Garcia Villalba, José
Garcia Marrama, Manuel

Gava Salvador, Manuel
Jorge Segarra, Manuel
Lara Sánchez, Jesús
Llobet Palasí, Modesto
Llorens Aymerich, Luis
Mangriñán Diago, José
Mangriñán Diago, Vicente
Martínez Barrera, Bernardo
Melià Peñarroja, José
Miquel Abad, José
Miquel Fas, Batiste
Molina Mondragón, Vicente
Rovira Aragonès, Blas
Salafranca Ferreres, Miguel
Salafranca Planelles, Vicente
Sanabria, Rafael
Tomàs Molina, Pascual
Traver, Vicente
Tur Porcar, Ramón
Valls Gregori, Vicente
Vilar Martínez, Jesús

Llaüt

Abad González, José
Algar Díaz, Juan José
Almiñana Climent, Jaime
Arnau Herrero, Antonio
Arnau Nebot, Francisco
Berenguer Martínez, Delfín
Borràs Arnau, Enrique
Burgos Ferràndiz, José
Escuder Aragonès, Vicente
Ferrer Abad, Ernesto
Foncubierta Rodríguez, Francisco
Garcia, Fèlix
Mangriñán Asensi, Alfonso
Mangriñán Herrero, Antonio
Moliner Palasí, Manuel
Panís Manuela, José
Peñarroja Aragó, Leopoldo
Pernias Ruiz, Gregorio
Rodríguez Sánchez, Francisco
Salafranca Cubells, Josep
Sánchez Creixach, Pascual
Tébar, Andrés

Guitarra

Adrián Cediles, Luis
Aparici Santerencio, Vicente
Aparici, Enrique
Arnau Melchor, Manuel
Arnau Tur, Joaquín
Aymimir, Joaquín
Aymimir Bernat, Manuel
Beltran Segarra, Enrique
Borràs Arnau, Manuel
Burgos Ferràndiz, Eduardo
Camaño Berzosa, Adolfo
Cerezuela Trigueros, Antonio
Cortés, Federico
Esteve Trentón, Vicente
Fonfría Galindo, Joaquín
Herrero, Vicente
Jorge Segarra, Octavio
Jover Serrano, Vicente
Monzonís Aledón, Fabio
Peñarroja Talamantes, José
Roig Castelló, Roberto
Salafranca Beltran, Francisco
Segarra Castelló, Patricio
Segarra Nebot, Vicente
Segarra Nebot, Enrique

Bandoneó

Arnau Tur, José
Martínez Muñoz, José Ramón

Concertina

Cerezuela Trigueros, José María
Fornas Tuzón, Cipriano

Repertori de la Rondalla Segarra

Com hem dit repetidament, totes les obres que interpretà la Rondalla Segarra foren compostes o arranjades per Estanislao Marco. Ell mateix les numerava a mesura que les preparava i aquesta numeració és la que està dipositada a l'arxiu de la Biblioteca Magúncia. Vegem-ne ací la relació completa:

1. *Himne a la Vall d'Uixó*	Lleonard Mingarro i Francesc Penyarroja
2. *Himno nacional español*	Anònim
3. *Cara al sol*	Juan Tellería
4. *Ave Maria*	Franz Schubert
5. *El señor Joaquín* (alborada)	Manuel Fernández Caballero
6. *Danzas españolas*, núm. 5	Enric Granados
7. *Himne a València*	Josep Serrano
8. *Rapsòdia valenciana* (*Aires de l'horta*)	Estanislao Marco
9. *Jota aragonesa*	Estanislao Marco
10. *Pavana*	Eduardo Lucena
11. *Segarra*	Francisco Miquel
12. *A la gran muñeca* (tango)	Jesús Ventura
13. *!Vaya gachí!* (xotis)	José Gordo
14. *Luisa Fernanda* (masurca)	Federico Moreno Torroba
15. *Cruzado* (vals lent)	Estanislao Marco
16. *Lo cant del valencià*	Pedro Sosa
17. *Himne a la Rondalla Segarra*	Francisco Miquel
18. *De Valencia a Zaragoza* (pasdoble)	Ramón Ferrer
19. *El fallero*	Josep Serrano
20. *Granada*	Isaac Albéniz
21. *Aida*	Giuseppe Verdi
22. *L'entrà de la murta*	Salvador Giner
23. *La leyenda del beso* (intermedi)	Reveriano Soutullo i Joan Vert
24. *València canta* (a la Mare de Déu dels Desemparats)	Josep Serrano
25. *Serenata*	Franz Schubert
26. *Una nit d'albaes*	Salvador Giner
27. *Rondino*	Beethoven–Fritz Kreisler
28. *Cavalleria rusticana* (intermedi)	Pietro Mascagni
29. *Àngel d'amor*	Émile Waldteufel
30. *Aires andaluces*	Eduardo Lucena
31. *La santa espina*	Enric Morera
32. *La sardana de les monges*	Enric Morera
33. *Alborada gallega*	Pascual Veiga
34. *La boda de Luis Alonso*	Gerónimo Giménez
35. *Rapsodia asturiana*	Benjamín Orbón

36. *Tonades i balls populars de Mallorca*	Mas Porcel
37. *La mort d'Aase* (de *Peer Gynt*)	Edvard Grieg
38. *Tannhäuser*	Richard Wagner
39. *El sitio de Zaragoza*	Cristóbal Oudrid
40. *El Danubi blau*	Johann Strauss
41. *En un mercat persa* (intermedi)	Albert W. Ketèlbey
42. *Marxa militar*	Franz Schubert
43. *Panis angelicus* (pregària)	Cesar Frank
44. *Els milions d'Arlequí* (serenata)	Riccardo Drigo
45. *¡A que no!* (xotis)	José Gordo
46. *Sylvia* (ballet)	Léo Delibes
47. *València la festera*	Patricio Galindo
48. *Carmen* (selecció)	Géorges Bizet
49. *Suspiros de España* (pasdoble)	Antonio Álvarez Alonso
50. *Cinquena simfonia* (andante)	Ludwig van Beethoven
51. *Dansa hongaresa núm. 5*	Johannes Brahms
52. *Sevilla* (de la *Suite Ibèrica*)	Isaac Albéniz
53. *La cumparsita*	Gerardo Matos Rodríguez
54. *Islas Canarias* (pasdoble)	Josep Maria Tarridas
55. *Mitá y mitá* (pasdoble andalús)	J. Insúa i R. Puig
56. *Una noche en Calatayud* (fantasia)	Pablo Luna
57. *Rondalla* (rapsodia española)	Estanislao Marco
57 bis. *Patricio* (vals)	Estanislao Marco
58. *Marxa Lorena*	Louis Ganne
59. *Jota vallense*	Estanislao Marco
60. *Vals trist*	Jean Sibelius
61. *Masurca* op 7, núm. 1	Frédéric Chopin
62. *Rotllo i canya* (pasdoble)	Josep Garcia
63. *Les tres de la matinada* (*Vals de les campanes*)	Julián Robledo
64. *Amparín* (masurca)	Estanislao Marco
65. *Jover* (vals)	Estanislao Marco
66. *Rimpianto* (serenata)	Enrico Toselli
67. *Capricho árabe*	Francesc Tàrrega
68. *Bohemios* (selecció)	Amadeu Vives

Són seixanta-nou obres perquè el vals *Patricio* té el número 57 bis. Però aquesta relació no és exhaustiva. En *EA* núm. 154 (1–març–1954), Marco diu que ha dotat el copiós repertori de la Rondalla amb dues transcripcions més: «Se trata de la *Canción Napolitana* de César Casella, joya musical italiana y del españolísimo pasacalle de la ópera *La Dolores* del maestro Tomás Bretón [...]». I encara tenim constància d'altres obres, de les quals hem vist particel·les: els pasdobles *València*, de José Padilla, *Camino de Rosas*, de José Franco, *Paquito el Chocolatero*, de José Pérez Villaplana i Guastavo Pascual Falcó i *Amparito Roca*, de Jaume Teixidor, l'havanera *La Gaviota*, de Frederic Sirés, la pavana de la sarssuela *La mesonera de Tordesillas*, de Federico Moreno Torroba, i *Recuerdos de la Alhambra*, de Francesc Tàrrega.

Un llarg parèntesi

Entre la desaparició de la Rondalla Segarra i la refundació com a Rondalla Vallera transcorren trenta-cinc anys, però, en aquest període, el silenci de la música de plectre no fou total. En desfer-se la Rondalla Segarra, els instruments van continuar en mans dels músics, almenys de la majoria de músics que encara estaven actius en aquell moment, els altres van restar en les dependències de la fàbrica.

Alhora que la Rondalla es debatia per a no desaparèixer, naixia a la Vall una altra agrupació musical, la Schola Cantorum, en forma de cor masculí. Era el 19 de març de 1955. Sis anys més tard, el dissabte 7 de maig de 1961, quan en feia quatre que la Rondalla Segarra no existia, la Schola Cantorum va commemorar l'aniversari de la seua fundació i, entre els actes del dia, n'hi va haver un d'especial: la presentació oficial d'una nova secció, la Tuna Parroquial.

Al matí, el capellà de l'Assumpció va beneir el banderí i, acabada la missa, la Tuna anà tocant pels carrers mentre feia algunes visites i després els músics foren obsequiats amb un refrigeri a l'Hogar Parroquial.

Al vespre, la Schola va fer una vetlada musical al teatre de la Caixa Sant Isidre (a l'edifici antic, carrer de Joaquín Costa). Consistia en una sarsuela, *La niña de las planchas*, de Francisco Alonso, i un concert de la Tuna. L'acte acabà amb la Tuna i el Cor de la Schola actuant conjuntament.

Quina relació té això amb la Rondalla, pot demanar-se algú? Senzillament perquè entre els membres d'aquella Tuna hi havia uns quants components de l'antiga Segarra. No n'eren pocs. Te-

nim identificats els següents. Bandúrries: Manuel Arnau Melchor, Manuel Escuder Aragonès, Manuel Garcia Marrama, Manuel Jorge Segarra, Jesús Lara Sánchez, Blas Rovira Aragonès i Miguel Salafranca Ferreres; llaüts: José Abad González, Enrique Borràs Arnau, Manuel Moliner Palasí i Gregorio Pernias Ruiz; guitarres: Joaquín Arnau Tur, Vicente Jover Serrano, Fabio Monzonís Aledón i Francisco Salafranca Beltran. Això, és clar, sense descartar algun oblit.

Aquesta Tuna va tindre uns anys de molta activitat, actuava en la majoria d'actes que feia la Schola per la Vall i en els pobles dels voltant. Però, començada la dècada dels setanta, va decaure fins a desaparèixer definitivament.

I ara sí, haurem d'esperar prop de vint anys perquè aquests instruments tornen a sonar en públic.

La Rondalla Vallera

El 17 de juny de 1956, un dels músics de la Rondalla Segarra, José Salafranca Cubells, conegut per *Mèlito*, fill adoptiu de José Salafranca Isach i Amparo Cubells Ten, es va casar amb Ana María Baños Rosa, nascuda a Cecenon (en francès, Cessenon–sur–Orb), prop de Montpeller. Ell va deixar la fàbrica Segarra i el matrimoni se'n va anar a viure a França. Tots dos tenien vint-i-sis anys.

Trenta-quatre anys més tard, el 1990, Salafranca, separat de la dona i jubilat, va tornar a la Vall i, enyorant els temps antics, va ajuntar tants músics com va poder i els va proposar de refer la Rondalla.

La reunió es va fer el 4 de novembre de 1990 al restaurant Valle del Sol (al costat de les piscines de Sant Josep), segons consta en els papers de Lluís Llorens, i la idea fou acollida amb entusiasme per la majoria, encara que alguns dels assistents també van manifestar que, per la situació personal o per l'edat, es trobaven en condicions de fer sentir el seu suport però no de tornar a tocar. Aquest fou el cas, per exemple, de José Mangriñán i d'Eduardo Burgos. Quant a Antonio Herrero, que en la Rondalla Segarra havia tocat el llaüt, ara es va decantar per la percussió.

Acordada, doncs, la represa, van tornar els assajos, fent les mateixes obres que havien tocat amb Estanislao Marco, i pocs mesos més tard, ja en 1991, es presentà formalment en públic la nova rondalla amb un concert a la discoteca Lordship, actual restaurant Les Moreres.

El nom anterior, Rondalla Segarra, ara no tenia sentit, entre altres motius perquè l'empresa Segarra ja no existia. Aleshores li van dir Rondalla La Vallera, però l'article no tardà a perdre's i es va quedar el nom actual, Rondalla Vallera.

La idea de refundar la Rondalla també fou ben acollida per l'Ajuntament, que els cedí un espai al Centre Social Les Llimeres per a reunir-se i assajar. Més tard, el 2002, es traslladarien a la primera Caseta dels Mestres i el 2005, quan aquesta es destinà a la Policia Local, la Rondalla ocupà la seu actual, a la ronda d'Enrique Marco, al bloc 2 dels pisos de la Moleta.

Quant a la direcció de la Rondalla, se'n va fer càrrec el mateix Salafranca, que ja s'havia mostrat com un bon instrumentista. Es van reprendre algunes obres de Marco i ell mateix s'atreví a fer alguns arranjaments i algunes composicions, que signava com Joseph Salafranca. Tenim constància, per exemple, de transcripcions de Händel, d'unaària de Bach, de l'*Adagio* d'Albinoni, del vals *Domino*, obra de Louis Ferrari, i del pasdoble *Bucaro*, compost per Émile Noblot; pel que fa a composicions pròpies, sabem que va escriure *Los de la tercera edad* i el pasdoble *Maestro Estanislao Marco*, que explicita «dedicado a la memoria de mi estimado maestro».

Però, sense obstacle per al reconeixement del seu encert i la seua gosadia per a reactivar l'agrupació, no era el director més adequat per a l'agrupació i el 21 de desembre de 1993 «la dirección y socios de la Rondalla La Vallera» van estudiar la conveniència de rellevar-lo en el càrrec. «Tras un pequeño debate y teniendo en cuenta la actuación de Luis Llorens como suplente en varias ocasiones, se pulsa entre los rondallistas la posibilidad de su nombramiento como director oficial.

»Se entabla un cambio de impresiones con opiniones de todos y en vista, muy amplia, de las condiciones manifiestas y buenas, tanto morales como profesionales, se nombra oficialmente director de la Rondalla a Luis Llorens Aymerich.»

Els assistents eren Antonio Mangriñán, José Arnau, Luis Llorens, José Abad, Manuel Moliner, Juan Algar, Manuel Jorge, Justo Ruiz, Jesús Lara, Vicente Mangriñán, Blas Rovira, Miguel Salafranca, Eduardo Burgos, Joaquín Arnau, Felipe Ruiz, José S. Palau, Pedro Cerdà, Vicente Quevedo, José Gómez, José Mangriñán, Enrique Borràs i Manuel Ferreres.

José Salafranca perdé el contacte amb la Rondalla i, un temps més tard, se'n va anar de la Vall, ara definitivament. Es va morir a Xàtiva el desembre del 2015.

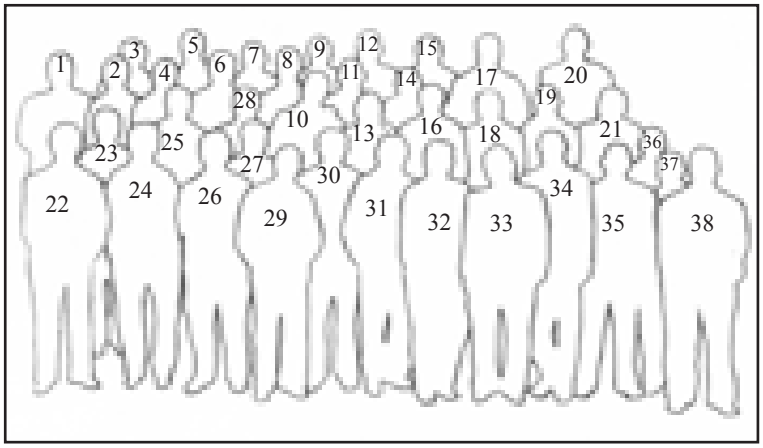

Assistents a la reunió celebrada el 4 de novembre de 1990 al restaurant Valle del Sol de Sant Josep per a refundar la Rondalla. Hem identificat els següents: 1) José Arnau Tur. 2) Vicente Escuder Aragonès. 3) —. 4) Vicente Andrés Palasí. 5) Jesús Lara Sánchez. 6) Miguel Salafranca Ferreres. 7) Manuel Borràs Arnau. 8) José Burgos Ferràndiz. 9) —. 10) Francisco Arnau Nebot. 11) Adolfo Camaño Berzosa. 12) Lluís Llorens Aymerich. 13) Vicente Valls Gregori. 14) José Ramón Martínez Muñoz. 15) —. 16) —. 17) Leopoldo Peñarroja Aragó. 18) —. 19) Enrique Borràs Arnau. 20) Roberto Roig Castelló. 21) José Mangriñan Diago. 22) Antonio Mangriñan Herrero. 23) Àngel Aznar Edo. 24) Joaquín Fonfría Galindo. 25) Vicente Mangriñan Diago. 26) Octavio Jorge Segarra. 27) Vicent Salafranca Planelles. 28) —. 29) —. 30) José Salafranca Cubells. 31) Blai Rovira Aragonès. 32) Ramon Tur Porcar. 33) Francisco Esteve Moliner. 34) Joaquín Arnau Tur. 35) Juan José Algar Díaz. 36) Eduardo Burgos Ferràndiz. 37) Ernesto Pérez Almela. 38) —. (Arxiu de la Rondalla Vallera)

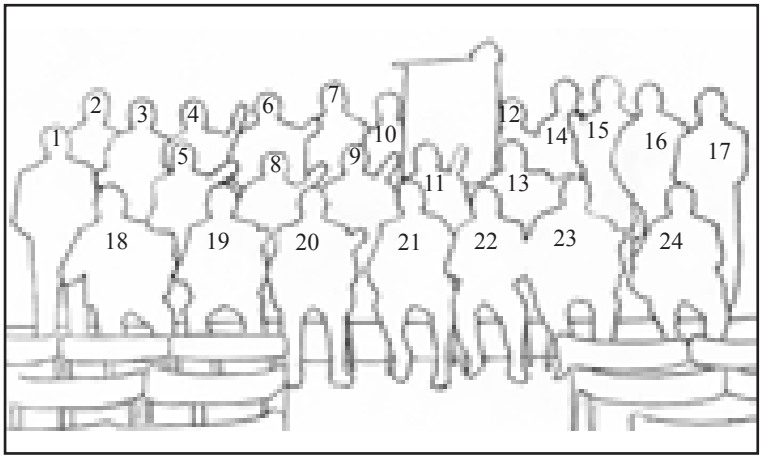

Actuació de la Rondalla Vallera a la sala d'actes de la Caixa Rural La Vall – Sant Isidre, el 25 de maig de 1994:
1) Lluís Llorens Aymerich. 2) José Arnau Tur. 3) Fabio Montsonís Aledón. 4) José S. Palau Esteve. 5) Justo Ruiz Robles. 6) Joaquín Arnau Tur. 7) Pedro Cerdà Gallén. 8) José Abad González. 9) Enrique Borràs Arnau. 10) Antonio Mangriñan Herrero. 11) Juan José Algar Díaz. 12) Adoración Sánchez Alguacil. 13) Manuel Moliner Palasí. 14) Vicente Quevedo Crespo. 15) Antonio Martínez López (Tony Martin). 16) José Gómez Garcia. 17) Felipe Ruiz Robles. 18) Emilio Pallarès Bonet. 19) Miguel Salafranca Ferreres. 20) Blas Rovira Aragonès. 21) Manuel Ferreres Nebot. 22) Vicente Mangriñán Diago. 23) Jesús Lara Sánchez. 24) Manuel Jorge Segarra. (Arxiu de la Rondalla Vallera)

Però l'important ja estava fet i l'impuls de l'agrupació es va mantindre. A més, com hem vist, ara ocupà la direcció Lluís Llorens, un músic amb molta més preparació.

Muntatge fotogràfic de Laureano Tuzón per al concert d'homenatge a Lluís Llorens, el 17 de gener del 2002. (Arxiu de Marisa Llorens)

Lluís Llorens Aymerich

Lluís Llorens Aymerich nasqué el 3 de març de 1928 a Vila-real, fill de Lluís Llorens Albiol i Dolores Aymerich Gimeno. Es va criar en un ambient musical perquè son pare, que tocava la dolçaina, el piano i l'orgue, havia pertangut a l'orquestra Los Seis y Jazz i havia dirigit les bandes d'Almassora i Xèrica; també havia escrit algunes composicions.

El nostre rondaller va aprendre el piano de xicotet a casa i després al conservatori de València, amb Francisco Betoret. Als tretze anys va entrar a la banda de Vila-real tocant l'oboè i després el clarinet; també tocava la bandúrria a la Rondalla Tagoba, que seria el germen que donaria l'actual Orquestra de Pols i Pua Francesc Tàrrega. Sabia tocar la guitarra també.

El 25 de novembre de 1946 entrà a treballar a les oficines de Segarra i l'any següent, el 1947, ingressà a la Rondalla Segarra tocant la bandúrria. El 22 d'abril de 1955 es casà amb Vicenta Blay Beltran, natural de Castellnou.

La desaparició de la Rondalla Segarra no va ser el final de l'activitat musical per a Llorens, ja que tocava el clarinet en la banda Unión Musical Vallduxense, que feia les funcions de banda municipal des de poc després d'acabada la guerra; l'any 1972, quan es formà el Centre Instructiu d'Art i Cultura, Llorens s'integrà en la seua banda.

Al mateix temps, continuava estudiant piano i harmonia, ara de manera autodidacta.

La tasca de Llorens al capdavant de la Rondalla no fou tan sols de direcció, sinó que també féu de mestre, en certa manera

com ho havia fet Marco, aconsellant musicalment els membres nous que entraven a l'agrupació i facilitant-los papers de dificultat assumible.

La malaltia de la seua esposa, que es morí el 23 de febrer de 1998, i la depressió consegüent apartaren Llorens temporalment de la Rondalla i les seues funcions musicals foren assumides per Tony Martin, Vicente Quevedo i Miguel Salafranca. Després d'animar-lo repetidament a tornar, en l'assemblea extraordinària del 21–02–2001 Lluís s'avingué a reprendre la seua activitat, per més que no es trobava recuperat plenament, i demanà que Tony Martin l'ajudés en la direcció. L'assemblea trobà raonable aquesta condició i celebrà la seua reincorporació, però el seu ritme de treball i la seua aportació al grup baixaren notòriament.

El 17 de novembre del 2002, la Rondalla li va fer un homenatge al Teatre Carmen Tur. Ell mateix va dirigir l'agrupació però, com a regal, la Rondalla interpretà l'obra *Luis*, que José Peñarroja Talamantes havia compost en el seu honor. La dirigí Lauro Aparici.

Després d'aquell acte encara dirigí alguns concerts més, però la seua substitució per Tony Martin era creixent. Es va morir el 20 de gener del 2012, als 83 anys.

Evolució de la Rondalla

La Rondalla Vallera no ha oblidat mai el seu deute amb Estanislao Marco. El 25 de juny de 1994 ja li va dedicar un concert a l'institut Cavanilles, que es va anunciar com «acto-concierto homenaje póstumo al maestro compositor Estanislao Marco Valls, fundador y director de la Rondalla Segarra en la celebración de las bodas de oro de quienes fueron sus alumnos». Recordem que la Rondalla Segarra s'havia presentat en públic l'1 de juliol de 1944, feia cinquanta anys. L'homenatge, que fou presentat per Ernesto Pérez Almela, es dividí en dues parts: la primera fou per a l'Orquestra Vivaldi, que dirigia Pedro Ribera; a la segona, la Rondalla La Vallera (encara s'anunciava així) va tocar *València festera*, de Patricio Galindo, *A la gran muñeca*, de Jesús Ventura; *Josefina Cruzado*, d'Estanislao Marco; *Pavana*, d'Eduardo Lucena; *Jota aragonesa*, d'Estanislao Marco, i *L'entrà de la murta*, de Salvador Giner. Com es veu, un repertori estrictament continuista.

I deu anys més tard, el 12 de juny del 2004, al Teatre Municipal, se li va fer un altre homenatge pels cinquanta anys de la

Lluís Llorens i la música, tota la vida junts. (Arxiu de Marisa Llorens)

mort. En tot l'acte només van sonar obres de Marco, a la primera part interpretades per la Rondalla Vallera, dirigida per Lluís Llorens, i a la segona, pel guitarrista Jorge Orozco, amb l'excepció de la composició *Recuerdo*, que va escriure José Peñarroja Talamantes a la memòria de Marco i va tocar Jorge Orozco.

Però el repertori d'aquest segon concert no responia a la realitat del moment en la Rondalla. El mateix any de la reaparició, el 1991, ja es va veure que, si bé les obres de Marco eren apropiades per als concerts, la Rondalla participava, cada vegada més, en actes d'altra índole, que requerien obres diferents. Ací ja tenim una diferència fonamental entre la Rondalla Segarra, que estava pensada només per a concerts, i la seua successora, la Vallera, que amenitza una gran diversitat d'actes. Serà bo de recordar, ja que ha eixit el tema, que la Rondalla Vallera ha institucionalitzat almenys dos concerts anuals a la Vall, l'un a final de primavera i l'altre per Santa Cecília, i que ha fet concerts en molts altres pobles més o menys propers; però hem de tindre ben present l'enorme quantitat d'actes en què participa. Probablement seria tasca inútil intentar recordar-los tots:

Músics que van enregistrar el disc de cançons de la Vall. Dalt: Miguel Salafranca, Tere Moliner, Fernando Ruiz, Antonio Cerezuela, Vicente Quevedo i Justo Ruiz. Al mig: Vicente Mangriñán, Jesús Lara, Antonio Mangriñán, Manuel Ferreres, José Abad, Manuel Moliner i José Gómez. Baix: Joaquín Manjón, Tony Martin, Ino Font, Toni Salvador i Enrique Borràs. Hi falta el director, Lluís Llorens. (Arxiu de la Rondalla Vallera)

rondes, serenates, comiats, comunions, noces i tota mena de celebracions, festes de carrer i actuacions benèfiques per a associacions com Frater, Mans Unides, la Llar Sagrada Família, Afaniad, el Centre d'Alzheimer... I hauríem de recórrer tots els carrers de la Vall i desplaçar-nos a quasi totes les poblacions i comarques veïnes, sense oblidar-ne de més allunyades, com Patraix, Morella, Almussafes, Gandia (on el 3–11–1994 guanyaren la medalla de plata en la III Olimpíada organitzada per la Federació Unió Democràtica de Pensionistes de la Comunitat Valenciana) o Valence d'Agen. En la majoria d'aquest tipus d'actes, les obres de Marco haurien semblat massa "serioses" i, per tant, poc apropiades.

Als pocs mesos de la refundació, l'entrada del cantant Vicente Quevedo Crespo és un senyal clar d'aquesta evolució, que requeria cançons noves. El fet que, com hem dit, alguns músics haguessen tocat en la tuna de la Schola Cantorum, amb cançons molt diferents de les de Marco, va facilitar la transició. No solien disposar de partitures i interpretaven de memòria, sovint amb arranjaments que es feien ells mateixos. Citarem algunes d'aquestes cançons amb els

autors entre parèntesis: *Amar y vivir* (Consuelo Velázquez), *Bella aurora* (Vejvodo), *La bella Lola* (popular), *Carrascosa* (Jaume Teixidor), *Cielito lindo* (Quirino Mendoza), *Las cintas de mi capa* (Villena i Villellas), *Clavelitos* (Joaquín Valverde), *De colores* (autor anònim), *La morena de mi copla* (Alfonso Jofre de Villegas i Carlos Castellano), *La paloma* (Sebastián de Iradier), *Ronda de España* (Francisco Collado), *La tuna compostelana* (Dolores Martínez, Fernando García Morcillo i Mariano Méndez), *Sebastopol* (Francisco Collado), *Somos* (Mario Clavel), *Toda una vida* (Osvaldo Farrés)... Anys més tard, Tony Martin faria arranjaments per a algunes d'aquestes cançons, com es pot comprovar en la relació d'obres.

El 30 d'abril de 1994, la Rondalla participà en la Festa de la Rosa de Castelló. En la presentació, davant el públic del Teatre Principal, Llorens va dir: «Esta agrupación cultural está formada por músicos aficionados, de los que la mayoría fueron componentes de la antigua Rondalla Segarra, que se creó en el seno de la conocida fábrica de calzados Segarra, de renombre universal y sumida ya en la historia. Su única y modesta pretensión es contribuir a la divulgación de la cultura musical, haciendo llegar a la sensibilidad de los oyentes cualquier clase de música interpretada por estos bellos instrumentos.» Veiem, per tant, que s'hi havien incorporat músics nous i que s'hi havien introduït altres maneres, com ho demostra que van interpretar *Ojos de España*, de Bert Kaempfert, cantada per Vicente Quevedo.

En l'edició de l'any següent de la Festa de la Rosa, el 5 de maig de 1995, després d'interpretar una obra instrumental, *Tema de Lara*, de Maurice Jarre, Vicente Quevedo va cantar el bolero *Amor no me quieras tanto*, de Rafael Hernández, i *Cae la nieve*, de Salvatore Adamo.

A poc a poc, anaren dibuixant-se dues trajectòries paral·leles. Per una banda, es mantenia el repertori "clàssic" preparat per Estanislao Marco per a la Rondalla Segarra; per l'altra, s'incorporava el tipus de música que anomenarem "lleugera", sense entrar a debatre la propietat d'una denominació que es comprèn fàcilment: boleros, havaneres, balades, etc., de caràcter més modern. Primer, el cantant era només Vicente Quevedo; poc després, Tony Martin, que entrà a la Rondalla el 1993, afegí una segona veu, que començà només com a complement però que acabà adquirint protagonisme, i després, encara, s'hi afegiren successivament Inocencio Font Andrés (Ino Font), el 1997, Tere Moliner Nebot, el 2000, i Vicente Serra Mateu (Vic Serra), el

Any 2007 al Palau dels Marquesos. Drets: Vicente Serra, Jesús Lara, Vicente Quevedo, Ino Font, Tere Moliner, Patricia Marqués, Fernando Ruiz, Joaquín Manjón, Tony Martin, José Gómez i Javier Peñarroja. Asseguts: Manuel Ferreres, Miguel Salafranca, Vicente Mangriñán, Manuel Moliner, Justo Ruiz i Enrique Borràs. (Arxiu de la Rondalla Vallera)

2001. En els concerts, aquesta vessant doble s'anunciava com "Cançons instrumentals i cançons populars".

La variant clàssica, la instrumental, era representada, sens dubte, per Lluís Llorens, mentre que la part moderna rebé un impuls creixent amb l'entrada que hem citat abans de Tony Martin.

Antonio Martínez López (Tony Martin)

Va nàixer el 15 de febrer de 1943 a María, un poble d'Almeria, però es va criar a Ribesalbes, on s'havia traslladat la seua família. Allí va créixer i, en tindre l'edat, va entrar a treballar en una fàbrica de ceràmica, alhora que, a casa, feia de barber. Als dinou anys es traslladà a la Vall d'Uixó per a ingressar a la fàbrica Segarra. Era l'agost de 1962.

Les seues inquietuds com a cantant, que ja s'havien despertat a Ribesalbes, no es van manifestar plenament fins que no va estar a la Vall i es va presentar als festivals que se celebraven al Teatre Calderón (nom del Centre Obrer El Faro durant el

franquisme). Així, en el Festival Provincial de Canción Moderna va guanyar en la fase local, celebrada a la Vall, en la comarcal, a la terrassa Emo de Nules, i en la provincial, a la plaça de bous de Castelló, l'any 1964.

A partir d'aquell moment, de la mà de Vicente Portolés, que li ensenyava cançons i el duia als matinals de Ràdio Castelló, va entrar en el món de la música. Va participar amb Los Kiobas, grup de Moncofa, on tocava el teclat un altre valler, Pedro Cerezuela, i va recórrer algunes sales de festes de l'època, com l'hotel Pirata del Grau de Castelló i, a Borriana, l'hotel Aloha i la sala Quijote. Va estar molts anys també, a finals del seixanta i bona part dels setanta, amb l'orquestra Casablanca i després amb Harmònics. D'aquesta època ve el seu nom artístic, Tony Martin, que ha arribat a substituir el nom autèntic fins i tot en els actes de la vida quotidiana.

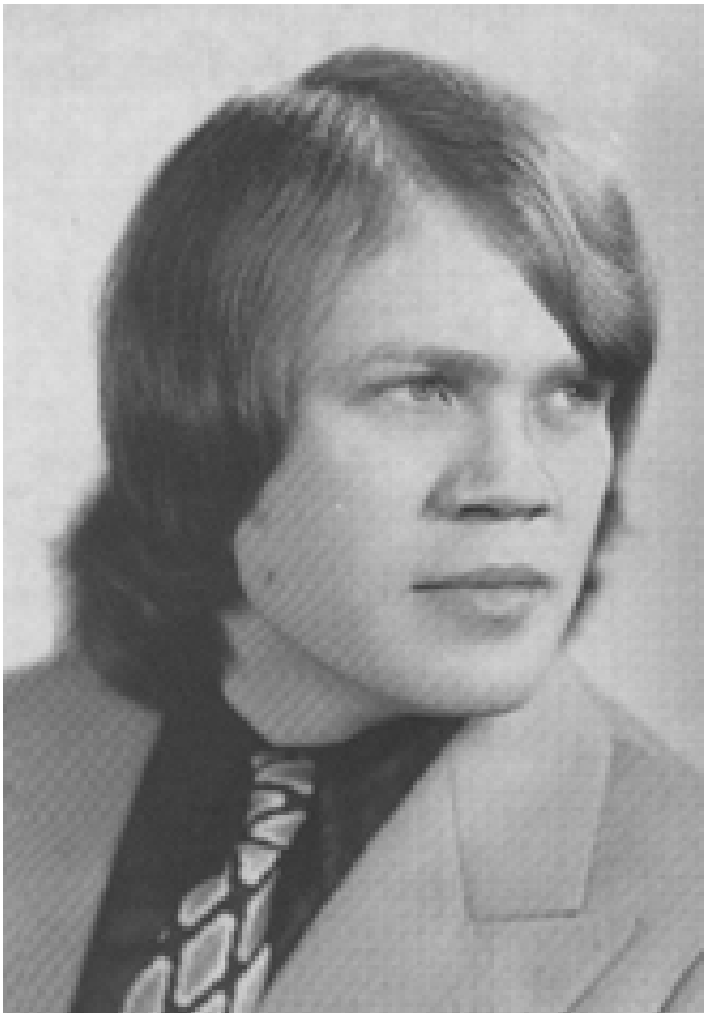

Tony Martin l'any 1973, quan cantava amb l'orquestra Casablanca. (Arxiu de Tony Martin)

Durant molts anys, el seu ritme de vida va ser frenètic, perquè, naturalment, aquesta activitat musical l'havia de compaginar amb el treball a la fàbrica Segarra i, al principi, amb la barberia. I amb la família, naturalment, ja que l'any 1968 es va casar amb Catalina Martínez i després arribaren els fills. Ens l'hem d'imaginar dormint cinc hores al dia, repartides en tres etapes: a la matinada, entre les quatre o quatre i mitja que es gitava i les set, quan s'alçava per a anar a la fàbrica, a migdia, entre el *pito* de l'eixida i el de la tornada, compartint el temps amb el dinar, i a la vesprada, en acabar la jornada laboral i abans d'anar-se'n cap a Borriana o Castelló, amb el Seat 600, conduint amb una mà i sostenint amb l'altra l'entrepà del sopar que s'anava menjant. Aquesta activitat, que era diària

entre abril i setembre, i que es va allargar una vintena d'anys, li afectà greument la salut i l'obligà a retirar-se. Però no va ser gaire temps, al cap de pocs anys, recuperat (només aparentment perquè la malaltia s'havia fet crònica), la música tornà a cridar-lo i en la dècada dels vuitanta amenitzà, amb el conjunt Lordship, les vetlades d'aquesta discoteca. Compartia grup amb altres vallers: Vicent Ramon Bernal (saxo), José Castelló (trompeta), Lauro Aparici (teclat), Joaquín Jover (contrabaix) i Manuel Loarces (bateria).

Formada la Rondalla Vallera, a principis dels noranta, s'hi va interessar i, de fet, hi va ingressar el 1993, però tenia el problema que els seus coneixements musicals només eren intuïtius, no havia fet mai estudis. Lluny de desanimar-se, començà a rebre lliçons, primer de Joaquín Arnau Tur, guitarrista de la Rondalla, i després de José Peñarroja Talamantes. Convé recordar que el mestre José Peñarroja, guitarrista i compositor, que havia tocat amb la Rondalla Segarra i que col·laborava amb la Rondalla Vallera, feia classes gratuïtes de música a molta gent; per exemple, i sense eixir de la nostra agrupació, en una repassada superficial recordarem Tony Martin, però també Manuel Moliner Palasí, José Abad González i Jesús Lara Sánchez. Igualment va ser important, per a la formació musical de Tony Martin, rebre classes d'Antonio Pérez Llopis, director de l'Orquestra Laudística Daniel Fortea de Nules, amb qui havia coincidit feia anys en l'Orquestra Casablanca. Finalment, Lluís Llorens, que llavors dirigia la Rondalla, li va facilitar material i informació imprescindibles de teoria musical.

Amb tot aquest bagatge, Tony Martin no sols tocà la guitarra en la Rondalla, sinó que començà a fer arranjaments musicals. En el disc de cançons populars de la Vall recorregué a la supervisió de professors del conservatori, però a partir d'aquell moment s'atreví tot sol i a hores d'ara ha arranjat més de cent cançons, pràcticament tot el repertori de la Rondalla Valera.

La cançó popular de la Vall

Si la Rondalla havia incorporat al seu repertori cançons populars valencianes, per què no incloure, entre aquestes cançons valencianes, motius populars de la Vall? Aquesta qüestió tan lògica és la que va plantejar Vicent Zaragoza Meseguer a Tony Martin el desembre de 1998. Però, per a respondre l'interrogant, calia haver-ne respost un altre prèviament: n'hi havia, de cançons

populars de la Vall? N'hi havia, efectivament. Als anys quaranta i cinquanta del segle XX, una colla d'amics solien reunir-se i cantar. S'anomenaven, ells mateixos, la *quadrilla de Galí*, pel nom d'un dels components. No estaria de més que algú els dedicara atenció algun dia i en recordara els noms i les característiques. De moment, aquest article no pot fer més que deixar-ne constància. Cantaven, menjaven (dins les limitacions de l'època) i feien broma de moltes coses, inclosos ells mateixos. Què cantaven? De tot, a vegades composicions pròpies, lletra i música, i a vegades aprofitaven melodies que coneixien per a, canviant-ne la lletra, adaptar-les als seus objectius. Un d'ells, Ramon Bernal *del Cardador*, era especialment hàbil a versificar i solia fer les lletres. En la cançó titulada *El dia de Carnestoltes*, diu el nom d'alguns

Alguns dels col•laboradors que van aportar cançons populars de la Vall, tal com apareixen al llibret que acompanya el disc. Darrere: José Talamantes (Peret), Antonio Martínez (Tony Martin), Josep Tur (Mandel), Juan Soriano (l'Herbero) i Francisco Vilalta (Paco Camises). Davant: Manuel Ramon Salafranca (Ramon de Cucala), Ana María Meseguer, Vicent Zaragoza, Carmen Valls (la Fondeguillera), Joaquina Calvo (la Calba), Antonio Mangriñán, José Abad (el Tolo), Dionisio Marín, Núria Bernal (del Cardador), Francisco Pallarès (Paco la Ramona), Lola Miquel i Núria Beltran. (Arxiu de la Rondalla Vallera)

dels companys: «Joaquín *de Funes* | estava en la reunió, | Cento *Facundo*, | *Garribaldi* i Pallardó, | José *Mandel*, | *Betumet el Cantador*, | Patricio, Antoniet *de Cola* | i Ramon *del Cardador*.»

Aquestes cançons havien anat de boca en boca durant anys i encara era possible recuperar-les. En l'assemblea general de la Rondalla de gener del 14–01–1999. Tony Martin va proposar: a) fer entrevistes a persones que recordaren aquelles cançons i gravar-les en cintes de casset; b) fer els arranjaments de les cançons amb l'ajuda de persones formades musicalment; c) plasmar el resultat en un disc gravat per la Rondalla, amb el reforç, si convenia, de músics professionals.

Aprovat el projecte, Tony Martin establí els primers contactes i emprengué una tasca intensa, entrevistant els informants i, amb paciència, recollint cançons, ara senceres, ara estrofes soltes, que després lligarien amb altres estrofes... Acabada l'arreplega, calgué passar les melodies al pentagrama i harmonitzar-les per a la Rondalla. En aquesta tasca, Tony Martin comptà amb l'ajuda d'Amparo Segarra i de Vicent Marquès, directora i professor d'harmonia respectivament del Conservatori Francesc Penyarroja de la Vall d'Uixó. Mentre durava el procés, que durà més d'un any, s'aconseguí la col·laboració de l'Ajuntament i el compromís de l'alcalde, Vicent Aparici, de fer gestions perquè la Diputació provincial i la Generalitat també hi aportaren alguna quantitat econòmica. L'últim pas, també reeixit, va ser trobar una empresa de gravació adequada, que resultà ser DSP Estudis de la Vall d'Uixó.

El producte final fou un document extraordinari per a la història de la nostra música popular, un disc titulat *Nosaltres mateixos. La cançó popular de la Vall al segle XX*, que contenia vint cançons, una quantitat considerable. Se n'editaren 1.000 discs compactes i, poc després, 300 cintes de casset, pel motiu que molts dels interessats en la gravació no disposaven encara de reproductors tan moderns.

Aquest nou arsenal de música fou acollit amb emoció pels seguidors de la Rondalla i va provocar progressivament un tomb definitiu en el repertori. Durant un temps, la primera part dels concerts continuà dedicada a les obres de Marco, mentre que la segona era per a cançons del disc, a vegades compartida amb cançons "lleugeres"; però la tendència clara fou d'anar relegant les cançons de Marco. La retirada de Llorens, per motius de salut, i el pas de la direcció a Tony Martin va ser la sanció definitiva d'aquesta tendència, que encara continua. Des d'aleshores, els concerts són, ho diga o no el títol, de cançons lleugeres (que

se solen anunciar com “melodies de sempre” i cançons valencianes (on s’inclouen les del disc). L’entrada contínua de noves obres al repertori, tant d’una modalitat com de l’altra, requereixen una adaptació instrumental i uns arranjaments que, com hem dit, sempre van a càrrec de Tony Martin.

Organització de la Rondalla Vallera

La Rondalla Vallera té una junta directiva, que gestiona les decisions diàries i les sotmet a l’aprovació de l’assemblea general, que és formada per tots els músics i es reuneix almenys una vegada l’any en sessió ordinària.

En assemblea celebrada el 20 de desembre de 1992, els assistents van acordar nomenar president Antonio Mangriñán Herrero «por sus cualidades, buenas relaciones con todos y demás circunstancias que en él coinciden». El secretari era José Arnau Tur i el subsecretari, Eduardo Burgos Ferràndiz.

L’assemblea del 19 de setembre de 1995 decidí de fer una reestructuració de la junta directiva, que quedà així:

President: Antonio Mangriñán.
Vicepresident: José Abad González
Secretari: José Arnau Tur.
Subsecretari: Eduardo Burgos Ferràndiz.
Tresorer: Manuel Jorge.
Vocals: José S. Palau, Joaquín Arnau, Antonio Martínez, Vicente Quevedo i José Gómez.

També es creà la comissió de Relacions Públiques, per a la qual es nomenaren Antonio Martínez, Vicente Quevedo i José Gómez.

Aquesta nova estructura era imprescindible per a inscriure l’associació en el registre de societats culturals, que no es va fer fins l’octubre de 1995 i que fou aprovada per la Diputació l’any següent, amb el número 254.

En l’assemblea extraordinària del 23–03–1996 hi hagué una reestructuració, que deixà la junta de la manera següent:

President: Antonio Mangriñán Herrero.
Secretari: José Arnau Tur.
Tresorer: José Abad González.

Vocals: Lluís Llorens Aymerich, Manuel Jorge Segarra, José Gómez García, Vicente Quevedo Crespo i Antonio Martínez López.

Però tres mesos més tard (12–06–1996), en reunió de junta directiva, José Arnau dimití del càrrec de secretari i continuà com a vocal; la secretaria l'ocupà Antonio Martínez, que fins aquell moment havia actuat com a secretari en funcions.

I encara hi hagué un altre reajustament al cap de cinc mesos (7–11–1996), quan José Abad passà a ser també vicepresident i entrà un nou vocal, Vicente Mangriñán.

Tots aquests canvis foren ratificats en l'assemblea general del 31–01–1997.

En l'assemblea general del 24–01–2003, Antonio Mangriñán, conscient de les limitacions que li imposava la salut per a exercir convenientment la presidència, proposà una reformulació de la directiva. Després d'un breu intercanvi d'opinions, el resultat fou:

President honorífic: Antonio Mangriñán Herrero.
President: Antonio Martínez López.
Secretari: Vicente Serra Mateu.
Tresorer: José Abad González.
Vocals: Lluís Llorens Aymerich, Miguel Salafranca Ferreres, Vicente Mangriñán Diago, Joaquín Manjón Robles i Inocencio Font Andrés.

Es nomenà també una comissió revisora de comptes, que encara existeix i té la missió de comprovar els moviments econòmics i donar-ne fe.

Un any més tard, l'assemblea del 24–01–2004 féu una remodelació d'alguns càrrecs, «unos por estado de salud y otros por operatividad»:

President honorífic: Antonio Mangriñán Herrero.
President: Antonio Martínez López.
Vicepresident: José Abad González.
Secretari: Joaquín Manjón Robles.
Tresorer: Vicente Serra Mateu.
Vocals: Lluís Llorens Aymerich, Miguel Salafranca Ferreres, Vicente Mangriñán Diago i Inocencio Font Andrés.

Molt posteriorment, el 2015, es va fer una altra reestructuració

de càrrecs i persones, que va deixar la composició actual:

President: Antonio Martínez López.
Secretari: Joaquín Manjón Robles.
Tresorer: Vicente Serra Mateu.
Vocals: Andrés Martínez Sánchez, Manuel Moliner Palasí.

Quant a la comissió revisora de comptes, la formen Julián Martínez i Inocencio Font, que deixen constància davant l'assemblea general dels moviments econòmics una vegada estudiats en companyia del secretari, el tresorer i el president.

L'Escola de Música

La Rondalla Vallera va endegar, l'octubre del 2000, una Escola de Formació, amb catorze alumnes entre nou i tretze anys, seguint el disseny de la professora Marta Cueco. El 30–06–2001, al Centre Social Les Llimeres, alguns d'aquests alumnes van fer una audició. N'eren dos de bandúrria, Ana Isabel Bernús i Rocío Guart, i set de guitarra: Sole Calle, Lorena Hernández, Amanda Hernández, Úrsula Hernández, Marta Hernández, Patricia Marqués i José Pedro Mora. Les obres interpretades foren *Asturias* d'Isaac Albéniz, i la cançó popular *La tarara*.

Mig any més tard, el 2 de desembre, la Rondalla Vallera oferí un concert músico-vocal als salons Passarel·la, i presentà també la Jove Rondalla Vallera, que formaven dues bandúrries, Ana Isabel Bernús i Mireia Pitarch, un llaüt, Toni Salvador, i deu guitarres: Soledad Calle, Patricia Marqués, Úrsula Hernández, Lorena Hernández, Amanda Hernández, Jorge Centelles, Rocío Guart, Marta Hernández, Alba Pérez i Susi Prieto.

En acabar el curs següent, el 22–06–2002, es féu una altra audició, també a les Llimeres. El programa era més complet que l'any anterior: *Canción de cuna*, *¡Oh, Susanna!*, *Adiós en el corazón*, *Corazón, corazón*, *Triste y sola*, *María Bonita*, *Clavelitos*, *Frenesí*. Els protagonistes eren dos bandúrries, Ana Isabel Bernús i Javier Peñarroja, reforçades per la professora Marta Cueco, i vuit guitarres: Jorge Centelles, Toni Díaz, Minerva Garcia, Úrsula Hernández, Lorena Hernández, Amanda Hernández, Patricia Marqués, David Segarra. L'elenc es completava amb quatre cantants que, aparentment, no feien part de l'escola de música: Sara Calle, Miguel A. Forner, Fran Orosia i Carlos Sánchez.

Alguns d'aquests alumnes van participar poc després en alguns concerts de la Rondalla Vallera. Es pretenia animar-los a continuar el progrés musical fins a integrar-se plenament en l'agrupació. I, vistes les coses, tot feia pensar que l'objectiu s'acompliria. Però només va ser un miratge, prompte aparegueren problemes de coordinació entre la Rondalla i l'Escola, al front de la qual, a partir d'octubre del 2004, estava Héctor Delgado. La situació s'agreujà amb les incompatibilitats laborals d'aquest professor, que alguns mesos del curs 2005/06 hagué de ser substituït per José Miguel Fenollosa. I tot això desembocà en una sagnia d'alumnes: el curs 2005/06 havia començat amb tretze alumnes i en els plans anuals per al 2006 el president de la Rondalla proposava com a primer punt «potenciar la Escuela de música para conseguir la formación y posterior incorporación de los alumnos a la Rondalla»; però un any més tard, el 19–01–2007, la situació era desesperada: els problemes amb el professor Héctor Delgado, «por segundo año consecutivo», havien obligat a buscar un recanvi i l'havien trobat en «Héctor Manjón, antiguo componente de la Rondalla, pero con la consiguiente pérdida de ocho alumnos, siendo solo cuatro los que quedan y la dificultad de poder terminar el curso». Amb tot, en els plans per al 2007, es repetia que volien «potenciar la Escuela de música para conseguir la formación y posterior incorporación de los alumnos a la Rondalla».

Un any més tard, en l'assemblea del 17–01–2008, el president informava que s'havien pogut dur a la pràctica els acords presos per a l'any 2007, «a excepción de la Escuela de la Rondalla». Més avant, explica com havia acabat aquell curs 2006/07: «con Héctor Manjón de profesor, al hacernos el favor de terminar el curso, aunque fuera con solo dos alumnos [...]».

La conclusió que se n'extreia era òbvia, s'acordava «la finalización de la Escuela, por haberse desmantelado la base y la estructura de la misma».

Aquest final, per més previsible que fóra, no deixava de ser dolorós i, sobretot, tancava una porta que costa molt de tornar a obrir.

A partir dels programes i de diversos fulls d'inscripcions, hem intentat refer la relació d'alumnes que han estat inscrits alguna vegada en l'Escola. Admetent d'entrada la probabilitat d'errades o omissions, són:

Benítez Segarra, Mario
Bernús Segarra, Ana Isabel
Caballero Mora, Abel
Calle, Sole
Calleja López, Jesús
Carbonell Carrero, José
Casado, Pablo
Castañer Sandalines, Jaime
Castell, Sergio
Centelles Roig, Jorge
Díaz, Toni
Doñate González, David
Escriche Gil, Jesús
Forner Verdecho, Laura
Garcia, Minerva
González Domínguez, José
Guart Contell, Rocío
Hernández del Pozo, Amanda
Hernández del Pozo, Lorena
Hernández del Pozo, Úrsula
Hernández, Marta
Leiras Ruiz, Manuel
López Martínez, Mario
Marqués Colàs, Patricia
Martínez Ortiz, Marina
Méndez, Sergio
Mercher Castell, Sergio
Mora, José Pedro
Muñoz Gallego, Sonia
Mus Peñarroja, José Luis
Ortega Botías, Mario
Panadés Herrero, Maria Isabel
Pastor Monreal, Elena
Peñarroja Navarro, Javier
Pérez, Alba
Pitarch, Mireia
Prieto, Susi
Ruiz, Sergio
Salvador Palacios, Toni
Segarra, David

Mirar endavant

Com hem vist en les línies precedents, la Rondalla Vallera actual té poc a veure, des del punt de vista del repertori, amb la rondalla que es va refundar fa un quart de segle, la qual pretenia repetir, fil per randa, la Rondalla Segarra de dècades anteriors.

Això pot constatar-ho qualsevol que compare dos programes i no suposa cap valoració, els gusts dels intèrprets i de les audiències van avant i arrere, i no es pot descartar que en algun moment tornen a sonar les composicions i les transcripcions d'Estanislao Marco, si és que algú les enyora.

La Rondalla Vallera ha demostrat que sap recordar els seus orígens i el seu passat. Hem comentat els dos homenatges fets a Estanislao Marco (25–06–1994 i 12–06–2004) i l'homenatge a Lluís Llorens Aymerich (7–11–2002), però també han rebut homenatges Antonio Mangriñán Herrero (30–11–2003), José Abad González i Enrique Borràs Arnau (2–12–2007), Vicente Mangriñán Diago (7–12–2008) i Miguel Salafranca i Justo Ruiz Robles (7–12–2014).

No es pot qüestionar la transcendència de conèixer el passat,

Formació actual de la Rondalla Vallera: Justo Ruiz (llaüt), Venancio Deopazo (bandúrria), Joaquín Manjón (guitarra i ukulele), José Martín Sevilla (contrabaix), Antonio José Martínez (percussió), Pablo Martínez (percussió), Tony Martin (guitarra i veu), Manuel Moliner (llaüt), Ino Font (veu i percussió), Vicente Serra (veu i percussió), Pedro Martínez (guitarra i llaüt), Andrés Martínez (acordió) i Julián Martínez (bandúrria). (Arxiu de la Rondalla Vallera)

saber d'on venim, però la supervivència se salva en la gestió del futur. Per això qualsevol organització considera prioritari el manteniment del caliu i el relleu generacional. I ací, el balanç de la Rondalla Vallera té clarobscurs perquè, si cal reconèixer que el final de l'escola de música va deixar un desànim profund, no és menys cert que en els deu anys que han passat des d'aleshores l'agrupació s'ha refet amb músics d'altres procedències i ha assimilat sonoritats noves (ukulele, bateria) i n'ha recuperat de perdudes (acordió). Que seria desitjable també tindre músics joves formats a la casa? Naturalment, però vivim de realitats, no de desitjos.

Un altre problema que pateix la Rondalla Vallera, com la majoria d'associacions, és la manca d'una base social prou ferma que assegure la independència de les institucions. Per dir-ho més clar: fa cent anys, les quatre o cinc societats musicals del nostre poble disposaven d'una seu pròpia, on podien reunir-se, estudiar i fer actes; a hores d'ara, quasi totes s'instal·len en dependències municipals i confien en l'ajuda oficial. La Rondalla, com hem dit, ja ha passat per tres locals cedits per l'Ajuntament: les Llimeres, les Casetes dels Mestres i la Moleta.

La Rondalla Segarra no s'hagué de plantejar mai aquesta qüestió, per tal com havia nascut a l'aixopluc de l'empresa, que facilitava les instal·lacions i satisfeia generosament totes les despeses de viatges, uniformes i manteniment i renovació de l'instrumental. Lògicament, la Rondalla Vallera és tota una altra cosa. Com que no està integrada en cap altra societat i, a més, no té socis externs o col·laboradors, els seus membres, que són els seus músics, han de resoldre cada dificultat. Són ells els qui s'han d'ocupar de la supervivència de l'entitat, n'han de promoure la imatge pels mitjans de difusió (premsa, ràdio, televisió), han de cercar el contacte amb les institucions, amb les comissions de festes, amb els organismes culturals, etc. per a aconseguir actuacions... Tot això és una feina que no té relació amb la música i que, si la fan els músics, com és el cas, els lleva temps per a allò que realment els interessa, la música.

Vencent tots aquests condicionants, sobreposant-se a totes les dificultats, personals, musicals i econòmiques, la Rondalla Vallera ha anat canviant d'estil i ha renovat la majoria de les seues cordes. Ha sabut també acompanyar la seua història musical amb activitats que estretien els lligams entre els seus components, amb àpats, viatges familiars i celebracions. No descobrim res de nou si afirmem que les bones relacions entre els músics afavoreixen una música més bona. Per això, la necessària preocupació pel futur no pot en-

terbolir el record de tants anys passats ni el gaudi del dia a dia. Ho resumeix Tony Martin, quan, després de mig segle vivint la música, afirma que «van canviant els músics, van canviant les direccions, però si hi ha il·lusió, ganes de transmetre allò que t'agrada, que és la música, que és la cançó, sempre ixes endavant».

Components de la Rondalla Vallera

En aquesta relació apareixen, per instruments i seguint l'ordre alfabètic, tots els músics que han format part de la Rondalla.

Directors:

José Salafranca Cubells
Lluís Llorens Aymerich
Antonio Martínez López (Tony Martin)

Bandúrria:

Aragó Pons, Manuel
Deopazo Silvestre, Venancio
Ferreres Nebot, Manuel
Jorge Segarra, Manuel
Lara Sánchez, Jesús
Llorens Aymerich, Lluís
Mangriñán Diago, Vicente
Martínez Cebrián, Julián
Rovira Aragonès, Blas
Salafranca Ferreres, Miguel
Salvador Palacios, Toni

Llaüt:

Abad González, José
Algar Díaz, Juan José
Borràs Arnau, Enrique
Moliner Palasí, Manuel
Ruiz Robles, Justo

Guitarra:

Aguilella Vallès, José
Aragó Nebot, Juan

Arnau Tur, Joaquín
Cerdà Gallén, Pedro
Cerezuela Trigueros, Antonio
Gómez Garcia, José (també contrabaix)
Manjón Rubio, Hèctor
Manjón Robles, Joaquín (també ukulele)
Marquès Colàs, Patricia
Martínez Segovia, Pedro (també llaüt)
Martínez López, Antonio (també cantant)
Moliner Nebot, Tere (també cantant)
Monzonís Aledón, Fabio
Palau Esteve, José Salvador
Ruiz Robles, Felipe
Ruiz Salvador, Fernando

Contrabaix:

Sevilla Rosell, José Martín

Melòdica:

Arnau Tur, José

Acordió:

Martínez Sánchez, Andrés
Pallarès Bonet, Emilio

Percussió:

Mangriñán Herrero, Antonio
Martínez Martínez, Antonio José
Martínez López, Pablo

Cantants:

Font Andrés, Inocencio
Martínez López, Antonio
Moliner Nebot, Tere
Quevedo Crespo, Vicente
Serra Mateu, Vicente

Col·laboradors

La Rondalla Vallera també ha tingut, en moments puntuals, la col·laboració d'altres músics. Recordem: Justi Abad (llaüt), Carlos Aymimir (trompeta), Quini Bañuls (percussió), Eduardo Casañ (percussió), Francisco Julià (percussió), Marta Cueco Martínez (bandúrria, llaüt, guitarra), Ramón Granados Conrado (llaüt), Ramón Granados Rodrigo (llaüt), Irene Sánchez Cabeza (teclat), Toni Tur (dolçaina), Carles Valls Gregori (bandúrria) i Ernesto Zarzoso (contrabaix).

Han col·laborat també amb la Rondalla l'Orquestra Vivaldi, el Grup de Danses Arcude i l'Aula de Teatre de la Universitat Popular i, a la inversa, la Rondalla Vallera va participar amb l'Orquestra Vivaldi en l'homenatge a José Peñarroja Talamantes, amb el Seminari Tiri-tiri en audicions musicals per a escolars i amb la Schola Cantorum en la sarsuela *La alegría de la huerta*.

Finalment, no podem oblidar una altre tipus de col·laboradors, també importants:

Els banderers: Adoración Sánchez i José Romero.

Els presentadors dels concerts: Francesca Bartolomé Palasí, Roser Font Castelló, Lorena Garcia, Míriam Martínez Rebollar, Adelina Navarro Santamaria, Ernesto Pérez Almela, Vicente Romero Dupla, Núria Romero Valls, Paco Salvador Nebot, Emma Sanz Marín i Mar Valero Martínez.

Repertori de la Rondalla Vallera

Aquesta relació és probablement incompleta, perquè la Rondalla Vallera no féu programes fins l'any 1996.

A la Virgen del Pilar	**Luis Lucena**
A la vora del riu, mare	**Popular**
A París	**Carlos Cano**
Adoro	**Armando Manzanero**
Alacena de las monjas	**Carlos Cano**
Alma, corazón y vida (vals)	**Adrián Flores**
Amapola	**José Lacalle i Luis Roldán**
Amor no me quieras tanto (bolero)	**Rafael Hernández**
Aquella tarde (vals i bolero)	**Ernesto Lecuona**
Baix la figuera	**Els Llauradors**
Benidorm (bolero)	**Rafa Bosch**
Boira en Pipa i al Castell	**Popular**
Cae la nieve	**Salvatore Adamo**
Camino verde (bolero)	**Carlos Larrea**
Cançó de fàbrica	**Popular**
Cançoneta del se me'n fot	**Popular**
Cançons d'alqueria	**Popular**
Cançons de Borriol	**Popular**
Canvi de president	**Popular**
Carrascosa	**Jaume Teixidor**
Cielito lindo	**Quirino Mendoza**
Cisne cuello negro	**Manuel Alejandro**
Corazón, corazón	**José Alfredo Jiménez**
De la Vall i els millors	**Popular**
¿Dónde estás, corazón? (bolero)	**Francisco del Val i Fernando Garcia Morcillo**
Dos cruces	**Carlos Larrea**
Échame a mí la culpa	**Albert Hammond**
El amor de los marineros	**Carlos Cano**
El bardo	**Bobby Capó**
El depòsit de Monín i americans en la Vall	**Popular**
El dia de Carnestoltes	**Popular**
El llaurador (havanera)	**Lluís Viciano i Manuel Rozalén**
El palmero	**Popurri popular**
El tio Cento del Botero	**Popular**
El vals de las mariposas	**Danny Daniel**
Els clavaris del Pla	**Popular**
Els miracles de les Coves de Vinromà	**Popular**
En el carrer de Conills	**Popular – Ramon Bernal Navarro**
Envidia (bolero)	**Hermanos García Segura**
Esclavo y amo	**José Vaca Flores**
Flor blanca	**Lluís Viciano**
Fonseca	**Anònima**
Gracias a la vida	**Violeta Parra**
Historia de un amor (bolero)	**Carlos Almarán**
I a l'altra, pinyol!	**Miquel Peris i Lluís Viciano**
Isa de Luciano	**Efidio Alonso i Héctor González**
*Islas Canarias (pasdoble) **	**Josep Maria Tarridas**
Jota de Vilafranca	**Popular**
Jota de l'Alcalatén	**Popular**
Jotilla de Vinaròs	**Popular**
La bella Lola	**Popular**
La bruja	**José J. Gutiérrez**
La feria de las flores (vals)	**Jesús Monge**
La flor de la canela	**Chabuca Granda**
La media vuelta	**José Alfredo Jiménez**
La paloma (havanera)	**Sebastián de Iradier**
La penya El Manoll	**Popular**

La quadrilla de Galí	**Popular – Ramon Bernal Navarro**
La sirena	**Luis Felipe González**
La Vall d'Uixó	**E. Serrano, J. Ramón, J. Ríos**
La Vall i la festa	**Popular – Tony Martin, Jaume Palacios**
La vespra l'Àngel	**Popular**
Las mañanitas	**Tradicional mexicana**
Leonor	**Popular**
Les penes són	**Popular**
Les casetes de Xilxes	**Popular – Ramon Bernal Navarro**
Lisboa antigua	**Valente Pastor**
Luna de abril	**Carlos Cano**
Luna de arrabal	**Enrique Cadícamo i Julio César Sanders**
Magdalena, festa plena	**Pedro Guzmán**
Malagueña salerosa	**Elpidio Ramírez i Pedro Galindo**
María bonita	**Agustín Lara**
María Dolores	**Jacobo Morcillo i Fernando García Morcillo**
Maria la portuguesa (fado)	**Carlos Cano**
Mi mañica	**Luis Lucena**
Mis manos en tu cintura	**Salvatore Adamo**
Muñequita linda	**María Grever**
No sé por qué te quiero	**Víctor Manuel San José**
No te vayas de Navarra	**Ignacio Román i Rafael Jaén**
Noches de boda (vals)	**Joaquín Sabina**
Ojos de España (havanera)	**Bert Kaempfert**
Pequeña flor	**Fernand Bonifay, Mario Bua i Sidney Bechet**
Perla preciosa	**Julio Madrid**
Picardies	**Lluís Viciano i Manuel Rozalén**
Piensa en mí (bolero)	**Luz Casal**
Pipa	**Popular – Antonio Mangriñán Herrero**
Por el amor de una mujer	**Danny Daniel**
Quan s'acabe la guerra	**Popular**
¡Qué desespero!	**Carlos Cano**
Quiéreme mucho (bolero)	**Carlos Larrea**
Quizás, quizás, quizás	**Osvaldo Farrés**
Ronda de España	**Francisco Collado**
Rondalla Vallera	**Manuel Tur Porcar**
Salió de Jamaica (havanera)	**Ricardo Lafuente**
Se me olvidó que te olvidé (bolero)	**Bebo Valdés**
Señor, eterno Dios	**Alberto Cervantes**
Siboney	**Ernesto Lecuona**
Si tú me dices ven	**Alfredo Gil**
Soledad	**Emilio José**
*Suspiros de España (pasdoble) **	**Antonio Álvarez Alonso**
Soñar contigo	**Javier Laguna i Toni Zenet**
Te cuento cómo vivo en Tenerife	**H. Lima Quintana i E.Llopis**
Te he visto pasar (bolero)	**Ernesto Lecuona**
To te diré	**Enrique Llovet i Jorge Halpern**
Toda una vida	**Osvaldo Farrés**
Torrevieja	**Ricardo Lafuente**
Un compromiso	**Ernesto Lecuona**
Un paseo por las nubes (balada)	**E. Galindo i F. Ramírez**
Una aventura más	**Oscar Kinleiner**
Viajera (bolero)	**Francisco del Val i Fernando García Morcillo**
Vino griego	**José Vélez**
Virgen de amor	**—**
Viva el pasodoble	**Manuel Alejandro**
Y nos dieron las diez	**Joaquín Sabina**

Altres

• *Adagio*	• *Tomaso Albinoni (arr. Joseph Salafranca)*
• *Amar y vivir*	• *Consuelo Velázquez*
• *Ària*	• *Bach (arr. Joseph Salafranca)*
• *Bella aurora*	• *Vejvodo*
• *Bucaro (pasdoble)*	• *Émile Noblot (arr. Joseph Salafranca)*
• *Clavelitos*	• *Joaquín Valverde*
• *Cuando yo me enamoré*	• *Joaquín Manjón Robles*
• *De colores*	• *Anònima*
• *Domino (vals)*	• *Louis Ferrari (arr. Joseph Salafranca)*
• *El Millars*	• *Els Llauradors*
• *Emma*	• *Andrés Martínez Sánchez*
• *Estudiantina portuguesa*	• *A. Rigel, Ramos Castro i José Padilla*
• *Felices somos*	• *Joaquín Manjón Robles*
• *Festa grossa*	• *Els Llauradors*
• *La morena de mi copla*	• *Alfonso Jofre de Villegas i Carlos Castellano*
• *La rica del poble*	• *Els Llauradors – Miguel Salafranca Ferreres*
• *La tuna compostelana*	• *Dolores Martínez, Fernando García Morcillo i Mariano Méndez*
• *Las cintas de mi capa*	• *Villena i Villellas*
• *Los de la tercera edad*	• *Joseph Salafranca*
• *Luis (vals)*	• *José Peñarroja Talamantes*
• *Maestro Estanislao Marco (pasdoble)*	• *Joseph Salafranca*
• *María Rosa*	• *Popular*
• *Mazurca de Justo*	• *Justo Ruiz Robles*
• *Penyagolosa*	• *Els Llauradors*
• *Rondalla castellonenca*	• *Els Llauradors*
• *Rosa de pasión*	• *Andrés Martínez Sánchez*
• *Sebastopol*	• *Francisco Collado*
• *Somos (bolero)*	• *Mario Clavel*
• *Tema de Lara (del Doctor Givago)*	• *Maurice Jarre (arr. Miguel Salafranca Ferreres)*
• *Tenerte toda la vida*	• *Joaquín Manjón Robles*

Agraïments

A més de consultar la bibliografia que s'indica en el text i que se cita al final, per a escriure aquest article ha calgut mantindre algunes entrevistes i visitar, a la Vall d'Uixó, l'Arxiu Municipal, l'Arxiu Parroquial de l'Assumpció i l'Arxiu del Registre Civil; a Castelló, l'Arxiu Municipal, i, a València, la Biblioteca Musical de Compositors Valencians. Són d'agrair les col·laboracions de Paquita Abad, viuda de José Abad, el Tolo, i els seus fills; de Marisa Llorens i Laureano Tuzón; de José Manuel Martínez, i d'Ángel Pozo pel seu assessorament musical. Gràcies finalment a tota la Rondalla Vallera, sobretot a Manuel Ferreres, Manuel Moliner i Tony Martin, que ens han deixat material i ens han resolt nombrosos dubtes.

Bibliografia

Anglada i Mas, Anna Maria. “Baldomer Cateura (1856-1929). El piano-pédalier, la mandolina espanyola i el trípode de subjecció: apunts sobre la recepció dels seus invents”. *Revista Catalana de Musicologia,* núm. IX (2016)
Cateura, Baldomero. *Escuela de mandolina española*. Juan Ayné Editor. Barcelona, sense data (es posà a la venda el 1898).
Diccionario de la música valenciana (2 volums). Instituto Complutense de Ciencias Musicales. Madrid, 2006.
Escuela de Aprendices, butlletí de l’empresa Segarra (exemplars citats al text).
Haro, Francisco. *Método progresivo de mandolina española y bandurria* (Editorial Boileau. Barcelona, 1979).
Lacál de Bracho, María Luisa. *Diccionario de la música, técnico, histórico, bio-bibliográfico*. Madrid, Establ. Tip. de San Francisco de Sales, 1900. Consultat a http://archive.is/DwCUq el 13-06-2017.
Orozco, Jorge. “Estanislao Marco y el cuarteto El Turia, dins *Alzapúa*, revista de la Federación Española de Guitarra e Instrumentos de Plectro, núm 15, 2009.
Orozco, Jorge. “Estanislao Marco Valls (1873-1954): compositor y guitarrista valenciano”, dins *Archivo de Arte Valenciano. Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos*. València, 2010.
Orozco, Jorge. *Estanislao Marco Valls (1873-1954). Guitarrista y compositor.* Piles Editorial de Música S.A. València, 2009.
Payà Rico, Andrés. “Formació professional, instrucció i adoctrinament a l’empresa Segarra (La Vall d’Uixó, Castelló) durant el franquisme”, dins *Educació i Història: Revista d’Història de l’Educació*, núm. 15 (gener–juny, 2010).
Peña Rambla, Fernando. *Història de l’empresa Segarra. Diputació de Castelló,* 1998.

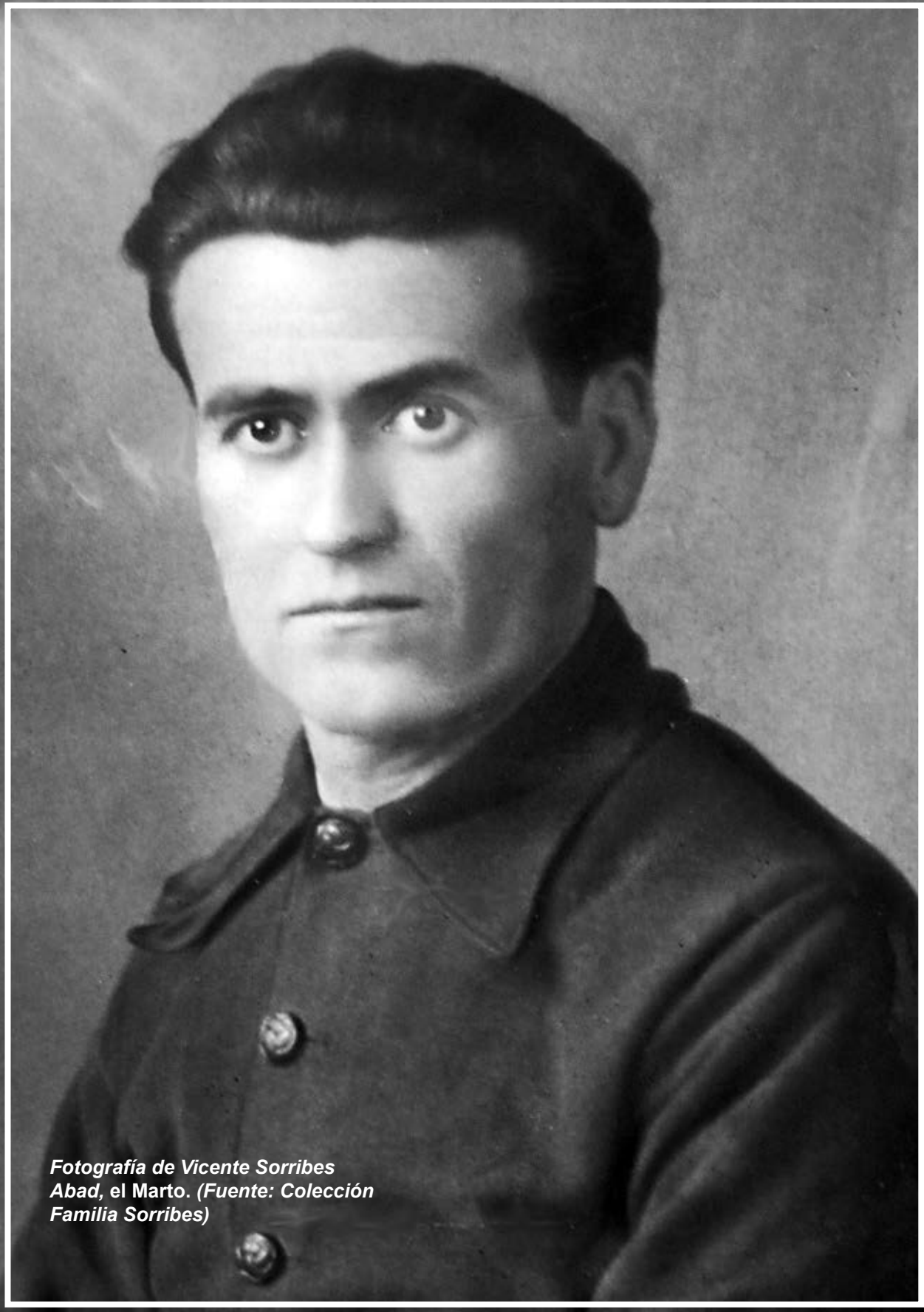

Fotografía de Vicente Sorribes Abad,* el Marto. *(Fuente: Colección Familia Sorribes)

Relatos de vida y muerte de Vicente Sorribes Abad, *el Marto*, figura política del anarquismo vallero durante la guerra civil española

Carlos Mallench Sanz

Introducción

Conozco a Vicente Sorribes Cremades y a su familia desde mi infancia ya que mi abuela vivía al inicio de la calle Juan de Austria y que mis padres alquilaron un piso al final de la calle Calvario. Recuerdo un día que nos encontramos cuando iba él a la panadería que hay en la calle Balmes y yo acababa de dejar a mi hijo Oriol en el Colegio Cervantes. De casualidad salió la historia de su padre y recuerdo que Vicente me comentó que, a pesar de haber sido durante los años de la guerra civil española concejal del Ayuntamiento, nadie se había dignado a escribir cuatro letras en su recuerdo.

Así fue como comencé, llevado por aquellas lánguidas palabras, a buscar bibliografía sobre Vicente Sorribes Abad, presidente de la CNT de La Vall d'Uixó en 1936–1939 y a duras penas localicé cuatro breves referencias sobre él, excepto la reciente obra de

Aigualit

Fotografía del joven Vicente Sorribes (izquierda), junto a un compañero sin identificar. (Fuente: Colección Familia Sorribes)

Enrique Marco Soler publicada por el Centre d'Estudis Vallers; y además no existía prácticamente ninguna referencia sobre el anarquismo en nuestra localidad. Intrigado por la vida política de Vicente, *el Marto*, comencé a recopilar documentación de Salamanca a través del Centro de Documentación de la Memoria Histórica, del Archivo Provincial de Castelló y del Archivo Histórico de Defensa, que albergan las causas judiciales de Castelló y donde figuran más de un centenar de expedientes judiciales de valleros y valleras, y principalmente de nuestro Archivo Municipal.

Mientras Vicente y su hermano Enrique recopilaban memorias y recuerdos en torno a la vida de su padre, que fueron plasmados en una breve obra inédita titulada *Relatos de vida de Vicente Sorribes*, fui recabando información familiar principalmente de Amparo Sorribes, hija de José Sorribes, hermano de Vicente y de Isabel Sorribes; y, como no podía ser menos, contacté con Vicente Enrique Sorribes, archivero y bibliotecario del Ayuntamiento de Betxí y coautor del libro *La Vall d'Uixó durant la Segona República.*

Con toda esta recopilación documental y fotográfica, y a pesar de que el anarquismo, a través de la CNT-FAI, tuvo una muy negativa repercusión durante la guerra y especialmente en la postguerra, me lancé a escribir la biografía de Vicente Sorribes, *el Marto*, sin ánimo de abrir heridas del pasado y con la ambición de mantenerme lo más neutral posible y alejado del personaje, para que destacaran en esta humilde y primera biografía que realizo los documentos recopilados, y sobre todo con la idea de resaltar las memorias de Vicente Sorribes en torno a su fallecido padre, que de un simple alpargatero pasó a la palestra política al ser nombrado gestor del Consejo Municipal de La Vall d'Uixó, figurando como

uno de los principales actores políticos de nuestra localidad. Desde su cargo desarrolló principalmente su cometido en la Comisión de Abastos, que se encargaba de traer a la población alimentos de primera necesidad. Durante este periodo, como todos los seres humanos, tuvo errores y aciertos.

Por último, gracias a esta biografía, el lector podrá conocer un poco mejor la organización anarquista de la CNT-FAI de La Vall d'Uixó durante la pasada incivil guerra, ya que Vicente Sorribes fue también presidente de la citada sindical, motivo por el cual fue perseguido. Así, y finalmente, el lector podrá sumergirse en el negro y triste primer periodo que fue la postguerra, donde, al igual que en la retaguardia republicana, imperó el odio y la sin razón bajo el axioma del "ojo por ojo, diente por diente", hasta conseguir, fuera como fuera, que la balanza de mártires y fusilados republicanos quedara prácticamente igualada.

Por último, quisiera animar a los investigadores actuales y venideros para que, año a año, podamos entre todos ir recopilando las biografías de todos aquellos valleros y valleras, sea cual fuere su ideología política, que durante todas las épocas nos han representado ejerciendo como autoridades municipales de nuestra localidad. Por desgracia, carecemos en muchísimos casos de una mínima reseña biográfica o fotográfica de ellos.

Juventud y militancia socialista

> *Trabajador como otro buen trabajador. Siempre trabajando, pues tenía cinco hijos y había, y lo hacía, que mantenerlos. No sé qué habría podido pasar en guerra, o quién sabe a qué señor se le habría atrangantado...*[1]

Vicente Sorribes Abad, nació en La Vall d'Uixó (Castelló) a principios del siglo XX, el 18 de febrero de 1902, a las 7 de la mañana, en una casa de la calle Calvario, número 18, en el seno de una familia humilde formada por Vicente Sorribes Daròs, que trabajaba de peón albañil, y Amparo Abad Fas, que se dedicaba a sus labores.

Su infancia transcurrió junto a sus hermanos José y Leopoldo, que nacieron cuatro y cinco años después, y posteriormente junto a su hermano Enrique, que nació en 1911.

Como consecuencia de la muerte prematura de la madre de los menores, y siendo todos los hermanos muy pequeños, y ante la imposibilidad de que su padre, que trabajaba entonces de electricista, pudiera atenderlos debidamente, tuvieron que ser adoptados, y se hicieron cargo de cada uno de ellos diferentes familias de La Vall d'Uixó.

1 Marco Soler, Enrique (2017): pág. 258.

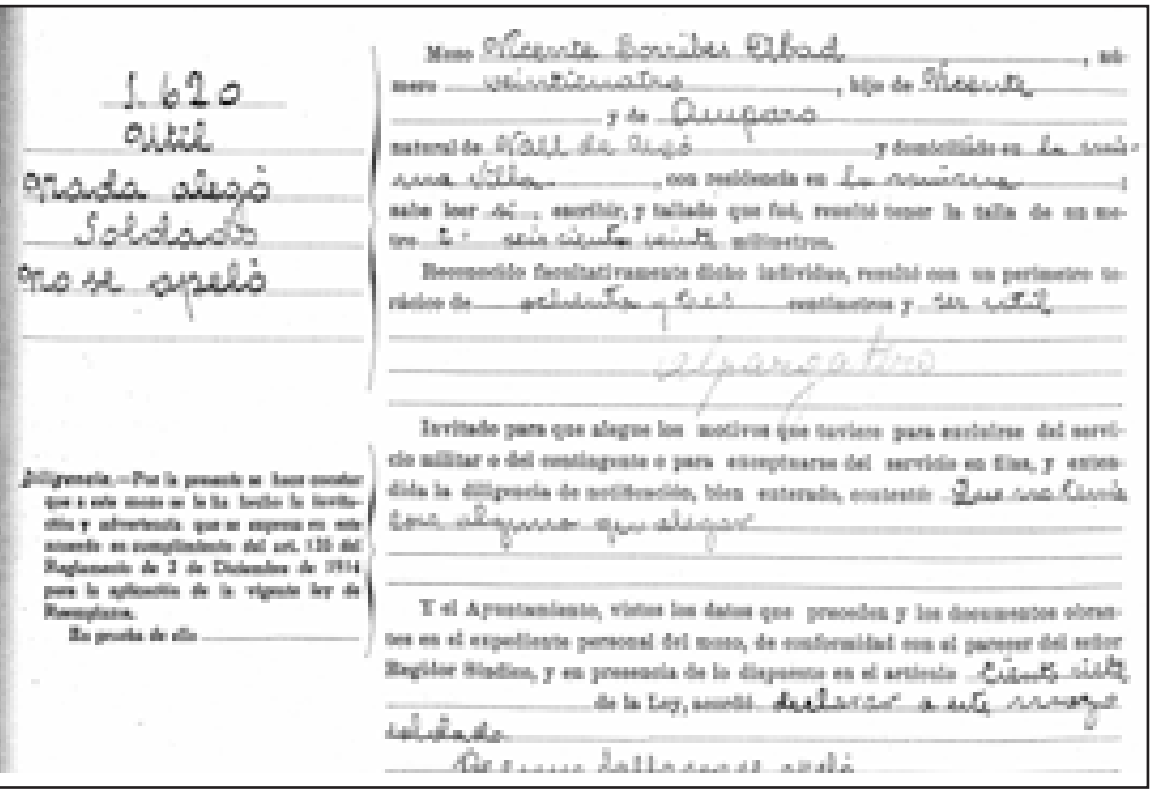

1.620
Quinta
Mozos alistados
Pro. de 1923

Diligencia.—Por la presente se hace constar que á este mozo se le ha leído la inscripción y advertencia que se expresa en este acuerdo en cumplimiento del art. 130 del Reglamento de 2 de Diciembre de 1914 para la aplicación de la vigente ley de Reemplazos.
En prueba de ello

Mozo Vicente Sorribes Abad, nacido [illegible], hijo de [illegible] y de Dolores natural de Vall de Uxó y domiciliado en la misma Villa, con residencia en [illegible]; sabe leer sí, escribir, y talado que fué, resultó tener la talla de un metro [illegible] milímetros.

Reconocido facultativamente dicho individuo, resultó con un perímetro torácico de [illegible] centímetros y [illegible]

Invitado para que alegue los motivos que tuviere para excluirse del servicio militar o del reclutamiento o para exceptuarse del servicio en filas, y extendida la diligencia de notificación, bien enterado, contestó [illegible]

Y el Ayuntamiento, vistos los datos que preceden y los documentos obrantes en el expediente personal del mozo, de conformidad con el parecer del señor Regidor Síndico, y en presencia de lo dispuesto en el artículo [illegible] de la Ley, acordó [illegible] a su número [illegible]

Ficha del alistamiento de Vicente Sorribes. (Fuente: Archivo Municipal de La Vall d'Uixó)

Al hijo mayor, Vicente, lo adoptó la tía Sara, que vivía en la calle Ave María, número 4, al lado mismo de la plaza del Ángel, y estuvo con su familia adoptiva hasta que contrajo matrimonio.

En su juventud, Vicente poco tiempo pudo invertir en estudios, ya que desde muy pequeño empezó a trabajar como *ordidor* de trenza para la confección de alpargatas y más tarde ingresó como alpargatero en la casa Segarra, que hacía alpargatas de suela de cáñamo y yute, destinadas para la venta al Ejército Español.

Perteneciente a la quinta de 1923, fue alistado y dado como mozo útil, así que tuvo que marchar a realizar el servicio militar junto a varios compañeros de La Vall d'Uixó, entre ellos, el *tío Barbero*, *Colilan* y otro apellidado Borràs. Todos ellos debieron incorporarse a una unidad de Regulares y desempeñaron sus cometidos en Marruecos. Vicente llegó a ostentar el cargo de soldado de primera o cabo, según atestigua la fotografía militar que me facilitó la familia, en la cual se puede apreciar la típica prenda de cabeza denominada *tarbuch* que utilizaban las unidades de regulares.

Finalizado su servicio militar, retornó a su localidad natal y de nuevo se reincorporó a su profesión de alpargatero. Contrajo

matrimonio en La Vall d'Uixó el día seis de abril de 1929 con Pilar Cremades Guinot. Pilar había nacido el día 24 de agosto de 1904 en Sagunt (Valencia), pero vivía en La Vall d'Uixó, donde se dedicaba a sus labores, procedente de Segorbe. Era hija de José Cremades Reig y Antonia Guinot Muñoz, matrimonio que tuvo once hijos. Fruto del matrimonio entre Vicente y Pilar, nació el 25 de mayo de 1930 en La Vall d'Uixó Pilar Sorribes Cremades.[2]

Vicente Sorribes en el centro del grupo, sentado junto a otros compañeros de armas de La Vall d'Uixó. (Fuente: Colección Familia Sorribes)

Como cualquier joven de aquella época y tal vez atraído por la militancia activa de su padre en el Partido Socialista,[3] arraigado a las consignas de Largo Caballero, sintió interés desde su juventud por tener conocimientos políticos y su tendencia era claramente izquierdista. En aquellos días previos a la llegada de la II República, conocemos de su militancia en la Juventud Socialista de La Vall d'Uixó, que en aquel entonces tenía como presidente a José Mangriñán y como secretario a Vicente Gregori. Esta agrupación había sido fundada en 1905 y a primeros de enero de 1930 celebraba el vigésimo primer aniversario, bajo la presidencia de Enrique Marco, que era gerente de la Cooperativa Socialista de alpargatas.

Para conmemorar tal evento, la revista *El Faro* dedicó, en enero de 1930, un número extraordinario, que se encuentra en el Centro de la Memoria Histórica de Salamanca. Esta publicación inserta una fotografía de aquellos jóvenes valleros y uno de ellos es Vicente Sorribes.

Con el advenimiento de la II República, además de ser testigo de un nuevo régimen político, vio como su mujer daba a luz al

2 Registro Civil de La Vall d'Uixó, tomo 86, pág. 64, nº 101.

3 En 1905 también se fundó el PSOE de La Vall d'Uixó por Francisco Ten y Joaquín Fenollosa.

Fotografía de noviazgo de Vicente Sorribes (primero izquierda) y Pilar Cremades (segunda izquierda), junto a sus hermanas Adoración y Josefa. Sentada aparece la madre de las tres. (Fuente: Colección Familia Sorribes)

segundo hijo, Vicente Sorribes Cremades, que nació el 29 de junio de 1931 en La Vall d'Uixó.[4] Dos años más tarde, el 21 de julio de 1933,[5] nació, también en nuestra localidad, su tercer hijo, José Sorribes Cremades, y el cuarto hijo de la pareja, Eduardo, nació el 3 de febrero de 1935, también en La Vall d'Uixó.[6]

A pesar de tener familia numerosa, su involucración política debió de ser cada vez más activa, ya que a primeros de octubre

4 Registro Civil de La Vall d'Uixó, tomo 86, pág. 269, nº 84.
5 Registro Civil de La Vall d'Uixó, tomo 88, pág. 93, nº 102.
6 Registro Civil de La Vall d'Uixó, tomo 88, pág. 381, nº 17.

Grupo de jóvenes que formaban parte de la Juventud Socialista en el año 1930. Marcado con una x, figura Vicente Sorribes. (Fuente: Revista El Faro*, CDMH)*

de 1935, durante el gobierno bienal de centro-derecha, fue detenido por la Guardia Civil en una reunión clandestina junto a otros compañeros en el domicilio del comunista Hipólito Ferreres, sito en la calle San Roque.

También su hermano José, alpargatero de profesión, le siguió a la zaga; así, según un informe de la Guardia Civil, antes de la guerra pertenecía al Partido Socialista y estaba afiliado también a la sindical UGT, igual que su hermano mayor, desde los 14 años: «era persona de mala conducta, activista y propagandista de dicho partido, intervenía en todas las huelgas y actos revolucionarios que se promovían».[7] Por último, respecto a José, y gracias a su hija Amparín, que cuenta actualmente 82 años de edad, sabemos que se casó durante la II República con Joaquina Esbrí Segarra, natural de La Vall d'Uixó y nacida el 4 de marzo de 1905, y ambos eran padres en 1936 de una niña de

7 AHD_013943_005.

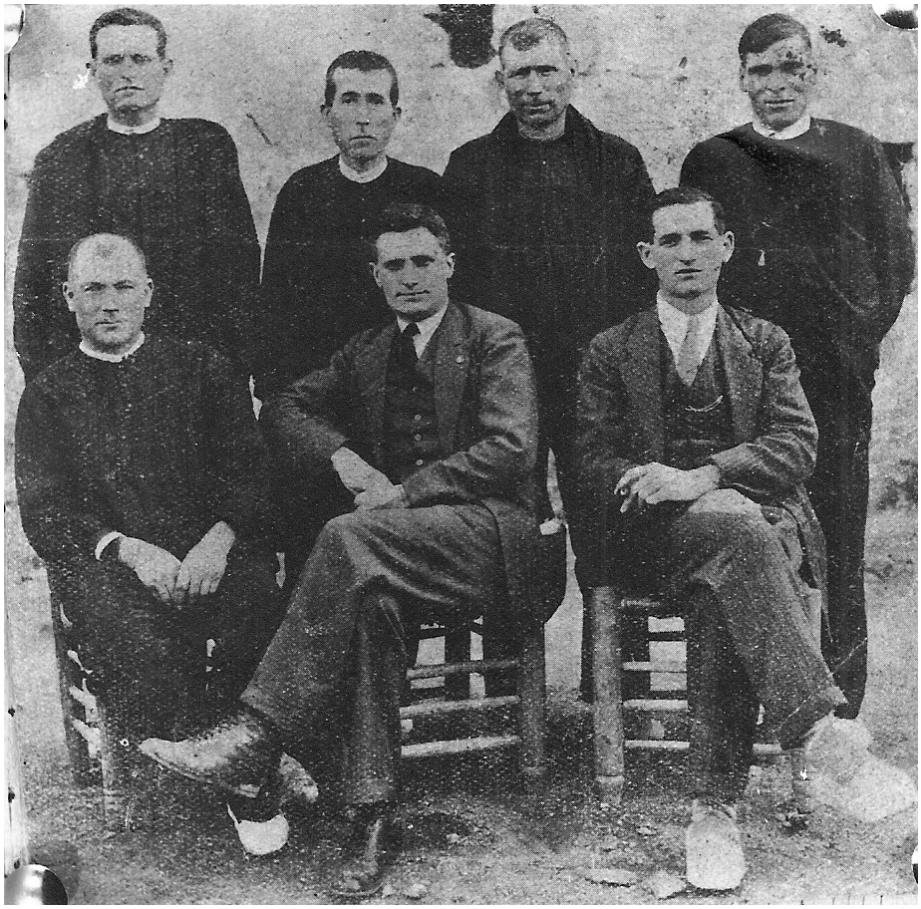

Fundadores de la Juventud Socialista de La Vall d'Uixó. Sentado, a la derecha, Enrique Marco Zaragoza. (Fuente: CDMH)

cuatro años llamada Joaquina, y de una recién nacida en febrero llamada Amparo.

Anarquismo y guerra civil (1936–1939)

> *Durante nuestra pasada guerra civil, en cierto modo dos revoluciones divergentes y en parte paralelas, también se cometieron muchos crímenes inútiles por ínfimas minorías de incontrolables o incontrolados, mientras grupos más numerosos, integrados por los combatientes voluntarios de ambos bandos, derrochaban en los frentes esfuerzo y valentía.*[8]

Al comenzar la mañana de 18 de julio, comenzaron a llegar noticias de que el ejército de África se había sublevado el día

8 Ruiz-Castillo, J. (1972): Pág. 114.

Fotografías de Vicente Sorribes Cremades y de Joaquina Sorribes Esbrí en junio de 1936. (Fuente: Colección Familia Sorribes)

anterior. Según el relato del teniente de la Guardia Civil de la Línea de Borriana, Juan Bautista Marí Clérigues, «el comentario y la preocupación era general. Sobre todo, el ambiente político se caldeó con rapidez. La inquietud de las autoridades locales y de los jefes políticos de izquierdas notábase en sus semblantes».[9]

Como en otras poblaciones, se debieron de reunir representantes de todas los partidos políticos de izquierdas y los afiliados de los sindicatos. Sin embargo, la situación era de calma relativa en La Vall d'Uixó, a pesar del gran núcleo ugetista y socialista de obreros. Fruto de esas reuniones fue la creación de controles en los accesos de la localidad, donde formaron voluntarios para ejercer la seguridad, máxime cuando el día 20 de julio los guardias civiles del cuartel de La Vall d'Uixó, bajo el mando del brigada Pascual Ávila Obiol, fueron concentrados en Castelló, junto al resto de compañías de toda la provincia para marchar seguidamente al frente de Teruel formando parte de la columna Casas Salas, en la

9 Marí Clérigues, Juan Bautista (1968): pág. 110.

que se alistaron muchos jóvenes de La Vall d'Uixó.

Iniciada la sublevación militar, desde el primer día el Frente Popular de la ciudad se reunió y nombró un comité llamado del mismo modo y a cuya autoridad se supeditaba toda actuación de los elementos de izquierdas, incluso la del alcalde, que quedaría por debajo de dicho comité.[10]

El día seis de agosto de 1936, se instaló en la planta baja del cuartel de la Guardia Civil, una vez ya desalojado el Comité de Defensa donde se nombraban los servicios de guardia a realizar por parte de todos los miembros voluntarios en un primer momento y donde se inscribirían posiblemente José y Vicente Sorribes en las llamadas Milicias Rojas o Antifascistas Armadas. Los servicios que prestaban los milicianos en la población eran guardias, vigilancias de controles en las vías públicas. Así mismo, desde el inicio realizaron detenciones de personas que pudieran ser adictas a la sublevación militar, que eran trasladados a la cárcel habilitada que se situó en el convento de las monjas clarisas.

Entre el 9 y el 11 de agosto de 1936 se constituyó el Comité Ejecutivo del Frente Popular de La Vall d'Uixó, bajo la presidencia de Enrique Marco Zaragoza (PSOE), de acuerdo con las directrices del Excelentísimo Gobernador Civil de Castelló, y fueron cesados varios concejales afines a las derechas y al mismo tiempo se designaron nuevos concejales interinos. Fueron nombrados Alejandro Valero Montesinos (PC), Hipólito Ferreres Traver (PC), Francisco Porcar García (PC), Pascual Pla Abad (IR), Julio Bernad Serrano, Francisco Navarro Dupla, Ricardo Fenollosa Alcaide y José Mangriñán Segarra.

Así pues, desde este momento el Ayuntamiento se convierte en Comité del Frente Popular o Comité Ejecutivo Antifascista, toda vez que en el mismo están representados todos los partidos que lo integran. También se acuerda que el Ayuntamiento preste su inquebrantable adhesión régimen republicano y al gobierno legítimo con ocasión de la criminal sublevación militar.

Pronto habría cambios en el Comité del Frente Popular, ya que presentó su dimisión el mismo alcalde junto a otros concejales, quizá, como expresa en su reciente libro Leopoldo Peñarroja, «influidos por el giro violento de los acontecimientos».[11] El nuevo Comité estaría ahora presidio por Joaquín Marco Tur (PSOE) y se nombrarían a Vicente Gil Moliner (PSOE), José Abad Ten y Francisco Lluch Arnau.

10 AHD_013930_008.

11 Peñarroja Torrejón, Leopoldo (2015): pág. 393.

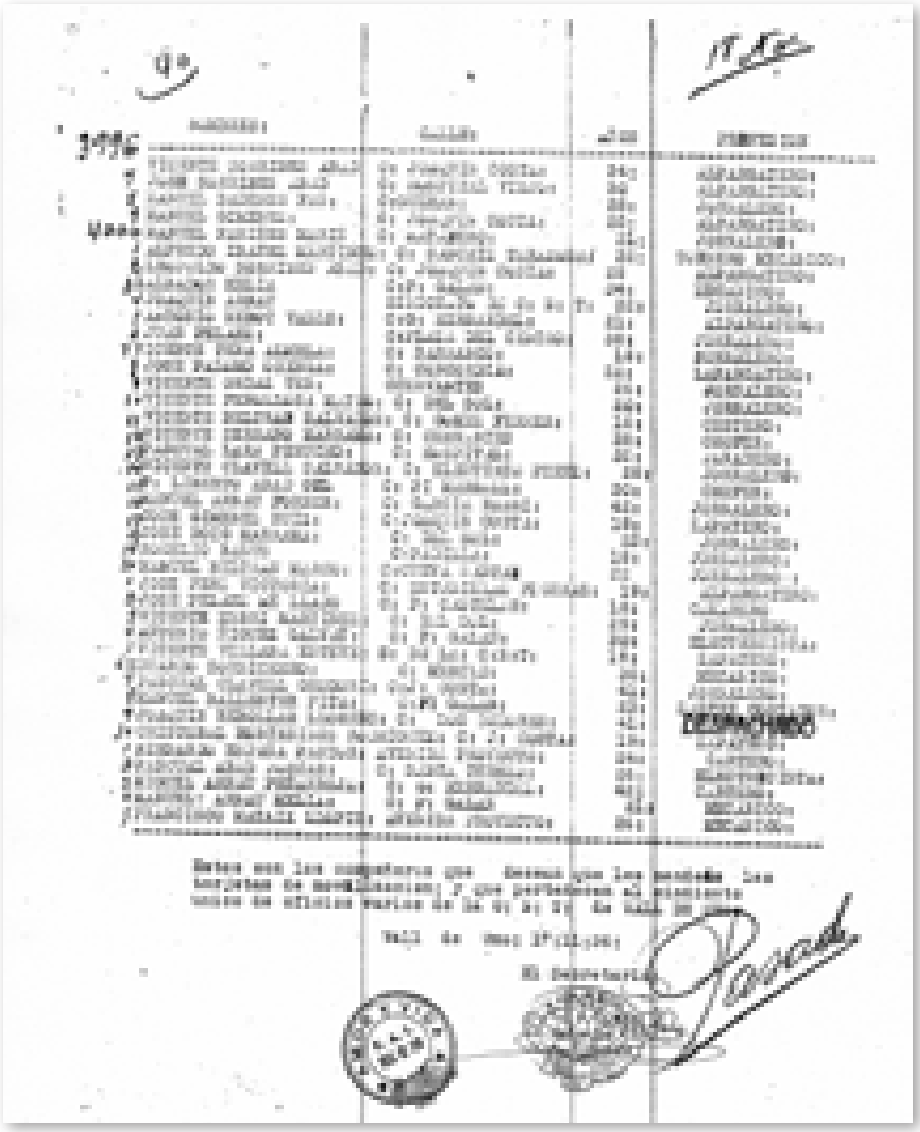

Relación de movilizados de la CNT-FAI de La Vall d'Uixó en noviembre de 1936. (Fuente: CDMH)

Como vemos, en la representación de partidos faltaba la CNT-FAI, que antes de la sublevación militar pasaba casi totalmente desapercibida en nuestra localidad y tenemos como única constancia la pertenencia de afiliados al Sindicato Único de Oficios Varios de La Vall d'Uixó, que a finales de 1936 llegaban a la cifra de 40 movilizados.

Organización de la CNT-FAI de La Vall d'Uixó

La Confederación Nacional de Trabajadores (CNT), legalizada en 1930, una vez pasada la dictadura, y con los

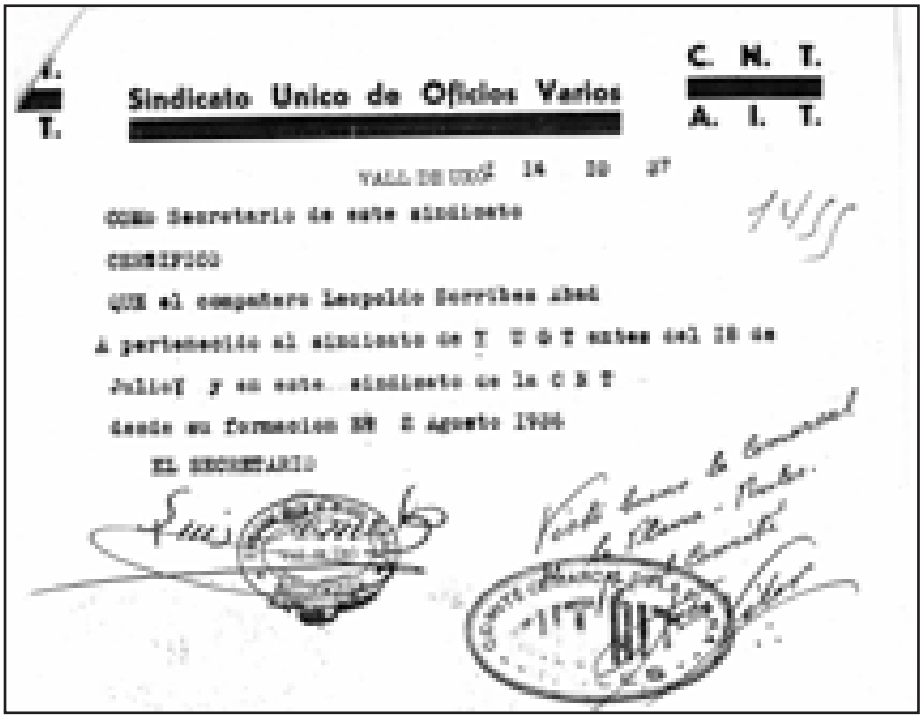

Documento de afiliación a CNT de Leopoldo Sorribes Abad de fecha 14 de octubre de 1937. (Fuente: CDMH, P.S. Madrid, C. 442)

precedentes terroristas con los que pretendían destruir el estado y el capitalismo, durante los primeros años republicanos se vio dividida en dos facciones. Por una parte, encontramos a los *trentistas* moderados y, por otra parte, a los *faistas*, partidarios de la revolución armada como medio de alcanzar el ideal anarquista. A pesar de la ascensión de estos últimos, los *trentistas*, también denominados sencillamente *sindicalistas*, eran mayoritarios en las comarcas valencianas.[12]

A pesar de la situación de inferioridad frente a los ugetistas, que mantenían firmemente el encuadramiento del proletariado industrial y campesino, en septiembre de 1932, durante el Congreso Regional de Campesinos del Levante, se acordó la creación de sindicatos de oficios diversos en aquellos municipios donde no existían.[13] Este era el caso de La Vall d'Uixó.

De esta manera, se intentó establecer la sindical de la CNT en La Vall d'Uixó, en un momento en que católicos y socialistas se disputaban el control del movimiento obrero en la localidad, pero no pudieron llegar a ser realidad hasta el comienzo de la guerra civil. Los principales representantes del anarcosindicalismo de la localidad

12 Saz, Ismael (1990): pág. 293-294.
13 Bosch, Aurora (1993): pág. 257.

fueron Vicente Sorribes, Vicente Segarra y Antonio Calduch.[14]

Efectivamente, a primeros del mes de agosto se crearía el Sindicato Único de Oficios Varios de la CNT-FAI, con una junta directiva que estaría bajo la dirección de José Palomo Orenga (*el Xatet de la FAI*) y Vicente Sorribes Abad (*el Marto*) como afiliados más influyentes. El secretario fue durante unos cinco meses Alfredo Ibáñez Martínez, que formaba también parte de la administrativa de la FAI, y como vocales figuraban Manuel Badenes Fas (*el Vilavellero*) y Manuel Giménez Roig (*Turmonet*). También formaba parte de esa directiva Manuel Fariñes Marín (*Cacau*) y, como tesorero, por espacio de dos meses estuvo Salvador Melià Paulo; después fue José María Escrí Salvador quien compaginó dicho cargo con el de secretario.[15] Por último, también pertenecían y asistían a las reuniones del comité de la CNT-FAI Vicente Lluch y Vicente Segarra.

Su sede, sita en la calle Fermín Galán, número 1, que actualmente se denomina calle San Cristóbal, era compartida con la de las Federación Ibérica de las Juventudes Libertarias (FIJL), denominados Los Sin Patria, que era una organización juvenil anarquista creada en Madrid en 1932, durante la Segunda República Española, de cantidad muy inferior a las Juventudes Socialistas Unificadas.[16]

En la localidad, la persona que se encargaba de repartir el periódico anarquista *Fragua Social* fue José Sorribes Abad, del que era administrador; era hermano de nuestro biografiado y, según su expediente judicial, fundó junto al resto de simpatizantes también la organización CNT-FAI en la localidad y como tal formaba parte del comité de la FAI.

Como vemos, nuestro biografiado realizó una derivación política del socialismo hacia una vertiente más revolucionaria, sin que sepamos cuál o cuáles fueron los motivos que le impulsaron a tomarla. Una de las explicaciones más críticas sobre ese giro hacia el anarquismo nos la facilita Enrique Marco Soler en sus recientes memorias publicadas por el Centre d'Estudis Vallers:

> Vicente Sorribes Abad, el Marto, perteneciente que fue a la UGT y al PSOE, y que luego, en guerra, fundó una sección, o lo que fuera, de la CNT-FAI en el pueblo. Simplemente por figurar, por estar en primera

14 Sorribes, Vicent E.; Núñez, Alejandro A. (2001): pág. 40-41.

15 De Andrés Hernansanz, Juan (1990).

16 CDMH, P.S. Castellón, C. 25.

> fila de una organización. Ya que no podía estar en la UGT o el PSOE, fundó esta para su entronización. Ya que no pudo serlo en la UGT, ni en el PSOE, ni en la Cooperativa Socialista.[17]

Sea como fuere, el caso de trasvase de un afiliado de UGT y del PSOE a la CNT-FAI no fue único ya que, entre otros ex afiliados socialistas o ugetistas, estaban Manuel Fariñes y José Palomo, ambos fusilados al terminar la guerra. También sabemos de los casos de José y Leopoldo Sorribes, hermanos del propio Vicente, e incluso del padre de todos ellos.

La represión republicana en La Vall d'Uixó

En el caso de La Vall d'Uixó y su provincia, al quedar en zona controlada por la República, durante los primeros meses de la Guerra se inició un proceso de encarcelamiento de enemigos de la República. Los que sufrieron la persecución fueron los terratenientes, fabricantes, empresarios, requetés y carlistas, falangistas y, de forma singular, sacerdotes, debido al profundo anticlericalismo.

Esta situación de desorden fue debida a toda ausencia de cuerpos de seguridad en la retaguardia, la cual quedó en manos de grupos antifascistas que voluntariamente estaban al servicio de sus respectivos comités. Recordemos como la Guardia Civil salió con la columna Casas Salas hacia Teruel y después se rebeló contra los milicianos y el Ejército, cuya representación era el Batallón de Ametralladoras Número 3 de Castellón, que fue enviado a El Carpio (Córdoba), o la 43ª Compañía de Guardias de Asalto, que fue trasladada durante los primeros días de la sublevación directamente a Madrid.

Fue esta situación de desamparo legal la que provocó el inicio de los "paseos", que se hicieron tristemente célebres, y las venganzas personales se mezclaron con las represalias políticas; por su parte, los fusilamientos y detenciones de republicanos en la zona franquista ayudarían a fomentar esta situación.[18] Ante tales circunstancias, aparecieron en la retaguardia castellonense grupos de asesinos montados en simples coches particulares, requisados a sus dueños, abarrotados de milicianos armados hasta los dientes, que fueron conocidos como Los Inseparables,

17 Marco Soler, Enrique (2017): pág. 257.
18 Romeu Llorach, Jordi (1999): pág. 15.

La Desesperada, Los Hijos de la Noche, etc., cuyo oficio nocturno era hacer los trabajos sucios que los del pueblo no querían hacer,[19] siendo normalmente acompañados a distancia por personal de confianza del comité o personal muy cercano al mismo para verificar la identidad.

Las primeras detenciones se llevaron a cabo el 25 de julio de 1936. Fueron encarcelados ocho vecinos, primeramente en el calabozo del Ayuntamiento y más tarde trasladados al convento de las clarisas, donde se estableció la cárcel. Finalmente, en número de unos quince, fueron traslados a la prisión de Castellón, donde fueron fusilados a manos de la Columna de Hierro. A principios de agosto, los funcionarios afines a las derechas fueron expulsados del referido consistorio.

Fotografía del reverendo Recaredo Centelles Abad.

Tal vez los asesinatos que más repercusión tuvieron durante el conflicto civil y especialmente durante la postguerra, ya que fueron fusilados o murieron en prisión todos los acompañantes, excepto el delator, fueron los cometidos la madrugada del 25 de octubre de 1936 en el cementerio de Nules. Esa noche un grupo de forasteros[20] llegaron a La Vall d'Uixó con orden de detención de varios vecinos de la localidad. Primeramente fueron a buscar a José Chordà Orenga, el cual pudo escapar por el tejado, y seguidamente fueron al domicilio de Leopoldo Peñarroja, al que dispararon al abrir la puerta, y detuvieron a su cuñado, el joven reverendo Recaredo Centelles Abad,[21] rector del Seminario

19 Marco Soler, Enrique (2017): pág. 84.

20 Según las versiones, miembros de la ejecutiva de la CNT-FAI de Borriana, forasteros de Montcada e incluso milicianos de la Columna de Hierro.

21 Recaredo Centelles Abad nació en La Vall d'Uixó (Castelló) el año 1904. Pronto se decidió por el sacerdocio e ingresó en el Colegio de San José, de Tortosa. En 1928, siendo ya clérigo, ingresó en la Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos, y al año siguiente recibió la ordenación sacerdotal. En los distintos centros de su Hermandad a los que lo destinaron dio pruebas de ser un gran educador de jóvenes y

Menor de Tortosa, que se hallaba allí escondido desde el principio de la sublevación, y los llevaron al cementerio de Nules, donde fueron asesinados. A continuación, después de volver a La Vall d'Uixó, procedieron a la detención del secretario del juzgado, Ramón Pitarch, y del anciano cura reverendo Vicente Arámbul, que también aparecieron asesinados en el cementerio de Nules.

Por último, también llevaron a efecto la incautación de la empresa de Autos Vallduxense, que estaba bajo la dirección de José Nabàs, Sindicato Agrícola de San Isidro,[22] cuyo presidente era Fausto Borgoñón García, de la Sociedad Alpargatera La Protectora, así como la empresa Segarra, que entonces dirigían los hermanos Silvestre y Amado.

Comenzaron a aparecer desordenadamente "colectivizaciones", "socializaciones", "controles obreros".[23] La CNT también se debió de incautar de alguna sociedad o fábrica, ya que conocemos por Enrique Marco Soler que precisamente, al no poder pertenecer Vicente Sorribes a la Cooperativa Socialista, «se inventó una cooperativa alpargatera, que lo único que servía era para recibir las raciones de comestibles que como tal le correspondía y luego repartirlas a su gusto, a su mod.»[24]

También se realizó la incautación de cosechas por parte de la Junta de Incautación y se llevó a cabo la expropiación de solares y fincas que se publicaron en varios periódicos de tirada nacional y provincial.

El Pacto de Unión de la UGT, la CNT y los partidos políticos antifascistas

El 4 de septiembre de 1936, el gabinete Giral fue sustituido por un gobierno del Frente Popular, que agrupaba a todas las fuerzas políticas antifascistas, a excepción de los anarquistas, bajo la dirección del líder de la UGT Largo Caballero, con la esperanza de evitar el fraccionamiento del poder y salvaguardar el carácter democrático de la República. A finales de mes, y ante los fracasos de las milicias en la acción armada, se procedió al inicio de la militarización en el bando republicano: así, con

de aspirantes al sacerdocio. Al estallar la persecución religiosa de 1936 era rector del Seminario Menor de Tortosa desde 1935. Se retiró a casa de sus familiares.

22 Denominado durante el periodo de incautación Sindicato Agrícola Popular.

23 Romeu Llorach, Jordi (1999): pág. 15.

24 Marco Soler, Enrique (2017): pág. 257.

grandes dificultades, especialmente en la llamada Columna de Hierro, las centurias de milicias se fueron convirtiendo en compañías o batallones del Ejército Popular.[25]

Ante la posibilidad de una rápida conquista de la capital, los anarquistas acabaron entrando en el gobierno central, con la finalidad de conseguir un gobierno fuerte, que dirigiera la acción armada bajo un mando único y avanzara la consolidación del estado. El gobierno, ante tales pesimistas expectativas sobre las posibilidades de los republicanos tras la batalla de Madrid, decidió trasladarse a Valencia, el 6 de noviembre de 1936. En esta línea centralizadora del gobierno, cabe destacar la disolución de los diversos comités antifascistas y de los comités municipales, presididos por el alcalde.

Para explicar el giro dado por los anarquistas, concretado en el pacto de las organizaciones UGT y FAI y por todos los partidos políticos antifascistas, se realizó por parte de sus representantes una extensa campaña política, que se publicaba en la prensa de tirada provincial. Así, a finales de noviembre se publicaba el boletín de información de la CNT, AIT y FAI en el *Heraldo de Castellón* y el mismo rotativo se hacía eco de la realización de un acto sindical en La Vall d'Uixó organizado por el comité ejecutivo de la CNT-FAI de la localidad, que se desarrolló en el teatro de Izquierda Republicana, donde tomaron la palabra los oradores Tello y Juan Rueda, después de presentar el acto el secretario de la CNT en La Vall d'Uixó, Alfredo Ibáñez.

En La Vall d'Uixó, y siguiendo las directrices del gobernador civil de Castelló de 12 de noviembre de 1936,[26] se procedió a la constitución de la comisión gestora y seguidamente en la creación de los futuros consejos municipales.

El 10 de diciembre de 1936, se reunió, de una parte, el Comité Ejecutivo Antifascista, y, de otra parte, la ponencia nombrada para la constitución de la gestora en presencia de la Brigada de Investigación Social de Castellón, a petición de los compañeros de la CNT, al no haber acuerdo previo para la distribución de los cargos, y llegar así a un acuerdo para la constitución de la susodicha gestora.

El día 12 de diciembre, el Gobierno Civil de Castellón remite oficio al alcalde de La Vall d'Uixó, informándole que, una vez vista la propuesta de la Gestora Municipal, acuerda prestarle su

25 Romeu Llorach, Jordi (1999): pág. 17.

26 Archivo de Vistabella del Maestrat.

VALL DE UXO

DEPORTES

Una propuesta del Comité Ejecutivo Antifascista

*Foto 13: El acto sindical anarquista celebrado en La Vall d'Uixó en noviembre de 1936 (*Heraldo de Castellón*).*

conformidad, esperando del celo de la misma una labor fecunda en pro de los intereses antifascistas que todos debemos defender con abnegación y disciplina, anteponiendo a todo egoísmo el bien común y encauzando todas las iniciativas al logro del aplastamiento del fascismo.

El 15 de diciembre de 1936, siendo alcalde Joaquín Marco Tur, se celebró sesión extraordinaria para la constitución de la Comisión Gestora Municipal, previa consulta realizada al gobernador civil de Castellón, D. Manuel Rodríguez, quien dio previamente su conformidad mediante oficio, tras la celebración de la sesión del día 10 y de los acuerdos alcanzados que se recogen en dicha acta. Dicha Comisión Gestora quedó constituida de la siguiente forma:

-Alcalde-Presidente: Joaquín Marco Tur (UGT)
-Vicepresidente: Vicente Gil Moliner (Agrupacion Socialista)
-Gestor: Enrique Marco Zaragoza (UGT)
-Gestor: Francisco Ten Gregori (Agrupacion Socialista)
-Gestor: José Cases Aparicio (UGT)
-Gestor: José Traver Segarra (Partido Comunista)
-Gestor: Alejandro Valero Montesinos (Partido Comunista)
-Gestor: Alfredo Ibáñez Martínez, (a) *el Torner* (FAI)
-Gestor: Vicente Sorribes Abad, (a) *el Marto* (CNT)
-Gestor: José Palomo Orenga, (a) *el Xatet de la FAI* (CNT)
-Gestor: Joaquín Giménez Mangriñán (Izquierda Republicana), que además desempeñó el cargo de juez municipal
-Gestor: Emilio Bernad Serrano (Izquierda Republicana)
-Gestor: Joaquín Valero Peiró (Unión Republicana)
-Gestor: Vicente Segarra Tur (Unión Republicana)

Tras la toma de posesión, se constituyeron varias comisiones, que fueron las siguientes:

-Comision de Cultura, Sanidad y Refugiados
-Comision de Hacienda, Abastos y Transportes
-Comision de Policía Urbana, Asistencia Social, Trabajo y Obras Públicas
-Comision de Aguas, Agricultura y Policía Rural

En sesión de 17 de diciembre de 1936 se acordó el reparto de las comisiones pese a las divergencias de los consejeros, entre ellos de Vicente Sorribes, que expresó su parecer «entendiendo que al acordar en el [...] entre los partidos, que la presidencia de la Gestora y Vice-Presidencia de la misma recayese en miembros del partido Socialista o de la Unión General de Trabajadores, creía, no tendrían tanta participación en las Comisiones»; no obstante, no puso inconveniente, y quedó elegido junto Enrique Bernad y J. Cases, encargados de la Comisión de Hacienda, Abastos y Transportes, que se ocuparía «de traer toda clase de artículos de consumo para vender en mejores condiciones».

El 9 de enero de 1937 se publicó en el *Boletín Oficial* extraordinario el decreto del Ministerio de la Gobernación, por el que se disponía el cese de todos los comités y organismos municipales y se creaban en su sustitución los consejos municipales, con representación proporcional de los partidos políticos y sindicales.

El *Heraldo de Castellón*, en su edición del 13 de enero de 1937, publicaba un artículo sobre la constitución de ayuntamientos dando a conocer dicho decreto y el porqué de la creación a nivel provincial de los nuevos consejos municipales:

> Si en los primeros momentos tuvieron razón de ser los organismos, Comités y Juntas, que por otra parte, cumplieron una misión laudable y aplaudible, es incuestionable que, llegada la hora de la reorganización de la retaguardia es un deber de todos poner en ello la mejor voluntad y la armonía más perfectas en bien de la causa.
>
> A través del Decreto de referencia se ve el propósito del Gobierno de llegar en plazo brevísimo al reajuste de los organismos oficiales, y atento este Gobierno a secundar las órdenes e iniciativas del Gobierno, espero que esa Corporación que, poniendo a contribución su celo patriótico, facilite por todos los medios la constitución del Consejo Municipal, proponiéndome las personas que deban componerlo, con la proporcionalidad a que alude el Decreto citado, o informándome de las

dudas o entorpecimientos que pudieran surgir; todo ello con miras a la defensa de la causa de la República.

El 14 de enero, mediante sesión extraordinaria, se reunieron los gestores del Ayuntamiento bajo la presidencia del alcalde, Sr. Joaquín Marco Tur, y acordaron constituirse en Consejo Municipal, de conformidad con el Decreto del Gobernador Civil. La composición del mismo fue la siguiente:

Alcalde-Presidente: Joaquín Marco Tur.
Vicepresidente: Vicente Gil Moliner.
Consejeros: Enrique Marco Zaragoza, Francisco Ten Gregori, José Cases Aparicio, José Traver Segarra, Alejandro Valero Montesinos, Alfredo Ibáñez Martínez, Vicente Sorribes Abad, José Palomo Orenga, Joaquín Giménez Mangriñán, Emilio Bernad Serrano, Joaquín Valero Peiró y Vicente Segarra Tur.

Participación en la vida política a través de las actas de los plenos municipales

A partir de estas fechas, Vicente Sorribes participó de una posición privilegiada en la política municipal, consiguiendo así, seguramente, colmar las aspiraciones que tenía cuando militaba en la Juventud Socialista. Gracias a las actas de los plenos municipales[27] conservadas en el Archivo Municipal de La Vall d'Uixó, podemos seguir su participación en la vida política de nuestra población que comenzaría a partir del 17 de diciembre cuando quedó integrado en la Comisión de Abastos y Transportes del Consejo Municipal. De su estudio he podido comprobar que asistió a las sesiones desarrolladas en las siguientes fechas:

- El 22 de diciembre de 1936, asistió y participó en que se hiciera una ponencia sobre el aumento de jornal a los oficinistas.
- El 29 de diciembre de 1936, asistió aunque no participó.
- El 5 de enero de 1937, asistió y se habló de la compra de artículos básicos de primera necesidad, de la fiscalización de los precios, adquisición de algunos y defensa de los pequeños comerciantes por parte de la Comisión de

27 Libro de Actas de Plenos Municipales de 2 de julio de 1936 a 21 de octubre de 1937 (AMV. LP-35).

Abastos y se acordó la implantación de la cartilla familiar.[28]

- El 14 de enero de 1937, asistió para la constitución del Consejo Municipal, donde fue elegido consejero.
- El 14 de enero de 1937, asistió y participó sobre realización de un estudio para el aumento del precio de artículos de embutidos. Así mismo informó que habían recorrido algunos pueblos para el asunto de ganado para recrío, e informó que en algunos pueblos existía ganado de dicha clase pero que lo entregarían a base de intercambio. Solicitó el almacenamiento de artículos de primera necesidad al objeto de poder incrementar los intercambios de productos.
- El 21 de enero de 1937, asistió pero no participó.
- El 26 de enero de 1937, asistió y recibió la instancia para elevar el precio de la carne por parte de la Cooperativa de Matarifes, y la Comisión de Abastos propuso que se hiciera en el Huerto de Dempere[29] una granja para la cría de aves.
- El 4 de febrero de 1937, asistió y sustituyó a Alfredo Ibáñez para realizar la revisión de cuentas del hospital situado en el palacio de los Marqueses de Vivel.
- El 14 de febrero de 1937, asistió y se debatió la problemática del enrarecido ambiente del asunto de abastos, ya que no se llevaban a cabo los acuerdos firmados. Informó Vicente Sorribes que se había implantado la cartilla familiar para artículos que escaseaban pero que, si no escaseaban, no tenía aplicación el acuerdo.[30]
- El 26 de febrero de 1937, asistió e informó que la Comisión de Abastos había adquirido cinco vagones de trigo.
- El 11 de marzo de 1937, asistió, aunque no participó.
- El 25 de marzo de 1937, asistió y se le nombró junto a Cases y Valero para organizar un transporte de víveres a los defensores de Madrid.

28 En estas fechas se dictó una orden prefijando los precios, de mayor detalle de los productos básicos y se prohibió la venta de productos alimenticios en casas particulares, se debían comercializar todos los productos en el Mercado Público y bajo el control de las Comisarías de Abastos, dependientes de los Consejos Municipales. (Romeu Llorach, Jordi (1999): pág. 20)

29 Este paraje estaba ubicado a las afueras del pueblo, cerca de las calles Eleuterio Pérez y Alta, en el distrito del Carmen.

30 Finalmente se acordó que la CNT estaba conforme en someterse a los acuerdos que se adoptaran y laborarían en beneficio del pueblo.

- El 1 de abril de 1937, se decidió a petición de la Juventud Socialista Unificada el cambió de nombre de varias calles de la localidad, con el voto en contra de Palomo y Vicente Sorribes, quienes estaban de acuerdo con cambiar los nombres pero creían que se debían substituir por números y no por hechos o personas.
- El 8 de abril de 1937, se leyó, no sin polémica por parte del Sindicato Único de Oficios Varios de la CNT-AIT, sobre la incautación de una finca urbana para ubicar el economato de la citada sindical de fecha 30 de marzo. El comunicado textualmente decía así:

> Camaradas del Consejo Municipal: Salud; Este Sindicato de oficios Varios de la CNT y las Juventudes Libertarias os notifican que desde el día de la fecha se han incautado de la finca en construcción que pertenecía a Vicente Segarra Serrano, vecino de esta y desparecido;[31] esta finca está enclavada en la calle de García Hernández,[32] número 30. Saludos Revolucionarios. El secretario A. Ibáñez (por la CNT) y por las Juventudes Libertarias, el Secretario A. Martínez. Ambos rubricados y con los sellos de dichas organizaciones.[33]

- El 20 de abril de 1937, asistió pero no participó.
- El 20 de mayo de 1937, participó en la conveniencia de dedicar más personal para la Colonia de Refugiados, que contaba entonces con 72 niños, y aprobó las gestiones realizadas por el alcalde accidental en referencia a las faltas de asistencia en la escuela de la maestra Rosa Giner.
- El 6 de julio de 1937, se modificó la Comisión de Hacienda y Abastos con el siguiente personal: Manuel Nebot Segarra, Emilio Bernad Serrano, Vicente Sorribes Abad, José Traver Segarra y Joaquín Valero Peiró.
- El 12 de agosto de 1937, se dio lectura de una instancia suscrita por Vicente Sorribes, como presidente de la Colectividad CNT-AIT, sobre instalación de un motor eléctrico de un H.P. para accionar máquinas para coser

31 Realmente no se encontraba desaparecido. El día 22 de febrero de 1937 en Nules eran asesinados Juan Bautista Serra Bonig, Vicente Segarra Serrano, Vicente Forner Diago y Bernardo España Pastor, éste último de cartero y afiliado el 17 de noviembre de 1937 en el Sindicato de Oficios Varios de La Vall d'Uixó.

32 Actualmente es la calle Sant Josep.

33 Tras una acalorada discusión, finalmente se acordó que la incautación se hiciera por parte del Consejo Municipal, con los votos en contra de la CNT, que abandonó el Pleno.

cerco de alpargatas en la fábrica que esta colectividad tenía en la calle Joaquín Costa, acordando el Consejo Municipal que se pusiera dicha petición en el Boletín Oficial de la provincia y, en caso de no formularse reclamaciones, quedaría autorizada la instalación de referencia.
- El 26 de agosto de 1937, asistió pero no participó.
- El 14 de octubre de 1937, asistió pero no participó.

De la evacuación a Valencia al final de la guerra

A principios de enero de 1938, concretamente el día 20, una comisión organizadora (José Palomo, José Sorribes, Salvador Melià e Isabel Palomo)[34] con Vicente Sorribes a la cabeza presentó en el Gobierno Civil de la provincia de Castellón el reglamento de la Agrupación Anarquista Ibérica de La Vall d'Uixó, que tenía su domicilio social en la Calle Fermín Galán, nº 1, con el que debía de regirse la mencionada organización adherida a la Federación Anarquista Ibérica.

En mayo de 1938 el Sindicato Único de Vall de Uxó de la CNT-FAI tenía una sección femenista, en cuya secretaría estaba Julia Hermán[35] y en el mismo sindicato también por esas fechas existía la Colectividad Campesina de la CNT, dependiente del comité provincial de campesinos, que estuvo en junio de 1938 bajo la presidencia de José Palomo, con Manuel García de vicepresidente y J. Paulo de secretario.

A finales de junio de 1938, debido a la cercanía del frente de guerra, se produjo la evacuación de la ciudad. Tuvieron que abandonarla todas las familias que todavía quedaban en la localidad, puesto que La Vall d'Uixó fue declarada zona de guerra y tan solamente se permitía la presencia de militares, que quedaron bajo el mando del capitán Nicanor de la Cruz Castro.

Hacia mediados de julio las autoridades locales que formaban el Consejo Municipal, al mando del alcalde socialista Joaquín Marco Tur, fueron trasladadas a las oficinas de la calle Colón, número 18, de Valencia, sede de la federación provincial de Obreros de la Piel.[36]

La familia de Vicente Sorribes, debido a que Vicente

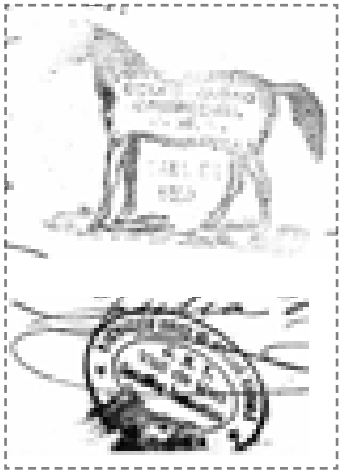

Matasellos de la sección femenina y de la Colectividad de Campesinos de la CNT de La Vall d'Uixó. (CDMH, PS. Barcelona, C.582)

34 En la citada comisión organizadora se constata otra firma más, la cual es ilegible.
35 CDMH, PS. Barcelona, C.582.
36 Periódico *Fragua Social* de 15 de julio de 1938 (HMV).

A la izquierda, Leopoldo Sorribes, vestido de miliciano, junto a Enrique Mata Aledón. (Fuente: Colección Familia Sorribes)

seguía de gestor del Ayuntamiento, se trasladó también a Valencia y fijó su domicilio en la Travesía de la calle Sagunto, junto a la línea de ferrocarril de Llíria a Valencia, compartiendo casa con la familia de Rosa Fenollosa (a) *Mançaneta*, hasta que Vicente Sorribes marchara al frente.

A mediados de septiembre de 1938 el Ejército Popular llamó a filas las quintas de 1924 y 1923,[37] formadas por reservistas; se las conoció popularmente como las "quintas del arroz", porque al menor descuido se pasaban al bando contrario. Aunque no hay datos concretos, es posible que fuera incorporado pues cada vez era más difícil eludir el llamamiento.

A partir del día 16 se publicaron en la prensa las normas para la incorporación de los citados reemplazos, ordenado por la superioridad en el plazo citado; esta movilización afectó a todos los oficiales, suboficiales, brigadas, sargentos, cabos y soldados comprendidos en los reemplazos de 1924 y 1923, bien pertenecieran al cupo de filas, al de instrucción, a servicios auxiliares, al capítulo XVII o XX o a la escala de complemento o beneficiarios de cualquier clase. Por último, también hicieron su incorporación los reemplazos citados, aunque se encontraran declarados inútiles o aptos para servicios auxiliares.[38]

Pocos más son los datos que tenemos de las vicisitudes sufridas por Vicente durante los meses finales de la guerra. Cuenta su hijo Vicente que su padre fue comisario, según dijeron algunas personas que estuvieron con él. Con su cargo podía desplazarse entre Valencia y Castelló. En una ocasión fue a Les Valls (Valencia) a llevar comida a los valleros evacuados y apareció con un fuerte dispositivo de coches y motos, cosa que agradecieron los mismos valleros, los cuales después de la guerra hablarían muy bien de Vicente Sorribes Abad, *el Marto*.

Un día, cuando entraban en un pueblo, vieron que estaban a punto de fusilar a un soldado, que, por casualidades de la vida, resultaría ser su hermano Leopoldo, perteneciente a la quinta de 1928, el cual

37 *Diario Oficial* del Ministerio de Defensa Nacional, nº 237, de 14 de septiembre de 1938.

38 *La Libertad* de 16 de septiembre de 1938.

posiblemente estaba prófugo. Gracias a las gestiones de Vicente con las autoridades militares, dejaron libre a su hermano. Este, ya saboreando la libertad, comentó a su hermano mayor que allí, en aquella localidad, también había otro vallero detenido y que también iban a ser fusilado. Vicente nuevamente indagó el motivo de aquel castigo final y le dijeron los militares que el motivo no era otro que llevar una medalla.

Vicente nuevamente gestionó su libertad, pero esta vez alegó que el prisionero, llamado José María, *el Fosco*, era su chofer y que lo estaba buscando durante toda la guerra. Así logró salvarle la vida al promoverlo de nuevo a su puesto.

No serían los últimos a los que salvaría su vida Vicente durante su corta trayectoria militar, pues, según los recuerdos de su hijo Vicente, otras personas a las que salvó su padre fueron el profesor Ernesto Pérez y Alfonso Prior.

A finales de marzo de 1939, con la guerra ya prácticamente finiquitada y embebida en los tristes sucesos de la sublevación de Casado contra los comunistas, tuvo la oportunidad de marchar del país gracias a la amistad que profesaba con Sapiña, quien le dijo que se iban al puerto para marchar a Francia.[39]

Vicente, a pesar de haber sido concejal de la CNT y comisario, le contestó que él no tenía por qué irse ya que no tenía delito para que le hicieran nada, aunque lo que más le amarró fue que tenía cuatro hijos y su mujer estaba embarazada del quinto. El mayor tenía siete años y, según su conciencia, no podía dejarlos abandonarlos en Valencia.

Un viaje sin retorno, la prisión de Borriana

> *A l'Espanya nacional representativa del "Glorioso Movimiento", ni els crims, ni les espoliacions ni els estralls foren menors. Ningú, per tant, no pot considerar-se net de culpa.* [A la zona nacional] *els crims i totes les mesures de repressió emprades durant i després amb la victòria, o han estat silenciats o han estat "legalitzats" per un Estat de força sorgit de la insurrecció triomfant.*[40]

Finalizada la guerra civil española y con la vuelta de parte de los

39 Juan Sapiña Camaró (Cullera, Valencia, 12/09/1905 – México DF 06/04/1974). Diputado en 1936 por Castelló, al final de la Guerra Civil se exilió en Francia, donde estuvo internado en campos de concentración hasta que logró viajar a México en 1940.
40 Cid, J. (2001): pág. 20–21.

vecinos evacuados especialmente por toda la geografía valenciana y establecido el nuevo régimen dictatorial, la Falange Española Tradicionalista de la localidad, encabezada por Fausto Borgoñón, comenzó a realizar investigaciones de los asesinatos cometidos en la retaguardia republicana de aquellos vecinos adictos a su causa. Los familiares de los llamados "mártires de Dios" presentaron denuncias contra personas que, de oído, por delación o por propio testimonio de conocidos suyos, eran conocedores de la autoría o participación de convecinos en los delitos cometidos contra sus familiares. Se intentaban esclarecer principalmente los asesinatos del 2 y del 25 de octubre de 1936, ocurridos en Castelló y Nules, donde murieron respectivamente doce y cuatro vecinos de la localidad, y en los que una misma familia llegó a perder hasta tres de sus miembros, uno de ellos el sacerdote Recaredo Centelles Abad, que sería beatificado en 1995.

Comenzó así, pues, un periodo de denuncias y detenciones de todas aquellas personas, concejales, mandos del Ejército Popular, comisarios, voluntarios o cualesquiera que hubiere pertenecido a los partidos y sindicatos de izquierdas que decidieron volver a sus casas. A la mayoría se les instruyó un expediente judicial que fue sustanciado principalmente en Castelló, aunque se ha localizado alguno en Valencia, concretamente el de Ricardo Fenollosa, fusilado en Paterna, y también se instruyó otro procedimiento judicial contra personal militar que luchó en la Aviación Republica, que está custodiado en el Archivo del Ejército del Aire y corresponde a Ernesto Fenollosa Alcaide (Signatura 1.054), hermano del anterior.

Además de este conjunto judicial, se redactaría también la Causa General de La Vall d'Uixó. Le correspondió el ramo separado número 124 de la provincia de Castelló, cuya línea temporal se inició en 1941 y finalizó en 1964 y que fue instruido por el fiscal instructor de la Audiencia Provincial de Castelló.

Salvo muy pocos, como recuerda Enrique Marco Soler en sus memorias, todos los del bando republicano que al final de la guerra volvieron al pueblo, *todo*s «recibieron su "ración" de vergazos. Todos pasaron por la experiencia de pagar esa "entrada", y no al cine o teatro precisamente. Era consubstancial con el ser preso. Haber sido, cuanto menos, abofeteado. Pero era la entrada mínima exigida a todo aspirante, sin voluntad de serlo, a ingresar en la corte "celestial" de las prisiones valleras.»[41]

41 Marco Soler, Enrique (2017): Pág. 252.

De la familia de nuestro biografiado el primero que llegó a La Vall d'Uixó fue su hermano José Sorribes Abad, que entonces contaba con 33 años de edad, el cual fue detenido y encarcelado en la prisión de la localidad, ubicada en la plaza Dels Xorros, junto al ayuntamiento antiguo, al haberse presentado una denuncia[42] contra él: según «el decir de varias personas de la localidad», fue uno de los que tomó parte en el asesinato de Leopoldo Reñarroja Ribelles y de Recaredo Centelles Abad «ya que según referencias estuvo en casa de ellos la misma noche que fueron asesinados y en compañía de los asesinos».[43]

Para esclarecer los hechos, el día 26 de junio es interrogado en la cárcel en La Vall d'Uixó. Tres días después se redactaba un informe y, junto a las diligencias redactadas, es puesto a disposición del juez militar de guardia de Castelló y el detenido quedó a su disposición en la cárcel del partido, establecida provisionalmente en Borriana.

La denuncia contra el Marto no fue casualidad. Alguien sabía de su posible participación en el acompañamiento de los asesinos. ¿Quién pudo incriminarlo? Dos son las posibilidades que he podido localizar y ambas se hallan en la obra de Juan de Andrés Hernansanz, titulada *Testigos de su sacerdocio*, donde en tres capítulos relata la síntesis biográfica, las virtudes y el martirio del sacerdote Recaredo Centelles Abad.

El primero de los testimonios, según la citada obra, fue Manuel Serrano Gil:

> El conductor de uno de los coches que llevó a los asesinos al lugar del martirio ha declarado en el proceso, como testigo presencial del asesinato del siervo de Dios, ya que desde su automóvil pudo presenciar toda la escena. Este señor, llamado Manuel Serrano Gil,[44] cuenta cómo le encargaron por aquel tiempo la conducción de un coche turismo, en el que se desplazaban los miembros del Comité en viajes de propaganda del partido. Una noche, al regresar de un mitin

42 La denuncia se presentó en la delegación Local de Falange parte de Carmen Centelles Abad.

43 Procedimiento Sumarísimo de Urgencia nº 3506-C (AHD_013943_005).

44 En el expediente judicial abierto a Manuel Serrano Gil en julio de 1939 no realiza mención alguna a Vicente Sorribes Abad en su declaración de 13 de julio de 1939 ni en la de 5 de abril de 1940, ni en la de 22 de abril de 1942. Tampoco figura su nombre en el informe emitido por la alcaldía el 5 de abril de 1940 sobre Manuel Serrano Gil, redactado para exculparle de su actuación como chofer. Por último, en una declaración tomada el 30 de junio de 1939 para esclarecer la participación en los hechos de Pascual Vilar Cubells, tampoco nombra a nuestro biografiado.

en Artana, cuando yo iba a cerrar el coche para irme a descansar, me mandaron que fuera a empujar otro coche mayor, que pertenecía a la llamada "Columna de Hierro", para ponerlo en marcha. Una vez puesto en marcha, y cuando yo creía que había terminado, me dijeron que no había terminado, y subieron a mi coche cuatro individuos de Vall de Uxó: "El Marto", "El Chatet de la FAI", "Zapatilla" y "El Sariero".

Continúa declarando Manuel Serrano Gil:

Entonces el coche grande, con unos milicianos forasteros y muy bien armados, pertenecientes a la Columna de Hierro, se dirigió a la casa de Leopoldo Peñarroja, precediendo a nuestro coche. Llegamos nosotros y paramos en un callejón cerca de la casa, pero desde donde no se veía la casa. El coche grande paró delante y junto a la puerta de dicha casa.

Yo, sin bajar del coche, oí golpes. Los milicianos del otro coche vinieron dos veces a preguntar a los de mi coche si efectivamente era aquélla la casa, y obtuvieron respuesta afirmativa. También oí unos tiros, y después supe que hirieron a Leopoldo Peñarroja. Rompieron la puerta y lograron entrar en la casa. De allí se llevaron a Recaredo Centelles y a Leopoldo Peñarroja.

El segundo de los testimonios de la citada obra corresponde a José María Escrí Salvador, el gran amigo de Recaredo Centelles:

Yo estaba inscrito en la Federación Anárquica Ibérica (FAI), en la que llegué a ser secretario-tesorero. Me inscribí en este partido obligado por la necesidad, puesto que, de otro modo, no podía trabajar y mantener a nueve religiosas que tenía en mi casa, entre ellas una hermana y tía mías.

En dicho partido me gané, por mi laboriosidad y honradez, la confianza de los jefes. Por eso, pude saber muchas cosas, sobre todo por la confianza de Vicente Sorribes, alias "El Marto", y también José Palomo, alias "El Chato de la FAI", que eran los más influyentes. Estos, al ver mi honradez, llegaron a proteger a las monjas que yo tenía en casa, y a mí me tuvieron en sus casas en los días de mayor peligro.

La noche que mataron a don Recaredo, Vicente Sorribes, "El Marto", le dijo al declarante que no se quedara en casa, pero que tampoco fuera a la suya, sino a la de José Palomo, "El Chato de la FAI", porque era día de alarma roja, de excesivo peligro, y ni entre ellos se fiaban unos de otros. Esto era en la noche del domingo, fiesta de Cristo Rey.

El lunes, "El Marto" no acudió al trabajo en la fábrica de la FAI, cuya oficina llevaba yo. El martes acudió, pero, trastornado, entró en mi despacho y se acercó a mí para decirme lo siguiente: «¿Tú sabes lo de Recaredo? ¡Qué fanatismo tienen los sacerdotes! Yo no creo nada

> de eso; pero mira lo que dicen que ha hecho Recaredo. Después que le ametrallaron y cayó al suelo, uno de los milicianos le dijo: "Tú, que eres cura, bendícenos." Y Recaredo, que había caído sobre su brazo derecho y no podía moverse, pidió que le volviesen de lado, y entonces con la mano derecha libre les bendijo. Después el miliciano le dio un tiro en la cabeza.»
>
> Esto me lo dijo con gran emoción y, de vez en cuando, al darse cuenta de que decía demasiados detalles, se interrumpía diciendo: «Bueno, esto me lo han dicho.» Pero yo quedé convencido de que lo había presenciado.

El tercer y último testimonio de colaboración en la detención de Vicente fue recogido precisamente por su hijo Vicente en una terraza durante la celebración de unos actos taurinos. Mientras se desarrollaba el evento escuchó de boca de un posible testigo de aquella noche que cuatro individuos iban con pañuelos escondiendo su identidad, «con la mala suerte que a mi padre se le cayó el pañuelo y pudieron verle la cara, ante lo cual dichas personas le dijeron: "¿Tú también, Vicente?"; a lo que respondió: "Me han obligado, yo no quería."[45]

Como vemos, hubo más acompañantes de los asesinos, que fueron también denunciados el 2 de junio de 1938 por la familia del sacerdote. Estos fueron Gabriel Solano Junquera, (a) *Pòlit*, que fue interrogado el 3 de junio y el 1 de julio, José Gil Moliner, (a) *Sabatilla*, que declaró el 15 de junio, y Pascual Vilar Cubells, (a) *Pasqual el Sariero*, que declaró el 28 de junio de 1939.

Unos días después llegaría Vicente Sorribes también a La Vall d'Uixó con su mujer y sus cinco hijos. Ya nunca volvió. También fue detenido por los falangistas y encarcelado, una vez recabados varios testimonios en su contra que indicaban su participación en el acompañamiento de los asesinos.

Así, y ante tal panorama que se le avecinaba, el día 3 de julio prestaba declaración delante del brigada Amadeo Bartoll, que ocupaba entonces la comandancia de la Guardia Civil de La Vall d'Uixó en compañía del guardia segundo Juan Rochera Molés. Manifestó:

> A últimos de octubre de 1936 llegó un auto a la localidad en el cual iban tres o cuatro forasteros y en frente del Ayuntamiento había otro

45 Efectivamente, en la página 3 de *Relatos de vida de Vicente Sorribes* se explica perfectamente que su padre se negó rotundamente, ya que había trabajado en su empresa y no lo veía correcto, siendo además *obligado a que fuera, obligado a la fuerza*.

> coche pequeño en el cual subieron un tal Polit, Pascual Vilar, el Sariero y José Gil Moliner, Zapatillas, y acompañaron a dichos forasteros a casa de José Chordá Orenga, al cual no pudieron detener por haberse marchado por el tejado. De esta casa se marcharon a la de Leopoldo Peñarroja procediendo a la detención y como el denunciado no quería abrir la puerta la violentaron con un pico a lo que dicho Sr. Peñarroja se resistió a la detención haciéndole uno de los referidos sujetos ocho o diez disparos de arma corta hiriéndole en el vientre y acto seguido lo subieron al coche y se lo llevaron en compañía de su cuñado Rdo. Recaredo Centelles Abad, seguidamente se marcharon al Cementerio de Nules y quedándose el coche que llevaba a los detenidos en el citado Cementerio marchándose el que relata juntamente con Polit, el Sariero y Zapatillas a Nules y avisaron a la Guardia que había en el control que no se alarmaran si oían disparos que se iba a fusilar en aquel momento a dos de Vall d'Uixó.
>
> Seguidamente y en aquella madrugada regresaron a la localidad todos los mencionados, procediendo a la detención del cura Rdo. Vicente Arambul y del Secretario del Juzgado Ramón Pitarch y en el mismo sitio que los anteriores fueron asesinados.

A pesar de la exhaustividad de la manifestación, su hijo Vicente siempre me ha trasladado que su padre siempre negó haber participado en dichos asesinatos, pero que, debido a tantas palizas y sufrimientos, le obligaron a firmar que sí había participado.

Todos los denunciados fueron trasladados a la prisión de Borriana, que estaba situada en el antiguo convento de La Merced,[46] y sus manifestaciones fueron enviadas al Juzgado Militar de Castellón a la espera de nuevos trámites judiciales.

En Borriana se acumuló una gran cantidad de presos provenientes de La Vall d'Uixó. Si en su localidad natal recibieron su "ración" de vergazos, aquí se multiplicó a la enésima potencia ya que, como recuerda Enrique Marco, recibían vergazos de los guardias, especialmente de uno conocido como el Corneta,[47]

46 Con el fin de la Guerra Civil, el convento de la Merced se utiliza como prisión de presos políticos. Posteriormente, al quedar destruida la casa consistorial, albergó en sus dependencias al ayuntamiento, las oficinas municipales, con calabozo incluido, el juzgado, el Frente de Juventudes, la Sección Femenina, la Biblioteca Municipal y una sección de las Escuelas Nacionales. Entre tanto, mientas era restaurado el templo del Salvador, la iglesia de la Merced ayudó a desarrollar la actividad parroquial que se celebraba habitualmente en la de los Carmelitas. Cuando fue habilitado el nuevo templo del Salvador, el de la Merced continuó abierto al culto, sólo para celebrar la eucaristía y los oficios de algunas fiestas tradicionales: Jueves y Viernes Santo, la Merced, San Antonio Abad, Santa Lucía, Beata Mariana, etc.

47 Según la causa judicial de Vicente Gil Moliner, *el Corneta* se llamaba Modesto Llopis Sales (AHD_014211_003).

«que era el peor de todos, ¡Cómo sería el elemento! Nunca se conformaba con lo que bien o mal, verdad o mentira, había arrancado, y nunca mejor empleada esta expresión, a los presos con sus golpes de látigo. Cuando, a lo mejor estaban comiendo, me decían, pues ese momento era elegido para llamarles a prestar declaración. Y las declaraciones, ya se sabía, eran palizas. Con el pretexto que fuera, pero paliza al canto. Más o menos intensas, de puro trámite o a "conveniencia", sacudiendo como si le fuera la vida con ello (al pegador, claro). Al que pegaban más de una vez se vio en el tris de perderla. Es que se notaba esta diversidad de palizas. La mayoría de las veces tenían que ir los compañeros de sala a ayudarles a volver a la sala que dormían. No podían ni echarse en el petate.»[48]

Pero además, recibían otra ración extra por parte de los vecinos de la localidad que se acercaban a Borriana «a vejar y humillar a personas que por el simple hecho de haber tenido unas ideas diferentes, lucharon en un bando diferente»,[49] ya que el director de prisión no ponía objeción alguna y llamaban a los que les parecía.

Vicente no fue ajeno a esas visitas nocturnas. Es más, fue uno de los que más vergazos recibió, como veremos más adelante. Durante su estancia en la prisión, recuerda su hijo Vicente que recibió la visita de varias personas de la localidad, que respondían a las iniciales LPI, PNA y otro de apodo G, que, por expreso deseo de su hijo, es preferible dejar en el anonimato. Fue sometido a intensos interrogatorios con medios brutales todos los días, una y más veces, turnándose varias personas que le pegaban con las manos y otros instrumentos.

Según Enrique Marco, fue un acto a propósito. Fueron a por él. Porque hubo muchos que recibieron palizas monumentales, de setecientos y ochocientos vergajazos, no todos en una misma "sesión", que uno piensa que son inaguantables, y que lo fueron, pero que no fueron asesinas como aquellas.[50]

Aunque en las manifestaciones enviadas a la fiscalía se deriva perfectamente quién o quiénes habían participado, parece ser que los guardias de la prisión de Borriana tenían orden de seguir gestionando por su cuenta la verdad de los asesinatos en torno a Leopoldo Peñarroja y Recaredo Centelles y trataron

48 Marco Soler, Enrique (2017): pág. 255.
49 Marco Soler, Enrique (2017): pág. 256.
50 Marco Soler, Enrique (2017): Pág. 257.

de averiguar si había más individuos involucrados. He aquí el pasaje integró que relató el socialista Enrique Marco, cincuenta años después de pasada la guerra civil española de 1936–1939, sobre su estancia en la citada prisión:[51]

> Hubo un caso, me contaron, demostrativo de la solidaridad de todos los valleros (Allí hubiera querido ver yo a más de uno de los que ahora se llenan la boca de "solidaridad". A ver si la hubieran tenido como estos compañeros). Aaquí en el pueblo, se asesinó a Leopoldo Peñarroja, fabricante de alpargatas, pero que todos sabían en el pueblo que no había sido anti obrero, como algún otro. No tenía enemigos entre la clase obrera, pues se había llevado bien con todos. Pero resultó que entonces tenía escondido en su casa a un cura, primo suyo, al cual buscaban unos forasteros seguramente para asesinarle, lo que luego hicieron fuera del pueblo (este cura era el que dio nombre al Grupo Escolar del final de la calle Blasco Ibáñez, Grupo Centelles).
>
> Con estos forasteros iban unos del pueblo. Y por confusión asesinaron al patrono vallero.
>
> Los guardias sabían que había gente de La Vall, pero no sabían quién o quiénes habían sido. La infinidad de palizas que se dieron por este motivo buscando la verdad. Y es lo que decía el Corneta, el guarda encargado de este asunto:
>
> —Habéis sido algunos de La Vall. No queréis decir quién, pero poco valgo o muy pronto lo sabré.
>
> Como hasta entonces no había encontrado la manera de saberlo, no se le ocurrió otra cosa que meter a todos los del pueblo en una sala con un pequeño ventanuco, en pleno verano, con la advertencia de que, mientras no se dijera quién había sido, no se abriría la puerta bajo ningún concepto, para nada.
>
> Y empezó el calvario (sinónimo de sufrimiento). Pasó una hora, y otra, y otra. Todos de pie, pues no tenían espacio ni para sentarse siquiera. Todos empapados en sudor, medio desnudos, temblando la mayor parte, pues sabían que serían capaces de matarles si no decían quién o quiénes habían sido.
>
> Nadie decía una palabra, nadie hablaba. Y pasaron las horas. Y el Corneta chungueándose de todos, guaseándose y al mismo tiempo amenazando a todos.
>
> Al fin, como tenía que ocurrir, ocurrió.
>
> El compañero José Palomo, el Xatet de la FAI, como era conocido en el pueblo durante la guerra (pues antes había sido de la UGT y JS, pero que al montar en el pueblo la FAI-CNT se inscribió en ella, siguiendo por lo visto a un hermano mayor que tenía en Valencia, pues esta familia era oriunda de Valencia, de donde había venido a La Vall en la República), este compañero dijo, pues, a todos los presentes, más o menos lo siguiente:
>
> —Todos sabéis quiénes han sido, si no todos, bastantes de los que aquí estamos. Yo os digo que fui el más responsable de todo lo que dice

51 Marco Soler, Enrique (2017): Pág. 259.

el Corneta. Que es verdad. Y que, si por no decir quiénes hemos sido lo vamos a pagar todos, no es justo. De todas formas, nosotros, los que lo hicimos, también lo íbamos a pagar como vosotros. Diciéndolo nosotros, os salváis los que nada hicisteis. Ahora espero que los que estuvieron conmigo aquella noche también lo digáis para salvar a los demás compañeros.

Los demás compañeros, que no recuerdo quiénes fueron, así lo dijeron también. Se le comunicó al Corneta.

—Ya sabía yo que al fin sabría quiénes habían sido. De haberlo dicho al principio, las palizas que os hubierais ahorrado. Y mi cansancio de brazos, que también cuenta —dijo sin pizca de vergüenza.

Seguidamente se comunicó el hecho al comandante del puesto de La Vall d'Uixó, que se trasladó a la prisión de La Merced a tomarles manifestación el día 11 de julio de 1939, ya que, revisados los expedientes judiciales, concurren todos esa misma jornada a declarar a horas diferentes.

Así, durante esa jornada manifestaría Gabriel Solano. A las 17:00 manifestaría José Gil. Quince minutos después, Vicente Sorribes, y, a la media, Juan Palomo. A las 18:00 declararía Pascual Vilar y finalmente, Amado Arnau Ferreres, (a) *el Mangranero*.

De las manifestaciones se deduce que lo que buscaban no era ya saber quiénes fueron los acompañantes de los asesinos, que nunca fueron condenados, sino que intentaron averiguar quiénes ordenaron la detención de los fusilados.

Todos concuerdan que la orden la dio el Comité Antifascista y que éste estaba integrado por José Gil Moliner, Francisco Ferreres Traver, Ricardo Fenollosa Alcaide, (a) *el Carreter*, Manuel Rebollar Aragó, (a) *Ribàs*, que era guardia municipal y que huyó a Francia, Amado Arnau Ferreres y Pascual Vilar Cubells.

Es más: según un informe firmado por Vicente Rebollar Llorens, José Chordà Orenga y Amadeo Bartoll Aicart, alcalde, delegado local del Servicio de Información e Investigación de FET y de las JONS y comandante del puesto de la Guardia Civil respectivamente, el acuerdo de llevarse a efecto las detenciones partió del citado Comité, pero ello a propuesta de Manuel Rebollar Aragó, Amado Arnau Ferreres y de Pascual Vilar Cubells.

Todos ellos debieron ser incomunicados. Y en poco tiempo algunos de ellos fueron juzgados, condenados y fusilados. Dos murieron antes de que acabara el juicio y tan solamente dos sobrevivieron.

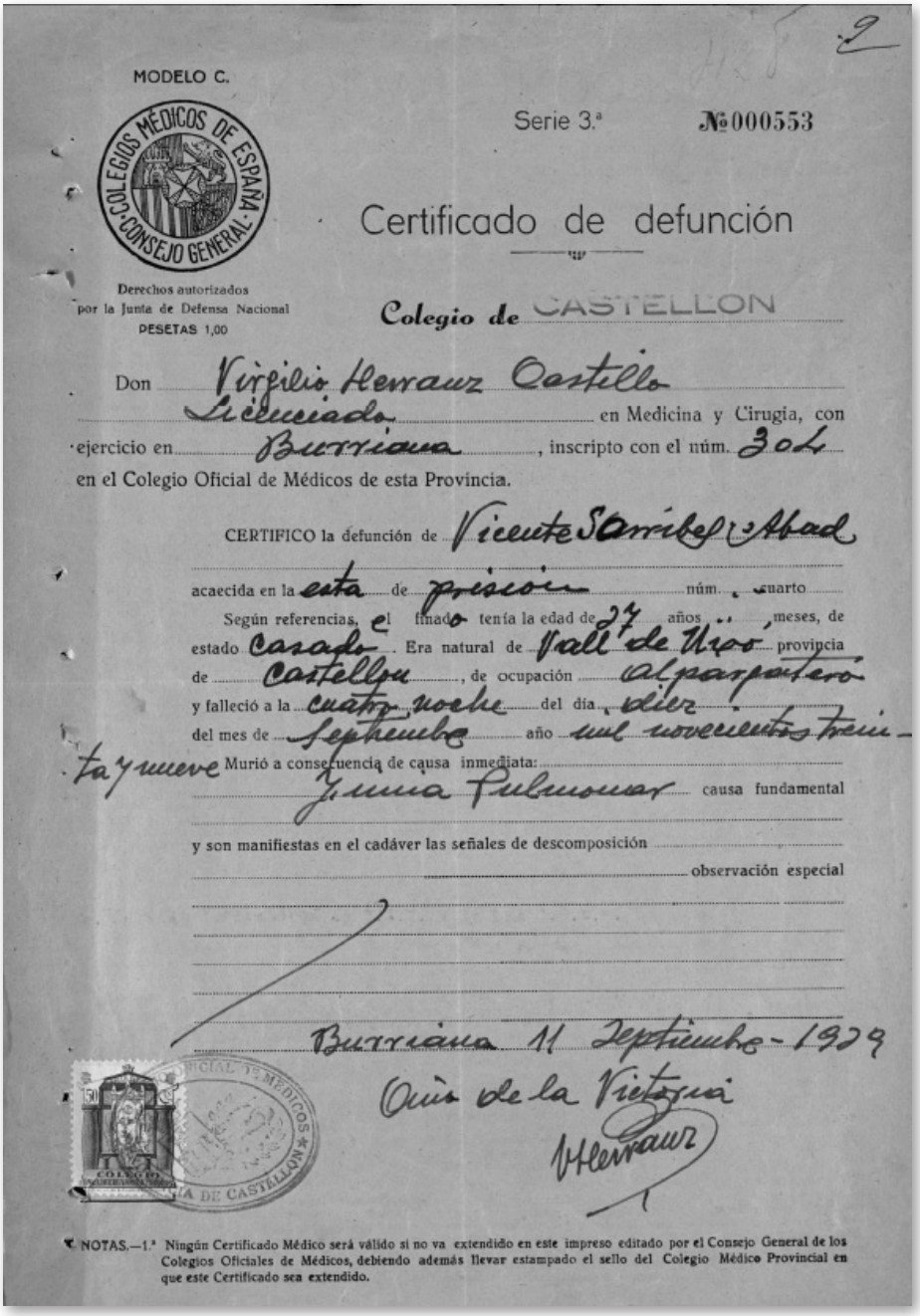

MODELO C.

COLEGIOS MÉDICOS DE ESPAÑA · CONSEJO GENERAL ·

Derechos autorizados por la Junta de Defensa Nacional PESETAS 1,00

Serie 3.ª Nº 000553

Certificado de defunción

Colegio de CASTELLON

Don Virgilio Herraiz Castello

Licenciado en Medicina y Cirugia, con ejercicio en Burriana, inscripto con el núm. 304 en el Colegio Oficial de Médicos de esta Provincia.

CERTIFICO la defunción de Vicente Sorribes Abad

acaecida en la esta de prision núm. cuarto

Según referencias, el finado tenía la edad de 27 años meses, de estado Casado. Era natural de Vall de Uixo provincia de Castellon, de ocupación alpargatero y falleció a la cuatro noche del dia diez del mes de Septiembre año mil novecientos treinta y nueve Murió a consecuencia de causa inmediata:

Tuberculosis Pulmonar causa fundamental

y son manifiestas en el cadáver las señales de descomposición

observación especial

Burriana 11 Septiembre - 1939

Vº Bº de la Victoria

Herraiz

NOTAS.—1.ª Ningún Certificado Médico será válido si no va extendido en este impreso editado por el Consejo General de los Colegios Oficiales de Médicos, debiendo además llevar estampado el sello del Colegio Médico Provincial en que este Certificado sea extendido.

Acta de defunción de Vicente Sorribes Abad. (AHD 013943 005)

A pesar de su incomunicación, Vicente seguiría recibiendo nuevas visitas. Una de ellas fue la de su cuñada Joaquina, tal y como me ha relatado su hija Amparín, que, todavía con lágrimas en los ojos, recuerda haber oído que habían ido a llevarle a Vicente unos pantalones de recambio ya que de cintura para abajo había recibido tantos latigazos que la piel la tenía pegada

a los pantalones y estos estaban totalmente manchados de sangre.

Quizás una de las últimas visitas, poco antes de morir, fue la de su mujer, que fue acompañada de su hijo Vicente y su hermanito Enrique, que tenía pocas semanas de vida, ya que nació en julio de 1939. Todos fueron a verle para que conociera al recién nacido, ya que aún no lo había visto.

Según Vicente, su madre preguntó a su marido cuándo venía a casa, a lo que su padre contestó: «Si voy a casa me volverán a meter en la cárcel, ya que mataré al responsable de estos asesinatos.»

Así fue como Vicente a pesar de todas las palizas siempre ocultó quien fue el responsable intelectual de llevar a cabo las detenciones. Su nombre quedó oculto, cosa que no debía haber hecho, ya que pagó con su vida dicho silencio.[52]

Sea como fuere, Vicente fue el primero de sus compañeros en fallecer, la madrugada del diez de septiembre de 1939. Como bien dice Enrique Marco, tantas palizas le dieron y de tanta intensidad que, a pesar de los imposibles que hizo el compañero Octavio Ten (practicante), no le fue posible superarlas. Murió directamente por y a causa de las soberanas palizas que le infligieron. Fue despellejado a tiras, aunque en el parte facultativo figurase “fimia pulmonar”, término antiguo de la tuberculosis pulmonar.

Tras Vicente morirían, el año siguiente, varios compañeros, entre ellos Pascual Vilar, que fallecería enfermo en el Hospital Provincial de Castelló; bajo el fuego de las balas serían fusilados Francisco Ferreres Traver, el día 27 de julio de 1940, Gabriel Solano Junquera, el 26 de agosto, José Palomo Orenga, el 11 de septiembre, en Castelló, y Ricardo Fenollosa Alcaide, el mismo día pero en Paterna (Valencia); y José Gil Moliner fallecería el 26 de octubre del mismo año.

De todos los encausados, dos sobrevivirían a los hechos. Uno de ellos fue Manuel Rebollar Aragó, por permanecer en Francia después de su evacuación al país francés, tras pasar por el campo de concentración de Barcarés, y al segundo fue Amado Arnau Ferrer, a quien fue impuesta una condena de treinta años, aunque en 1941 quedó en libertad y fue indultado en 1946.

Por último, el chofer, Manuel Serrano Gil, fue detenido en julio de 1939 y sentenciado a treinta años de prisión, pero, con el

52 *Relatos de la vida de Vicente Sorribes* (inédito).

Fotografía de la familia Sorribes durante los años 40. De izquierda a derecha, vemos a Pilar (madre) y Pilar (hija), Vicente y José. Abajo: a la izquierda, Eduardo y a la derecha, Enrique.

informe de la alcaldía, que mandaba entonces Vicente Rebollar, con el aval otorgado por varios falangistas locales y varias manifestaciones a su favor de vecinos de La Vall d'Uixó, pudo rebajar la pena a doce años y un día de reclusión menor. En 1942 quedó en liberad por prisión atenuada y obtuvo definitivamente el indulto en 1946.

De la dictadura franquista la democracia

Tots portem merda a la sola de les espardenyes. Perdonem-nos els uns als altres. I tornem a començar![53]

La noticia del fallecimiento de Vicente durante la madrugada del domingo del día 10 de septiembre llegó rápidamente a su ciudad natal. Su padre y su viuda estaban comiendo en su casa de la calle Joaquín Costa, número 51, cuando recibieron la triste noticia de que su hijo había muerto de enfermedad en la cárcel de Borriana.

En estado de arrebato emocional producido por el dolor

53 Ballarín, J. (2006).

interno, el padre salió a la puerta de la calle y, en medio de ella, totalmente escandalizado y esgrimiendo un cuchillo de mesa en sus manos, empezó a decir que daría muerte a los culpables que hallara de la muerte de su hijo a palizas y que asesinaría igualmente a los autores materiales. También se lo oyó gritar los siguiente: «¡Criminales, a mi hijo le han pegado más a todos los detenidos!»

Con sesenta y seis años, el padre de Vicente fue detenido y trasladado a la cárcel de la localidad, donde manifestaría pasados veinte días ante el comandante del puesto de la Guardia Civil de La Vall d'Uixó; este remitió el atestado a la autoridad judicial, que decidió trasladarlo a Borriana, a la cárcel de la Merced donde precisamente había fallecido su hijo.

El día once de octubre volvió a declarar y se tomó manifestación a tres mujeres, vecinas todas ellas que oyeron los gritos del padre de Vicente. Cinco meses después de permanencia en la cárcel se falló la absolución de aquel viejo hombre, que quedó en libertad en el mes de marzo de 1940.

Como es de imaginar, la situación de la familia se volvió todavía más complicada. Con su marido fallecido, con su suegro en la prisión, aunque saldría pronto en libertad, y con su cuñado también condenado a treinta años de reclusión mayor,[54] la vida de Pilar Cremades no debió de ser nada fácil pues, ante tales acontecimientos, la familia de los Martos fue perseguida muchos años: el Régimen le negó la paga de familia numerosa, que le correspondía por ser viuda y tener cinco hijos a su cargo, ya que en la defunción figuraba como muerte natural. Ambas cuñadas no tuvieron más remedio que ponerse a trabajar para alimentar a sus hijos.

Ante tal anomalía, Pilar Cremades estuvo hablando con el Sr. Aragó, alcalde de aquellos tiempos, el cual le informó que, si encontraba dos testigos que declarasen que había muerto por malos tratos, le pagarían el plus familiar.

Pilar Cremades habló con el practicante Octavio Ten y con Paco Castelló, *el Fuster*, que declararon que, efectivamente, Vicente Sorribes había recibido malos tratos, ya que el mismo Octavio Ten, se había encargado durante su estancia en prisión de curarle las heridas producidas por los goles que había sufrido.

54 Se le concedió la liberad condicional el día 16 de abril de 1944 y fijo su residencia en la calle Hospital Viejo, 25 de La Vall d'Uixó, tras pasar por la prisión provincial de Lleida (AHD013943_005).

Foto de la izquierda: Amparín, Joaquina (madre) y Joaquina (hija), durante la estancia de José en la prisión. Foto de la derecha: José Sorribes recién salido de la prisión. (Fuente: Amparo Sorribes Esbrí)

Recibidas las declaraciones y realizadas las gestiones oportunas, Pilar Cremades y sus hijos recibieron notificación que en adelante cobrarían la plusvalía por viudedad y familia numerosa, e incluso los pagos atrasados, por lo que poco a poco la familia pudo salir adelante.

Por último, con la llegada de la democracia, los hermanos Sorribes, y una vez ya fallecida su madre, comenzaron a gestionar el traslado de los restos de su padre al cementerio de La Vall d'Uixó. El primer problema que encontraron fue que no sabían dónde habían enterrado el cuerpo de su padre en el cementerio de Borriana, pero, gracias a un amigo de la familia, averiguaron dónde se hallaba después de tantos años. Pidieron permiso al Ayuntamiento de Borriana para exhumarlo y trasladarlo al cementerio de La Vall d'Uixó, donde actualmente está enterrado, no sin algún problema burocrático, y sus restos descansan junto a los de su mujer.

Lápida actual, ubicada en el Cementerio Municipal de La Vall d'Uixó, donde descansan los restos de Pilar Cremades Guinot y Vicente Sorribes Abad. (Fuente: colección del autor)

Bibliografia

De Andrés Hernansanz, Juan (1990). *Testigos de su sacerdocio*. Madrid-Salamanca.
Marco Soler, Enrique (2017). *Recuerdos: cincuenta años después*. Centre d'Estudis Vallers (la Vall d'Uixó).
Marí Clérigues, Juan Bautista (1968). "*La Guardia Civil en el Alzamiento Nacional. La Columna de Puebla de Valverde"*. *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, nº 2.
Monferrer Guardiola, Josep (2008). *Violències i penitències. Una crónica al voltant de la guerra civil a Vilafranca*. Ajuntament de Vilafranca.
Peñarroja Torrejón, Leopoldo (2015). *Historia de Vall d'Uxó*. Diputación de Castelló. Segunda edición.
Romeu Llorach, Jordi (1999). "Guerra Civil". *Aigualit*, número 5, del Centre d'Estudis Vallers (La Vall d'Uixó).
Ruiz-Castillo, J. (1972). *El apasionante mundo del libro*. Agrupación Nacional del Comercio del Libro, Madrid.
Saz, Ismael (1990). "República, Guerra i Franquisme", dins *Història del País Valencià* (vol. 5, època contemporània). Edicions 62, Barcelona.
Sorribes Cremades, Vicente (S/F). *Relatos de Vicente Sorribes Abad*. (Inédito)
Sorribes, Vicent E.; Núñez, Alejandro A. (2001). *La Vall d'Uixó durant la Segona República (1931-1936)*. Monografies d'Arqueologia i Història, 2, de l'Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó.

ARCHIVOS

Archivo Histórico de Defensa (AHD).
Archivo Histórico Nacional (AHN).
Archivo Histórico Provincial de Castelló (AHPCS).
Archivo Municipal de La Vall d'Uixó (AMV).
Archivo Municipal de Vistabella.
Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH).
Hemeroteca Municipal de Valencia.

REPERTORI BIBLIOGRÀFIC 2016–2017

Enriqueta Fuertes López

MONOGRAFIES

-*25 anys dels 200 anys del campanar* (2017), Associació Cultural Jacinto Agustí, la Vall d'Uixó.

-Falcó Fuertes, Vicente (2017), *Diario de operaciones de una compañía de tanques en la línea XYZ*, Asssociació Arqueològica de la Vall d'Uixó, la Vall d'Uixó.

-Gómez Benedito, Vicente (2017), *El ocaso de los dominios valencianos de los Medinaceli: el tránsito del Antiguo Régimen al liberalismo en los estados señoriales de Segorbe, Dénia y Aitona* / Universitat de València, València.

-*Jocs Florals del Campanar: 225 Aniversari del Campanar de l'Assumpció* (2017), Ajuntament de la Vall d'Uixó, Centre d'Estudis Vallers, La Vall d'Uixó.

-Marco Soler, Enrique (2017). *Recuerdos: cincuenta años*, Ajuntament de la Vall d'Uixó, Centre d'Estudis Vallers, la Vall d'Uixó.

Aigualit

ARTICLES

-Andrés i Porcar, Pasqual (2017), "Protagonista", *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d'Uixó, p. 51–53.

-Associació Vicentina de la Vall d'Uixó (2017), "Ja fa 10 anys", *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d'Uixó, p.41–42.

-Abad Mezquita, José Miguel i Moreno Segovia, Zaida (2016), "Ximet, el Xin: Vicent Joaquim Fenollosa, fundador de l'Agrupació Socialista de la Vall d'Uixó, *Aigualit: revista del Centre d'Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d'Uixó, p. 81–149.

-Aznar Rodríguez, Ana i Corma Martínez, Sara (2016), "Ramona Marco Soler: records d'una lluitadora silenciosa" [II premis d'iniciació a la investigació]*, Orleyl: revista de l'Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó*. La Vall d'Uixó, p. 205–225.

-Castelló Melià, Juan Carlos (2016), "El sexisme a la Vall", *Aigualit: revista del Centre d'Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d'Uixó, p. 65–79.

-Falcó Fuertes, Vicente (2016), "Arqueología y numismática del yacimiento de Sant Josep"*, Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de Festes Sagrada Família, la Vall d'Uixó, p. 86–87.

-Falcó Fuertes, Vicente (2016), "El patrimonio numismático del museo arqueológico de La Vall d'Uixó (Castellón)*, Orleyl: revista de l'Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó*. La Vall d'Uixó, p. 161–180.

-Falcó Fuertes, Vicente (2017), "Vallenses distinguidos: D. Ildefonso Martínez Gómez", *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de Festes Sagrada Família, la Vall d'Uixó, p. 102–105.

-Falcó Fuertes, Vicente (2017), "La profecía de San Vicente Ferrer al futuro Papa Calixto III", *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d'Uixó, p.45–50.

-Falcó Segarra, Rosario (2016) "Homenatge a set artistes del Grup del 72"*, Orleyl: revista de l'Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó*. La Vall d'Uixó, p. 191–201.

-Falcó Segarra, Rosario (2016), "Preservar nuestro patrimonio artístico: restauración y conservación de la Sagrada Familia"*, Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de Festes Sagrada Família, la Vall d'Uixó, p. 90–96.

-Falcó Segarra, Rosario (2017), “Celebración del I Centenario de las apariciones de la Virgen de Fátima”, *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de Festes Sagrada Família, la Vall d’Uixó, p. 89–97

-Font i Ten, Josep V. (2016), “Els animals en la toponímia vallera”, *Aigualit: revista del Centre d’Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d’Uixó, p. 15–39.

-Font i Ten, Josep V. (2017), “Els colmenars de la família Rubio”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 69–76.

-Gregori Roig, Rosa M. (2017), “...haiam de gran necessari parla ab vos...: Sant Vicent Ferrer i els reis Ferran d’Antequera i Alfons el Magnàmim”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 35–39.

-Julià Navarro, David (2016), “Memòria d’un corredor de fons: aproximació a la història de l’atletisme a la Vall d’Uixó, dels anys 70 fins a l’actualitat”, *Aigualit: revista del Centre d’Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d’Uixó, p. 175–183.

-Martínez Beltrán, Fernando (2016), “Pasado masónico en la Vall d’Uixó”*, Orleyl: revista de l’Associació Arqueologica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, p. 33–60.

-Martínez Guzmán, Vicent (2017), “D. José Solernou, un home de la parròquia, del poble i de la cultura”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 55–56.

-Mesado Solernou, Cristóbal (2017), “Som valencians”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 79–82.

-Navarro, Nel·lo, “Crònica en blanc i negre: I Setmana Deportiva Nacional de Empresas. La Vall d’Uixó, maig del 1959”, *Aigualit: revista del Centre d’Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d’Uixó, p. 185–195.

-Nebot i Diago, Paco (2017), “Records de les Festes del Campanar”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 57–59.

-Mingarro Fenollosa, Lleonard (2016), “El pintor Francisco Ribalta: estudio crítico de su obra pictórica”, *Aigualit: revista del Centre d’Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d’Uixó, p. 151–173.

-Peñarroja Torrejón, Leopoldo (2016), “Más sobre la probable estancia de Cervantes en la Vall d’Uixó (1580)”*, Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de festes Sagrada Família, la Vall d’Uixó, p. 82–85.

-Peñarroja Torrejón, Leopoldo (2017), “Topónimos valleros que no parecen lo que son y que no son lo que parecen. I”, *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de festes Sagrada Família, la Vall d’Uixó, p. 82–84.

-Peñarroja Torrejón, Leopoldo (2017), “ El extraño caso del maestre de Montesa y Bernat Gomar (La Vall, hacia 1320–1327)”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 63–68.

-Romero, Iván (2016), “Teresa Sanz: pasodoble”*, Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de festes Sagrada Família, la Vall d’Uixó, p. 101.

-Salvador Nebot, Paco i Toledo Peñarroja, Yolanda (2017), *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 30–31.

-Segarra Segarra, Silvestre (2017), “Estudio, reflexión, devoción”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 43–44.

-Segarra Talamantes, Vicente (2016), “Aquella tarde” [crónica de la inauguración de la exposición Cine a la Vall. Anys 50. 26/06/2015]*, Orleyl: revista de l’Associació Arqueològica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, p. 183–190.

-Serrano Vilar, Josefina (2017), “L’ofici d’herbater o venedor d’alfals”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 61–62.

-Talamantes, Vicent (2017) “De tot, un poc [fotografies]”, *Llibre de Festes Sagrada Família i Santíssim Crist*. Comissió de Festes Sagrada Família, la Vall d’Uixó, p. 85–88.

-Talón Ortiz, Vicente (2016), “Memorias escritas por mi madre, Pilar Ortiz Giménez”*, Orleyl: revista de l’Associació Arqueologica de la Vall d’Uixó*. La Vall d’Uixó, p. 77–87.

-Villalba Marín, Vanessa (2017), “El nostre barri, la nostra gent: [Andrea Molina Fesquet]”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 77–78.

-Villaba Marín, Vanessa (2017), “El Benigasló, institut d’acollida a refugiats”, *Llibre de Festes Sant Vicent Ferrer*. Comissió de Festes, la Vall d’Uixó, p. 83–86.

-Viruela, Rafael (2016), “La Vall d’Uixó a les acaballes del segle XVIII”, *Aigualit: revista del Centre d’Estudis Vallers.* Ajuntament de la Vall d’Uixó, p. 41–63.